

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE YASAMA
SORUMSUZLUĞU VE DOKUNULMAZLIĞI
1908-1995**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seda DUNBAY

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Rıdvan AKIN

MAYIS 2013

ÖNSÖZ

İlk yüksek lisans tezimi bitirdiğimde önsözünü yazarken, “yüksek lisans tez çalışmasının akademik hayata dâhil olmak amacıyla atılan ilk adım olduğunu, daha sonraki aşamaların da temelini oluşturması nedeniyle son derece önemli olduğunu” ifade etmiştim. Aradan geçen birkaç yılda fikrim değişmedi, aksine daha kuvvetlendi. “Türk Parlamento Tarihinde Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı 1908-1995” başlıklı tezimi yazarken de aynı düsturu takip etmeye gayret ettim. Tez için konu seçerken gösterilen özeni, son noktayı koyana kadar sabırla korumaya çalıştım.

Elektronik ortamın günden güne daha yaygın hale gelmesinin olumlu yönü, tez boyunca yararlanılan Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarında, gizli celse zabıtlarında fazlasıyla hissedilmiştir. Elektronik ortamın sağladığı kolaylığın yanı sıra tezin kalan pek çok kaynağı da özellikle Galatasaray Üniversitesi Kütüphanesinden, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinden ve Ankara Milli Kütüphaneden sağlanmıştır.

Tezin her bir safhası ayrı yoğunlukta geçmiş olmakla birlikte aynı zamanda keyif vermiştir. Sadece hukuk mesleğinde ilerleyenlerin değil aynı zamanda siyasi tarih ve siyaset bilimiyle ilgilenen araştırmacıları da ilgilendirebileceği düşünülen tezin sonucunda ortaya çıkan veriler, tez boyunca yaşanan yoğun anların neden olduğu yorgunluğu ortadan kaldırmıştır.

Bir tez yazılırken, yazar her ne kadar yalnızmış gibi gözükse de aslında tezin ortaya çıkmasında pay sahibi olan ve yazardan desteğini, tecrübesini, gelişimi sağlayacak olan eleştirilerini eksik etmeyip, zorlanılan her anda emeğini ve kıymetli vaktini esirgemeyen bir rehber bulunmaktadır. Bu noktada, yasama bağımsızlıklarının Türk Parlamento Tarihindeki seyrini değerlendirmek amacıyla çıktığım araştırma yolculuğunda benden yardımını eksik etmeyen, baştan itibaren bana ve yazdıklarına inanan ve tecrübelerini benimle paylaşan sayın hocam Doç. Dr. Rıdvan Akın’a çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
RÉSUMÉ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖZET.....	vi
GİRİŞ.....	1
I. PARLAMENTO ÜYELİĞİNİN TARİHSEL VE SİYASAL OLARAK TEMELİ: EMREDİCİ VEKÂLETEN YENİ TEMSİL ANLAYIŞINA GEÇİŞ.....	8
II. PARLAMENTER BAĞIŞIKLIKLARIN TARİHİ KÖKENİ.....	19
III. MEŞRUTİYET DÖNEMİ HUKUK LİTERATÜRÜNDE TEŞRİİ MASUNİYET (YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI).....	33
1. Kanun-u Esasinin İlk Halinde Teşrii Masuniyet.....	33
2. Heyet-i Ayan ve Mebusan Üyeliğinin Niteliği ve Teşrii Masuniyet Bakımından Farkı.....	38
3. 1909 Değişikliklerinin Teşrii Masuniyet Kurumuna Etkisi.....	40
IV. BİRİNCİ MECLİS DÖNEMİNDE YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI.....	45
1. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Hazırlanışı ve Yasama Bağışıklıklarına Yaklaşımı.....	45
2. Birinci Meclis Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar.....	49
2.1. Karahisarşarki Milletvekili Memduh Bey'in Yasama Dokunulmazlığına Dair Evrak Hakkındaki Adalet Komisyonu (Adliye Encümeni) Raporunun (Mazbatasının) Görüşülmesi.....	50

2.2. Konya Milletvekilleri Musa Kazım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve Arkadaşlarının Yasama Dokunulmazlıklarının Görüşülmesi.....	52
2.3. Menteşe Milletvekili Yunus Nadi Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına Dair Adalet Bakanlığı (Adliye Vekâleti) Tezkeresinin Görüşülmesi.....	60
2.4. Van Milletvekili Haydar Bey'in Yasama Dokunulmazlığı Hakkındaki Görüşme.....	61
2.5. Biga Milletvekili Mehmet, Bursa Milletvekili Operatör Emin ve Canik Milletvekili Süleyman Beylerin Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılmasına İlişkin Görüşme.....	64
2.6. Tokat Milletvekili Nazım Bey'in Yasama Dokunulmazlığına İlişkin Görüşme.....	66
2.7. Muş Milletvekili Kasım Efendi'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Girişimi.....	68
2.8. Amasya İstiklal Mahkemesi Üyelerinin Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılmasının Görüşülmesi.....	69
2.9. Lazistan Milletvekili Osman Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	70
2.10. Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami Bey Hakkında Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına Dair Görüşme.....	72
V. 1924 TARİHLİ TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU DÖNEMİNDE YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI.....	73
1. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu Yapım Süreci ve Yasama Bağışıklıklarına Yaklaşımı.....	73
2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar.....	83

2.1. Tek Parti Döneminde Yasama Dokunulmazlıkları Kaldırılan Milletvekilleri.....	84
2.1.1. Cebelibereket Milletvekili Ali Rıza Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	84
2.1.2. Eski Ticaret Bakanı Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması ve Yüce Divana Gönderilmesi Kararı.....	86
2.1.3. Cebelibereket Milletvekili İhsan (Eryavuz) Bey ve Bilecik Milletvekili Doktor Fikret (Onuralp) Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	88
2.1.4. Urfa Milletvekili Ali Saib Ursavaş'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	91
2.1.5. Urfa Milletvekili Refet Ülgen'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	94
2.1.6. Tokat Milletvekili Hasip Ahmet Aytuna'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	97
2.2. 1946 Yılında Çok Partili Siyasi Hayata Geçildikten Sonra Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılan Milletvekilleri.....	99
2.2.1. Bağımsız Denizli milletvekili Reşad Aydın'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	99
2.2.2. Millet Partisi Milletvekili Sadık Aldoğan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	104
2.3. Demokrat Parti Döneminde Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılanlar.....	109
2.3.1. CHP Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	109

2.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi Kars Milletvekili İbrahim Us'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	113
2.3.3. Cumhuriyet Halk Partisi Kars Milletvekili Sırrı Atalay'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	115
2.3.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu'nun Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	120
2.3.5. Cumhuriyet Halk Partisi Malatya Milletvekili Kamil Kırıkoğlu'nun Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	122
2.3.6. Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	126
VI. 1961 ANAYASASI DÖNEMİNDE YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI.....	129
1. 1961 Anayasasının Hazırlanış Süreci ve Yasama Bağışıklıklarına Yaklaşımı.....	129
2. 1961 Anayasası Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar.....	135
2.1. Millet Meclisinde Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılan Milletvekilleri....	135
2.1.1. Türkiye İşçi Partisi İstanbul Milletvekili Çetin Altan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	135
2.1.2. Adalet Partisi Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	141
2.1.3. Cumhuriyet Halk Partisi Yozgat Milletvekili Celal Ahmet Sungur'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	144
2.1.4. Yeni Türkiye Partisi Hakkâri Milletvekili Ali Karahan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	147
2.2. Cumhuriyet Senatosu'nda Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılan Senatörler.	150

2.2.1. Tabii Üye Cemal Madanoğlu ve Kontenjan Senatörü Osman Köksal'ın Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılması.....	150
2.2.2. Tabii Üye Ekrem Acuner'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	155
2.2.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Niğde Üyesi Senatör Kudret Bayhan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması	157
2.2.4. Adalet Partisi Hatay Üyesi Senatör Mustafa Deliveli'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	158
2.2.5. Adalet Partisi Giresun Üyesi Senatör Sabahattin Orhon'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	161
VII. 1982 ANAYASASI DÖNEMİNDE YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI.....	163
1. 1982 Anayasasının Hazırlanış Süreci ve Yasama Bağışıklıklarına Yaklaşımı.....	163
2. 1982 Anayasası Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar.....	172
2.1. Demokrasi ve Emek Partisi (DEP) Şırnak Milletvekili Orhan Doğan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	172
2.2. Demokrasi ve Emek Partisi Muş Milletvekili Sırrı Sakık'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	179
2.3. Demokrasi ve Emek Partisi Şırnak Milletvekili Mahmut Alınak'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	183
2.4. Demokrasi ve Emek Partisi Diyarbakır Milletvekili M. Hatip Dicle'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	187
2.5. Demokrasi ve Emek Partisi Diyarbakır Milletvekili Leyla Zana'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	190
2.6. Demokrasi ve Emek Partisi Mardin Milletvekili Ahmet Türk'ün Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	199

2.7. Demokrasi ve Emek Partisi Şırnak Milletvekili Selim Sadak'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	203
2.8. Refah Partisi İstanbul Milletvekili Hasan Mezarci'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması.....	204
SONUÇ.....	207
KAYNAKÇA.....	216
ÖZGEÇMİŞ	225

RÉSUMÉ

On a choisit l'irresponsabilité et l'immunité parlementaire appliqués et encore continue à appliquer dès le période Meşrutiyet jusqu'à présent pour le thèse. Les privilèges parlementaires ont une place importante pour le droit constitutionnel et pour le droit parlementaire. Comme on sait, le droit a une structure changeante. Les interactions des systèmes juridiques se forment continuellement par rapport aux développements nationaux. Les privilèges parlementaires sont les institutions constitutionnels. Ils ont passé des grades jusqu'à présent. L'un des buts que nous voulons obtenir est l'examination du période de développement des privilèges parlementaires dans l'histoire parlementaire Turc. L'autre but est l'examination de la levée de l'immunité parlementaire dès la première Constitution de l'Empire Ottoman jusqu'à l'actuelle Constitution de la République de Turquie, ratifiée en 1982. Autrement, on peut dire qu'on a essayé d'expliquer non seulement les côtés techniques des immunités parlementaires mais aussi les cas concrètes. Pour faire une exacte appréciation, il faut qu'une période de refroidissement passe. Pour cette raison, on a préféré d'examiner les cas de la levée de l'immunité parlementaire jusqu'à l'année 1995. Dans cette contexte, on a examiné les rapports de la comission mixte et les négociations de l'Assemblée Nationale de la Turquie.

L'irresponsabilité et l'immunité parlementaire a une fonction importante. Le but des privilèges parlementaires est de fournir une place où les députés peuvent remplir les fonctions législatives sans pression. Grâce à l'irresponsabilité parlementaires, pendant les activités législatives, la liberté d'expression des députés est garantie. Dans cette contexte, l'immunité parlementaire empêche l'arrestation des députés pendant la cession parlementaire.

Les privilèges parlementaires continuent d'être appliqués depuis le passé jusqu'à présent dans plusieurs pays. Les pratiques peuvent se différencier mais au regard du but, il n'y a pas de différence. Si on compare l'histoire du Parlement Turc avec l'Angleterre, la France et les États-Unis, on remarque que l'irresponsabilité et

l'immunité parlementaire se sont présentés plus tard. La raison de ce retard est de suivre l'allure du développement de parlement par les privilèges parlementaires. Pour que le parlement établisse, il faut se former un ordre constitutionnel. Comme on sait, la première constitution de l'Empire Ottoman est entrée en vigueur en 1876. Ladite constitution nommée "Kanun-u Esasi", a réglé le parlement de l'Empire Ottoman, les députés et puis l'irresponsabilité et l'immunité parlementaire pour la première fois.

Après la proclamation de Meşrutiyet, la période nommée "monarchie constitutionnelle" a commencé. Cette période est un point de départ pour l'Empire Ottoman et l'histoire du Parlement Turc. Mais le processus qui suivit ce commencement a été coupé par la dissolution du Parlement de l'Empire Ottoman nommé "*Meclis-i Mebusan*". Néanmoins, en 1908, Meşrutiyet a été proclamé deuxième fois. Après la deuxième proclamation de Meşrutiyet, en 1909, plusieurs articles de la constitution de l'Empire Ottoman "Kanun-u Esasi" a été changés. Mais l'irresponsabilité et l'immunité parlementaire ne sont pas influencés par ce changement.

Les privilèges parlementaires qui sont entrés en vigueur après la transition à la monarchie constitutionnelle de l'Empire Ottoman, ont régularisé dans la constitution 1924. Les constitutions 1961 et 1982 qui sont entrés en vigueur après la constitution 1924 de la République de la Turquie, ont adopté aussi l'irresponsabilité et l'immunité parlementaire avec très peu de différences.

Mais dans la constitution 1921 qui est entré en vigueur pendant la période de la première l'Assemblée Nationale de la Turquie, a été accepté une méthode différente que les autres. À ce compte, les articles de la constitution 1876 qui n'étaient pas opposés aux articles de la constitution 1921, ont continué d'être en vigueur. Autrement, jusqu'à la proclamation de la République et l'adoption de la constitution 1924, les articles de Kanun-u Esasi qui ne s'opposaient pas à la logique de la constitution 1921, ont continué d'être en vigueur.

L'un des articles de Kanun-u Esasi qui ne s'opposaient pas à la logique de la constitution est les privilèges parlementaires. C'est-à-dire, il n'y a plus d'articles concernant l'irresponsabilité et l'immunité parlementaire dans la constitution 1921. Au lieu de cela, les articles de la constitution 1876 (Kanun-u Esasi) continuait d'être en vigueur.

Comme on a précisé au début, les privilèges appliqués depuis Meşrutiyet jusqu'à présent, sont expliqués en faisant attention du technique de droit constitutionnel. Les articles réglés dans les constitutions 1876, 1921, 1924, 1961 et 1982 sont semblables. Mais lesdits articles ont quelques différences par suite de leurs contenus.

On peut exprimer que les différences sont la conséquence de la structure politique. Dans les constitutions 1924 et 1961, l'irresponsabilité parlementaire a été réglé avec un grand contenu. Il existe l'effet de la structure politique sur ces constitutions. Les deux constitutions ont réglé l'irresponsabilité parlementaire plus large que les autres constitutions. Avec une explication plus claire, lesdites constitutions ont donné l'occasion de s'exprimer aux députés ce qu'ils ont dit et voté dehors de l'Assemblée.

La constitution 1924 est la première constitution de la République de la Turquie. Après la proclamation de la république en 29 Octobre 1923, grâce à l'effet de l'atmosphère se formé par des réformes qui ont suivit l'un à l'autre, l'irresponsabilité parlementaire a été réglé avec un grand contenu. Le processus de rédaction de la constitution 1961 est aussi importante pour l'histoire du parlement turc. La constitution 1961 est entré en vigueur après le coup d'état militaire réalisé par les forces militaires turques en 27 Mai 1961.

Avec la constitution 1961, plusieurs nouvelles institutions qui n'étaient pas en vigueur, sont réglés. L'une de ces institutions est la Cour Constitutionnelle turque. L'installation de la Cour Constitutionnelle fournit de saisir la Cour Constitutionnelle pour l'annulation des décisions de la levée de l'immunité parlementaire dans un délai précis.

Si on compare la constitution 1961 avec les constitutions 1921 et 1924, on remarque qu'elle a fait plus attention aux droits fondamentaux que les autres. Ça veut dire qu'elle n'a pas limité le contenu de l'irresponsabilité parlementaire. Elle

continuait d'appliquer l'article concernant l'irresponsabilité parlementaire de la constitution 1924. Néanmoins, après la constitution 1961, un autre coup d'état militaire réalisé par les forces militaires turques en 12 Septembre 1980. Suivant ce coup d'état, la constitution 1982 est entré en vigueur.

La constitution 1982 a limité les droits fondamentaux. La limitation des droits fondamentaux a influencé aussi l'irresponsabilité parlementaire. Car à l'encontre des constitutions 1924 et 1961, ladite constitution a donné l'occasion de limiter de la répétition des idées et votes exprimé par les députés. Autrement, si il n'y a pas de décision du parlement, les idées et les votes peuvent être exprimé dehors de l'Assemblée.

La différence apparu au regard de l'immunité parlementaire n'est pas si claire. Les articles concernant l'immunité parlementaire qui se trouvent dans la constitution 1876, sont semblables aux constitutions 1924, 1961 et 1982 à point de vue de but. Par contre, ils ont un contenu limité. Dans ce contexte, les articles concernant les privilèges parlementaires sont semblables.

L'un de but qu'on voulait obtenir pendant la rédaction de la thèse est l'étude des événements concernant la levée de l'immunité parlementaire. Pour qu'on fasse des fixages sur ce sujet, on a lu les revues parlementaires de l'Assemblée Nationale de la Turquie, les revues du Sénat de la République et les rapports de la commission mixte concernant les députés aux quels l'immunité parlementaire a été levée.

Puisqu'on n'a pas obtenu d'information à propos de la levée de l'immunité parlementaire des membres du Parlement Ottoman, on a commencé à examiner de la constitution 1921 chronologiquement. Dans ce contexte, la première levée de l'immunité parlementaire a concerné à Nazım Bey. Pendant la période de la constitution 1921, l'Assemblée a discuté cinq levée de l'immunité parlementaire hors de Nazım Bey. Lesdits députés sont Memduh Bey (Karahisarşarki), Musa Kazım Efendi (Konya), Abdülhalim Çelebi Efendi (Konya), Yunus Nadi Bey (Menteşe), Haydar Bey (Van), Mehmet Bey (Biga), Emin Bey (Bursa) et Süleyman Bey (Canik).

La période de la constitution 1921 était un système de parti unique. Depuis le processus commencé par l'entrée en vigueur de la constitution 1924 jusqu'à 1946, il existait un système de parti unique. En 1946, le système de multi partis a débuté à

être appliqué. À cause de cela, on a divisé en trois sections la période de la constitution 1924. Lesdites sections sont la période de parti unique, la nouvelle période de multi partis commencé en 1946 et la période du gouvernement de Parti Démocrate. Pendant la période de la constitution 1924, l'Assemblée a décidé de lever l'immunité parlementaire de quatorze députés. Les six de ces décisions ont été prises en période de parti unique. Les deux décisions ont été prises après 1946 et puis les dernières décisions ont été prises en période du gouvernement de Parti Démocrate.

Les parlementaires dont l'immunité a été levée en période de parti unique, sont Ali Rıza Bey (Cebelibereket), eski Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey (Gaziantep), İhsan Bey (Cebelibereket), Fikret Onuralp (Bilecik), Ali Saib Ursavaş Bey (Urfa), Refet Ülgen (Urfa) et Hasip Ahmet Aytuna'nın (Tokat). Les députés dont l'immunité parlementaire a été levée en période de multi partis après 1946, le député indépendant Reşad Aydınli (Denizli) et le député de Parti National (Millet Partisi) Sadık Aldoğan'ın (Afyonkarahisar). Les dernières députés dont l'immunité parlementaire a été levée en période du gouvernement de Parti Démocrate, Hüseyin Cahit Yalçın (CHP-Kars), İbrahim Us (CHP-Kars), Sırrı Atalay (CHP-Kars), Osman Alişiroğlu (CMP-Kırşehir), Kamil Kırıkoğlu (CHP-Malatya), Osman Bölükbaşı (CMP-Kırşehir).

En période de la constitution 1961, on a adopté un système de représentation bicaméral. Lesdites assemblées sont nommées le Sénat et l'Assemblée Nationale. Les sénateurs et les membres de l'Assemblée Nationale ont été examinés en deux sections. Pendant cette période, quatre membres de l'Assemblée Nationale et six sénateurs dont l'immunité parlementaire a été levée, Çetin Altan (TİP- İstanbul), Nuri Beşer (AP-Zonguldak), Celal Ahmet Sungur (CHP-Yozgat), Ali Karahan (YTP-Hakkâri), Cemal Madanoğlu (membre du Sénat), Osman Köksal (sénateur), Ekrem Acuner (membre du Sénat), Kudret Bayhan (sénateur), Mustafa Deliveli (sénateur), Sabahattin Orhan'ın (sénateur).

Les parlementaires de Parti de la Démocratie et du Labeur (DEP) et le Parti de la Prospérité (RP) dont l'immunité parlementaire a été levée en période de la constitution 1982 jusqu'à 1995, Orhan Doğan (Şırnak), Sırrı Sakık (Muş), Mahmut Alınak (Şırnak), M. Hatip Dicle (Diyarbakır), Leyla Zana (Diyarbakır), Ahmet Türk (Mardin), Selim Sadak (Şırnak) et Hasan Mezarıcı (Istanbul).

ABSTRACT

The thesis's subject is parliamentary privileges which used to implement and still continue to be implemented from Meşrutiyet period of Ottoman Empire to the present. Privileges for deputies have an important place in constitutional law and parliamentary law. As we know, law has a changeable structure. Law systems affect one another in paralel with national developments. Privileges for deputies which are one of the constitutioal institutions got many bases. One of the aim that we want to obtain is to examine development period of privileges for deputies in law of Turkish parliamentary history. The other aim is to examine deputies whose legislative immunities were lifted from the first Ottoman Empire's constitution to the present constitution of the Republic of Turkey (also known as the Constitution of 1982). In other words, we tried to explain privileges for deputies not only the technical side but also the concrete cases. For making exact assessments in Constitutional Law, we have to wait a cooling period. Because of that, we examined mixedt comission's reports and Turkish Parliament's debates about lifting cases until the year 1995.

Immunities has an important function for deputies. Priviligies for deputies provide an area where deputies can perform legislative operations without any pressure. Priviligies guarantee deputies's freedom of speech during legislative operations. Due to priviligies, deputies can not be arrested with any reason, that is known as freedom from arrest, during legislative period.

Parliamentary priviligies continue to be implemented in many countries from the past to the present. Implementations can have differences because of their covering. But they would attain the same objectives. When we compare Turkish parliamentary history with Britain, France and United States of America, we can express that priviligies for deputies were enacted later than others. The reason for this is the progress of priviligies for deputies which follow parallelly parliament's development progress. In order that parliament exist, it must be formed a constitutionnal regime. As is known, the first Ottoman Empire's Constitution (also

known as “*Kanun-u Esasi*”) became effective in the year 1876. In this constitution, it settled Ottoman Parliament, deputies and parliamentary privileges for the first time.

The period can be called either limited monarchy or constitutional monarchy began with the announcement of Meşrutiyet. That period is a milestone for Ottoman Empire and Turkish parliamentary history. But it was interrupted by the dissolution of the Ottoman parliament called “*Meclis-i Mebusan*”. However, in the year 1908, Meşrutiyet was announced for the second time. After the announcement of second Meşrutiyet, in 1909, law-maker amended Kanun-u Esasi’s some articles. But they did not change articles about parliamentary privileges and they preferred to implement it in the same way.

Parliamentary privileges which appeared after the constitutional monarchy period of Ottoman Empire, were issued in the Turkish Constitution of 1924. These privileges were settled in the Turkish Constitution of 1961 and 1982. There are a minor difference between three constitutions.

But in the Turkish constitution of 1921 which came into operation in the period of first Turkish Assembly, they accepted different method than the constitutions of 1924, 1961 and 1982. Accordingly, Kanun-u Esasi’s articles which were not opposite with the constitution of 1921’s articles continued to remain in force. In other words, until the announcement of Republic and the constitution of 1924’s implementation, some articles inside of Kanun-u Esasi remained in force.

Kanun-u Esasi’s articles about parliamentary privileges were not opposite with the constitution of 1921’s logic. In short, inside of that constitution, law-maker would not issue parliamentary privileges separately. Instead of that, the articles of Kanun-u Esasi, continued to remain in force.

As we remarked at the beginning, parliamentary privileges which continue to be implemented from Meşrutiyet to the present, were explained in point of technical constitutional law, firstly. The articles about privileges for deputies in the Constitution of 1876, 1921, 1924, 1961 and 1982 are similar. But they have some minor differences because of their contents.

The minor differences between these constitutions came up because of the political structure that they entered into force. As a matter of fact, both constitutions 1924 and 1961, one of the privileges for deputies which is called “freedom of speech”, implemented in a large scale. That is caused by political structure that they came into force. Also both constitutions 1924 and 1961, they issued “freedom of speech” largest scale than the other constitutions. More clearly, due to these constitutions, deputies had the opportunity to express their ideas and vote without recourse in the Assembly. And they could also repeat what they voted or expressed outside of the Assembly without recourse. In these constitutions, “*freedom of speech*” was settled largest scale than “*freedom from arrestation*”.

The constitution of 1924 is the Republic of Turkey’s first constitution. On 29 th October 1923, Mustafa Kemal Atatürk declared that Turkey would be a republic and renamed it as the Republic of Turkey. Following that process, loads of reforms were done and due to it, “freedom of speech” for deputies also was issued in a large scale. The process which the constitution of 1961 settled, was also a milestone. As is known, this constitution was issued after the Military Coup done by Turkish Armed Forces on 27 th May 1961.

Loads of new constitutional institutions which did not come into force, were settled in the constitution of 1961. One of these new institutions is the Constitutional Court. Along with the establishment of Constitutional Court, against the decisions made about abolition of parliamentary immunity by the Assembly, could be applied, in a time limit, to that court for cancel it.

If we compare the constitution of 1961 with the constitution which were implemented before itself, we notice that it paid special attention to the fundamental rights and freedoms. In the constitution of 1961, “freedom of speech” for deputies was issued like the constitution of 1924. And they also continued to be implemented like the constitution of 1924. However, we can not determine the sam efor the constitution of 1982 which was come into force after military coup on 12 th Septembere 1980.

The fundamental Rights and freedoms were limited in the constitution of 1982. That also affected “freedom of speech” for deputies. Contrary to the constitutions 1924 and 1961, with the Parliament’s decision, deputies can be blocked to repeat outside what they expressed or voted during constitutional operations. In other words, if there is not any Parliament decision, deputies can also repeat their speech and express their votes outside of the Assembly.

From the point of “freedom from arrest”, the difference between constitutions is not very clear. Articles about “freedom from arrest” in the constitution of 1876 shared similar aim with the other constitutions. But we can not determine the same for its covering. In this context, articles about parliamentary immunity in the constitutions of 1924, 1961 and 1982 are so similar.

During thesis’s writing period, we also examine deputies whose parliamentary immunities were abolished. This is the other issue that we focused in thesis. We read records of Turkish Grand National Assembly, secret records of Assembly, records of Senate of the Republic and National Assembly (these are about the constitution of 1961. During this period, there was a bicameral system.) for making assessment. In this context, we also examined mixed commission reports.

During thesis’s research, we could not reach any information about Ottoman Parliament’s deputies whose parliamentary immunities were abolished. That is why, we can remark that the first decision about abolition of parliamentary immunity, made during the constitution of 1921. The first deputy whose parliamentary immunity was abolished, named Nazım Bey (Tokat). During the same period, in five more deputies’s abolition of parliamentary immunity were discussed. These are Memduh Bey (Karahisarşarki), Musa Kazım Efendi (Konya), Abdülhalim Çelebi Efendi (Konya), Yunus Nadi Bey (Menteşe), Haydar Bey (Van), Mehmet Bey (Biga), Emin Bey (Bursa), Süleyman Beydir (Canik).

During the period which the constitution of 1921 was in force, called the single- party period. From the constitution of 1924’s adoption to the year 1946, single-party system continued to implement. Therefore, the constitution of 1924’s period was seperated into three parts. These are single-party period, multi-party period after the year 1946 and the period of Democrat Party government.

ÖZET

Tez için konu olarak Meşrutiyetin ilanından günümüze kadar uygulanmış olan ve uygulanmaya devam eden yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı tercih edilmiştir. Yasama bağımsızlıklarının Anayasa Hukukunda ve Parlamento Hukukunda önemli bir yeri bulunmaktadır. Bilindiği üzere hukuk, değişen bir yapıya sahiptir. Ulusal çerçevedeki gelişime paralel olarak hukuk sistemleri de birbirleriyle sürekli etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Anayasal bir kurum olan yasama bağımsızlıkları da günümüzdeki uygulamasına gelene kadar aşamalar geçirmiştir. Tezin hazırlanmasının amaçlarından biri, Türk Parlamento Tarihinde yasama bağımsızlıklarının gelişim sürecini incelemektir. Bir diğer amaç ise ilk Osmanlı Anayasasından bugün yürürlükte olan Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasasına gelene değin yasama dokunulmazlığı kaldırılmak istenen ve kaldırılan milletvekillerinin incelenmesidir. Bir diğer anlatımla, yasama bağımsızlıklarının teknik bakımdan açıklanmasının yanı sıra somut uygulamalara nasıl yansıdığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Anayasa Hukukunda isabetli değerlendirmeler yapabilmek için belli bir soğuma sürecinin geçmesi gereklidir. Bu nedenle, 1982 Anayasası döneminde ancak 1995 yılına kadar yasama dokunulmazlığı kaldırılan milletvekilleri hakkındaki Karma Komisyonu raporları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmeleri ele alınmıştır.

Yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı, milletvekilleri bakımından önemli bir işleve sahiptir. Yasama bağımsızlıkları ile amaçlanan, milletvekillerinin herhangi bir baskıya uğramaksızın yasama faaliyetlerini yerine getirmesini sağlamaktır. Yasama sorumsuzluğu ile milletvekillerinin yasama faaliyetleri sırasında söz hürriyetleri garanti altına alınmaktadır. Yasama dokunulmazlığı ise milletvekillerinin yasama dönemi boyunca herhangi bir nedenle haklarında yargılama yapılmasını önlemeye yöneliktir.

Yasama bağımsızlıkları geçmişten günümüze, birçok devlette uygulanmaya devam etmektedir. Uygulamalar kapsam bakımından farklılık gösterebilmektedir. Ancak amaç bakımından birliktelik söz konusudur. İngiltere, Fransa ve Amerika

Birleşik Devletleri ile karşılaştırıldığında, söz konusu kurumların Türk Parlamento Tarihinde ortaya çıkışının biraz daha geç olduğu söylenebilir. Bu durumun sebebi, yasama bağışıklıklarının parlamentonun gelişim sürecine paralel bir seyir izlemesidir. Parlamentonun varlık bulması için de anayasal bir düzenin oluşması gerekmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti döneminde ilk anayasa 23 Aralık 1876 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanun-u Esasi olarak adlandırılan bu ilk anayasada hem Osmanlı parlamentosu hem de parlamento üyeleri ile yasama bağışıklıkları ilk kez düzenlenmiştir.

Meşrutiyetin ilan edilmesi ile başlayan sınırlı monarşi yahut anayasal monarşi olarak da adlandırılabilen dönem, Osmanlı Devleti ve Türk Parlamento Tarihi bakımından milat niteliğindedir. Ancak bu başlangıcı takip eden süreç, Osmanlı Parlamentosu olan Meclis-i Mebusanın feshedilmesi ile beraber kesintiye uğramıştır. Bununla birlikte, 1908 yılında ikinci defa Meşrutiyet ilan edilmiştir. İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından 1909 yılında, Osmanlı Anayasası olan Kanun-u Esaside bazı köklü değişiklikler yapılmıştır. Ancak yasama bağışıklıklarına ilişkin hükümler aynen korunmuş ve uygulanmaya devam edilmiştir.

Osmanlı Devletinin anayasal monarşiye geçişi ile beliren yasama bağışıklıklarına, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yürürlüğe giren 1924 Anayasasında da yer verilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin 1924 Anayasasının ardından yürürlüğe giren 1961 ve 1982 Anayasalarında da küçük farklılıklarla da olsa yasama bağışıklıkları düzenlenmiştir.

Ancak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde yürürlüğe girmiş olan 1921 Anayasasında, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarına göre farklı bir yöntem kabul edilmiştir. Buna göre, 1876 tarihli Kanun-u Esasinin, 1921 Anayasası ile çatışmayan hükümleri yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Bir başka anlatımla, Türkiye Cumhuriyeti kurulup 1924 Anayasası uygulanmaya başlayıncaya kadar Kanun-u Esasinin 1921 Anayasasının hazırlanış mantığına aykırı olmayan hükümleri varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Kanun-u Esasinin, 1921 Anayasasına aykırı olmayan hükümleri arasında yasama bağışlıkları da bulunmaktadır. Yani 1921 Anayasası içerisinde yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığına ilişkin ayrı bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bunun yerine, 1876 tarihli Kanun-u Esasinin ilgili maddeleri yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

Meşrutiyetten günümüze kadar uygulanmaya devam edilmiş olan yasama bağışlıkları, başlangıçta da belirtildiği gibi, öncelikle Anayasa Hukuku tekniği bakımından açıklanmışlardır. Yasama bağışlıklarına ilişkin gerek Osmanlı Devleti döneminde varlık bulmuş ve 1921 Anayasası döneminde de uygulanmaya devam edilmiş gerek 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları döneminde kabul edilmiş hükümler birbirlerine benzer nitelikte içeriklere sahiptir. Fakat belirtilen hükümlerin düzenleniş biçimleri yahut kapsamı bakımında kimi farklılıklar bulunmaktadır.

Varlık göstermiş olan birkaç farklı tutumun da, anayasaların yürürlüğe girdikleri dönemin siyasi yapısının ürünü olduğu söylenebilir. Nitekim gerek 1924 gerek 1961 Anayasalarında yasama sorumsuzluğunun kapsam bakımından geniş bir biçimde ele alınmasında siyasi yapının etkisi bulunmaktadır. Her iki anayasada da yasama sorumsuzluğu diğer anayasalara göre daha geniş kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir. Daha açık bir ifadeyle, bahsi geçen Anayasalarda milletvekillerine, yasama çalışmalarında kullandıkları oy ve ileri sürdükleri söz ve düşünceleri Meclis çatısı dışında da herhangi bir sorumluluğa tabi olmaksızın tekrarlamak ve açığa vurmak imkânı tanınmıştır. Söz konusu anayasalarda yasama sorumsuzluğu bakımından daha geniş kapsamlı bir yapı benimsenmiştir.

1924 Anayasası, Türkiye Cumhuriyetinin ilk anayasası özelliğine sahiptir. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesini takip eden süreçte ardı ardına gelen yeniliklerin meydana getirdiği ortamın etkisiyle yasama sorumsuzluğu için daha geniş bir çerçeve çizildiği söylenebilir. 1961 Anayasasının hazırlanış süreci de bir ilk olarak ortaya çıkmıştır. 1961 Anayasası, 27 Mayıs 1961 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen askeri müdahalenin ardından hazırlanmıştır.

1961 Anayasası hazırlanırken, daha önce yürürlükte olmayan birçok yeni kurum düzenlenmiştir. Bunlardan biri de Anayasa Mahkemesidir. Anayasa Mahkemesinin kuruluşu ile birlikte yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair verilen kararlar için belirli süreler dahilinde iptal istemiyle başvurulabilme imkanı kabul edilmiştir.

Kendisinden önceki anayasalar ile karşılaştırıldığında 1961 Anayasası temel hak ve özgürlüklere daha fazla önem vermiştir. Bu doğrultuda, milletvekillerine yasama çalışmaları bakımından tanınan sorumsuzluğun kapsamı daraltılmamış, 1924 Anayasasında düzenlendiği şekliyle uygulanmaya devam edilmiştir. Bununla birlikte, 1961 Anayasasının ardından yine Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilmiş olan bir başka askeri müdahalenin ardından hazırlanan 1982 Anayasası bakımından aynı tespitleri yapmak mümkün değildir.

1982 Anayasasının hazırlanışında temel hak ve özgürlükler sınırlamalara tabi tutulmuştur. Bu durum kendini her alanda gösterdiği gibi, ifade özgürlüğünün meclisteki yansıması olan yasama sorumsuzluğunda da fark edilmektedir. Zira 1924 ve 1961 Anayasalarında yer alan düzenlemenin aksine, parlamento çalışmaları esnasında kullanılan oy ve sarf edilen söz ve düşüncelerin, parlamento dışında tekrarlanmasını engellenebilmesi imkanı getirilmiştir. Diğer bir anlatımla, parlamento görüşmeleri sırasında kullanılan ifadelerin başkanlık divanının teklifi üzerine, parlamento tarafından başkaca bir karar alınmaması halinde parlamento dışında tekrarlanmasının sorumluluk doğurmayacağı kabul edilmiştir.

Yasama sorumsuzluğu bakımından ortaya çıkan bu farklılık, yasama dokunulmazlığı açısından bu denli belirgin değildir. Yasama dokunulmazlığına ilişkin 1876 Kanun-u Esasideki düzenlemeler, amaç bakımından günümüzdekilerle benzerlik göstermekle beraber kapsam bakımından oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları birbirlerine oldukça yakın düzenlemeleri kabul etmişlerdir.

Tez boyunca erişilmek istenen amaçlardan bir diğeri, başlangıçta ifade edildiği üzere, her bir anayasanın yürürlükte bulunduğu dönem içerisinde yasama dokunulmazlığı kaldırılan milletvekillerinin durumlarının incelenmesidir.

Yasama dokunulmazlığı kaldırılmış olan milletvekillerinin durumlarına ilişkin tespitler yapılabilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanak dergileri, gizli celse tutanak dergileri ve Cumhuriyet Senatosu tutanak dergilerinde kayıt altına alınmış olan yasama dokunulmazlıklarına ilişkin Meclis görüşmeleri incelenmiştir. Sadece Türkiye Büyük Millet Meclisindeki görüşmeler değil, aynı zamanda yasama dokunulmazlığı kaldırılmak istenen milletvekilleri hakkında hazırlanan Karma Komisyon raporları da incelenmiştir.

Osmanlı Meclisi Mebusan üyelerine ilişkin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik bir karara ulaşılamadığından kronolojik olarak ilk yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik kararın, 1921 Anayasası döneminde verildiği söylenebilir. Bu bağlamda, yasama dokunulmazlığı kaldırılan ilk milletvekili, Tokat milletvekili Nazım Beydir. 1921 Anayasası döneminde, Nazım Bey haricinde sekiz milletvekilinin daha yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik görüşme yapılmıştır. Söz konusu milletvekilleri; Memduh Bey (Karahisarşarki), Musa Kazım Efendi (Konya), Abdülhalim Çelebi Efendi (Konya), Yunus Nadi Bey (Menteşe), Haydar Bey (Van), Mehmet Bey (Biga), Emin Bey (Bursa), Süleyman Beydir (Canik).

1921 Anayasası yürürlükte olduğu dönem tek parti dönemidir. 1924 Anayasasının yürürlüğe girmesinden 1946 yılına kadar geçen zaman diliminde de tek parti yapısı varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1946 yılında çok partili siyasal hayata geçilmiştir. Bu nedenle, 1924 Anayasası döneminde yasama dokunulmazlığı dosyaları kendi içlerinde üç bölüme ayrılarak incelenmiştir. Söz konusu üç bölüm; tek parti dönemi, 1946 yılında çok partili hayata geçiş ile başlayan yeni siyasi dönem ve bu durumu takip eden süreçte gerçekleşen seçimler sonucunda Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle başlayan dönem olarak adlandırılmıştır. 1924 Anayasası döneminde toplam on dört milletvekilinin yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde karar verilmiştir. Bu kararlardan altısı tek parti döneminde, ikisi 1946 yılına çok partili hayata geçme kararını takip eden süreçte verilmiştir. Altı milletvekili hakkında yasama dokunulmazlığının kaldırılması kararı da Demokrat Partinin iktidarda olduğu dönemde verilmiştir.

Tek parti döneminde; Ali Rıza Bey (Cebelibereket), eski Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey (Gaziantep), İhsan Bey (Cebelibereket), Fikret Onuralp (Bilecik), Ali Saib Ursavaş Bey (Urfa), Refet Ülgen (Urfa) ve Hasip Ahmet Aytuna'nın (Tokat)

yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Çok partili hayata geçilen 1946 yılını takip eden süreçten Demokrat Partinin iktidara gelişine kadarki dönemde bağımsız milletvekili Reşad Aydın (Denizli) ve Millet Partisi milletvekili Sadık Aldoğan'ın (Afyonkarahisar) yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Demokrat Partinin iktidarda bulunduğu dönemde; Hüseyin Cahit Yalçın (CHP-Kars), İbrahim Us (CHP-Kars), Sırrı Atalay (CHP-Kars), Osman Alişiroğlu (CMP-Kırşehir), Kamil Kırkoğlu (CHP-Malatya), Osman Bölükbaşı (CMP-Kırşehir) milletvekillerinin yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır.

1961 Anayasası döneminde ikili meclis yapısının kabul edilmiştir. Bu meclisler, Senato ve Millet Meclisi olarak adlandırılmıştır. Yasama dokunulmazlığı kaldırılan senatörler ve Millet Meclisi üyeleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu dönemde dört Millet Meclisi üyesinin ve altı senatörün yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Millet Meclisinde; Çetin Altan (TİP- İstanbul), Nuri Beşer (AP-Zonguldak), Celal Ahmet Sungur (CHP-Yozgat), Ali Karahan'ın (YTP-Hakkâri) yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Cumhuriyet Senatosunda ise; Cemal Madanoğlu (tabii üye), Osman Köksal (kontenjan senatörü), Ekrem Acuner (tabii üye), Kudret Bayhan (CKMP Niğde üyesi senatör), Mustafa Deliveli (AP Hatay üyesi senatör), Sabahattin Orhan'ın (AP Giresun üyesi senatör) yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır.

1982 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemin 1995 yılına kadar geçen sürecinde Demokrasi ve Emek Partisi milletvekillerinin yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Bu milletvekilleri; Orhan Doğan (Şırnak), Sırrı Sakık (Muş), Mahmut Alınak (Şırnak), M. Hatip Dicle (Diyarbakır), Leyla Zana (Diyarbakır), Ahmet Türk (Mardin) ve Selim Sadak'tır (Şırnak). Söz konusu milletvekilleri haricinde bir de RP İstanbul milletvekili Hasan Mezarıcı'nın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

During the constitution of 1924, parliamentary immunity of fourteen deputies were abolished. Six of these decisions about abolition were made in the single-party period. Two of them were made after the year 1946. The last six decisions were made during the period of Democrat Party government.

During single-party period, deputies whose legislative immunities were abolished, Ali Rıza Bey (Cebelibereket), former minister of commerce Ali Cenani Bey (Gaziantep), İhsan Bey (Cebelibereket), Fikret Onuralp (Bilecik), Ali Saib Ursavaş Bey (Urfa), Refet Ülgen (Urfa) and also Hasip Ahmet Aytuna (Tokat). The cases concerning abolition of parliamentary immunity from the beginning of multi-party period to the period of Democrat Party government are about Reşad Aydın (Denizli) ve Nation Party's deputy (Millet Partisi) Sadık Aldoğan (Afyonkarahisar). During the period of Democrat Party government, these deputies's legislative immunities were abolished, Hüseyin Cahit Yalçın (CHP-Kars), İbrahim Us (CHP-Kars), Sırrı Atalay (CHP-Kars), Osman Alişiroğlu (CMP-Kırşehir), Kamil Kırıkoğlu (CHP-Malatya), Osman Bölükbaşı (CMP-Kırşehir).

During the constitution of 1961, there was a bicameral system. These are Senate of the Republic and National Assembly. Because of this reason, the cases about senator and National Assembly's deputies were examined separately. At this period, four deputies from National Assembly and six senators's parliamentary immunities were abolished. These are Çetin Altan (TİP- İstanbul), Nuri Beşer (AP-Zonguldak), Celal Ahmet Sungur (CHP-Yozgat), Ali Karahan'ın (YTP-Hakkâri) from National Assembly and Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Ekrem Acuner, Kudret Bayhan, Mustafa Deliveli, Sabahattin Orhan from Senat of the Republic.

From becoming into effect of the constitution 1982 to the year 1995, parliamentary immunities of (Demokrasi ve Emek Partisi) Democracy and Labor Party's deputies and (Refah Partisi) Welfare Party's deputy, were abolished. These are, Orhan Doğan (Şırnak), Sırrı Sakık (Muş), Mahmut Alınak (Şırnak), M. Hatip Dicle (Diyarbakır), Leyla Zana (Diyarbakır), Ahmet Türk (Mardin), Selim Sadak (Şırnak) and Hasan Mezarıcı (İstanbul).

GİRİŞ

Yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız olmasını ifade eden erkler ayrılığı teorisi, anayasa hukukunun önemli konularındandır. Montesquieu, söz konusu erklerin ayrı ellerde toplanmasını hürriyetin varlığı için olmazsa olmaz bir koşul olarak ifade etmiştir.¹ Ancak parlamenter bir düzende hürriyetin tam anlamıyla var olabilmesi için yasama organında faaliyet gösteren temsilcilerin ayrıca korunması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, anayasal tarihin gelişimine paralel olarak, yasama fonksiyonunu yerine getirenlerin, üstlendikleri sorumluluğun mahiyeti gereği birtakım imtiyazlarla donatılması icab etmiştir. Yasama bağımsızlıkları olarak adlandırılan bu ihtiyaç ilk olarak, temsili demokrasinin² en köklü örneği olan İngiltere’de baş göstermiştir.

En bilinen tanımıyla devlet, belli bir toprak parçası üzerine yerleşik ve kurallara uyulması yönünde zorlayıcı bir yetkiye sahip üstün nitelikli iktidar tarafından yönetilen insan topluluğunun oluşturduğu siyasal kuruluş olarak ifade edilmektedir.³ Kural olarak, devlet üzerinde üstün egemen olan siyasal iktidar, yönetim bakımından önemli yetkilere sahiptir.

İngiltere’de parlamentolar, üstün egemen olan krala karşı kimliğini ispatlayabilmek maksadıyla bir savaşıma girişmiştir. Bu doğrultuda, temsili rejimin İngiltere’de tarihsel gelişimi içinde yasama bağımsızlıkları, parlamentolar nezdinde krala karşı verilen varoluş savaşımı bağlamında kurumsallaşmıştır.⁴ Yasama

¹ Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

² Ali Cem Göz ve Hakan Topateş, “Temsili Demokrasinin Başat Öğelerinden Parlatonun İngiltere’de Yasama Yetkisini Elde Etme Süreci (1200-1700)”, **Uluslararası Davraz Kongresi’ne sunulan bildiri Isparta 24-27 Eylül 2009**, s. 1’de belirtildiği üzere, temsili demokrasinin bütünüyle gerçekleşebilmesi iki temel olgunun varlığıyla sağlanabilir. Bunlardan ilki tüm halka temel, toplumsal ve ekonomik haklardan yararlanma imkânı tanınması, ikincisi ise geniş halk kitlelerine parlatonda temsil edilebilme hakkı verilmesi ve halkın seçtiği temsilcilerden oluşan ve halkın bu temsilciler vasıtasıyla dolaylı olarak yönetime katılmasını sağlayan parlatonun yasama yetkisine sahip olabilmesidir.

³ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 12. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000, s. 35.

⁴ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 7. Bası, İstanbul: Beta, 2005, s. 222.

bağışıklıkları İngiltere’de uzun müddet parlamentonun yargısal karakterine dayandırılmıştır. Parlamento, bütün İngiltere mahkemelerinin en eskisi, en yükseği ve en şereflişidir. İmtiyazlar da parlamentonun belirtilen niteliğinden ileri gelmiştir.⁵ Parlamenterlerin yasama sorumsuzluğu, İngiltere’de ilk kez 1688 tarihli Haklar Beyannamesi (Bill of Rights) ile yasal güvenceye kavuşmuştur. Bundan yüzyıl sonra 1787 tarihli Amerikan Anayasası’nda da yer bulmuştur. Aynı yıllarda, 1789 Fransız İhtilalinin ardından Fransa’da kabul olunmuş; 23 Haziran 1789 tarihli bir kararname ile ilan edilerek 1791 Anayasası ile Fransız Kamu Hukukuna dâhil olmuştur.⁶ Yasama dokunulmazlığı da tıpkı yasama sorumsuzluğunda olduğu gibi ilk defa İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Başlangıç itibariyle oldukça geniş bir kapsama sahip olan bu kurum zamanla daraltılmıştır. 1787 Amerikan Anayasasında yasama dokunulmazlığından yer verilmiştir. Fransa’da ise ilk kez 1791 tarihli Fransız Anayasasıyla anayasal bir kurum olarak kabul görmüştür.⁷

Ortaya çıkış süreci genel hatlarıyla izah edilen yasama bağışıklıkları, yasama organını oluşturan temsilcilerin, yasama fonksiyonunu herhangi bir engelle karşılaşmadan yerine getirmeleri amacıyla tanınmaktadır. Eski tabirle teşrii masuniyet olarak adlandırılan yasama bağışıklıkları, dokunulmazlık⁸ ve sorumsuzluk⁹ şeklinde ikili bir ayrıma tabidir. Söz konusu bağışıklıklar, ilk bakışta hukukun temel ilkelerinden olan “*kanun önünde eşitlik*” ilkesine aykırı görülebilir. Zira dokunulmazlık ve sorumsuzluk zırhına sahip olan temsilciler için diğer yurttaşlardan farklı olarak bazı istisnalar işlerlik kazanmaktadır.

⁵ Akman Akyürek, “Parlamenterlerin Yasama Faaliyetlerinden Dolayı Hukuki ve Cezai Sorumlulukları”, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, s. 5.

⁶ Levent Gönenç ve Ozan Ergül, “1982 Anayasası’na Göre Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı”,

http://www.yasayanayasa.ankara.edu.tr/belgeler/analizler/yasa_sor_yasa_dok.pdf, (08.02.2012)

⁷ **A.g.e.**, s. 3. ; <http://www.parliament.uk/site-information/glossary/parliamentary-privilege/>, (10.02.2012) uzantılı sitede, üyelerin kamaralar dışından gelebilecek müdahaleler olmaksızın görevlerini icra etmelerine olanak sağlayan parlamenter ayrıcalıkların, her iki kamaranın üyeleri için birtakım yasal dokunulmazlıklar bahşettiği belirtilmiştir. Ayrıca üyelerin sözlü hakaret halinde parlamenter lisanın prensiplerine bağılı kalmak koşuluyla yasal işlemden bağışık oldukları ifade edilmiştir.

⁸ Bugün yasama dokunulmazlığı olarak adlandırılan milletvekili imtiyazının karşılığı, eski tabirde “*muvaakat masuniyet*” yahut “*nisbi masuniyet*”tir.

⁹ Bugün yasama sorumsuzluğu olarak adlandırılan milletvekili imtiyazının karşılığı, eski tabirde “*mutlak masuniyet*”tir.

Bilindiği üzere, “*kanun önünde eşitlik*” ilkesinin en geniş çaplı etkisi Ceza Hukuku alanındadır.¹⁰ Başka bir anlatımla, her kim kanunun ilgili maddesini ihlal ederek bir suç işlerse hiçbir ayırım gözetilmeksizin aynı cezaya tabi olur. Yani Ceza Hukuku normları ülkede yaşamakta olan veya bulunan herkese uygulanabilecek bir nitelik taşımaktadır.¹¹ Söz konusu ilkeyle, vatandaşlar bakımından herhangi bir farklı uygulamaya, keyfi karara mahal verilmeksizin adaletin gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Buna karşın, hukuk, adaletin sağlanmasını temel hedef olarak daima göz önünde tutmakla beraber, sosyal faydayı da gerçekleştirmek zorundadır.¹² Bağışıklık sözcüğünün anlamı da bu noktada önem kazanmaktadır. Zira sosyal faydayı sağlamak adına, mutlak adaletten sapma olarak nitelendirilebilecek uygulamalar tam da bu noktada varlık bulmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, aynı tür suç işleyen kimilerinin sahip olduğu bazı nitelikler, onların yargılanmalarını erteleyebilmekte yahut tamamıyla ortadan kaldırabilmektedir.¹³ Milletın oylarıyla seçilerek, parlamentoda göreve başlayan temsilcilerin (vekillerin) tabi olduğu bağışıklıklar da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Oysa bu bağışıklıkların temsilcilere tanınmasının esas nedeni, yasama görevini serbestçe yerine getirebilmeleridir. Yoksa kendilerine, kişisel imtiyaz sağlamak değildir. Daha kısa bir ifadeyle söz konusu bağışıklıklar kamu yararı için öngörülmüştür.¹⁴ Bağışıklıklar ulaşılmak istenen kamu yararı, yurttaşların oy kullanarak yasama organına gönderdiği temsilcilerin, kendilerini hiçbir baskıya uğramaksızın ve herhangi bir adli takibata maruz bırakılmaksızın temsil etmeleridir. Bir diğer ifadeyle, milletvekili rahatça ve hiçbir kaygı taşımaksızın parlamentoya

¹⁰ **T. C. Anayasası**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2010, s. 5’den. Anayasamızın “*Kanun önünde eşitlik*” başlıklı 10. maddesinin 1. fıkrası şöyledir: “ Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.”; Nevzat Toroslu ve Metin Feyzioğlu, **Türk Ceza Kanunu Ceza Muhakemesi Kanunu ve İlgili Kanunlar**, Ankara: Savaş Yayınevi, 2010, s. 26’dan, Türk Ceza Kanununun genel hükümlerinden olan “*Adalet ve kanun önünde eşitlik*” başlıklı 3. Madde şöyledir: “ 1- Suç işleyen kişi hakkında işlenen fiilin ağırlığıyla orantılı ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunur. 2- Ceza Kanununun uygulamasında kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konuları yönünden ayırım yapılamaz ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınmaz.” Görüldüğü üzere, Anayasada düzenlenmiş kanun önündeki eşitlik ilkesi Ceza Kanunu ile de düzenlenmiştir. Hatta Ceza Kanunun ilgili maddesinin 2. fıkrasında sayma usulüyle eşitlik kapsamının çerçevesi çizilmiştir. Anayasanın ilgili hükmünde ise “...ve benzeri...” ifadesi kullanılarak kapsamın çerçevesinin genişletilebileceği ifade edilmek istenmiştir.

¹¹ Nevzat Toroslu ve Metin Feyzioğlu, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Ankara: Savaş Yayınevi, 2008, s. 18.

¹² Metin Kıratlı, **Parlamentar Muafiyetler Bizde ve Yabancı Memleketlerde**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1961, s. 2.

¹³ **A.g.e.**

¹⁴ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 11. Bası, İstanbul: Beta, 2006, s. 374.

gidebilmeli, parlamento çalışmalarına katılabilmelidir. Kısacası temsil görevini hiçbir engelle karşılaşmaksızın yerine getirebilmelidir.¹⁵

Bu noktada, yasama dokunulmazlığından daha çok yasama sorumsuzluğunun önemi gündeme gelmektedir. Zira yasama sorumsuzluğu sayesinde milletvekilleri, kendilerini meclise gönderen seçmenlerin “gerçek sesi” olabilirler. Yasama sorumsuzluğu kamu yararı amacıyla benimsenmiştir çünkü mecliste ifade özgürlüğünün kısıtlanması, kamunun sesinin kısılması demektir. Milletvekilleri mecliste düşüncelerini serbest bir biçimde herhangi bir çekinme ve kaygıya kapılmaksızın ifade edemezse, o meclisin görevini tam anlamıyla yerine getirdiği söylenemez.¹⁶ Nitekim bu konuya bir başka çerçeveden daha bakılabilir. Buna göre, demokratik rejimin varlık gösterdiği bir devlet düzeninde, rejimin varlığına koşul olarak gelişebilecek olan çok partili siyasal hayatın ileri bir seviyeye taşınması bakımından yasama sorumsuzluğunun önemi yadsınamaz. Zira çok partili siyasal hayatta siyasal partilerin faaliyetlerini serbestçe yerine getirmesi yani milletvekillerinin fikirlerini özgürce ifade edebilmesi gerekir.¹⁷

Milletvekillerinin yasama faaliyetini yerine getirirken faydalandığı bir ayrıcalık olan yasama sorumsuzluğu, kamu yararı için kendilerine tanınmış olan bir nevi kuvvetlendirilmiş ifade özgürlüğüdür. Başka bir deyişle, düşünceyi açıklama özgürlüğünün güvencesi olarak karşımıza çıkan yasama sorumsuzluğunun amacı, milletvekillerinin meclis iradesinin oluşumuna etkide bulunma haklarını yaptırımlardan korumaktır. Yanı sıra, milletvekillerinin oy ve sözlerinden nedeniyle olumsuz bir sınırlandırma ile karşılaşmalarını önlemek ve böylelikle, her bir üyenin mecliste kendisini rahatlıkla ifade edebilmesine imkân sağlamaktır.¹⁸

¹⁵ Metin Feyzioğlu, “Yasama Dokunulmazlığı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 42, Sayı 1-4, 1991-92, ss. 21-45.

¹⁶ Mehmet Turhan, “Parlamente Bağışkılıklar”, **Yeni Türkiye Dergisi (Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II)**, Sayı 14, Mart-Nisan 1997, s. 897.

¹⁷ Mesut Aydın, “Milletvekillerinin Yasama Sorumsuzluğunun Siyasal Parti Kapatma Davalarına Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 58, Sayı 4, 2009, ss. 712-713. ; M. Muhtar Çağlayan, “Yasama Dokunulmazlığı”, **Adalet Dergisi**, Sayı 3-4, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 1977, s. 204’te yasama dokunulmazlığı kurumunun demokrasi rejimi bakımından işlevi ve önemini şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Demokrasi rejiminin en esaslı ve mümeyyiz niteliklerinden birini de, milli iradenin temsilcisi sıfatını taşıyan parlamentonun, yürütme organının yaptıklarını kontrol ve murakabe edebilmek hak ve yetkisine sahip bulunmaları teşkil eder. Bu murakabenin temin ve tesisi için de, her şeyden önce, milletin temsilcilerinin görevlerini, her türlü tesir ve baskıdan uzak bir halde yapabilmeleri, fikir ve söz hürriyetine sahip bulunmaları lazımdır.*”

¹⁸ Türkan Yalçın, “Yasama Sorumsuzluğu”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 2, 1992, s. 216’dan Silvio Traversa, Immunità Parlamentare, **Enciclopedia del diritto**, XX 1970, s. 192.

Bilindiği üzere milletvekilleri, özel bir statüden yararlanır. İşte “yasama bağıışıklıkları”, aslında Anayasa Hukukunun yarattığı ve Ceza Hukukuna da yansımaları olan bu statünün sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹ Fiili sonuç olarak ceza kovuşturmasının engellenmesi veya cezasızlık hali yaratması, yasama bağıışıklıklarının kaynağının Ceza Hukuku olduğunu akla getirmemelidir. Anayasa Hukukundan vücut bulan söz konusu bağıışıklıklar, yansımaları bakımından Ceza Hukukunu ilgilendirmektedir. Zira yasama bağıışıklıklarının, özellikle de yasama dokunulmazlığının, milletvekillerine sağladığı koruma zırhı, şahsi cezasızlık kavramı ile ilişkilendirilmektedir.²⁰ Öte yandan, yasama bağıışıklıklarının Ceza Hukukuyla olan ilişkisi bir başka açıdan daha açıklanabilir. Daha önce de ifade edildiği üzere, Ceza Hukuku normları ülkede yaşamakta olan veya bulunan herkese uygulanabilme özelliğine sahiptir. Bu açıdan, söz konusu kişilerin Türk vatandaşı veya yabancı olmaları önem değildir. Ancak bu kuralın da bazı istisnaları bulunmaktadır. Bunların başında da yasama dokunulmazlığı gelmektedir.²¹

Kısaca bahsedildiği üzere yasama bağıışıklıkları, milletin temsilcileri olan milletvekillerini yasama faaliyetini yerine getirirken olabildiğince bağımsız kılmayı hedeflemektedir. Yasama bağıışıklıkları yahut yürürlükteki 1982 Anayasasının ilgili madde metninin başlığı olarak kullanıldığı gibi yasama dokunulmazlığı kurumu gerek devletin diğer organlarına karşı gerekse vatandaşlara karşı parlamentonun bağımsızlığını korumak maksadıyla kabul edilmiş bir anayasal kurumdur.²²

Olması gereken, milletvekilleri için istisnalar hariç yargılanmanın ertelenmemesidir. Ancak olması gerekenin her durumda mevcut koşullara uyum sağlayabileceğini söylemek pek mümkün değildir. Şöyle ki, devletin hukuki temellerinin sağlam olmadığı, hukuk devleti niteliğinin idare ve toplum nezdinde tam olarak anlaşılmadığı hallerde yasama dokunulmazlığı, muhalefet için bir güvence teşkil etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, dokunulmazlığın amacı siyasi nedenlerle açılacak kovuşturmalara karşı milletvekillerini korumak; iktidar çoğunluğunun birtakım bahanelerle muhalefetteki milletvekillerini baskı altına almalarını

¹⁹ A.g.e., s. 215.

²⁰ Mehmet Emin Artuk, Ahmet Gökcen ve Ahmet Caner Yenidünya, **Ceza Hukuku Özel Hükümler**, Gözden Geçirilmiş Yenilenmiş 10. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2010, s.

²¹ Toroslu ve Feyzioğlu, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, s. 19.

²² Yüksel Yalova, “Türkiye Örneğinde Yasama Dokunulmazlığı Kavramı”, **Yeni Türkiye Dergisi (Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II)**, Sayı 14, Mart-Nisan 1997, s. 843.

engellemektir. Yani dokunulmazlığın temel işlevi muhalefet kanadını koruma altına almaktır.²³

Yasama bağışıklıkları ile milletvekillerine has üstün bir statü yaratmak amaçlanmamaktadır. Dolayısıyla, “dokunulmazlığın kaldırılıp kaldırılmaması” tartışma konusu yapılırken, her şeyden önce yanıt aranması gereken soru, iktidarda bulunanlarda herhangi bir baskı ve oyalama niyetinin bulunup bulunmadığıdır. Böyle bir niyet varsa, kaldırma kararı alınması dokunulmazlık kuralını kendi kendisiyle çelişir duruma sokar ve işlevsiz hale getirir. Zira yasama bağışıklıkları işte tam bu çeşit niyetlerin önlenmesi amacıyla uygulamaya konmuştur.²⁴

Türk anayasal gelişim sürecinde yasama dokunulmazlığı ve yasama sorumsuzluğu kavramlarına ilk defa 1876 tarihli Kanun-u Esaside yer verilmiştir. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyetinin, sırasıyla 1924, 1961 ve de 1982 tarihli Anayasalarında da küçük farklılıklarla da olsa söz konusu kavramlar düzenlenmiştir.²⁵ Sadece 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yasama bağışıklıkları yahut diğer bir söylemle parlamenter muafiyetler konusunda herhangi bir hüküm yer almamaktadır.²⁶

Yasama bağışıklıkları, geçmişten günümüze Anayasa ve Parlamento Hukuku bakımından önemini koruyarak süregelmektedir. Ancak şu da belirtilmelidir ki bu tez, daha önce yapılmış örneklerde olduğu gibi yasama bağışıklıklarını salt teknik Anayasa Hukuku bakımından incelemekle kalmayacaktır. Aksine, yukarıdaki genel çerçeve içerisinde milletin vekilleri ve temsil edilen millet için ne denli önemi haiz olduğunu ortaya koymaya çalışılan yasama bağışıklıklarının, 1876 tarihli Kanun-u Esasiden başlayarak günümüze değin kimler için, ne sebeple, hangi siyasi şartlar dâhilinde ve nasıl sonuçlara yol açarak işletildiği üzerinde durulacaktır.

²³ Şeref Malkoç, “Temiz Toplum ve Yasama Dokunulmazlığı”, **Yeni Türkiye (Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II)**, Sayı 14, Mart-Nisan 1997, s. 850. ; Süheyl Batum, “Yasama Dokunulmazlığı “zırhının” Yeni Boyutu”, **Görüş Dergisi**, Sayı 25, Nisan-Mayıs 1996, s. 58’de yasama dokunulmazlığının geniş anlamı şu şekilde kaleme alınmıştır: “*Yasama dokunulmazlığı, geniş anlamı ile iktidar çoğunluğunun değişik yöntemlerle muhalefeti sindirmesini engelleyen ve Meclis üyesini, parlamento içinden ya da dışından gelecek baskı ve tehditlere karşı koruyan hukuksal güvencedir.*”

²⁴ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2011, s. 288.

²⁵ Kadir Aktaş, “Yasama Dokunulmazlığı Kurumunun Türkiye’deki Gelişimi”, **Yasama Dergisi**, Sayı 3, Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 87. ; Yüksel Yalova, **Türkiye Örneğinde Yasama Dokunulmazlığı Kavramı**, 1995, ss. 17-20.

²⁶ Kırathı, **Parlamenter Muafiyetler**, s. 23.; Ömer Keskinsoy, **Yasama Dokunulmazlığı**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2008, s. 31. ; **A.g.e**’de 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bakımından şöyle bir değerlendirme yapılmıştır: “*1876 Anayasasının çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte kalacağı kuralı gereği, 1876 Anayasasının yasama dokunulmazlığına ilişkin düzenlemesi de geçerliliğini korumuştur.*”.

Bu amaç doğrultusunda öncelikle yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı kavramları teknik açıdan incelenecektir. Ardından geçmişten günümüze Türk Parlamento Tarihinde yasama bağışıklıklarının geçirdiği süreç, ele alınacaktır. Bu bağlamda, yasama dokunulmazlığının kaldırılması gündeme gelen ve dokunulmazlığı kaldırılan milletvekilleri sırasıyla incelenecektir. Ayrıca dokunulmazlığın kaldırılmasının nedenleri, dönemin siyasi şartları dikkate alınarak açıklanacaktır. Böylelikle teknik açıklamaların yanı sıra özellikle Türk parlamento tarihinde yaşanan yasama bağışıklıklarına ilişkin somut olayların ayrıntılarına da yer verilecektir.

I. PARLAMENTO ÜYELİĞİNİN TARİHSEL VE SİYASAL OLARAK TEMELİ: EMREDİCİ VEKÂLETEN YENİ TEMSİL ANLAYIŞINA GEÇİŞ

Parlamento üyeliğinin tarihi ve siyasi bakımdan temelini açıklamaya geçmeden önce parlamento adı verilen kurum ve temsilin çeşitleri hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Temsil, başlıkta da belirtildiği üzere, geçmişten günümüze gelene değin iki ayrı şekilde varlık göstermiştir. Bunlardan biri emredici vekâlet diğeri ise temsili vekâlettir. Emredici vekâletten temsili vekâlete geçiş kolay olmamıştır. Parlamento kurumunun gelişimiyle neredeyse eş zamanlılık gösterdiğini söylenebilir. Nitekim parlamentonun içyapısındaki değişiklik sayesinde yahut diğeri bir ifadeyle parlamento, belli bir çoğunluğun sesi olmaktan çıkıp çoğulcu bir yapıya kavuştuğunda temsilin niteliği de değişmiştir.

Kavramsal olarak ele aldığımızda emredici vekâlette temsilci, yalnız kendisini tayin eden seçmenlerin vekilidir. Temsilcilik görevini yerine getirirken uyacağı kurallar, savunacağı görüşler ve yapacağı işler hakkında seçmenlerinden talimat almıştır. Bu talimatın dışına çıkması mümkün değildir.²⁷ Direktife uyduğu sürece temsilcilik sıfatı devam edecektir. Direktiften ayrıldığı gün, temsilcilik sıfatı kalkmış olacaktır.²⁸ Emredici vekâletin işlerlik gösterdiği dönemlerde temsilciler, vekâletin yapısı nedeniyle sadece seçmenleri tarafından ileri sürülen görüşleri savunmak zorunda kalmıştır. Temsilcilerin, bahsi geçen zorunluluğun çizdiği sınırlar dâhilinde hareket ettiği temsil organlarında bölgecilik eğilimlerinin kuvvetlenmesi de kaçınılmaz bir hale gelmiş ve bu durum eleştirilmiştir. Tarihi süreçte, temsili sistemin amacına uygun sonuçlar doğurmadığını da savunanlar olmuştur. Bu bağlamda, temsil kurumuyla ulaşılmak istenen amacın yönetimi üstün nitelikte kimselere bırakmak olduğunu savunanlar tarafından eleştiriler yöneltilmiştir. Zira bu kesime göre, temsil görevini üstlenenler üstün niteliklere sahip olsalar bile, direktifi

²⁷ Oya Araslı, **Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972, s. 12.

²⁸ Bülent Nuri Esen, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, Ankara: 1970, ss. 478-479. Yazar tarafından belirtildiği üzere; emredici vekâlet ile hareket eden temsilci, sadece bir aletten, bir vasıttan başka bir şey değildir.

aldıkları kesimin orta kesimden gelen seçmenler olduğunu ifade etmişlerdir. Bu nedenle, temsili sistemin istenen biçimde gerçekleşmediğini iddia etmişlerdir.²⁹

Temsili vekâlet, emredici vekâletin tam tersi bir anlam taşımaktadır. Bu vekâlet türünde temsilci, temsil görevini yerine getirirken seçmenlerinden talimat almamış veyahut bu talimata uygun hareket etmemiştir. Buna ek olarak, yönetime ilişkin konularda sahip olduğu düşünceler ve bilgileri doğrultusunda karar vermiştir. Sonuç olarak, denilebilir ki temsili vekâlet, temsilcinin davranışlarından dolayı seçmenlerine karşı hukuken sorumluluk taşımadığı bir temsil türüdür.³⁰ Nitekim bugün için pek çok devletin anayasal açıdan benimsediği sistem olarak karşımıza çıkan temsili vekâletin emredici vekâletten ayrılan en temel noktası, temsilcinin kendisini seçen seçmen topluluğunun direktifleriyle bağlı olmayışıdır. Bu duruma ek olarak seçilen temsilci, bütün vatandaşların temsilcisidir. Diğer bir anlatımla, kendisine oy vermemiş olanları da temsil eder.³¹

Temsil konusuna kısaca değindikten sonra parlamento sözcüğü hakkında kısa bir bilgi vermek uygun olacaktır. Bu aşamada öncelikle, parlamento sözcüğünün Türkçeye, İtalyancadan geçtiğini belirtmek yerinde olacaktır. Türk Dil Kurumu'nun *Güncel Türkçe Sözlüğü*'nde parlamento; "*başlıca görevi yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme olan ve üyeleri halkoyu ile belirli bir süre için seçilen meclis veya meclisler, yasama kurulu, yasama meclisi, yasama organı*" olarak tanımlanmıştır.³²

Fransızca da *le parlement* olarak ifade edilen sözcük, köken itibarıyla *parler* yani konuşmak fiilinden türemiştir. Yani etimolojik bakımdan söz konusu sözcüğün çıkış noktasını konuşmak fiili oluşturmuştur.³³ Bu sözcük, öncelikle konuşma faaliyetini ifade eder şekilde kullanılmıştır. Ancak daha sonra, konuşulan yeri

²⁹ Fahir Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, Ankara: 1953, ss. 13-16.

³⁰ Araslı, *a.g.e.*, s. 13.

³¹ Esen, *a.g.e.*, s. 480.

³² <http://www.tdk.gov.tr>, (19.02.2012). Bu noktada, parlamento sözcüğünün Türk Anayasa metinlerinde kullanılmadığını, onun yerine meclis sözcüğünün tercih edildiğini belirtmek faydalı olacaktır.

³³ <http://dictionnaire.tv5.org>, (19.02.2012). Belirtilen sitede parlamentonun tanımı şu şekilde verilmiştir: "*1- Bir zamanlar, yargılama faaliyeti yapan egemen mahkeme. 2- Fransa'da Milli Meclis ve Senato olarak adlandırılan ve yasama gücüne sahip iki kanada verilen ad.*" Tanım Fransa örneğinden hareket edilerek yapıldığı için yasama fonksiyonunu yerine getiren parlamento iki kanatlı olarak ifade edilmiştir. Oysa bilindiği üzere, pek çok devlette parlamento tek kanatlıdır. Bu tanım aynı şekilde onlara da uyarlanabilir.

tanımlamak maksadıyla kullanılmaya başlanmıştır. Tarihsel seyri içerisinde, devletler nazarında değişik anlamlar atfedilerek kullanılmaya devam edilmiştir.³⁴

Parlamentonun oldukça köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Parlamentonun kökeni İngiltere olmakla beraber Fransa'da da bu anlamda yaşanmış olan tarihi seyrin önemi yadsınamaz niteliktedir. Bu nedenle, parlamentonun ortaya çıkışı ve tarihi süreç bakımından emredici vekâlet uygulamasından temsili vekâlete geçişe ilişkin açıklamalar hem İngiltere hem de Fransa dikkate alınarak yapılacaktır.

İngiltere'de *parliament* sözcüğü, XIII. Yüzyıl ortalarından itibaren sürekli olarak siyasi nitelikli meclisleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.³⁵ Bilindiği üzere, hukukun ve hukuk kurumlarının gelişimi uygarlıkların dünya üzerinde katettikleri aşamalarla paralellik göstermektedir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki, hukuki ve de siyasi niteliği olan parlamento İngiltere'de bir anda ortaya çıkmamıştır. Birtakım gelişmeler doğrultusunda varlık göstermeye başlamıştır.

İngiltere'de parlamento yapılanmasının nüvesini danışma meclisleri oluşturmuştur. Nitekim Britanya adası üzerinde Norman istilasından önce kurulmuş olan krallıklarda danışma meclislerine rastlanmıştır. *Witan* adı verilen söz konusu meclislerde kralın müşavirlerinin, kont ve baronların, yüksek rütbeli subayların biraraya geldikleri bilinmektedir.³⁶ Normanların İngiltere'yi işgal etmelerinden sonra kurdukları feodal devletin başında bulunan kral, teorik olarak, asillerden kurulu feodal bir meclis olan *Magnum Concilium* tarafından seçilmiştir.³⁷ 1215'te *Kral Yurtsuz John* tarafından imza edilen *Magna Carta*³⁸, bu bağlamda önemli bir yeniliği de gündeme getirmiştir. Vergi alınması için onayı aranan *Magnum Concilium'a*

³⁴ Erdoğan Teziç, **Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1980, ss. 10-11.

³⁵ **A.g.e.**

³⁶ Murat Sarıca, **Fransa'da ve İngiltere'de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969, s. 41.

³⁷ Kıratlı, **Parlamentar Muafiyetler...**, s. 7. Kıratlı tarafından belirtildiği üzere, Curia Regis, Milli Meclis (National Council) yahut Aula Regis olarak da adlandırılabilmiştir.

³⁸ http://www.archives.gov/exhibits/featured_documents/magna_carta, (20.02.2012). İngiliz resmi arşiv sitesinde belirtildiği üzere, 15 Haziran 1215 Runnymede'de, kral John tarafından Magna Carta mühürlenmiştir. Kral, başkaldırmış 40 baron karşısında, isteklerine iç savaş olmasını önlemek için rıza göstermiştir. Sadece 10 hafta sonra, Papa Innocent III anlaşmayı hükümsüz kılmıştır ve İngiltere iç savaşa dalmıştır. Magna Carta, kral John ve baronları arasındaki uyuşmazlığı çözmekte başarısız olmakla beraber kral John'un vefatından sonra birçok defa yeniden yayınlanmıştır. Magna Carta, bir grup 13. Yüzyıl baronu tarafından haklarını ve mülklerini kralın zorbalığına karşı korumak için kaleme alınmıştır. Magna Carta, içinde bulunulan feodal sisteme ilişkin birçok uygulama sorunu ve belirli şikâyetlere ilişkindir. ; Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 11. Bası, İstanbul: Beta Yayınevi, 2006, s. 146'da özet şekilde tanımlandığı üzere Magna Carta Libertatum; baronların ya da feodal beylerin rızası olmadan kralın vergi salamaması ve mahkemelerin verecekleri kararların belli bir kural ve usuller uyarınca verilmesine ilişkindir.

(Büyük Konsey) daha sonraki dönemlerde, din adamları ve feodal senyörlerin yanında her kontlukta iki şövalye daha katılmaya başlamıştır. Böylelikle söz konusu meclis, parlamento olarak anılmaya başlamıştır.³⁹ *Magnum Concilium*'a katılımın genişlemesi *Kral III. Henry'nin* (1207-1272) tahtta olduğu dönemde meydana gelmiştir. Bu genişlemeye paralel olarak, dönemin idari bölgeleri olan kontluklardan gelen iki şövalyenin de meclis toplantılarına dâhil olması, 1254 yılında *III. Henry'nin* yeni bir vergi koymak istemesini takip eden süreçte gündeme gelmiştir.⁴⁰

Bu noktada, *Magnum Concilium*'un fonksiyonlarına dair bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. *Magnum Concilium* her şeyden önce bir yargı organıdır. Yasama alanında ise ancak bir danışma organı niteliğindedir. *Magnum Concilium*'un danışma organı niteliğini taşıması nedeniyle kral, bu organdan gelen uyarılara uygun davranıp davranmamakta serbesttir.⁴¹ *Magnum Concilium* sahip olduğu yargısal yetkileri sayesinde, bir yandan da yüksek mahkeme görevini üstlenmiştir. Ayrıca kral tarafından talep edilen vergileri tespit ve tahsil etmek için gereken tedbirleri almakla da sorumlu tutulmuştur.⁴² *Magnum Concilium*, kral tarafından para ihtiyacı ortaya çıktığı zamanlarda, geçici olarak toplantıya çağrılmıştır.⁴³ Bu noktada, *Magnum Concilium*'u oluşturan kişilerin tabiri caiz ise yeni vergilerin belirlenip tayin edilmesi amacıyla biraraya geldikleri ifade edilebilir.

Parlamento kavramı teknik olarak ilk defa 1236 yılında kullanılmıştır. Kralın iradesine bağlı olarak yılda bir yahut iki kez toplanan ve seçkin erkeklerden kurulu söz konusu meclis, devlet ve hukuk konularıyla ilgilenmiştir.⁴⁴ *Simon de Monfort'un* (1213-1265) katkısıyla parlamento toplantılarına imtiyazlı şehir ve kasabaların temsilcilerinin de katılması sağlanmıştır.

Halkın temsiline doğru giden yolda yaşanan gelişmeler parlamento tarihi bakımından önem arz etmektedir. Ancak bahsi geçen halkın temsilini bugünkü parlamentolardaki mevcut durumlarla karıştırmamak ve de kıyaslamamak

³⁹ Şeref İba, **Parlamento Hukuku**, Yenilenmiş 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 4.

⁴⁰ Sarıca, **a.g.e.**, s. 43.

⁴¹ **A.g.e.**, s. 42.

⁴² İlhan Arsel, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3-4, 1954, s. 67.

⁴³ İlhan Arsel, “İngiliz Tarihinde Menşei ve Tarihçesi Bakımından Vekillerin Siyasi Mesuliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1-2, 1951, s. 414.

⁴⁴ <http://www.historyofparliamentonline.org/periods/medieval>, (27.02.2012). ; Sarıca tarafından A. Todd'un **Le Gouvernement Parlementaire en Angleterre** adlı kitabından aktarıldığı üzere, *Magnum Concilium*'un parlamento olarak adlandırılması, 1254 yılında kontlukların vekillerinin katılması ile yaşanmış olan genişlemenin ardından gerçekleşmiştir.

gerekmektedir. Şu an satırlara sığdırılan tüm bu gelişmeler uzun ve zorlu aşamaların sonucudur. Nitekim halkın yalnızca bir kısmını değil de aşağı yukarı çoğunu temsil eden ilk parlamento 1295 yılında varlık göstermiştir. *I. Edward* ihtiyaç gösteren vergileri toplamak maksadıyla İngiliz Anayasal Tarihinde “Model Parlamento” adı ile anılan parlamentoyu toplantıya çağırarak yeni bir çağır açmıştır.⁴⁵ Bu gelişmenin bir çağır olarak ifade edilmesinin esas nedeni söz konusu parlamentonun oluşum şeklinde aranmalıdır. Zira daha önceki uygulamalarda, toplantılar kral tarafından çağrılan belli başlı sınıfların katılımıyla yapılmıştır. Ancak “Model Parlamento”da halkın temsilcilerinin de varlık göstermesi kesin bir hal almıştır. Bir başka deyimle, kralın bizzat çağrısıyla gelenlerin yanına bir de halkın içerisinde çıkıp gelen temsilciler eklenmiştir.

Model parlamento çatısı altında farklı kesimlerin toplanmasının esas itibarıyla temel bir amacı bulunmaktadır. Parlamentonun bu denli geniş bir temsile kapısını açmadığı dönemde, toplantılara Baron, Ruhban ve Kontlar iştirak edebilmiştir. Doğal olarak toplantıların sonucunda karara varılan vergiler de söz konusu sınıfları ilgilendirmiştir. Diğer bir ifadeyle kralın, ihtiyacı olan vergileri toplama alanı sınırlı bir çerçevede dâhilinde kalmıştır. Bu nedenden ötürü, memleket nüfusunun büyük bir kısmını teşkil eden diğer sınıflardan da vergi toplayabilmek için toplantılara, baron, kont ve ruhban sınıflarından gelenler haricinde şehir ve kazalarda yaşayanlar tarafından seçilen temsilciler de katılmaya başlamıştır.⁴⁶

Netice itibarıyla “Model Parlamento’da” beş kanatlı bir yapı oluşmuştur. Bunlar; yüksek rütbeli din adamları, baronlar, soylular, burjuvalar ve şövalyelerdir.⁴⁷ Bu gelişmeler doğrultusunda gittikçe bütün halkın temsiline doğru gelişen Parlamento, XIV. Yüzyılın ortalarına doğru ikiye bölünerek iki ayrı meclis halini almıştır.⁴⁸ Söz konusu iki meclis, Lordlar ve Avam Kamaraları olarak adlandırılmıştır.

⁴⁵ Sarıca, **a.g.e.**, s. 44’ten G. Burdeau, **Traité de Science Politique**, Volume IV, Paris: 1952, s. 235.

⁴⁶ Arsel, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde ...”, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁷ <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi14.pdf>, (8.02.2012)., Ali Cem Göz ve Hakan Topateş, “Temsili Demokrasinin Başat Öğelerinden Parlamentonun İngiltere’de Yasama Yetkisini Elde Etme Süreci (1200-1700)”, s. 4.

⁴⁸ Sarıca, **a.g.e.**, s. 44.; İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt 1, Ankara: 1965, s. 117.

İlk olarak ruhban sınıfı yahut daha açık bir ifadeyle bu sınıfa mensup küçük rütbeli rahipler, Model Parlamento'nun toplantılarına katılmaktan vazgeçmişler ve kendilerine ait meseleleri görüşmek üzere başka bir toplantı yeri seçmişlerdir. Geriye kalanlar arasındaki asiller sınıfını oluşturanlar da asalet unvanına sahip olmayan ve kral tarafından bizzat davet edilmeyen diğer temsilcilerle aynı ortamda bulunmaktan imtina ederek ayrı bir salonda toplanmışlardır. Böylelikle Lordlar Kamarası ortaya çıkmıştır. Kendilerini halkın gerçek temsilcisi olarak adlandıranlar da ayrı bir salonda toplanmaya devam etmişlerdir ve bu grup da Avam Kamarasını vücuda getirmiştir.⁴⁹

İngiliz Parlamentosunun, Lordlar ve Avam Kamaraları şeklinde çift kanatlı bir kurumsallaşma içerisine girmesi İngiltere'de temsili rejimin ve demokrasinin gelişiminde başat bir rol oynamıştır. Zira söz konusu iki kamarada temsil edilen sınıflar birbirlerinden bir hayli farklıdır. Bu farklılık, Magnum Concilium dönemlerinden beri kral tarafından toplantılara ismen çağrılan ve de toplantılara bizzat katılan ruhban sınıfından kaynaklanmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere, İngiliz Parlamentosuna, tarihi seyrinin belli bir aşamasında adı geçen sınıflar haricinde şehir ve kasabalardan gelen temsilcilerin katılımı başlamıştır. Yani kendilerini halkın temsilcileri olarak kabul edenler parlamento toplantılarına dâhil olmuştur. Bir başka ifadeyle, kral tarafından atanmış veya toplum içerisindeki yüksek statüsü sebebiyle doğrudan parlamento gelenlerin karşısında halkın içerisinde gelen temsilciler varlık göstermiştir.⁵⁰

İşte tam da bu noktada Avam Kamarasını oluşturan sınıfları dikkatle değerlendirmek gerekmektedir. Daha önceki satırlarda bahsettiğimiz gibi avam kamarası, kontlukların vekilleri olan şövalyelerle şehir ve kasabaların burjuva vekillerinden meydana gelmiştir.

⁴⁹ Arsel, "Çift Meclis...", **a.g.e.**, s. 68. ; Sarıca, **a.g.e.**, s. 45'te belirtildiği üzere; toplantılara ismen çağrılan ve bizzat katılan kilise büyükleriyle senyörler, XIV. Yüzyılın ortalarından başlayarak "Lordlar Kamarası"nı meydana getirmişler, buna karşılık kontlukların vekilleri şövalyelerle şehir ve kasabaların burjuva vekilleri biraraya gelerek "Avam Kamarası"nı meydana getirmişlerdir.

⁵⁰ Sarıca, **a.g.e.**, s. 45'te belirtildiği üzere; XIV. Yüzyıl ortası İngiliz toplumundaki çeşitli sınıflardan meydana gelen bu iki meclis, bir yandan üstünlük sağlamak amacıyla birbirleriyle mücadele ederlerken, öte yandan kralın iktidarının sınırlandırılması söz konusu olduğu zamanlar, birlikte hareket etmeyi başarabilmişler, krala karşı tek bir kuvvet halinde çıkabilmişlerdir.

Kontlukların vekilleri olan şövalyeler de, Lordlar Kamarasını oluşturan kral tarafından ismen çağrılanlarla kilise büyükleri olan senyörler gibi asiller sınıfı içerisinde sayılmaktadır. Ancak onları kendi aralarında bir karşılaştırmaya tabi tuttuğumuzda şövalyeleri “küçük asiller” kategorisine dâhil etmek uygun olacaktır.

Avam kamarasının üyeleri arasında asiller sınıfından bir bölümün yer alması İngiltere’deki temsil sisteminin değişiminde etki göstermiştir. Zira küçük asiller sınıfı ile burjuva kanadının Avam Kamarası içinde biraraya gelmesi aristokrasinin öteki sınıflardan kopmasını önlemiştir. Ayrıca toplum içinde kast sistemine yakın bir sistemin ortaya çıkmasını engellemiştir. Küçük asiller ile burjuva kanadının kaynaşması Avam Kamarasının itibarını arttırmıştır. Bu sayede, Avam Kamarası üyeleri seçmenler tarafından verilen talimatlardan kurtulmuştur. Böylelikle emredici vekâletten uzaklaşmaya başlanmış ve yeni temsil anlayışına geçiş yolu açılmıştır.⁵¹

Buraya kadar, İngiltere’de emredici vekâlet anlayışının terk edilerek yeni temsil uygulamasına geçiş aşamalarına dair kısa bir açıklamada bulunulmuştur. Bu aşamadan itibaren, temsili sistem bakımından önem teşkil eden bir diğer örnek devlet olan Fransa ekseninden konuya yaklaşılabilecektir. Fransa’nın emredici vekâlet uygulamasından uzaklaşarak yeni temsil anlayışına geçişine yol açan tarihi süreç ele alınacaktır.

Fransa’da temsili meclisin ilk örneğini *Etats-Généraux* oluşturmuştur. Ancak adı geçen kurum ortaya çıkmadan önce kralın, yasama yetkisinin sınırlarını aşan kararları uygulamaya koyabilmesinin yolunu açmış olan *Curia Regis* yapılanmasından bahsetmek daha aydınlatıcı olacaktır. Feodal yapının varlık gösterdiği dönemde Fransa’da merkezi bir yapılanmadan bahsetmek mümkün değildir. Feodal düzene bağlı olarak gelişen toprak sistemin bir sonucu olarak, tahta bağlı olan topraklar haricinde, senyörlere ait topraklar da siyasi iktidara yön veren unsurlar arasındadır.

Feodal çağda devletin bütünlüğünden söz etmek bir hayli zordur. Nitekim bu saptamanın en belirgin örneği; Fransa’da, feodal çağın başlarında, yasama yetkisinin kralla senyörler arasında paylaşılmış olmasıdır.⁵² Yasama yetkisinin paylaşılır bir

⁵¹ A.g.e., ss. 45-46.

⁵² Sarıca, a.g.e., s. 18. Ayrıca bknz.

http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Dunyada_Kamu_yon/fransa.pdf, (10.02.2012).

yapı oluşturmasının bir sonucu olarak *Curia Regis* adlı meclisler ortaya çıkmıştır. *Curia Regis* olarak tabir edilen meclisler feodal hiyerarşinin en üstünde yer almıştır. Nitekim bu meclisler, XIII ila XVI. Yüzyıllarda varlık göstermeye başlayan parlamento, hesap divanı, büyük konsey türünden iktidarın merkezileşmesine yol açan kurumların öncüsü konumundadır.⁵³ *Curia Regis*'lerin toplandığı dönemde temsil anlayışı henüz varlık kazanmamıştır. Bu nedenle senyörler ve kilisenin önde gelenleri, *Curia Regis* toplantılarına şahısları adına katılmışlardır.⁵⁴ Daha önce bahsedildiği üzere *Curia Regis* toplantıları, yasama yetkisinin kralın bünyesinde toplanan kısmını aşabilen boyutta bir siyasi iradenin hayata geçirilmesi bakımından işlevsellik arz etmiştir. Yani *Curia Regis*'lerin toplantıya çağrılış sebeplerinin en önemlisi vergi meselesidir. Daha açık bir anlatımla bu toplantıların varlık bulmasının esas nedeni kralın, kendine bağlı olan topraklar dışında feodal ilkelere göre vergi toplayamamasıdır.⁵⁵ Söz konusu meclisler bu yönüyle, kralın devleti idare etmek için gereksinim duyduğu mali desteği temin edebilmesi için bir araç olarak nitelendirilebilir. Tabii ki *Curia Regis*'lerin tarihi açıdan üstlendikleri önem bununla kalmamıştır.

Curia Regis meclislerinde yapılan toplantılara burjuva sınıfının dâhil olmasına kadar temsil sistemi varlık gösterememiştir. Bunun nedeni, katılanların bir seçim usulüyle değil de sahip oldukları statünün bir getirisi olarak kendi iradeleriyle yahut kralın daveti marifetiyle toplantılarda yer almış olmalarından kaynaklanmıştır. Ancak burjuva sınıfının toplantılara katılmasıyla, temsil söz konusu olmaya başlamıştır. Zira bahsi geçen temsilciler, zamana ve mekâna göre farklılaşan usullerle şehir halkı tarafından seçilmişlerdir.⁵⁶ Nitekim laik ve dinsel özelliklere sahip vassallara, bu vasıta ile kentlerden gelen temsilcilerin de katılmasını takip eden süreçte *Curia Regis* parlamentonun öncülü haline gelmiştir.⁵⁷

Fransa'da *Curia Regis* toplantılarına katılanların çeşitlenmesi ve artış göstermesini takiben söz konusu meclislerin yapılanmasında da önemli bir değişim meydana gelmiştir. Bahsi geçen değişimin bir sonucu olarak *Etats-Généraux* ortaya çıkmıştır. *Etats-Généraux*, Fransa kralı *Philippe le Bel* tarafından 10 Nisan 1302

⁵³ Onur Karahanoğulları, **Türkiye'de İdari Yargı Tarihi**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005, s. 22.

⁵⁴ **A.g.e.**

⁵⁵ **A.g.e.**

⁵⁶ **A.g.e.**, ss. 20- 21. Sarıca tarafından aktarıldığı üzere, *Curia Regis*'lerin danışma organı olmak görevi yanında, kral mahkemesi, askeri ve idari şura ve ruhani görevleri vardır.

⁵⁷ Karahanoğulları, **a.g.e.**, s. 22.

tarihinde, Paris'te bulunan Notre-Dame Kilisesinde yapılmış olan toplantılara yeni temsilcilerin katılımıyla varlık bulmuştur. Bu toplantılara, o zamana kadar *Curia Regis* 'lerde kendine yer bulan kilisenin önde gelenleri ve asillerin yanı sıra, imtiyazlı kentlerin temsilcileri de çağrılmıştır.⁵⁸ *Etats-Généraux* yapılanmasını sağlayan Philippe le Bel olmakla beraber, bu yeni toplantıların ortaya çıkışının esas nedeni farklıdır. Merkezi devletin, toplum içerisinde sivrilip öne çıkan sınıflara danışma gereği hissetmesi ve mali bakımdan desteğe olan ihtiyaç, söz konusu yeni toplantıların yapıldığı *Etats-Généraux* 'yu ortaya çıkarmıştır.⁵⁹

Burada üzerinde durulan konu *Etats-Généraux*⁶⁰ tarihi olmadığı için daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir. *Etats-Généraux* bakımından incelenmekte olan konuyu esas ilgilendiren, bu yapının Fransa'da vekâlet sistemine geçilmesinin temelini oluşturmasıdır. Diğer bir ifadeyle, yavaş yavaş zenginleşmeye başlayan burjuvaların, kent halkı tarafından seçilerek *Etats-Généraux* toplantılarına gönderilmesi vekâlet yolunu açmıştır. Kent halkının içinden çıkan temsilcileri takiben zamanla, feodal senyörler ve kilise de bu meclislere vekil göndermeye başlamıştır. Böylelikle *Etats-Généraux* temsili meclis niteliğini kazanmıştır.⁶¹

Etats-Généraux toplantılarında seçmen ve vekil ilişkisi başlarda emredici vekâlet usulüyle yürütülmüştür. Tabii ki bu noktada, *Etats-Généraux* 'ya seçim yoluyla değil de doğrudan doğruya katılan senyörler, ruhban sınıfına dâhil olan kişiler ile seçilerek gelenleri birbirlerinden ayırmak gerekir. Zira *Etats-Généraux* 'da seçmen-vekil ilişkilerinin özellik arz etmektedir. Seçmenler, seçtikleri kişileri olabildiğince denetlemeye çalışmıştır; bu imkânlarını korumaya gayret göstermişlerdir. Ancak söz konusu denetim tüm üyeler için geçerlilik göstermemiştir. Bu denetime tabi tutulanlar, senyörler ve ruhban sınıfından gelen kişiler dışında

⁵⁸ Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1981, s. 27.

⁵⁹ Sarıca, **Fransa'da ve İngiltere'de....**, a.g.e., s. 22'den G. Briot, **Du Mandat Législatif en France**, Thèse, Paris 1905, s. 6.

⁶⁰ Erdal Onar, "Dünyada Parlamento Kavramının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzdeki Görünümü", **Batı'da ve Türkiye'de Demokrasi Kavramının Tarihi Gelişimi Sempozyumunda sunulan bildiri**, s. 44. ; Sarıca, a.g.e., ss. 158-159, 162-165'te belirtildiği üzere, "Etats-Généraux" larda asiller, din adamları ve büyük şehirlerin vekilleri olan burjuvalar ayrı ayrı toplanmaktaydılar. Kral tarafından özellikle vergi alımında danışmak için zaman zaman toplantıya çağrılan *Etats-Généraux* 'ların 1484-1560yılları arasında bir bakıma silindiklerine ve o dönemde Kralın sadece Asiller Meclisini (Assemblée de Notables) topladığına; 1560 yılında *Etats-Généraux* 'ların yine sahneye çıktığına, fakat 1615 yılından 1789 'a kadar tekrar hiç toplanmadığına, böylece bir kere daha uzun bir sessizlik dönemine girildiğine tanık olunmuştur. 1789'da toplanan *Etats-Généraux* 'da halkın vekilleri olan "Tiers Etat" nın, asiller ve din adamlarıyla birlikte toplanma isteği bu kesimlerce reddedilince, *Etats-Généraux* adı terk edilmiş ve 17 Haziran 1789'da Tiers Etat vekillerinden oluşan kurul, Millet Meclisi adını almıştır.

⁶¹ Sarıca, **100 Soruda ...**, a.g.e., s. 28.

kalan vekillerdir.⁶² Diğer bir ifadeyle, doğrudan doğruya gelenler kendi nam ve hesaplarına hareket etmişlerdir. Buna karşılık, kentlerden seçimle gelen temsilciler kendilerini *Etats-Généraux* toplantılarına gönderen seçmenin istek ve dileklerine bağlı kalmışlardır. Ayrıca temsil ettikleri kent ahalisinin istek ve taleplerini kral nezdinde kabul ettirmekle sorumlu tutulmuşlardır.

Görüldüğü üzere, tipik bir emredici vekâlet uygulaması geçerlilik göstermiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, Fransa'da emredici vekâletin tam anlamıyla egemen olması bir anda gerçekleşmemiştir. İlk toplantılarda, vekillerin seçmenlerine olan sıkı bağlılıklarının olumsuz sonuçlarını bir anlamda ortadan kaldırmak amacıyla farklı bir usul uygulamaya konmuştur. Bu doğrultuda, ilk *Etats-Généraux* toplantılarında, temsilcilerin seçmenlerden aldığı vekâletlerin kapsamı geniş tutulmuştur. Nitekim XIV. Yüzyıl başında temsilciler, seçmenlerin kendilerine verdiği genel nitelikli vekâletleri geniş yorumlama yoluna gitmiştir.⁶³

Tarihin akışı içerisinde, Fransa'da emredici vekâlet farklı zamanlarda farklı biçimlerde uygulanmıştır. Nitekim yukarıda bahsedilen, geniş vekâlet yetkileri çerçevesinde uygulama alanı bulmuş olan emredici vekâletin ilk *Etats-Généraux* toplantılarındaki durumu, ilerleyen dönemlerde farklılaşmıştır. Bu doğrultuda, XIV. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde temsilcilerin görevleri ana hatlarıyla belirginliğe kavuşmuştur. Buna göre temsilcilerin öncelikli görevleri; kralın isteklerini dinlemek ve bunları kendilerini seçenlere iletmektir. Bunun yanı sıra kralın istekleri bağlamında seçmenlerin, temsilcileri dinledikten sonra alacakları kararlara uymaktır.⁶⁴ *Etats-Généraux* daha sık toplandıkça, vekillere verilen talimat da yavaş yavaş emredici bir nitelik taşımaya başlamıştır. XV. Yüzyılın sonlarına doğru seçmen ile temsilciler (vekiller) arasındaki ilişkilere tam anlamıyla emredici vekâlet hâkim olmuştur. Böylelikle, temsilci seçmeninden aldığı talimatın dışına çıkamamıştır. Sonuç olarak temsilcinin görevi, seçmen defterlerinde bulunan istek ve şikâyetlerin krala iletilmesiyle sınırlı kalmıştır.⁶⁵

⁶² Sarıca, **Fransa ve İngiltere'de...**, a.g.e., s. 35.

⁶³ **A.g.e.**

⁶⁴ **A.g.e.**, s. 36.

⁶⁵ **A.g.e.**, s. 37. Emredici vekalet kapsamında, vekil ücretini doğrudan doğruya temsil ettiği topluluktan almıştır. Seçmenler vekillerinin çalışmasından hoşnut kalmazlarsa, vekillerini sorumlu tutarak bu ücreti ödememe olanağına sahip olmuşlardır. Öte yandan, temsilciler her zaman seçmenleri tarafından azledilebilmişlerdir.

İngiltere’de olduğu gibi Fransa’da da emredici vekâlet uygulaması belli bir aşamaya gelindikten sonra terk edilmiştir. Fransa’da emredici vekâlet, 23 Haziran 1789 tarihinde *XVI. Louis’in* bildirisi ile yasaklanmıştır. Emredici vekâlete dair böyle bir yasaklamanın getirilmesinin nedeni, söz konusu uygulamanın devletin yüksek çıkarlarına aykırı olarak addedilmesidir.⁶⁶ Fransa’da emredici vekâlet, yıllar geçtikçe yasama çalışmalarında olumsuzluklara neden olmaya başlamıştır.⁶⁷ Seçmen ve temsilcilerin birbirlerini tanımamaları sıkıntı yaratmıştır. Bu durumun en önemli sonucu, aralarında kuvvetli ve sıhhatli bir bağ kurulamamasıdır. Doğal olarak, bu da emredici vekâletin sakıncalarından birini oluşturmuştur.⁶⁸ Ancak *XVI. Louis’yi*, emredici vekâleti yasaklayan bir karar almaya yönlendiren esas neden görünürdekinden farklıdır. Daha açık bir anlatımla, kral tarafından alınan bu kararın esas nedeni yasama çalışmalarının aksamasını önlemeye çalışmak değildir. Aksine, hazırlanması planlanan yeni anayasa tasarısında, seçmen ve temsilciler arasındaki her türlü bağı kopararak, temsilcileri kendi isteği etrafında toplayabilme ümididir.⁶⁹

Fransa’da emredici vekâletin yasaklandığı tarihe dikkatle bakılırsa kaldırılmasının altında yatan nedenler hakkında daha net bir fikir yürütülebilir. Zira 1789 Fransız İhtilali’nin getirdiği değişim rüzgârı neticesinde varlık kazanmış olan “milli egemenlik” ilkesi emredici vekâletin sonunu getiren nedenlerden birini oluşturmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere, emredici vekâlet ile bağlı temsilciler sadece kendilerini seçenleri temsil etmişler ve yine sadece onlara karşı sorumlu olmuşlardır. Oysa bu durum milli egemenlik ilkesinin mantığı ile çelişir bir nitelik arz etmiştir. Zira normal şartlarda bütün milleti temsil etmesi gereken temsilciyi, sadece bir bölgenin verdiği talimatla bağlı kılmak milli egemenlik ilkesine uygun düşmemiştir.⁷⁰

⁶⁶ Araslı, **a.g.e.**, s. 19.; Sarıca, **a.g.e.**, s. 167.

⁶⁷ Sarıca, **a.g.e.**, s. 165’te belirtildiği üzere, emredici vekalet kanunların yapılmasında yetersiz kalmıştır. Çok kısa bir seçim döneminin yarattığı çeşitli sakıncalara karşılık, normal bir seçim dönemi içinde vekillerin, karşılıklarına çıkacak bütün meseleleri çözebilecek şekilde talimat almaları da pek mümkün olamamıştır.

⁶⁸ Sarıca, **a.g.e.**, s. 166.

⁶⁹ Araslı, **a.g.e.**, s. 19.

⁷⁰ Sarıca, **a.g.e.**, s. 166.

II. PARLAMENTER BAĞIŞIKLIKLARIN TARİHİ KÖKENİ

Yasama bağışıklıklarının ortaya çıkış sürecinin bir tahlili niteliğinde olan bu bölümde “Anglo-Sakson” ve “Kıta Avrupası” ekollerinin geçirdiği aşamalar ele alınacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere, yasama bağışıklıkları ilk olarak İngiltere’de varlık göstermiştir. Tarihin izlediği seyrin daha sonraki bir döneminde Fransa’da da söz konusu bağışıklıklar gündeme gelmiştir. Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası ekollerinin başat güçleri olan İngiltere ve Fransa’da yasama bağışıklıkları kurumunun ortaya çıkışı, kabul edilişi ve uygulama biçimleri farklılık göstermiştir.

Günümüzde yasama bağışıklıklarının siyasi bir dogma haline büründüğü söylemek abartılı olmayacaktır. Her ne kadar bu tür bir algının yaratılması söz konusu olsa da yasama bağışıklıkları kurumunun esas amacı, milletin temsilcileri konumundakilerin icra ettikleri bazı fiil ve hareketler nedeniyle vatandaşlara uygulanan ortak hukuk kurallarına tabi olmamalarını sağlamaktır.⁷¹ Yasama bağışıklıkları oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Bu kurumun menşei eski Roma’da görülmüş ve *Praetor* (pretor, pretör) ve *Konsüller*⁷² çalışmalarında uygulanmıştır. Menşei Roma’ya kadar uzanan bu kurumun önem kazanarak, tam anlamıyla varlık göstermeye başlaması, özellikle temsili hükümet rejimlerinin meydana gelmesiyle

⁷¹ Mehmet Ali Aybar, “Teşrii Masuniyet Esası ve Tatbik Şekilleri”, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 3, 1937, s. 121.

⁷² Bu konu için bkz. Marc Van der Hulst, **Le Mandat Parlementaire-Etude Comparative Mondiale**, Cenevre: Union Interparlementaire, 2000.; René Robaye, **Le Droit Romain**, 3. Bası, Brüksel: Academia Bruylant, 2004, s. 17’de belirtildiği üzere, büyük ailelerin başkanları olan Patriciler, krallığın yerini almak ve tek adam iktidarının önünü kapamak için orijinal bir hükümet olan “konsüllüğü” ortaya koymuşlardır. Birbirlerini kontrol eden ve kolejyal bir biçimde yürütme gücünü yerine getiren iki konsül varlık göstermiştir. Ayrıca, Patriciler tarafından kontrol edilen Senatonun somut gücü gözetmesini sağlamak ve Konsüllerin uzun süreli bir şekilde politikayı yönetmelerini engellemek için konsüller her yıl yeniden seçilmiştir. Konsüllerin ardı sıra adaleti sağlamak amacıyla pretörler yargılama makamı olarak kurulmuştur.; Peter Stein, **Le Droit romain et l’Europe-Essai d’interprétation historique**, (çev: Anne Aboh d’Auvergne), Brüksel: Collection Genevoise, 2003, s. 9’da belirtildiğine göre adalet, yönetime dair işlerin tamamından yükümlü olan ve bir yıl için seçilip devletin başında bulunan krala vekalet eden konsüllükler tarafından yönetilirdi. Roma’nın genişlemesiyle beraber, adaletin yönetimi özel bir yargıçlığa emanet edilmiştir. Bu özel yargıçlık, pretördür. Pretör de bir yıl için seçilmiştir. İsa’dan önce 367 yılında kurulmuş ve kesin olarak adaletin yönetimiyle yükümlü tutulmuştur.

beraber söz konusu olmuştur.⁷³ İngiltere’de parlamentonun faaliyet göstermesini takiben yasama bağışlıkları tarih sahnesinde baş göstermeye başlamıştır. Tıpkı yasama sorumsuzluğu gibi yasama dokunulmazlığının da ortaya çıkışı ve gelişiminde, İngiliz Parlamento Hukukunun önemli etkisi bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, yasama bağışlıkları ve İngiliz Parlamento Hukukunun gelişim süreci birbirlerine paralel bir seyir izlemiştir.⁷⁴ Bu sebeple, öncelikle İngiltere’den başlayarak yasama bağışlıklarını gündeme getiren süreçteki kilit nitelikteki olaylar incelenecektir. Ardından, söz konusu kurumların Amerika ve Fransa hukuk sistemlerine dâhil oluş sebepleri hakkında bilgi verilecektir.

Bir önceki bölümde belirtildiği üzere, İngiltere yasama organı çift meclisli bir yapıya sahiptir. Lordlar ve Avam Kamaraları olarak adlandırılan meclislerin oluşum sürecinden bir önceki bölümde bahsedildiği için burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır. Buna karşın yasama bağışlıklarının kabul ettirilmesi için Avam Kamarasının gerek hükümdarlara gerek parlamentonun bütününe karşı verdiği mücadeleye ilişkin açıklamalar yapılacaktır. Fakat öncelikle, Lordların dokunulmazlık bakımından özellikli durumuna açıklık getirmek yerinde olacaktır.

İngiltere’de parlamenter dokunulmazlıklar haricinde bir de asiller sınıfında yer alan kişilerin faydalandığı dokunulmazlıklar varlık göstermiştir. Lordların özellikli durumları onları farklı bir konuma yerleştirmiştir. Lordlar, hükümdar danışmanı sıfatıyla parlamento dâhilinde kadim görevler üstlenmiştir. Bu nedenle, kendilerine dokunulmazlıklar tanınmıştır.⁷⁵ Asiller sınıfına dâhil olmaktan ötürü hak sahibi olunan asalet dokunulmazlığının parlamenter dokunulmazlıktan farklı hususları bulunmaktadır. Lordlar Kamarasının tüm üyeleri, asil olup olmadıklarına bakılmaksızın parlamenter dokunulmazlıktan faydalanır. Teorik bakımdan, parlamento üyelerinin dokunulmazlıkları, uzun bir parlamento tatili yahut feshi dolayısıyla kesintiye uğratılabilmektedir. Buna karşılık, asalet dokunulmazlığının bu tür bir kesintiye uğraması söz konusu değildir. Ayrıca asiller sınıfı üyesi her kişi, Lordlar Kamarasına üye olup olmadığına dikkat edilmeksizin asalet dokunulmazlığından yararlanır.⁷⁶

⁷³ A.g.e.

⁷⁴ Hüseyin Özcan, **Yasama Bağışlıkları**, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2006, s. 111’den Wilhelm Giese, **Parlamentarische Redefreiheit**, Diss. Üniv. Greifswald, 1911, s. 10 vd.

⁷⁵ C. J. Boulton (ed.), **Erskine May’s Treatise on The Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament**, 21. Bası, London: 1989, s. 70.

⁷⁶ A.g.e.

Böylelikle, asalet dokunulmazlığı ile parlamenter dokunulmazlık arasındaki fark ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu aşamadan itibaren ilk olarak, yasama sorumsuzluğu ardından, yasama dokunulmazlığının İngiltere’de nasıl uygulamaya başlandığı üzerinde durulacaktır.

Yasama bağımsızlıkları bağlamında ilk olarak, yasama sorumsuzluğu varlık bulmuştur.⁷⁷ Parlamantonun her yeni açılışında, Speaker⁷⁸ tarafından Avam Kamarası üyelerine ilişkin talepleri içeren dilekçenin toplanması gelenek halini almıştır. Söz konusu dilekçede yer alan talepler, kadim ve şüphe götürmez hak ve imtiyazlara ilişkindir.⁷⁹ Bu bağlamda, 1541 yılı bir milat niteliğindedir. Zira bu yıldan itibaren⁸⁰ krala sunulan dilekçenin içeriği özellikle belli konular üzerine yoğunlaşmıştır. Bahsi geçen konular; parlamento görüşmeleri sırasında üyelere konuşma özgürlüğü tanınması, keza üyelerin herhangi bir tutuklanma ile karşılaşmamasını amaçlayan tevkif edilmeme özgürlüğü ve de ihtiyaç hissedilen her durumda üyelerin Majestelerine ulaşabilme özgürlüğü olarak ifade edilebilir.⁸¹

Yukarıda bahsedildiği gibi, İngiltere’de yasama sorumsuzluğu başta olmak üzere yasama bağımsızlıklarının ortaya çıkışı, gelişimi ve kabul ediliş sürecinde özellikle Avam Kamarası üyelerinin zorlu ve uzun mücadeleler vermiştir. Bu durumun en açık göstergelerinden biri de bahsi geçen dilekçede yer verilen taleplerden sonuncusudur. Zira çok eski zamanlardan beri, asiller aleyhine mahkemelerde dava açılması mümkün değildir. Bunun temel sebebi asillere, asil olmalarından kaynaklanan daimi nitelikli bir kutsallık ve dokunulmazlığın atfedilmiş olmasıdır. Bu özellikleri nedeniyle asillerin hükümdara bireysel olarak ulaşabilmeleri bir hak olarak kabul edilmiştir. Buna karşın, Avam Kamarası üyeleri bakımından bu yöndeki bir talebin varlık gösterebilmesi ancak, her parlamento başlangıcında ayrıca hazırlanan dilekçelerle mümkün olabilmıştır.⁸²

İçeriğinde Avam Kamarası üyelerinin sahip olması gerektiği düşünülen imtiyazların bulunduğu ilk dilekçe, *Speaker Sir Thomas More’un* kaleminden çıkmıştır. Bahsi geçen dilekçe 1523 yılında *Kral VIII. Henry’ye* (1491-1547) hitaben

⁷⁷ Özcan, **a.g.e.**, s. 34.

⁷⁸ Kıratlı, **a.g.e.**, s. 8’de belirtildiği üzere “Speaker”, Avam Kamarası başkanlarına verilen addır.

⁷⁹ Boulton (ed.), **a.g.e.**, ss. 70-71.

⁸⁰ Kıratlı, **a.g.e.**, s. 17.

⁸¹ **A.g.e.**, s. 71.

⁸² **A.g.e.**, s. 70.

yazılmıştır.⁸³ Bu ilk dilekçenin ardından 1541 yılında, krala hitaben kaleme alınan dilekçenin içeriğine konuşma imtiyazı talebi de eklenmiştir.⁸⁴ Yasama bağışıklığı taleplerinin bir nevi tescili niteliğini taşıyan dilekçelerin hazırlanmasından önceki yıllarda da parlamentoda konuşma özgürlüğüne dair olaylar yaşanmıştır. Söz konusu olayların başında *Haxey davası* (1396-1397) gelmektedir. Olayın öznesi konumundaki *Haxey*⁸⁵, Kral II. Richard (1367-1400) devrinde kendisinin kâtipliğini yapmıştır.⁸⁶ Yaşadığı dönem itibarıyla oldukça cesur bir tavır sergilemiştir. Zira Avam Kamarasında başta kral olmak üzere tüm kraliyet ailesinin aşırı ve gereksiz masraflarının kısılmasına yönelik bir teklif sunmuştur. Yasama üzerinde etki sahibi olan kralın ve hanedan soyundan gelenlerin yaptığı müsrifliğe son verilmesini sağlamak amacıyla verdiği teklif nedeniyle *Haxey'nin* adli takibe uğraması, kendisine ve diğer üyelere de ait olan ifade özgürlüğünün ihlal edildiği anlamına gelmektedir. Zira *Haxey* bu teklifi yasama faaliyeti dâhilinde vermiştir. İfade özgürlüğü kavramı bu aşamada iddialı bir söylem olarak görülebilir. Fakat XV. Yüzyılın sonlarına kadar, Avam Kamarası üyeleri tarif edilmemiş yahut tam olarak adı konulmamış bir konuşma özgürlüğü hakkından faydalanır gibi görülmüştür. Hatta bu hak, Avam kamarası üyelerine tanınan bir imtiyaz olarak addedilmemiş, aksine geleneksel bir mesele şeklinde ele alınmıştır.⁸⁷

Kral ve kraliyet ailesini eleştirdiği teklifiyle kralın tepkisini çekmiştir. Sonuç olarak, sadece tüm malları müsadere edilmekle kalmamış bunun yanı sıra vatan haini ilan edilmiş ve ölüm cezasına hükmedilmiştir. Ancak *Haxey* hakkında verilen hükmün infaz edilmesi ertelenmiştir. Daha sonraki yıllarda, *Kral IV. Henry'nin* (1366-1413) tahta çıkmasıyla beraber, masum olduğunu ispatlayabilmek amacıyla içerisinde delillerin de bulunduğu bir dilekçeyi krala sunmuştur. Netice itibarıyla, hakkında verilmiş mahkûmiyet kararı bozulmuştur.⁸⁸ Bahsolunan kararın bozulması kral tarafından gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, bu karar alınırken lordların rızaları

⁸³ **A.g.e.**, s. 72.

⁸⁴ John P. Moore, "In Search of Congress: Why an executive branch search of a congressional office violates the speech or debate clause and how congress should respond", **Saint Louis University Law Journal**, Vol. 52:253, 2008, s. 256. ; Kıratlı, **a.g.e.**, s. 17.

⁸⁵ C. J. Boulton (ed.), **a.g.e.**, s. 71 (2 numaralı dipnot).’ta belirtildiği üzere, *Haxey'nin* meclis üyesi olmaması gerçeği Meclis tarafından kendisine karşı yapılan yargılamadaki dayanağın önemini değiştirmektedir.; Kıratlı, **a.g.e.**, s. 17’den Carl Wittke , "The History of English Parliamentary Privilege", **Ohio State University Bulletin**, Vol. 26, No. 2, 1921, s. 24’te aktarıldığı üzere, *Haxey* meclis üyesidir.

⁸⁶ Akyürek, **a.g.e.**, s. 9.

⁸⁷ **A.g.e.**

⁸⁸ **A.g.e.**; Yalova, **a.g.e.**, s. 15.; Kıratlı, **a.g.e.**, s. 17.

ile tavsiyelerine de önem verilmiştir.⁸⁹ *Haxey* davasının önemi, kendisi hakkında verilen mahkûmiyet kararından daha çok *Kral IV. Henry'nin*, bu mahkûmiyeti bozma yönündeki iradesini oluştururken dayandığı nedenlerden kaynaklanmaktadır. *Haxey* davasıyla beraber parlamentoda Avam Kamarası'nın talepleri kabul görmüştür. *Haxey*, suçsuzluğunu ispatlayabilmek maksadıyla kaleme aldığı dilekçede, hakkındaki mahkûmiyet kararının Parlamento Hukuku ve adaletine aykırı olduğunu ileri sürmüş ve affını talep etmiştir.⁹⁰

Kral tarafından karar verilmeden önce, ilgili konuya dair Avam Kamarası nezdinde bir başka dilekçe hazırlanmış ve *IV. Henry'ye* sunulmuştur. Bu dilekçenin hazırlanış amacı, *Haxey* hakkındaki mahkûmiyet kararının başta parlamentonun hukukuna ve buna ek olarak parlamentonun geleneklerine ne denli aykırılık oluşturduğunu bir kez daha vurgulamaktır. Nihai amaç ise *Haxey* aleyhindeki kararın iptalini sağlamaktır.⁹¹

Yukarıda belirtildiği üzere, Kral'ın *Haxey* lehinde vermiş olduğu kararda Lordların tavsiyelerinin de önemli payı vardır. Nitekim Kral, bahsi geçen tavsiyeler doğrultusunda mahkûmiyet kararının kaldırılmasına yönünde irade oluşturmakla parlamentonun her iki kanadını birleştirici nitelikli bir atmosfer oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca bu karar sayesinde, parlamento üyelerinin sahip olduğu bağışıklıkların hiçbir güç veya nüfuzla ortadan kaldırılamayacağı teyit edilmiştir. Keza herhangi bir güç veya nüfuzun, üyelerin sahip olduğu bağışıklıkların etkisini azaltmasının dahi olanaksız olduğu vurgulanmıştır.⁹²

Yasama bağışıklıklarının kral nezdinde kabul ettirilme süreci uzun sürmüştür. *Haxey* davası bir başlangıç niteliğinde olmakla beraber söz konusu davayı takip eden yıllarda başkaca örnekler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de 1455 yılında gerçekleşmiş olan *Thomas Young* olayıdır. Avam Kamarasında *Bristol* üyesi olan *Young*, 1451 yılının başlarında yönelttiği taleple gündeme gelmiştir. Bu talebin içeriği *York dükü Richard'ın* tahtın varisi olarak tanınmasına yöneliktir. Böyle bir

⁸⁹ Akyürek, a.g.e., s. 9.

⁹⁰ Özcan, a.g.e., s. 36.

⁹¹ Murat Sevinç, **Türkiye'de Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları**, Ankara: Kırılmaç Yayınları, 2004, s. 14. ; A.g.e., s. 36'dan Witaly Kuziatin, **Die Unverantwortlichkeit der Abgeordneten rechtsvergleichend dargestellt**, Breslau: 1914, s. 4 v.d.'da belirtildiği üzere, parlamento *Haxey* vakasının gerçekleştiği yıl, bir istişare yaparak krala bir dilekçe göndermiştir. Söz konusu dilekçede şu ifadeler yer almaktadır: "*Haxey kararı, kamaranın tanıdığı parlamento hukuku ve geleneklerine aykırı bir karardır. Kamara da kararın iptalini sadece adalet adına değil, ayrıca parlamentonun özgürlüğünün korunması adına talep etmektedir.*"

⁹² Akyürek, a.g.e., s. 10.

talebi açık yüreklilikle dillendirmesinden dolayı hiç zaman kaybedilmeksizin kule hapsiyle cezalandırılmıştır.⁹³ Aradan zaman geçip de 1455 yılına gelindiğinde *Thomas Young*, 1451 yılında Avam Kamarasında dile getirdiği sözlerinin krala ihbar edilmesinden dolayı yaşadığı hapis hayatı nedeniyle şikâyetle bulunmuştur. *Young* tarafından hazırlanmış olan dilekçe hem Krala hem de Lordlara gönderilmiştir. *Young*'ın şikâyeti Kralın danışmanı statüsündeki Lordlar tarafından uygun ve kabul edilebilir şekilde addedilmiştir. Lordların gösterdikleri bu sağduyulu yaklaşım Kral tarafından iradeye dönüştürülmüştür.⁹⁴

1455 yılı, aynı zamanda İngiliz tarihi bakımından önemli bir yer teşkil eden Güller Savaşı'nın (1455-1485) başladığı yıldır. *Thomas Young* tarafından 1451 yılında ileri sürülen öneri, yukarıda belirtildiği üzere, York dükünün tahtın varisi olarak ilan edilmesine ilişkindir. Ancak bundan başka bir önemi daha haizdir. Bunun sebebi, *Young* davasında sadece ifade hürriyetinin değil yanı sıra tutuklanmama hürriyetinin de ihlal edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁹⁵

Ancak *Thomas Young* lehine Kralın iradesiyle oluşturulmuş işlem Avam Kamarası üyelerinin dokunulmazlıklarını açıklığa kavuşturucu nitelikte değildir. Söz konusu işlem Kralın, Lordlarla işbirliği neticesinde ortaya çıkmış ve uygulama alanı bulmuştur. Ayrıca, *Thomas Young*'a ilişkin kişisel ve özel bir koruma dışında Avam Kamarası'nın bu olaydan dolayı uğradığı zarara ilişkin herhangi bir çözüm talep edilmemiştir.⁹⁶

Bu noktada, *Thomas Young* lehinde verilen kararda önemli bir yere sahip olan Lordların fonksiyonları üzerinde durmak gerekmektedir. Daha önce belirtildiği üzere, parlamento İngiltere'nin en yüksek mahkemesidir. Bu özelliği nedeniyle *Lex et Consuetudo Parlamenti* (Parlamento hukuku ve örfü) denen özel bir hukuka göre idare edilmiştir. Parlamentosunun kendine özgü hukuku olan *Lex Parliamenti*, diğer mahkemelerde uygulanan *Lex Terrae*'den üstün kabul edilmiştir. Bu durumun sonucu olarak da, Parlamentosunun *Lex Parliamenti* dâhilindeki her icrası, Parlamento haricinde bir başka merci nezdinde soruşturulamamıştır.⁹⁷

⁹³ E. B. Fryde ve Edward Miller (ed.), **Historical Studies of the English Parliament 1399 to 1603**, Vol. 2, Londra: Cambridge University Press, 1970, s. 9.

⁹⁴ Kenneth Pickthron, **Early Tudor Government: Henry VII**, 1934, s. 113.

⁹⁵ **A.g.e.**

⁹⁶ **A.g.e.**

⁹⁷ Kıratlı, **a.g.e.**, s. 10.

Parlamento üyelerine tanınan imtiyazların gelişim süreci, XIX. Yüzyılın başlarına gelene kadar tamamlanamamıştır.⁹⁸ Nitekim başlarda imtiyazlar kralın lütfuna dayanmıştır. Ancak daha sonra kralın lütfu yerine Avam Kamarası başkanının her yıl parlamentonun açılışıyla eş zamanlı olarak sunduğu ve içeriğinde talep edilen imtiyazların bulunduğu dilekçe geçmiştir. Bu dilekçe, zamanla imtiyazların kabulü ve benimsenmesiyle beraber adeta bir formalite halini almıştır. XVI. Yüzyılın başlarına gelindiğinde tabiri uygun ise taşlar tam olarak yerine oturmuştur. Bu aşamadan itibaren Avam Kamarası, dilekçelerinde yer alan imtiyazların kendilerine miras kalan eski haklar olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Avam Kamarası üyelerinin, kralın lütfu olmaksızın bu imtiyazlara sahip olduğu ifade edilmiştir.⁹⁹

Thomas Young olayında etkin konumda bulunan Lordlar ile Avam Kamarasının arasındaki rekabetin temelleri bu noktaya dayandırılabilir. Zira kendilerine miras kalan haklar olarak gördükleri imtiyaz zırhına sıkı sıkıya sarılmış olan Avam Kamarası üyeleri, söz konusu haklarını üstün hukuk olan *Lex Parliamenti* içerisinde tanımlamıştır. Bu yönde bir tavır sergilemelerinin altında yatan nedenlerden biri, Avam Kamarası üyelerinin, *Lex Terrae'nin* uygulandığı mahkemelerde yargılanmalarını engellemektir.¹⁰⁰ Bununla birlikte, önüne geçmek istedikleri bir başka önemli husus da Lordlar Kamarasının, Avam Kamarası üzerinde söz hakkına sahip olmasına ilişkindir. Lordlar sadece kralın danışmanı statüsünde değildir. Lordlar kamarası aynı zamanda en yüksek istinaf mahkemesi konumundadır. Neticede, imtiyazların diğer mahkemelerin yetki alanına girmesi halinde, bu meselelerin bir şekilde Lordlar Kamarası tarafından da incelenmek üzere ele alınması söz konusu olmuştur.¹⁰¹ Avam Kamarasının da kaçınmak istediği tam anlamıyla bu olmuştur. Nitekim Avam Kamarası tarafından verilen mücadelenin haklılığı *Young* davasının gelişim sürecinden gayet rahat bir şekilde analiz edilebilmektedir.

Avam Kamarasının endişelerini ortadan kaldırmaya yönelik atılımlar ancak XIX. Yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir. Gerçekleştirilen büyük reformlar sayesinde

⁹⁸ A.g.e., s. 15.

⁹⁹ A.g.e., s. 9'dan Carl Wittke, *The History of English Parliamentary Privilege*, ss. 11-12.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 15'den Carl Wittke, *The History of English Parliamentary Privilege*, s. 127.

¹⁰¹ A.g.e.

Lordlar Kamarası içerisinde ayrı bir mahkeme heyeti oluşturulmuştur. Yargılama yapabilecek bu heyet, hukukçu lordlardan (*Law Lords*) meydana gelmiştir.¹⁰²

İngiltere’de yasama bağımsızlıklarının tarihsel gelişiminde önemli yapıtaşlarından biri de 1512 yılında gerçekleşmiş olan *Strode* davasıdır. *Richard Strode*, İngiliz parlamentosunun *Devon* üyesidir. Kendisi tarafından kalay madenciliği işindeki birtakım suiistimalleri düzene sokmak amacıyla parlamentoya bir yasa tasarısı sunulmuştur. *Strode’un* bahsolunan tasarının yasalaşmasında bazı kişisel menfaatleri söz konusu olmuştur. Bu nedenle, kalay madenciliğine engel teşkil ettiği gerekçesiyle özel bir yargı mercii tarafından yargılanmıştır. Sonuç olarak, *Strode* mahkeme tarafından suçlu bulunmuş ve hapsine hükmedilmiştir.¹⁰³

Strode, parlamentodan özel bir yasa geçene kadar hapiste kalmıştır. Çıkan yasa yalnızca *Strode* aleyhine yapılmış yargılamayı ortadan kaldırmakla kalmamıştır. Bu yasa aynı zamanda, ceza almış olan bir parlamento üyesinin hakkını savunan bir niteliğe sahiptir. Parlamentodan çıkan yasayla beraber sadece *Strode* için değil tüm Avam Kamarası üyelerini de kapsar şekilde mutlak nitelikli ifade özgürlüğünün varlığı kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Diğer bir ifadeyle, bu aşamadan itibaren parlamento üyelerine, yasama organı içerisinde faaliyette bulunurken ortaya koydukları işlem ve oylarından ötürü bir yargı mercii önünde soru sorulmasının önüne geçilmek hedeflenmiştir.¹⁰⁵

Strode davası gibi İngiliz Parlamento Tarihinde yasama bağımsızlıklarının yol almasında önemli sonuçlar doğurmuş bir diğer olay da *Sir John Eliot* ve arkadaşları davasıdır. *Sir John Eliot, Denzil Hollis* ve *Benjamin Valentine’in* dâhil olduğu olayda da diğer olaylarla benzer bir biçimde söz konusu kişiler, Avam Kamarasında yaptıkları konuşmalardan dolayı yargılanmışlardır. Zira konuşmaları, kral tarafından tehlikeli ve iftira dolu olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak da hâkimler heyeti (*King’s Bench*) nezdinde ve kralın kontrolü dâhilinde gerçekleştirilen yargılama ile

¹⁰² **A.g.e.**

¹⁰³ Robert J. Palmer, “The Case for a Speech or Debate Privilege for State Legislators in Federal Courts”, **Valparaiso University Law Review**, Cilt 13, Sayı 3, (Bahar 1979), ss. 501-534’ten Alexander J. Cella, “The Doctrine of Legislative Privilege of Freedom of Speech and Debate: Its Past, Present and Future as a Bar to Criminal Prosecution in the Courts”, **2 Suffolk University Law Review**, 1 (1968).

¹⁰⁴ **A.g.e.**

¹⁰⁵ Akyürek, **a.g.e.**, s. 11’den Erskine May, **Parliamentary Practice**, 20. Bası, Londra: Butterworths, 1983, ss. 78-79.

hem hapis hem de para cezasına mahkûm edilmişlerdir.¹⁰⁶ İncelenen olayın, yasama bağıışıklıkları çerçevesinde domino etkisi yarattığı söylenebilir. Zira İngiliz Parlamento Tarihinde bu olayın ardından aradan çok uzun zaman geçmeksizin esaslı adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda, 8 Haziran 1641 tarihinde parlamento nezdinde kralın, *Sir John Eliot* ve arkadaşları hakkındaki tüm işlemleri başta hukuk olmak üzere parlamento imtiyazlarına aykırı olarak ilan edilmiştir. Ardından 12 ve 13 Kasım 1667 tarihinde, *Strode* davasında ardından yasama bağıışıklıklarını teyit eden kanun, genel kanun olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, sözü edilen kanunun genel bir nitelik taşıması nedeniyle *Sir John Eliot* ve arkadaşlarını da kapsadığı ileri sürülmüştür. Bunun yanı sıra, hâkimler heyeti tarafından verilen karar yasalara aykırı kabul edilmiştir. Aynı zamanda, söz konusu kararın, parlamento üyelerinin sahip olduğu ifade özgürlüğüne aykırı olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁰⁷ Nihai olarak da 15 Nisan 1668 tarihinde ortak bir noktada buluşulmuştur. Belirtilen tarihte düzenlenmiş konferansta, üyelerin parlamento içerisindeki ifadelerinin iftira niteliği taşıması halinde dahi parlamento haricinde herhangi bir yerde yargılanmalarının mümkün olmadığı vurgulanmıştır.¹⁰⁸

İngiliz Parlamento Tarihinde önem arz eden bir başka olay da *Sir William Williams* davasıdır. Söz konusu dava, Taç ile parlamento arasında depreme neden olmuş ve 1689 “Şanlı Devrimine” (*Glorious Revolution*) yol açmıştır.¹⁰⁹ Avam Kamarası başkanı olan *Sir William*, *Kral II. Charles*’ın İngiltere’de Katolikliği resmi mezhep olarak yerleştirmek için uğraşan “Katolik bir entrikacı” olarak tanımlayan çok sayıda söylenti elde etmiştir.¹¹⁰ Ardından, söz konusu söylentiler Avam Kamarasının bir komitesinin eline ulaşmış ve kaydedilmiştir.

1686 yılında, *Kral II. James*’in tahta varis olmasından bir yıl geçtikten sonra, *Sir Williams* aleyhinde istihbaratı “*Kral hâkimler heyetinden*” (*King’s Bench*) önce kaydettirmiştir.¹¹¹ Bu durumun açığa çıkması üzerine, *Sir Williams*, söylentilerin basılmasının amacının, bilgilendirme ve inceleme olduğunu ileri sürmüştür. Daha sonra, *Sir Williams*’ın dokunulmazlık iddiası reddedilmiştir. Bu süreci takiben,

¹⁰⁶ **A.g.e.**, s. 12’den May, **a.g.e.**, s. 80; Viscount Kilmuir, **The Law of Parliamentary Privilege**, Londra: The Athlone Press, 1959, s. 11.

¹⁰⁷ **A.g.e.**

¹⁰⁸ **A.g.e.**

¹⁰⁹ Moore, **a.g.e.**, s. 257’den Robert J. Reinstein ve Harvey A. Silvergate, “Legislative Privilege and Separation of Powers”, **86 Harvard Law Review**, (1973), s. 1129.

¹¹⁰ **A.g.e.**, Reinstein ve Silvergate, **a.g.e.**, s. 1130.

¹¹¹ **A.g.e.**, Reinstein ve Silvergate, **a.g.e.**, s. 1131

“Şanlı Devrim” (*Glorious Revolution*) ortaya çıkmıştır. Bu süreç, 1689 yılında ilan edilen İngiliz Haklar Bildirisi (*Bill of Rights*) ile doruğa ulaşmıştır.¹¹²

İngiliz parlamentosu, Parlamento Hukuku ve Tarihi bakımından pek çok ilkin başladığı merkezdir. Buraya kadar verilen örneklerde görüldüğü üzere, çok uzun ve çetin mücadelelerin ardından parlamenter bağımsızlıklar belli bir yasal çerçeve içerisine oturtulabilmiştir. Hâlbuki mahkemeler, 1452 yılında meydana gelmiş olan ve dokunulmazlık davalarının ilklerinden olan *Thorpe* davasında olduğu gibi en baştan itibaren, Avam Kamarası üyelerine daha saygılı bir yaklaşım izleyebilecekken, bunu yapmaktan kaçınmıştır. Nitekim ters yönde hareket edilmiştir. XVII. Yüzyıl boyunca Avam Kamarası üyeleri tarafından ileri sürülen iddialar, hız kaybetmeksizin ve hatta giderek artış gösteren bir hızla sorgulanmaya devam etmiştir.¹¹³

Avam Kamarasının iddiaları, saltanata hâkim olanlar nezdinde uzun müddet kabul görmemiştir. Yapılan açıklamalar bu durumun en sarıh göstergesidir. Örneğin, İngiliz Haklar Bildirisi'nin ilanına yakın bir tarihte, 1621'de *Kral James* (1566-1625), ifade özgürlüğüne yönelik parlamentoda yapmış olduğu söylevinde şöyle bir izahat vermiştir: *Biz sizin konuşma özgürlüğünüzü eski, şüphesiz ve miras kalan bir hak olarak iddia etmenize izin veremeyiz. Ancak siz bu imtiyazı bizim ve bizim atalarımızın izin ve lütfu ile size verilen bir imtiyaz olarak ifade edebilirsiniz.*¹¹⁴

Kral James'in söylevinin öncesinde, 1593 yılında¹¹⁵, Avam Kamarası sözcülerinin parlamentonun açılışında kraldan ifade özgürlüğüne ilişkin talepte bulunmaları, *Kraliçe I. Elizabeth* tarafından şu sözlerle eleştiriye uğramıştır: *“Parlamentoların ifade özgürlükleri, parlamentodaki bir kanuna “evet” ya da “hayır” şeklinde anlaşılmalıdır.”*¹¹⁶ Nitekim parlamento, ifade özgürlüğü bağımsızlığına sahip olduğu iddiasında bulunmayı *Kraliçe I. Elizabeth*'in saltanatı süresince (1558-1603) sürdürmüştür. 1563 yılına gelindiğinde, ifade özgürlüğünün

¹¹² A.g.e., Reinstein ve Silvergate, a.g.e., ss. 1132-33. ; http://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp, (24.04.2012). Bill of Rights'da beyan edildiği üzere; *“İfade ve müzakere özgürlüğü, parlamentodaki zabıtlar suçlama konusu yapılamaz ve hiçbir mahkemede veya Parlamento dışında bir yerde sorgulanamaz.”*

¹¹³ Colette Mireille Langlois, “Parliamentary Privilege: A Relational Approach”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **University of Toronto Faculty of Law**, 2009, ss. 8-9'den, **Erskine May's Treatise on The Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament**, 23. Basım, London: LexisNexis, 2004, s. 178.

¹¹⁴ Yalova, a.g.e., s. 15.

¹¹⁵ A.g.e., s. 16.

¹¹⁶ Özcan, a.g.e., s. 36.

eskiye dayanan bir hak olduğu ve bu niteliğinin hükümdar tarafından da teyit edildiği iddia edilmiştir.¹¹⁷ Bununla birlikte, o dönemde pek çoklarınca ifade özgürlüğü, üyelere her istediklerini söyleyebilme özgürlüğü sağlamamaktadır. Onlara göre ifade özgürlüğü, yasama görüşmeleriyle sınırlı biçimde geçerlilik gösterebilen bir nitelik taşımaktadır. 1593 yılında, *Lord Sir Edward Coke* tarafından Avam Kamarası başkanına yapılan hatırlatma önem taşımaktadır. Zira kraliçenin, Avam Kamarası üyelerine hür konuşma hakkını bağışladığını ve fakat ahlak dışı söylemlerin bu hürriyete dâhil olmadığını hatırlatmıştır.¹¹⁸

Taç ve bilhassa Avam Kamarası arasındaki çetin mücadeleyi somut olarak gözler önüne sermek için incelenen olayların ardından Amerika’da yasama bağışlıklarının ortaya çıkış sürecine ilişkin açıklamalara yer verilecektir. Ancak Amerika’nın durumuna geçmeden önce İngiltere’deki bağışlıklar temelinde süre gelmiş mücadelenin 1689 “Haklar Bildirisine (*Bill of Right*)” kadar sürdüğünü hatırlatmak uygun olacaktır. Bu bildiriden sonra da ifade özgürlüğüne ilişkin birtakım ihlaller varlık göstermiş ve söz konusu ihlaller, ancak 1764 yılından sonra tamamıyla ortadan kalkmıştır.¹¹⁹

İngiltere’de yasama dokunulmazlığının gelişimi yasama sorumsuzluğuna oranla daha az sancılı geçmiştir. Bunun sebebi, İngiliz parlamento geleneğince Lordların ayrıcalıklı bir statüye sahip kılınmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, Lordlara öteden beri cezai ithamın söz konusu olduğu durumlar dışında tutuklanmama özgürlüğü tanınmıştır.¹²⁰ Buna karşılık, Avam Kamarasının bu yöndeki talebini içeren dilekçesi 1404 yılında krala sunulmuştur. Söz konusu dilekçede, gelenekler doğrultusunda Avam Kamarası üyelerinin de adli nedenlerle yani borç, başkasının hakkına tecavüz veya herhangi bir sözleşme dolayısıyla tutuklanamayacağı belirtilmiştir.¹²¹ Bahsolunan dilekçeyi takiben önemli bir gelişme yaşanmıştır. Zira Avam Kamarası 1429 yılında, yasama dokunulmazlığının kapsamını genişletmiştir. Böylelikle ihanet, cinayet ve asayişin ihlali halleri haricinde ceza davaları da yasama dokunulmazlığının bünyesine katılmıştır.¹²² Özetle yasama dokunulmazlığı, hukuk davalarına ek olarak belirtilen türde ceza davalarını da kapsar hale getirilmiştir.

¹¹⁷ <https://www.parliament.nsw.gov.au/Prod/lc/lcprocedural.nsf/.pdf>, (24.04.2012).

¹¹⁸ <https://www.parliament.nsw.gov.au/Prod/lc/lcprocedural.nsf/.pdf>, (24.04.2012).

¹¹⁹ Yalova, **a.g.e.**, s. 16.

¹²⁰ Kıratlı, **a.g.e.**, s. 71.

¹²¹ **A.g.e.**, s.72’den May, **a.g.e.**, ss. 67-68.

¹²² **A.g.e.**

Başlangıçta parlamento üyelerinin yanı sıra hizmetlileri de dokunulmazlıktan faydalanmıştır. Ancak bu durum, 1770 tarihli Parlamento İmtiyazları Kanunu ile değiştirilmiştir. Yaşanan suiistimaller nedeniyle yürürlüğe giren kanunla birlikte yasama dokunulmazlığı yalnızca parlamento üyelerine hasredilmiştir.¹²³

İngiltere'den sonra yasama bağımsızlıklarının bir diğer durağı Amerika olmuştur. İngiliz kökenli anayasal gelişmeler, Amerikan anayasa yapım sürecini açık bir biçimde etkilemiştir.¹²⁴ Bu etkilenmenin yasal olarak ortaya çıkışı ise 1787 yılında Kuzey Amerikan Birliği Anayasasıyla söz konusu olmuştur.¹²⁵ Amerika Birleşik Devletleri yasama bağımsızlıkları bağlamında uygulama ve yaklaşım bakımından farklılık göstermiştir. Bu durum, Kongrenin hakaret içeren söylemleri cezalandırma kabiliyetine bakıldığında açık biçimde görülmektedir.¹²⁶

Amerika Birleşik Devletleri'nde geçerli olan bağımsızlıklar *Westminster* parlamenter demokrasi pratiği temeline sahip olmakla birlikte kanun koyucular kendilerine özgün bir anayasal yapı geliştirmişlerdir. Bununla birlikte, erken koloni döneminde Amerikan kanun koyucuları İngiliz Avam Kamarasının geçmişini ve yöntemlerini kendilerine model olarak almışlardır.¹²⁷ Yasa koyucular özellikle, geliştikleri politik ortamdan etkilenmişlerdir. Bu doğrultuda, *Stuart* dönemi (1603-1714) hükümdarlarının sergiledikleri kuvvetli muhalefete ve sahip oldukları yürütme otoritesine karşı çıkmışlardır.¹²⁸ Kolonilerin yasa koyucuları, her bir yöneticiyi potansiyel bir *I. Charles* yahut *II. James* olarak görme; buna bağlı olarak da yürütmeyi kendi hasımları olarak addetme ve de meclisin rolünü, mümkün olan en geniş özgürlüklerle tanımlama eğilimi göstermişlerdir.¹²⁹

¹²³ A.g.e., ss.72-73'den May, a.g.e., s. 76.

¹²⁴ A.g.e, s. 37.

¹²⁵ A.g.e, ss. 37-38.

¹²⁶ Rachel Macreadie ve Greg Gardiner, "An Introduction to Parliamentary Privilege", **Research Service, Parliamentary Library, Departement of Parliamentary Services**, 2010, s. 46.

¹²⁷ A.g.e.

¹²⁸ A.g.e

¹²⁹ A.g.e, s. 46'dan, J. Greene, **Negotiated Authorities: Essays in Colonial Political and Constitutional History 197**, Charlottesville: University Press of Virginia, 1994, s. 199.

Görüldüğü üzere, Amerikan Anayasasının mimarları her ne kadar İngiliz parlamento yapısını ve kurallarını dikkate alarak yola çıkmış olsalar da İngiliz sisteminde gördükleri yanlışlardan da bir o kadar uzak durmaya çalışarak, “Yeni Dünya”yı özgürlüklerin beşiği haline getirmek taraftar olmuşlardır. Son olarak belirtilmelidir ki, 1787 yılında hazırlanmış Amerika’nın kurucu Anayasası sadece ifade özgürlüğünü değil aynı zamanda cezai sorumsuzluk olarak adlandırılan yasama dokunulmazlığını da düzenlemiştir.¹³⁰

Yasama bağımsızlıklarının Amerika’da nasıl bir temel üzerine oturtulduğunu ve nasıl yasal bir çerçevede düzenleme konusu yapıldığına ilişkin açıklamaların ardından Fransa’nın konuyla ilgili parlamento tarihindeki süreci incelenecektir. Fransa’da yasama sorumsuzluğu kurumu, XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru varlık göstermiştir. Yasama sorumsuzluğunun Fransız Parlamento Tarihinde ortaya çıkışı, Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 23 Haziran 1789 tarihli kararname ile olmuştur.¹³¹ Parlamenter sorumsuzluğun Fransız meclisinde varlık gösteren ilk bağımsızlık olmasının sebebi, temsili rejimin egemenliğindeki meclisi, yürütme tarafından tehdit edilebilme olasılığına karşı güvenli hale getirmektir.¹³² Parlamenter sorumsuzluk Fransız Devrimi ile eş zamanlı olarak düzenlenmiştir. Fakat bu kurumun yasal temele dayandırılması ilk defa 1791 Anayasası ile söz konusu olmuştur.¹³³ 1791 Anayasası bu anlamda bir başlangıç niteliğindedir. Özetle, parlamenter sorumsuzluk 1791 Anayasasını takip eden Anayasalarda da düzenlenmiştir.¹³⁴

Fransız anayasal sistemi içerisinde yasama dokunulmazlığı kurumu da Devrim ile beraber gündeme gelmiştir. Parlamentonun her iki kanadını da kapsamına alan geleneksel kurallar, seçmenlerin oy özgürlüğünü korumak ve parlamento üyelerinin bağımsızlıklarını sağlamak amacıyla tahsis edilmiştir.¹³⁵ 23 Haziran 1789 tarihinden itibaren yani bir başka ifadeyle, ilk Ulusal Meclisin açılmasıyla beraber yasama dokunulmazlığı meclis içerisinde varlık bulmuş ve her bir milletvekilinin

¹³⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 38.

¹³¹ Kıratlı, **a.g.e.**, s. 20.

¹³² <http://www.droitconstitutionnel.org/congresNancy/comN9/rouxT9.pdf>, (24.04.2012), Stéphane Roux, “L’authenticité historique en droit constitutionnel: les vicissitudes de l’inviolabilité parlementaire sous la Révolution française”.

¹³³ Yalova, **a.g.e.**, s. 16.

¹³⁴ Başgil, **a.g.e.**, s. 21.

¹³⁵ <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/collection/7.asp>, (24.04.2012).

dokunulmaz olduğu dillendirilmiştir.¹³⁶ 3 Eylül 1791 Anayasasında da ilgili kuruma ilişkin bir düzenleme getirilmiştir.¹³⁷ Mütetkip 1793 Anayasası ile parlamento üyelerinin ancak suçüstü halinde tutuklanabileceği kurala bağlanmıştır. Bu durumun gerçekleşebilmesi için de meclisin iznine muhtaç olduğuna dair bir ifadeye yer verilmiştir. Yasama dokunulmazlığı kapsam olarak 1830 ve 1875 tarihli Anayasalar ile genişletmiştir.¹³⁸

Buraya kadar İngiltere başta olmak üzere sırasıyla Amerika ve Fransa'da yasama bağışıklıklarının tarihi seyri üzerinde durulmuştur. Bundan sonraki bölümde Türk Parlamento Tarihinde, yasama bağışıklığı kurumunun nasıl ve ne zaman yasal bir zemine oturtulmuş olduğuna dair açıklamalara yer verilecektir. Bir başka ifadeyle, Meşrutiyetten günümüze yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığının gelişim süreci üzerinde durulacaktır.

¹³⁶ <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/collection/7.asp>, (24.04.2012).

¹³⁷ Özcan, **a.g.e**, s. 116.

¹³⁸ **A.g.e**, s. 117.

III. MEŞRUTİYET DÖNEMİ HUKUK LİTERATÜRÜNDE TEŞRİİ MASUNİYET (YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI)

1. Kanun-u Esasinin İlk Halinde Teşrii Masuniyet

Daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere yasama bağışıklıkları, parlamentonun doğuşunu izleyen süreçte ortaya çıkmıştır. Gerek parlamento gerek parlamenter haklar bakımından İngiltere, Amerika ve Fransa öncü devletler olarak tarihe geçmiştir. Ancak söz konusu anayasal kurumlar, sadece ortaya çıktıkları topraklarda uygulanmamış; başka devletlerin de hukuk sistemlerine dâhil olmuştur. Zira bilindiği üzere, hukuk durağan bir yapı arz etmez. Hukuk öz itibarıyla aynı kalmakla beraber, insanların ihtiyaçları çeşitlilik gösterdikçe ve zaman ilerledikçe kapsam olarak kuşkusuz değişecek ve ilerleme gösterecektir.¹³⁹ Ulusal çerçevedeki gelişime paralel olarak hukuk sistemleri de birbirleriyle sürekli etkileşim içerisinde bulunmaktadır.

Bu yapının doğasına uygun olarak, Osmanlı Devleti de birtakım mühim anayasal gelişmeler yaşamıştır. Nihai olarak Osmanlı Devleti'nde parlamentonun kurulmasına yol açmış olan süreç Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, 3 Kasım 1839 günü ilan edilen *Tanzimat Fermanı* yahut bilinen diğer bir ismiyle *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* ile *Tanzimat Hareketi* başlamış ve böylelikle resepsiyon dönemine girilmiştir.¹⁴⁰ *Tanzimat Fermanına* müteakip olarak da 1856 yılında *Islahat Fermanı* ilan edilmiştir. Gerek *Tanzimat Fermanı* gerek onu hukuki bakımdan tamamlayıcı nitelikte olan *Islahat Fermanı* birer anayasal belgedir.¹⁴¹ Ancak adı geçen belgeler, hukuk tarihimiz bakımından önemli olduğu kadar, Kanun-u Esasiye çıkan yolun zeminini de oluşturmuştur.

¹³⁹ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, **Türk-İslam Hukuk Tarihi Kamu Hukuku**, 1. Cilt, İstanbul: Timaş Yayınları, 1990, s. 12.

¹⁴⁰ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 12. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2007, s. 330.

¹⁴¹ **A.g.e.**, s. 337.

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilerek yürürlüğe girmiş olan Kanun-u Esasi, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasıdır.¹⁴² Kanun-u Esasi, Osmanlı hukuku bakımından bir milat niteliğindedir. Ancak Batı Anayasalarında karşılaştığı gibi Kanun-u Esasinin kaynağını bir ulusal hareket meydana getirmemiştir.¹⁴³ Kanun-u Esasinin hukuk sahnesine çıkışıyla beraber I. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Bir başka ifadeyle, görünüşte de olsa, Tanzimat ile başlayan çabalar sonucunu vermiş ve devletin şekli değişmiştir. Böylelikle, saltanatın hakları sınırlandırılarak Osmanlı Devleti bir anayasal monarşi halini almıştır.¹⁴⁴

Kanun-u Esasinin önemini vurgulayan hususlardan biri yasama bağımsızlıklarına (teşrii masuniyete) ilişkin 47. maddedir. İlgili madde metni şöyledir: *Meclis-i Umumi azayı rey ve mütalaa beyanında muhtar (özerk) olarak bunlardan hiçbirini bir gına (hiçbir) vaad ü vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı (görüşmeler) esnasında beyan ettiği mütalaalardan dolayı bir vech ile (sebeple) itham olunamaz. Meğerki meclisin nizamname-i dâhilisi (içtüzüğü) hilafında (zıttında) hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamname-i mezkûr (adı geçen tüzük) hükmünce muamele görür.*¹⁴⁵

Yukarıda tam metni aktarılan madde, Meclis-i Umumi çatısı altında birleşen Ayan ve Mebusan Heyetleri (Meclisleri) nezdinde çalışan üyelerin, görevlerinin gerektirdiği parlamenter faaliyetleri rahatlıkla yapabilmeleri için düzenlenmiştir. Madde metninden de anlaşıldığı üzere, bu düzenleme ile amaçlanan; gerek Ayan gerek Mebusan Heyetleri üyelerinin, yasama fonksiyonunu yerine getirirken kullandıkları oylar ve de görüşmeler esnasında ileri sürdükleri görüşler nedeniyle suçlanmalarının önüne geçilmesidir. Daha açık bir ifadeyle söz konusu maddede, yasama sorumsuzluğu kurumu düzenlenmiştir.

¹⁴² Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", ss.291-292., <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf>, (07.05.2012). Künyesi verilen kaynakta belirtildiği üzere, Tanzimat döneminde çıkarılan fermanlarla kabul edilen hak ve yükümlülüklerin giderek unutulduğu ve istibdat devirlerine has keyfi idarenin, takdiri tutumların baş gösterdiği süreçte, Avrupa'da yaşayan bazı aydınlar bu gidişe karşı çıkmışlardır. Jön Türk yahut Genç Osmanlılar olarak bilinen bu zümre, Osmanlı tarihinin son kesitinde varlık göstermiş en önemli sosyal ve siyasi harekettir. Genç Osmanlılar, Osmanlı Devleti içinde XIX. Yüzyılın ikinci yarısında meşruti temele dayalı bir sistem kurmak, Kanun-u Esasinin ilanıya da serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise, ülke geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan hedef olarak Batıyı örnek alan Osmanlı aydınlarının ortak adıdır.

¹⁴³ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, **a.g.e.**, s. 338.

¹⁴⁴ **A.g.e.**

¹⁴⁵ Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze**, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006, s. 42.

Yasama bağımsızlıklarına ilişkin diğer önemli düzenlemeler de Kanun-u Esasinin 48. ve 79. maddeleridir. Bahsi geçen 79. maddenin lafzında belirtildiği üzere; *Heyet-i Mebusanın müddet-i ictimaiyesinde* (toplantı süresinde) *azadan hiç biri heyet tarafından ithama sebab-i kâfi* (yeterli neden) *bulunduğuna ekseriyyetle* (çoğunlukla) *karar verilmedikçe veyahut bir cünha* (küçük suç) *veya cinayet icra eder iken veya icrayı müteakip tutulmadıkça tevkif* (tutuklama) *ve muhakeme olunamaz* (yargılanamaz).¹⁴⁶

Bu maddede günümüz anayasalarının pek çoğunda düzenlenmiş olan yasama dokunulmazlığı kurumuna yer verilmiştir. Söz konusu maddeyi tamamlayıcı nitelikteki bir diğer düzenleme de 48. maddedir. Bu maddenin lafzı şöyledir: *Meclis-i Umumi azasından birinin hıyanet* (hainlik) *ve Kanun-u Esasiyi nakız* (bozan) *ve ilgaye* (hükümsüz bırakmaya) *tasaddi* (girişimi) *ve irtikâb* (makamını alet ederek hakkı olmayan bir malı veya parayı alma) *töhmeterinden* (suçlarından) *biriyle müttehem olduğuna* (suçlandığına) *mensup olduğu heyet-i aza-yı mevcudesinin sülûsan-i ekseriyyet-i mutlakasiyle* (üçte iki çoğunluğuyla) *karar verilir veyahut kanunen hapis ve nefyi* (sürgüne) *mucib* (gereken) *bir ceza ile mahkûm olur ise azalık sıfatı zail olur* (yok olur) *ve bu af'alin muhakemesiyle mücazatu* (cezalandırılması) *ait olduğu mahkeme tarafından rü'yet* (görülür) *ve hükmolunur*.¹⁴⁷

Öncelikle dikkati çeken husus, yasama dokunulmazlığı ile yasama sorumsuzluğu kurumlarının Kanun-u Esaside ayrı maddeler halinde düzenlenmiş olmasıdır. Hatta yasama dokunulmazlığına ilişkin iki ayrı düzenleme mevcuttur. Yasama sorumsuzluğuna ilişkin 47. madde ile Meclis-i Umumi üyelerinin hangi hallerde hapis ve sürgünü gerektiren bir ceza ile mahkûm olabileceklerini düzenleyen 48. maddeye, “*Meclis-i Umumi*” üst başlığı altında yer verilmiştir. Yasama dokunulmazlığına ilişkin 79. madde ise “*Heyet-i Mebusan*” üst başlığı altında düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere, Kanun-u Esasi ile birlikte Osmanlı Devletinin anayasal sınırları çizilmeye gayret edilmiştir. Osmanlı Devleti bakımından bir ilk olan Kanun-u Esasi, daha önceden aşına olunmayan yeni kurumları beraberinde getirmiştir. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi yasama bağımsızlıkları da söz konusu

¹⁴⁶ A.g.e., s. 46.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 42.

yeni kurumlardan biridir. Kanun-u Esasinin yasama bağışlıklarına ilişkin maddeleri hazırlanırken içerik itibarıyla günümüz anayasalarına yakın bir yol izlemiştir. Ancak Kanun-u Esaside, bu olumlu tabloya gölge düşüren 113. maddeye de yer verilmiştir. “Mevadd-ı Şetta” yani çeşitli hususlar üst başlığı ile düzenlenmiş olan 113. maddenin son fıkrası şöyledir: “...*Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın (kolluk kuvvetinin) tahkikat-ı mevsukası (delile dayalı araştırmaları) üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şahaneden (Osmanlı ülkesinden) ihraç (çıkarma) ve teb'id (sürgün) etmek münhasıran (sadece) zat-ı hazret-i padişahînin yed-i iktidarındadır (iktidar kudretine aittir)*”.¹⁴⁸

Aktarılan 113. Maddenin son fıkrasıyla padişaha önemli ve aynı zamanda tehlikeli bir yetki tanınmıştır. İlgili fıkrayla padişahın kişi dokunulmazlığını ihlal edecek bir sürgün yetkisini hayata geçirebilme ihtimali ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu yetki padişaha, herhangi bir kayıt ve şart olmaksızın tanınmıştır.¹⁴⁹ İlgili madde, atılmış olan ilerici adımların önünde bir set oluşturmuştur.

Belirtilen madde ile padişaha tanınan sürgün edebilme yetkisi yaratılmak istenen ifade özgürlüğü idealini de engellemiştir. İfade özgürlüğü, yasama sorumsuzluğunu doğrudan ilgilendirmektedir. Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, yasama sorumsuzluğunun İngiltere'deki aksi *freedom of speech* yani ifade özgürlüğüdür. Parlamenterlere tanınan yasama sorumsuzluğunun amacı, onları her türlü baskıdan ve korkudan uzak tutmaktır. Yasama faaliyeti yerine getirilirken, parlamenterlerin düşüncelerini rahatlıkla dile getirebilmesi ve oylarını şahsi kanaatlerine uygun olarak kullanabilmeleri için kendilerini etkileyebilme potansiyeli olan her türlü etkenden uzak tutulmalılardır. Ancak 113. maddenin son fıkrasındaki düzenleme, Mebusan Meclisi üyelerine tanınan yasama bağışlıklarının bir kısmını oluşturan yasama sorumsuzluğu bakımından olumsuz etkiye yol açabilecek niteliktedir.

Bu hükümden yola çıkarak bir kimsenin memleket haricine çıkartılmasının yahut sürgün edilmesinin, ancak kolluk kuvvetlerinin gerçekleştireceği delile dayalı araştırmalar neticesinde hükümetin emniyetinin kesin surette ihlal edildiği kanaati

¹⁴⁸ A.g.e., s. 50.

¹⁴⁹ Yavuz Abadan, “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 1-4, 1957, ss. 21-22.; Nihat Bulut, “Türkiye’de Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XII, Sayı 1-2, 2008, s. 7.

üzerine gerçekleşebileceği söylenebilir. Daha net bir ifadeyle, bu hükmün Mebusan Meclisi üyelerini etkileme ihtimaline şüpheyle yaklaşılabilir. Zira Kanun-u Esasi kapsamında düzenlenmiş olan teşrii masuniyetin diğer bir kısmını oluşturan yasama dokunulmazlığının, bu ihtimal karşısında önleyici bir işlev üstleneceği ileri sürülebilir. Zira Kanun-u Esasi'nin gerek 48. gerek 79. maddelerinde düzenlendiği üzere, üyelere birinin ithamı için yeterli sebep bulunduğu mensup olduğu meclisin üçte ikilik bir çoğunluk kararıyla sabit olmadıkça yasama dönemi boyunca tutuklanamaz ve muhakeme edilemez. Buraya kadar her şey günümüzdeki anlayışa yakındır ve fakat Kanun-u Esasi'nin 73. maddesi¹⁵⁰ kapsamında, padişahın buyruğu (irade-i seniye) ile Mebusan Meclisini feshedip dağıtma yetkisi tanınması ve bu yetkinin hangi hallerde kullanılabileceğinin belirsiz olması, 113. madde bakımından hissedilen kaygıları destekler niteliktedir. Zira padişaha çerçevesi çizilmemiş türden fesih yetkisinin verildiği bir ortamda üyelerin yasama dokunulmazlığına sahip olmaları, onlara yeterli korumayı sağlayamaz. Bu bağlamda, 113. maddede belirtilen durum, her ne kadar kolluk kuvvetlerinin araştırmaları neticesinde belirlenecek olsa da muhtemel bir fesih durumunu dikkate alarak özellikle Mebusan Meclisi üyelerinin yasama faaliyetleri üzerinde baskı unsuru oluşturmuştur.

Bu hükümlerle padişah, zabıta soruşturmasına dayanarak Kanun-u Esaside sayılan hakları ortadan kaldıracak şekilde, hoşuna gitmeyen, tehlikeli sayılan, icabında muhalefet yapmak isteyen herkesi, hükümetin güvenliğini tehlikeye attığı gerekçesiyle ülkeden uzaklaştırmak imkânına sahip olmuştur.¹⁵¹ Padişaha bu denli sınırları belirsiz bir yetki, esas itibarıyla örfi idare yani sıkıyönetim idaresine ilişkin bir düzenleme olan 113. maddeye aktarılmıştır.¹⁵²

¹⁵⁰ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 45. Kanun-u Esasinin 73. Madde metni şöyledir: “*Ba irade-i seniye Heyet-i Mebusan feshile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müçtemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanılacaktır.*”

¹⁵¹ Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, Cilt I, Fasikül I, İstanbul: 1960, s. 95.

¹⁵² Osman Köksal, “Osmanlı Devletinde Sıkıyönetim ile İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 12, 2001, s. 157’de belirtildiği üzere, 113. Madde ile hem biraz müphem olmak ile birlikte sıkıyönetim yani “idare-i örfiye” tanımı yapılmış hem de bu rejimin işleyişinin “nizam-ı mahsus” ile yani çıkarılacak özel düzenlemeler ile belirleneceği üzerinde durulmuştur. Söz konusu mevzuat çok sayıda kanun, kanun-ı muvakkat, kararname ile bunlara değişik tarihlerde yapılan çeşitli eklerden oluşmaktadır.

2. Ayan ve Mebusan Meclisi Üyeliğinin Niteliği ve Teşrii Masuniyet Bakımından Farkı

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-u Esasinin sonucu olarak 19 Mart 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'nde ilk parlamento açılmıştır.¹⁵³ Meclis-i Umumi yani Osmanlı Parlamentosu, iki kanatlı bir yapı arz etmiştir. Kanun-u Esasinin 42. maddesine göre Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan (Ayan Meclisi) ve Heyet-i Mebusan (Mebusan Meclisi) adlı iki ayrı heyeti ihtiva etmektedir.¹⁵⁴ Birbirinden farklı nitelikleri haiz olan bu iki heyetin nitelikleri ve meydana geliş usulleri hakkında Kanun-u Esaside ayrı düzenlemelere gidilmiştir.

Ayan üyeleriyle ilgili açıklamalar “Heyet-i Ayan” üst başlığı altında, Kanun-u Esasinin 60 ila 64. maddeleri arasında düzenlenmiştir. İlk olarak, 60. maddede, Ayan üyelerinin üyelik sıfatlarını kazanma usulüne dair hükümlere yer verilmiştir. Bu maddeye göre; “*Heyet-i Ayanın reis ve azası nihayet miktarı Heyet-i Mebusan azasının sülüsü (üçte biri) miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafı hazret-i padişahîden nasbolunur (tayin olunur).*”¹⁵⁵ Ayan üyelerinin, üyelik süresi 62. maddenin ilk fıkrasında belirtilmiştir. Buna göre; Ayan Meclisi üyeliği kayd-ı hayat yani ömür boyu devam edebilme özelliği taşımaktadır.¹⁵⁶

Mebusan üyelerine ilişkin açıklamalara da “*Heyet-i Mebusan*” üst başlığı altında, Kanun-u Esasinin 65. ile 80. maddeleri arasında yer verilmiştir. Mebusan Meclisi üyelerinin sayısına ve seçim usulü hakkındaki hükümler, 65. ve 69. maddeler içerisinde düzenlenmiştir. 65. maddede belirtildiği üzere; “*Heyet-i Mebusanın miktar-ı azası tebaa-i Osmaniyeden her ellibin nüfus zükurda (erkek nüfusunda) bir nefer (tek kişi) olmak itibariyle tertip olunur.*”¹⁵⁷ Kanun-u Esasinin 69. Maddesinde Mebusan üyelerinin seçimine dair şöyle bir düzenleme mevcuttur: “*Mebusan intihab-ı umumisi (milletvekili genel seçimi) dört senede bir kere icra olunur ve her*

¹⁵³ Ahmet Ali Gazel, “Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Meclis Araştırması (Anket Parliamentar)”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1272/14654.pdf>, (07.05.2012). ; Mehmet O. Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş**, Sayı 39, 1999, s. 49. Alkan tarafından kaleme alınan makalede belirtildiği üzere, zaman darlığı nedeniyle seçim kanunu çıkarılmadığı için ilk parlamento seçimlerinde uygulanmak üzere geçici bir yönetmelik hazırlanmıştır. Seçimler İstanbul için ayrı taşra için ayrı bir düzenleme ile yapılmıştır. Taşrada doğrudan seçim yapılmamıştır. Hazırlanmış olan geçici yönetmeliğe göre, il genel meclislerindeki üyeler, ikinci seçmen sayılarak mebusları seçmişlerdir.

¹⁵⁴ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁵⁵ **A.g.e.**, s. 43.

¹⁵⁶ **A.g.e.** 62. Maddenin son fıkrasında belirtildiği üzere, “*...Kendü talepleri ile devletçe sair memuriyete tayin olunanlar azalık memuriyetinden sakıt olur.*”

¹⁵⁷ **A.g.e.**, s. 44.

mebusun müddet-i memuriyeti (görev süresi) dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak (seçilmek) caizdir (mümkündür)".¹⁵⁸ Söz konusu madde yalnızca seçim usulünü belirtmekle kalmamış, bunun yanı sıra Mebusan Meclisi üyelerinin hizmet süresini de açıklığa kavuşturmuştur. Bu noktada seçilip de onay işlemi son bulmamış üyelerin yetkilerinden bahsetmek gereklidir. 13 Mayıs 1877 tarihli Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsinin 29. maddesi uyarınca; "*İntihab-ı usul (seçim usulü) ve şerait-i mevzuasına tevfikân (uygun olarak) cereyan edildiğine henüz meclisçe karar verilmemiş olan mebusların esna-i müzakeratta (görüşme sırasında) beyan-ı efkâra (fikirlerini açıklamaya) ve ita-i reye (oy kullanmaya) salahiyetleri vardır.*"¹⁵⁹ Metinden açık bir şekilde anlaşıldığı üzere, seçimin gerekli usul ve kurallara uyularak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine dair onayın tamamlanmadığı hallerde üye, görüşmeler sırasında gerek fikirlerini açığa vurmak gerekse de oy kullanmak bakımından yetkili kabul edilmiştir.

Görüldüğü üzere, Ayan ve Mebusan Meclisi üyeleri gerek üyelik sıfatlarını kazanma usulü gerek hizmette bulunacakları süre bakımından ciddi farklılıklar taşımaktadır. Ayan üyeleri padişahın iradesi doğrultusunda göreve başlarken Mebusan üyeleri ise günümüz uygulamalarına daha yakın bir yol izleyerek, genel seçim usulü ile belirlenmiştir. Ayrıca Ayan üyelikleri, üyelerin hayatta olduğu süre boyunca, Mebusan üyelikleri ise dört sene nihayetinde yapılacak müteakip genel seçime kadar geçerlilik göstermiştir.

Yukarıda belirtilen farklılıklar incelenmekte olunan yasama bağımsızlıkları alanında da vardır. Nitekim Kanun-u Esasi'nin 79. maddesinin lafzından anlaşıldığı üzere, yasama dokunulmazlığı esas itibarıyla seçimle iş başına gelen üyelerden oluşan Mebusan Meclisine yönelik bir düzenlemedir ve sadece Mebusan Meclisinin toplantıda bulunduğu sürelerde geçerlilik göstermiştir.

Kanun-u Esasinin 48. maddesinde, Meclis-i Umumi üyelerinin, üyelik sıfatlarını sonlandırabilecek koşullar da belirtilmiştir. İlgili maddede sayılan koşulların gerçekleşmesini takip eden süreç neticesinde Ayan ve Mebusan Meclisi üyesi ayrımına gidilmeksizin üyelik sıfatı kaybedilir ve yargılaması ait olduğu mahkeme tarafından gerçekleştirilir. Diğer bir ifadeyle bahsolunan düzenleme, hayat

¹⁵⁸ A.g.e., s. 45.

¹⁵⁹ Şeref İba, **Parlamento İçtüzük Metinleri Osmanlı'dan Günümüze**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s. 538.

boyu (kayd-ı hayat) hizmet süresine sahip Ayan Meclisi üyeleri için bir nevi istisna getirmiştir.

Yasama sorumsuzluğuna bakıldığında ise dokunulmazlık kurumundan farklı bir manzara ile karşılaşılmaktadır. Zira sorumsuzluk bağlamında Meclis-i Umumiye kapsayan bir uygulama alanı yaratılmıştır. Yani üyelerin tümü bakımından hem kullandıkları oylar hem de ileri sürdükleri görüşler bakımından ithama maruz kalamayacakları kabul olunmuştur. Bir başka yaklaşımla, Kanun-i Esasi'de yasama sorumsuzluğu, yasama dokunulmazlığına oranla daha geniş bir biçimde ele alınmıştır.

3. 1909 Değişikliklerinin Teşrii Masuniyet Kurumuna Etkisi

Tıpkı günümüz anayasalarında olduğu gibi Kanun-u Esasi de birtakım tadilatlarla uğramıştır. Söz konusu tadilatlardan en kapsamlısı 5 Şaban 1327 (8 Ağustos 1909) tarihli “*Zilhicce 1293 tarihli Kanun-u Esasi'nin bazı mevadd-ı muadelesine dair kanun*”dur.¹⁶⁰ Toplam yirmi bir maddenin değiştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra 1876 Anayasasına 119.,120. ve 121. maddeler eklenmiştir.¹⁶¹ Bu değişiklikler arasında teşrii masuniyet kurumuna ilişkin doğrudan bir müdahale olmamıştır. Ancak dolaylı olarak, gerek Heyet-i Ayan gerek Heyet-i Mebusan üyelerinin masuniyetlerini güvence altına almayı sağlayıcı nitelikte değişiklikler yapılmıştır.

Teşrii masuniyetin mahiyetini pekiştirici nitelikteki ilgili maddelere dair açıklamalara geçmeden önce, 1908 senesinin Osmanlı Devleti bakımından önemine değinmek gerekmektedir. 23 Aralık 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe girişini takip eden süreçte ilk Osmanlı Meclisi Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan bir törenle, 19 Mart 1877'de II. Abdülhamit'in huzurunda açılmıştır.¹⁶² Ancak çok kısa bir süre

¹⁶⁰ A.g.e, s. 87. ; Kanun-u Esasi yürürlükte bulunduğu süre boyunca toplam olarak yedi defa tadilata uğramıştır. Bunlar sırasıyla, 5 Şaban 1327 (8 Ağustos 1909); 3 Recep 1332 (15 Mayıs 1914) tarihli “*Kanun-u Esasi'nin 5 Şaban 1327 tarihli 7, 35, 43. Mevadd-ı muadelesini muaddil kanun*”; 26 Rebiyülevvel 1333 (29 Kanunusani 1914) tarihli “*7 Zilhicce 1293 tarihli Kanun-u Esasi'nin 102. Maddesi ile 2 recep 1332 tarihli 7. Ve 43. Mevadd-ı muadelesini muaddil kanun*”; 4 Cemaziyülevvel 1334 (25 Şubat 1916) tarihli “*Kanun-u Esasi'nin 5 Şaban 1327 tarihli 76. Madde-i muadelesini muaddil kanun*”; yine aynı tarihli “*Kanun-ı Esasi'nin 26 Rebiyülevvel 1333 tarihli 7. madde-i muadelesinin tadili ile 2 Recep 1332 tarihli 35. Madde-i muadelesinin tayyı hakkında kanun*”; 15 Cemaziyülevvel 1334 (7 Mart 1916) tarihli “*Kanun-u Esasi'nin 7 Zilhicce 1293 tarihli 72. maddesini muaddil kanun*” ve son olarak 8 Cemaziyülahir 1336 (21 Mart 1918) tarihli “*Kanun-u esasi'nin 69. Maddesini muaddil kanun*” dur.

¹⁶¹ <http://www.siyaset.politics.ankara.edu.tr/eski/yayinlar/erogul/2008-1.pdf>, (3.06.2012), Cem Eroğul, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”.

¹⁶² Mehmet O. Alkan, a.g.e., s. 49.

geçtikten sonra, 1877 yılının Haziran ayında dağıtılmıştır. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın baş göstermesinin ardından, Meclis-i Mebusan Şubat 1878'de feshedilmiştir. Meclis-i Mebusanın dağıtılmasını takiben Kanun-u Esasi'nin uygulanması da askıya alınmıştır.¹⁶³ Netice itibarıyla, II. Meşrutiyet'in ilanına dek süren İstibdat Dönemi başlamıştır. Osmanlı sultanını bir meşruti monark haline getiren¹⁶⁴; ona mutlak yetkiler bahşedip gerek yürütme organının tayininde gerek yasama kuvvetinin çalışmasında arzu ve iradesini tek etken kılan¹⁶⁵ Kanun-u Esasi'nin ilk hali, II. Meşrutiyet'in 1908 yılındaki ilanını¹⁶⁶ takip eden süreçte tadilata uğramıştır. Diğer bir ifadeyle, I. Meşrutiyet Meclisi'ne padişah tarafından kolaylıkla müdahale edilmesini sağlayan ve kişi haklarını tek bir irade neticesinde ortadan kaldıracak nitelikteki anayasal zeminin sakıncaları görülmüş, törpülenmek istenmiştir. İşte bu sebepten ötürü, II. Meşrutiyet, tabiri yerindeyse Osmanlı Devleti'nin anayasacılık serüveninde “ikinci bir milat” özelliği taşımaktadır.

1909 yılında gerçekleştirilmiş olan Kanun-u Esasi değişikliklerinin arka planına kısaca değindikten sonra, yukarıda bahsolunan ve teşri-i masuniyet ile dolaylı olarak ilgili olan düzenlemelere geçilebilir.

Kanun-u Esasi'nin ilk hali ile birlikte hayata geçirilmiş siyasal sistem, mutlak monarşi yapısını görünürde meşruti kılsa da öz itibarıyla egemenin mevcut

¹⁶³ **A.g.e.**; Alkan tarafından belirtildiği üzere, II. Abdülhamit, Meclis-i Mebusan'ı “tatil” ederken 93 Harbi'ni bahane etmiştir. Zira parlamento, savaştaki başarısız tutumu nedeniyle hükümeti, dolaylı olarak da padişahı eleştirmiş ve sorumlu tutmuştur. Eleştirilerden son derece rahatsız olan padişah önce Meclisi “tatil” sonra da “tehir” etmiştir.; Fatma Ürekli, “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Parlamento Denemeleri”, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2001, s. 348.; Nihat Bulut, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁶⁴ Ürekli, **a.g.e.**, s. 345.

¹⁶⁵ Burhan Gürdoğan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 1-4, s. 91.

¹⁶⁶ Rıdvan Akın, **Türk Siyasal Tarihi 1908-2000**, İstanbul: XII Levha, 2010, s. 13'ten; “*Firzovik'teki Arnavut Kurultayı ve bütün Rumeli'yi saran “Ya Kanun-u Esasi Ya Ölüm” sloganları Abdülhamit'i tedbirler almaya sevk etti. Fakat eylemleri bastırmak üzere Manastır'a gönderilen Şemsi Paşa'nın bir suikaste kurban gitmesi Sultanı 1895'ten beri iyice pekiştirdiği monarşik rejimini gözden geçirmeye zorladı. Yıldız Sarayı'ndan neşredilen iki padişah iradesi 1878'de kesintiye uğrayan rejimi 1908 Temmuzunda yeniden kurmuş oldu.*”; İrem Karakoç, “1876 Tarihli Kanun-u Esasi'de Yürütme Organı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2006, s. 134'de belirtildiği üzere, I. Meşrutiyet meclisinin dağıtılması görünüşte muhalefeti yok etse de fikirleri yok edemeyeceği ve toplumsal hafızayı silmeyeceğinden ülkede bazı gizli örgütlenmeler oluşmuş, fikir akımları gelişmeye devam etmiştir. II. Abdülhamit uygulamalarına karşı gelişen bu muhalefet II. Meşrutiyet'in sebebi olmuştur.; Mehmet Kaan Çelen, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Çalışmaları (1908-1912)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 23'den, “*Meşrutiyet ikinci defa 23 Temmuz 1908 tarihinde; Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de, Enver Bey'in Tikveş'te, Eyüb Sabri Bey'in Ohri'de, Selahaddin ve Hasan Tosun Bey'lerin Arnavutluk'ta “Hürriyet Taburları” kurarak dağa çıkmaları ve cemiyetin Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konulması yönünde saraya telgraflar çekmesi üzerine ilan edilmiştir.*”

yetkilerini yazılı olarak teyit etmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu siyasal sisteme göre, egemenlik millete veya onun temsilcilerinde değil doğrudan padişahta aittir.¹⁶⁷

Kanun-u Esasi'nin 10., 53., 54. ve 113. maddeleri, 1909 değişiklikleri kapsamına alınmıştır. Söz konusu 10. ve 113. maddeler genel itibarıyla tüm Osmanlı tebaasını ilgilendirmektedir. Ancak bir bakıma da teşrii masuniyet kurumunun esas anlamını kazanmasının önünde bir engel oluşturmuştur. Değiştirilmelerini takip eden süreçte, teşrii masuniyet kurumu yeniden anlam kazanmıştır. Keza 53. ve 54. maddelerdeki değişikliklerle de dolaylı olarak Meclis-i Mebusan üyelerinin ifade hürriyetleri iyileştirilmiştir. Zira Ayan ve Mebusan üyelerinin herhangi bir kaygı taşımaksızın yasama faaliyetini yerine getirmelerini hedefleyen teşrii masuniyet kurumunun, padişaha geniş ve keyfi yetkiler veren ilgili maddeler dolayısıyla anlamını yitirmesinin önüne geçilmiştir.

8 Ağustos 1325 (1909) tarihli, Zilhicce 1293 tarihli “*Kanun-u Esasi'nin Bazı Mevadd-ı Muadelesine Dair Kanun*” ile 10. Madde değiştirilmiştir. Bahsi geçen maddenin orijinal halinin lafzına göre; “*Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur (korunmuştur). Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada (başka) bir bahane ile mücazat olunamaz (cezalandırılmaz).*”¹⁶⁸ 1909 değişiklikleri ile madde metni yeniden kaleme alınmamıştır. Yalnızca içeriğine önemli birkaç ifade eklenmiştir. Yeni duruma göre 10. madde şu şekli almıştır: “*Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse şer’ (şeriat) ve kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile tevkif ve mücazat olunamaz.*”¹⁶⁹ Görüldüğü üzere maddenin ilk halinde, sadece “...kanunun tayin ettiği...” demek suretiyle kanun haricindeki düzenlemeler ile yapılabilecek kişi hürriyeti aleyhine girişimler kapsam dışı bırakmıştır. 1909 değişikliği ile önce bu durum sonlandırılmış, yanı sıra belirtilen hususlar haricinde bir nedenle kişilerin cezalandırılmayacakları gibi tutuklanamayacakları da belirtilmiştir.

Kanun-u Esasi'nin 53. ve 54. maddeleri de 8 Ağustos 1325 (1909) tarihli kanunla değiştirilmiştir. Söz konusu maddelerin ilk halleri sırasıyla şöyledir: “*Mücceden kanun tanzimi veya kavanin-i mevcudeden birinin tadili teklifi heyet-i vükelaya ait olduğu gibi Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusanın dahi kendi vazife-i*

¹⁶⁷ Akın, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁶⁸ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁶⁹ **A.g.e.**, s. 89.

muayeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahut kavanin-i mevcudedden birinin tadilini istidaya salahiyetleri olmakla evvelce makam-ı Sadaret vasıtası ile taraf-ı Şahaneden istizan olunarak (izin istenilerek) irade-i seniyye (padişahın bir işin yapılıp yapılmaması hakkındaki emri) müteallik (alakalı) buyrulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şura-yı devlete havale olunur".¹⁷⁰ "Şura-yı devlette bilmüzakere (görüşülerek) tanzim olunacak kavanin layihası Heyet-i Mebusan'da ba'deha (ondan sonra) Heyet-i Ayan'da tetkik ve kabul olunduktan sonra icrayı ahkâmına irade-i seniye haziret-i padişahî müteallik buyrulur ise düsturülamel (uygulanacak kanun) olur ve işbu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun layihası o senenin müddet-i içtimaiyesinde tekrar mevki-i müzakereye konulamaz".¹⁷¹

Görüldüğü üzere Kanun-u Esasi'nin ilgili maddelerinin değişikliğe uğramazdan önceki halinde, Meclis üyelerinin kanun teklifinde bulunmaları oldukça uzun ve zahmetli bir usule bağlanmıştır. Bu usulde, egemen güç olan padişahın izni olmaksızın bir teklifin kanun haline gelip yürürlüğe girmesi mümkün değildir. Söz konusu usul, yalnızca yasama faaliyetinin işleyişine keyfiyeti hâkim kılmakla kalmamış aynı zamanda, üyelerin ifade hürriyetlerini de sınırlandırmıştır. Oysa daha önceki kısımlarda belirttiğimiz gibi, yasama sorumsuzluğunun temelleri ifade hürriyeti üzerine atılmıştır.

Yasama sorumsuzluğu, Kanun-u Esasi'nin 47. maddesinde gayet net bir biçimde düzenlenmiş ve üyelerin "...rey ve mütalaa beyanında muhtar olduğu..." belirtilmiştir. Yasama organında, ileri sürülecek bir kanun teklifi de bir nevi mütalaa niteliğindedir ve ilgili üyenin yasama faaliyetine ilişkin girişiminde herhangi bir izin ile bağlı kılınmaması gerekir. Buna karşın Kanun-u Esasi'nin 53. Maddesi, 47. Maddede geçen "rey ve mütalaaalarda muhtariyet" anlayışına ters bir usulün uygulanması yolunu açmıştır.

Buna ek olarak 54. madde de Şurayı Devlet'i bu sürece dâhil etmiş ve padişaha mutlak veto yetkisi tanımıştır. Özetle, 1909 değişiklikleri Ayan ve Mebusan Meclisi üyelerinin kendi ihtiyarları ile yasa önerebildikleri ve bunu gerçekleştirirken de herhangi bir izne tabi olmadıkları yeni bir dönem anlamına gelmektedir.¹⁷² Bu

¹⁷⁰ A.g.e., s. 42.

¹⁷¹ A.g.e., s. 43.

¹⁷² Akın, a.g.e., s. 24.

aşamada kendi ihtiyarlarına kavuşmaları, ifade hürriyetleri önündeki bir perdenin kaldırılması demektir. Ayrıca bahsolunan değişiklikler Şurayı Devleti, yasama sürecinden tamamıyla çıkarmıştır. Yasama sürecinden çıkmasıyla beraber yüksek idare mahkemesi konumuna getirilmiştir. Bu bağlamda, Padişahın yasama sürecinde sahip olduğu mutlak veto yetkisi kaldırılmış; kendisine geciktirici veto yetkisi tanınarak etkinliği zayıflatılmıştır.¹⁷³

1909 yılına ait değişikliklerin en önemlilerinden biri de 113. madde vasıtasıyla padişaha tanınmış olan “sürgüne gönderme” yetkisinin kaldırılmasıdır. Esas itibarıyla söz konusu madde, örfi idare yani sıkıyönetim hallerine ilişkindir. Ancak ikinci fıkrada padişaha “...*memalik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek...*” yetkisi verilmiştir. Son derece tehlikeli sonuçlar yaratabilecek nitelikteki bu düzenleme “siyasi sürgünlerin” devam etmesine yol açmıştır. İlgili düzenlemenin sakıncaları görüldüğü için 1909 yılında madde metninden çıkarılmıştır. Nihai olarak, 113. madde salt örfi idareye hasredilmiştir.¹⁷⁴ Bu değişiklik sayesinde yasama dokunulmazlığı kurumuna tahribat verebilecek nitelikteki bir hukuki düzenleme daha ortadan kaldırılmıştır.

¹⁷³ **A.g.e.**

¹⁷⁴ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 92. 1909 değişikliği ardından 113. Madde: “*Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyit asar ve emmarat görüldüğü halde hükümet-i seniyyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-i örfiye ilanına hakkı vardır. İdare-i örfiye kavanin ve nizam-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup idare-i örfiye tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-i mahsus ile tayin olunacaktır.*”

IV. BİRİNCİ MECLİS DÖNEMİNDE YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI

1. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Hazırlanışı ve Yasama Bağışıklıklarına Yaklaşımı

Birinci Meclis dönemi Türk Anayasa Hukukunun özellik arz eden bir sürecine karşılık gelmektedir. Esasen, bu dönemle ilgili zihinlerde ilk beliren hukuki metin 1921 Anayasasıdır. Ancak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı-Türk anayasacılığının en keskin dönüm noktası niteliğini taşıdığı için¹⁷⁵ bahsi geçen Anayasada yasama bağışıklıkları kurumuna yer verilip verilmediğine ilişkin açıklamalara geçmezden önce, Birinci Meclis'in nasıl bir hukuki sistematik içerisinde doğup yol aldığına dikkat etmek yerinde olacaktır.

Cumhuriyet dönemi parlamentolarının varlık göstermesinden önce çalışmalarına başlayan altı dönem parlamento vardır. Bunlardan ilki 19 Mart 1877 tarihinde açılmış ve sonuncusu ise 11 Nisan 1920 tarihinde feshedilmiştir.¹⁷⁶ Son Osmanlı parlamentosu, Büyük Millet Meclisi'ne açılan kapının anahtarı olarak nitelendirilebilir. Zira bir önceki parlamento yahut daha açık bir ifadeyle İttihatçı çoğunluğun mevcut olduğu Meclis-i Mebusanın çalışmaları padişah iradesiyle sona ermiştir. Meclis-i Mebusan, Padişah Vahdettin'in aldığı bir kararla 21 Aralık 1918 tarihinde feshedilmiştir.¹⁷⁷ Meclisin feshedilmesinin ardından hem Anadolu'da hem de Trakya'da iktidar boşluğu doğmuştur. Ortaya çıkan yönetim boşluğunu doldurmak amacıyla önce yerel kongre iktidarları toplanmıştır. Yerel bazdaki toplantıları takip eden süreçte de birleştirici bir nitelik arz eden ulusal kongre iktidarı oluşturulmuş ve Meclis-i Mebusanın feshiyle meydana gelen boşluk

¹⁷⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 21. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 225.

¹⁷⁶ Rıdvan Akın, "Osmanlı Parlamentosu ve Cumhuriyete Bıraktığı Siyasal Miras (1877-1920)", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, 2008, s. 51 İkinci Meşrutiyet döneminde toplanan dört parlamento 1908-1920 yılları arasında varlık göstermiştir.; Ahmet Ali Gazel, "Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, 2005, s. 269'da belirtildiği üzere, birinci Meşrutiyet dönemi parlamentosu iki devre olarak faaliyet göstermiştir. Birinci devre 19 Mart 1877 tarihinde başlamış 28 Haziran 1877 tarihinde sona ermiştir. İkinci devre ise, 13 Aralık 1877 tarihinde başlamış 14 Şubat 1878 tarihinde sona ermiştir.

¹⁷⁷ Tanör, **a.g.e.**, s. 229.

doldurulmuştur.¹⁷⁸ Bir başka anlatımla, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir ay gibi kısa bir süre geçtikten sonra baş gösteren “Müdafaa-i Hukuk Hareketi”nin niteliği zamanla değişim göstermiştir. Söz konusu hareket, başlangıçtaki bölgesel niteliğini 1919 yılının ikinci yarısında bırakmaya başlamıştır.¹⁷⁹ Nihai olarak da, Amasya Tamimi çerçevesinde Sivas Kongresi toplanmıştır. Bu sayede ülkedeki çapındaki tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri biraraya getirilmiştir. Bu aşamadan itibaren, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti¹⁸⁰ olarak adlandırılmış ve söz konusu cemiyetler tek bir çatı altında birleştirilmiştir.¹⁸¹

Dönemin Osmanlı yürütme organı olan Ali Rıza Paşa Kabinesi¹⁸² ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin temasları da Büyük Millet Meclisi'ne çıkan yolun önemli noktalarından birini oluşturmuştur. Zira Ali Rıza Paşa Kabinesi, Müdafaa-i Hukuk Hareketi'ni “taraf” olarak tanımaya yatkın¹⁸³ bir çizgide yürüme iradesine sahip olarak Heyet-i Temsiliye ile irtibat tesis etmeye çalışmıştır.¹⁸⁴ Bu olumlu yöndeki girişimi takip eden süreçte Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da yapılan görüşme sayesinde her iki taraf arasında kopmuş olan ilişki siyasi bir protokole bağlanmıştır.¹⁸⁵

Bahsedilen girişimlerin neticesinde son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, 7 Ekim 1919 tarihli *İntihab-ı Mebusan Kararnamesi* hükümlerine uygun olarak gerçekleştirilmiş genel seçimlerle çalışmalarına başlamıştır.¹⁸⁶ Seçim sonucunda Meclis'e girmeyi hak kazanan mebusların çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk

¹⁷⁸ A.g.e.

¹⁷⁹ <http://www.atam.gov.tr>, (23.06.2012), İhsan Güneş, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 56, Cilt XIX, 2003.

¹⁸⁰ Cemiyetin kuruluş beyannamesi 11 Eylül 1919 tarihinde Sivas vilayetine verilmiştir. Heyet-i Temsiliye, Cemiyetin yürütme organıdır.

¹⁸¹ A.g.e.

¹⁸² Selma Yel, “Yakup Şevki Paşa'nın Erzurum'dan Ayrılışının Sebepleri ve İstanbul ile Ankara Arasında İrtibat Tesis Etmeye Çalışması”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 3, 1991, s. 382'de belirtildiği üzere, Milli Mücadele'nin tamamı ile aleyhinde olan Damad Ferid Paşa, 1 Ekim 1919'da istifa etmek mecburiyetinde kaldı. Yeni kabineyi kurma görevi Ali Rıza Paşa'ya verilmiştir.

¹⁸³ Tanör, a.g.e., s. 229.

¹⁸⁴ Yel, a.g.e., s. 383.

¹⁸⁵ Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, s. 100. ; Yel, A.g.e.'den “20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da yapılan görüşmeler sonunda fikir mutabakatına varılarak, Amasya Protokolü olarak adlandırılan anlaşma imzalanmıştır.”

¹⁸⁶ Tanör, a.g.e., ss. 229-230. Seçimler Aralık 1919'da gerçekleştirilmiştir.

Hareketi'nden gelenler oluşturmuştur.¹⁸⁷ Son Meclis-i Mebusan zorlu şartlar içerisinde, daha açık bir ifadeyle işgal tehdidi altındaki İstanbul'da toplanmıştır. Tehlikeli bir ortamda çalışmalarına başlayan Meclisin uzun soluklu olamayacağı, dönemin koşulları incelendiğinde gayet açıktır. Kaygıların yükseldiği bir ortamda varlık göstermeye çalışılmış Meclis-i Mebusan nezdinde gerçekleştirilmiş ve olumlu niteliği ile dikkat çeken tek iş; *Misak-ı Milli Beyannamesi'nin* kabul edilmesidir.¹⁸⁸ Yukarıda belirtildiği üzere, son Osmanlı Meclisi'nin bu "iğreti"¹⁸⁹ durumu, İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmesiyle beraber bir netliğe kavuşmuştur. İşgalin ardından Meclis çalışamaz duruma gelmiştir. Takip eden süreçte, Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının bir tavrı vermiş ve bu girişimleriyle birleşimlerin askıya alınması kararı alınmıştır. Ancak Damat Ferit Paşa Hükümeti, askıya alma kararını yeterli bulmayıp gelecek açısından bir tehdit olarak görmüştür. Zira askıya alma kararından dönülürse ileride Meclisin yeniden toplanabilme imkânının olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle Damat Ferit Paşa Hükümeti, 11 Nisan 1920 tarihinde Meclis'in feshedildiğine dair iradeyi yayınlamıştır. Bu iradeyle beraber, üyelerin mebusluk sıfatları ortadan kaldırılmıştır.¹⁹⁰

İstanbul'un işgali devleti derinden etkilemiştir. İşgal nedeniyle yasama, yürütme ve yargı gücü hem bozulmuş hem de zaafa uğramıştır. Bu doğrultuda, Padişah ve İstanbul Hükümeti etkinliğini yitirmiştir. Her ikisinin de ne siyasi ne idari anlamda kudreti kalmıştır.¹⁹¹ Söz konusu koşullar dâhilinde Mustafa Kemal, vilayet ve kolordulara hitaben "*olağanüstü yetkiyi haiz bir meclisin Ankara'da toplanması için yeniden bir seçim yapılması hakkında*" 19 Mart 1920 tarihli önemli bir bildiriye bulunmuştur.¹⁹² Böylelikle iki ayrı seçim neticesinde seçilenlerden meydana gelen Birinci Meclis toplanmıştır. Bu Mecliste hem son Osmanlı Meclis-i Mebusanı için

¹⁸⁷ Tanör, **a.g.e.**, s. 230.; Akın, a.g.e. "*Dördüncü dönem Osmanlı Parlamentosu'nun toplanmasını sağlayan Müdafaa-i Hukuk Hareketidir. Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk önderi sıfatıyla bu seçimde Erzurum merkez livasından milletvekili seçilmiştir.*"

¹⁸⁸ Tanör, **a.g.e.**; Serdar Sakin, "Misak-ı Milli'nin Hazırlanışı ve İlanıyla İlgili Görüşler", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 13, 2002, ss. 313-314'de belirtildiği üzere, Misak-ı Milli Beyannamesi, içeride hâkimiyet-i milliye, dışarıya karşı ise istiklal-i tam ideolojisini benimseyen, Wilson ilkelerine yansımış olan "ulusların kendi kaderlerini tayin anlayışını" öngörmüştür. Çerçevesi ve içeriği Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenmiş olan beyannamenin esasını tam bağımsızlık oluşturmaktadır.

¹⁸⁹ Tanör, **a.g.e.**

¹⁹⁰ Tanör, **a.g.e.**; Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul: 1970, s. 80.

¹⁹¹ Osman Akandere, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekayi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayımlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 24, 1999-2003 (Kasım), s. 435.

¹⁹² Akandere, **a.g.e.**, s. 434.

1919 sonunda gerçekleştirilmiş olan genel seçimlerle seçilenler hem de yeni meclis için yapılacak seçim sonucunda belirlenecek yeni mebuslar görev yapmışlardır.¹⁹³

Bu noktaya kadar Türk Parlamento Tarihi bakımından önemli bir yeri olan Birinci Meclisin kuruluş sürecine ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Zira söz konusu sürecin bilinmesi, 1921 Anayasasının gündeme geldiği ortam ve şartlara ilişkin gerekli değerlendirmenin yapılabilmesi için yardımcı olmaktadır. Bundan sonraki aşamada 1921 Anayasası bakımından yasama bağışlıklarına ilişkin açıklamalar yapılacak olup, bahsolunan dönem boyunca gündeme gelmiş olaylardan seçkiler aktarılacaktır.

1921 Anayasası olarak ifade edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve onlara ek “madde-i münferide” başlıklı ayrı bir maddeden oluşan kısa bir hukuki metindir. Bir başka anlatımla, çerçeve anayasa niteliğindedir.¹⁹⁴ 20.01.1337 (1921) tarihli 1921 Anayasası¹⁹⁵ yeni rejimin “geçiş anayasası” olarak adlandırılabilir. Hatta bir adım daha ileriye giderek bir “demokratik ihtilal anayasası” olduğu da ifade edilebilir.¹⁹⁶

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu incelendiğinde yasama bağışlıklarına dair herhangi bir düzenleme göze çarpmamaktadır. Yüksel Yalova bu durumu, Meclisin kendisini rakip tanımayan tek meşru organ ve bir ihtilal meclisi olarak görmesine, buna ek olarak da yetki ve görevlerini sınır tanımaz bir düşünce ile değerlendirmesine bağlamıştır.¹⁹⁷ Ancak metin dâhilinde açık bir düzenlemeye yer verilmemiş olmasından yasama bağışlıklarının göz ardı edildiği anlamı çıkartılması doğru olmaz. Zira bir önceki paragrafta belirtildiği üzere, incelemekte olduğumuz anayasa, olağanüstü dönem anayasasıdır.¹⁹⁸ Dönemin özellik arz etmesi sebebiyle Teşkilat-ı

¹⁹³ Tanör, **a.g.e.**, s. 231.; Akın, **a.g.e.**, s. 104. Malta’da sürgünde bulunan mebuslar da Birinci Meclisin üyesi kabul edilmiştir. Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 99’dan; 23.04.1336 (1920) tarihli TBMM’nin Suret-i Teşekkülü Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı No 1 şöyledir: “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu kerre intihap edilen azalarla İstanbul Meclis-i Mebusanından iltihak eden azalardan müteşekkil bulunmasına karar verildi.*”

¹⁹⁴ Burak Çelik, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası**, İstanbul: 2007, s. 78.

¹⁹⁵ Taha Parla, **Türkiye’de Anayasalar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 12’de belirtildiği üzere, 1921 ve 1924 Anayasaları Türkiye’de cumhuriyet döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapılan ilk ve son anayasalardır.

¹⁹⁶ Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 45.

¹⁹⁷ Yalova, “Türkiye Örneğinde...”, **a.g.e.**, s. 844.

¹⁹⁸ Özcan, **a.g.e.**, s. 44.

Esasiye Kanunu, Birinci Meclis tarafından hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Bununla birlikte, Kanun-u Esasi resmen yürürlükten kaldırılmamıştır.¹⁹⁹

Tamamıyla yeni bir rejimin kapılarını açan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, gerek maddeleriyle gerek hazırlanış biçimiyle Kanun-u Esasi döneminin sona erdiğini ortaya koymuştur. Ancak bahsolunan gerçek, 1921 Anayasasında dönemin koşulları dolayısıyla açıkça dillendirilememiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Tevfik Paşa'ya hitaben gönderdiği 30 Ocak 1921 tarihli telgrafta şu ibareye yer verilmiştir: “*Kanun-u Esasinin işbu mevad ile tearuz etmeyen (çatışmayan) ahkâmı kemakân meriyülicradır (yürürlüktedir).*”²⁰⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere, Kanun-u Esasinin teşri-i masuniyete ilişkin maddeleri ile yürürlükteki 1921 Anayasasının mantığı çatışmadığı için uygulanmaya devam edilmiştir. Hatta “*TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun'da*”, mebusların haklarının ve teşri-i masuniyetlerinin hem Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hem de Kanun-u Esasi ile saklı olduğu belirtilmiştir.²⁰¹

2. Birinci Meclis Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar

Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (23.04.1920-16.04.1923) zabıt cerideleri incelendiğinde bazı milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarına ilişkin meselelerin, birleşimlerde tartışma konusu olduğu saptanmıştır. Söz konusu meseleler hakkındaki görüşmeler özellikle, birinci dönemin birinci ve ikinci yasama yılı dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Bunun haricinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları incelendiğinde de bir kısım milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarına dair görüşmelerin yapıldığı görülmüştür. Bu aşamadan itibaren, yasama dokunulmazlıkları tartışma konusu olmuş mebusların tutanaklara geçmiş olan durumlarına ilişkin açıklamalarda bulunulacaktır.

¹⁹⁹ Çelik, a.g.e., s. 86.

²⁰⁰ Nutuk, s. 94.

²⁰¹ Tanör, *Osmanlı-Türk...*, a.g.e., s. 268.

2.1. Karahisarşarki* Milletvekili Memduh Bey'in Yasama Dokunulmazlığına Dair Evrak Hakkındaki Adalet Komisyonu (Adliye Encümeni) Raporunun (Mazbatasının) Görüşülmesi

Yasama dokunulmazlığı Meclis çatısı altında tartışma konusu olmuş milletvekillerinden biri Karahisarşarki milletvekili olan Memduh Bey'dir. TBMM, birinci devre ve birinci içtima senesine ait Zabıt Ceridesinin 4 numaralı cildinde konuya ilişkin bir Adalet Komisyonu raporu görüşülmüştür. Raporun içeriğinden anlaşıldığı üzere, Memduh Bey, rapora konu olan olayın geçtiği dönemde Merzifon jandarma müfreze kumandanlığı yapmıştır.²⁰² Adliye Encümeni mazbatasında belirtildiği üzere, Memduh Bey'in üçüncü kolordu Divan-ı Harbinde başlayan davasının devamına yönelik bir engel görülmemiştir. Memduh Bey'e, hakkı olmadığı halde Çorumlu Ahmedoğlu Necib'in hanesine girerek iki bin kuruş değerindeki nakit parayı ve çeşitli eşyayı gasp etmek ve müfrezedeki askerlerin köy ahalisinden bedellerini ödemeksizin cebren yiyecek almalarına engel olmamak suçları yöneltilmiştir.²⁰³

Bursa mebusu Kâtip Baha Bey tarafından Adalet Komisyonu raporunun okunmasının ardından suçlamaların odağındaki isim, Karahisarşarki mebusu Memduh Bey söz almıştır: “...*Bu, vaktiyle seferberliğin son senelerinde Samsun ve havalisinde Pontus çeteleriyle vuku bulan müsademattaki (çarpışmalardaki) muvaffakiyetimden (başarımdan) dolayı birtakım teşvikat (kışkırtma) ve teşebbüsat ki, sırf doğrudan doğruya izale-i vücudum (ortadan kaldırılmam) veyahut diğer bir suretle lekedâr edilerek (itham edilerek) vazifeden çekilmek için bana bühtan (iftira) teşkil eden birtakım deavi (davalar) vardır ki, onlardan birisi zannediyorum..Yalnız bendenize ait olmadığı halde şurasını da arz etmek isterim ki, bendeniz bulunduğum havalide aynı hakla Rumlara karşı vaki olan müsadematta büyük bir şöhret kazanmıştım ve şöhretim kamilen (tamamen) o havalide intişar etmişti (ortaya çıkmıştı). Bu şöhretim neticesi -şöhret afettir- fehvasınca (kavramınca) bendeniz bu şeye, bu yüzden dolayı düçar oldum (yakalandım). Sorulabilir efendim; gerek son intihab edildiğim (seçildiğim) Merzifon'un Mesudiye kazasından;..Eğer ki bir ferd-i*

* Doğu Karahisar anlamına gelen Karahisarşarki yahut Şarkikarahisar, Şebinkarahisar'a Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilen addır. Günümüzde Şebinkarahisar Giresun'un bir ilçesidir.

²⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 4, 8.9.1336, s. 7.

²⁰³ A.g.e., s. 7.

müslimin en ufak hukukuna tecavüz etmişsem tecziyeme (ceza verilmesine) razıyım efendim...”²⁰⁴

Memduh Bey’in açıklamaları sona erdikten sonra diğer milletvekillerine söz verilmiştir. Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, gündeme alınan konunun Meclis Genel Kurulu’nda (Heyet-i Umumiye’de) görüşülmeden önce Adalet Komisyonunda ele alınmasını eleştirmiştir. Bunun üzerine söz alan Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey, durumun sanıldığı gibi seyretmediğini belirtmiş ve şu sözlerle devam etmiştir: “*Üçüncü Kolordu Divan-ı Harbinde başlamış olan bu muhakeme, Memduh Bey’in Ankara’ya gelmesi münasebetiyle intaç edilemediğinden dolayı Ankara’da bulunan Divan-ı Harp’te muhakemesi görülmek üzere evrakı gönderilmiştir.*”²⁰⁵ Refik Şevket Bey, Adliye Encümeni nezdinde ayrıntılı bir çalışma yapıldığını ve teşrii masuniyete ilişkin Teşkilat-ı Esasiye’de herhangi bir hüküm yer almadığından konunun tahlili için Kanun-u Esasinin dikkate alındığını belirtmiştir. Kanun-u Esaside yasama dokunulmazlığı ile ilgili açık düzenleme bulunmaktadır. Bununla birlikte, milletvekili olmazdan önce hakkında muhakemeye başlanmış kişinin milletvekili seçilmesinin, muhakemenin tamamlanmasına engel oluşturacağına dair bir hükmün olmadığı vurgulanmıştır.²⁰⁶ Ardından söz alan Kırşehir milletvekili Müfit Efendi, söz konusu milletvekilini Meclis son bulduktan sonra mahkemeye göndermenin uygun olacağını belirtmiştir. İsnat edilen suçun, suçüstü olmadığı için mebusluğu ıskat edecek bir sebep olmadığını ifade etmiştir.²⁰⁷

Müfit Efendi tarafından yapılan açıklamaların ardından tekrar söz alan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, milletvekillik sıfatı bulunan kişilerin Heyet-i Umumiye’den çıkacak ıskat kararı olmaksızın harp divanına gönderilemeyeceğini vurgulamıştır. Sözlerine ek olarak da şu soruyu yöneltmiştir: “*Bu cürüm arkadaşımızın mebusluğunu ıskat için kâfi mi değil mi?*”²⁰⁸

²⁰⁴ A.g.e., ss. 7-8.

²⁰⁵ A.g.e., s. 8.

²⁰⁶ A.g.e. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey sözlerine devam ederken, salondan gelen “*davacılar Rumdur*” sözleri üzerine kendisi, “*Müdde-i Müslüman, şahitler Müslümandır. Bu evrakta hiç Rum ismi yoktur. Binaenaleyh hissiyat meselesi değildir. Kanun meselesidir. Başlanılan muhakemenin intacına mebusluk mani değildir.*” diyerek cevap vermiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, mebuslar arasında, Memduh Bey’in hakkında başlatılan muhakemenin, Rumların davacı olması üzerine başlatılması rahatsızlık yaratmıştır. Bir başka anlatımla, bazı mebuslar Rumların sözüne istinaden bir mebus aleyhine yargılama yapılmasına muhalefet etmişlerdir.

²⁰⁷ A.g.e., s. 9.

²⁰⁸ A.g.e., s. 9. Heyet-i Umumiye’ye yöneltilen sorunun karşılığı olarak “*hayır değil*” sesleri yükselmiştir.

Söz alan milletvekilleri konuşmalarını tamamladıktan sonra Meclis başkanı tarafından müzakerenin yeterli olup olmadığına dair oylama yapılmış ve yeterli bulunduğu yönünde oy kullanılmıştır. Bunun ardından, Meclis başkanı tarafından bu konuyla ilgili izlenebilecek iki yol bulunduğu hatırlatılmıştır. Bu yollar sırayla, Memduh Bey hakkındaki muhakemeye Askeri Mahkeme (Divan-ı Harp) tarafından devam edilebilmesi ve Meclis çalışmalarına devam ettikçe ilgili mebusa yönelik muhakemenin ertelenebilmesi şeklinde ifade edilmiştir. Sonuç olarak, Adalet komisyonu raporunu oylamaya sunmuştur. Oylama neticesinde rapor kabul görmemiştir. Özetle, Memduh Bey hakkındaki yargı sürecinin, Meclis devam ettikçe dondurulduğu kabul edilmiştir.²⁰⁹

2.2. Konya Milletvekilleri Musa Kazım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve Arkadaşlarının Yasama Dokunulmazlıklarının Görüşülmesi

Konya’da gerçekleştirilmiş isyan hareketinin²¹⁰ sanıkları olan milletvekili Musa Kazım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve arkadaşları hakkında Mecliste yapılan görüşmeleri iki kısma ayırmak gereklidir. Zira bahsi geçen milletvekillerinin durumu ilk olarak, 1920 senesinin Ekim, Kasım ve Aralık aylarında Mecliste tartışma konusu olmuştur. Daha sonraki aşamada gelişim göstermiş olaylar neticesinde, Konya milletvekili Abdülhalim Çelebi Efendi özelinde görüşme açılmıştır. Söz konusu görüşmeler Aralık 1921 ve Şubat 1922 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Adı geçen mebuslar hakkındaki ilk görüşme, 23 Ekim 1920 tarihli TBMM Gizli Celse Zaptı’nda tespit edilmiştir. Söz konusu görüşme tamamıyla Konya milletvekilleri Musa Kazım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ile arkadaşlarının durumuna hasredilmiştir. Görüşmenin içeriği, sanık konumundaki milletvekilleri hakkındaki Askeri Mahkeme (Divan-ı Harp) kararından ve Karahisar milletvekili Şükrü Bey’in, Konya isyanına dair yönelttiği soruya Dâhiliye vekili Dr. Adnan Bey tarafından verilen cevaptan oluşmaktadır. İlk olarak sözü alan Dâhiliye vekili (İçişleri bakanı) Dr. Adnan Bey tarafından ifade edildiği üzere, görüşmenin yapıldığı

²⁰⁹ A.g.e.

²¹⁰ Osman Akandere, “3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi’nin Konya İsyanı İle İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na Sunduğu Raporu”, s. 60’dan, “*Konya İsyanı (2 Ekim-22 Kasım 1920), Konya ve çevresinde Milli Mücadele hareketine karşı çıkan en ciddi ve tehlikeli isyandır. İtilaf devletleri ile İstanbul Hükümeti’nin birlikte organize ettikleri bu isyan hareketi, büyük ölçüde dini temellere dayandırılan propaganda ve söylemlerden güç almıştır. Delibaş Mehmet ve yaklaşık 500 civarındaki kişilerin 2Ekim 1920 ‘de Çumra’yı basması ile başlayan isyan hareketi 3 Ekim günü Konya’nın ele geçirilmesi ile büyümüştür. İsyana, milli kuvvetler tarafından bastırılarak bölgede asayiş sağlanmıştır.*”, e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/download/1110/1103, , (17.07.2012).

esnada Konya isyanını çıkaran isyancılar bertaraf edilmiştir.²¹¹ Bu ifadesini takiben pek çokları hakkında isyanla bağlantılı olarak hüküm verildiğini belirtmiş ve bu kişiler arasında Meclis azası olan iki zatın da yer aldığını eklemiştir.²¹² Dâhiliye vekili tarafından yapılan açıklamanın ardı sıra birçok mebus söz almıştır. Sanık konumundaki vekillere geçilmeden önce Konya isyanı hakkında uzun uzadıya tartışma zemini oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle, sadece Konya’da değil memleketin diğer köşelerinde de çıkma olasılığı bulunan isyanların sebepleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu babda, Trabzon vekili Hüsrev Bey’in ifadesi hayli dikkat çekicidir: “*Bir kere ifsat irşattan daha kuvvetlidir. Halk cahildir. İfsat, zemin-i cehalette iyi neşvünema bulur.*”²¹³

İsyana ilişkin genel tartışmanın ardından, Dâhiliye vekili, Musa Kazım ve Abdülhalim Çelebi Efendilerin isyana karışmış olduklarını ve de suçüstü yakalandıklarını belirtmiştir. Ayrıca Çelebi Efendinin, Ermeni ve Rum metropolitler ile çeşitli ilişkiler içerisine girdiğini eklemiştir.²¹⁴ Bu sebepten dolayı kendilerinin mebus sıfatlarının ıskat edilmesini talep etmiştir. Dr. Adnan Bey’in açıklamalarından anlaşılan bir diğer husus da, gerek Çelebi gerek Kazım Efendilerin içerisinde buldukları şüpheli durum neticesinde Erzurum’a sürgün edildikleridir.²¹⁵

Bu aşamadan itibaren görüşmeler, söz konusu mebusların Meclis kararı olmaksızın tutuklanmalarını haklı bulanlar ve bulmayanlar arasında geçen tartışmalara sahne olmuştur. Örneğin, Karahisar mebusu Mehmet Şükrü Bey, Çelebi Efendi’nin mevki ve makam uğruna İtalyanlarla anlaşmak gibi kabul edilmesi mümkün olmayan ilişkiler içerisine girdiğini belirtmekle beraber, Meclis kararı olmaksızın tutuklanmalarını uygun bulmadığını dile getirmiştir. Bu çerçevede şu soruyu da yöneltmiştir: “*Kanun-u Esasinin 79. Maddesi diyor ki, cürmü meşhut halinde bir cinayet ve cünhanın icrası esnasında tevkif edilebilir. Mademki bunu Vekil Bey istinat etmek istediler, yapılan muamelenin doğru olduğunu iddia ettiler. Bidayette (ilk olarak) tevkif ediliyor da niçin kefaletle tahliye edilip teb’it (sürme)*

²¹¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 5, 23.10.1336, s. 198’de isyancıların durumu şu şekilde açıklanmıştır: “*Ufak tefek ötede beride bizim kuvvetlerimiz önünden perişan bir halde firar eden usatın (asilerin) küçük çetelerine tesadüf ediliyor ve bunlar da kuvvetlerimiz tarafından tenkile devam ediliyor.*”

²¹² **A.g.e.**

²¹³ **TBMM GCZ.**, Cilt 5, 23.10.1336, s. 204.

²¹⁴ **A.g.e.**, s. 206’da Dahiliye vekili tarafından şüphe uyandırıcı bir başka gösterge olarak sunulan durum da şöyle izah edilmiştir: “*Çelebi Efendi Alaettin Tepesi’ne Vali Beyle beraber çıkmış, sonra buradan şehre gideyim demiş. Ateş kestireyim demiş, gidince üç beş misli tezayüt etmiştir.*”

²¹⁵ **A.g.e.**

*kararı veriliyor? O cürmü meşhut halinde ve o cürmün icrası akabinde yakalandığı ve o suretle tevkif edildiği tahakkuk ettikten sonra onların bütün evrak ve delailiyle (delillerle) evrak-ı sübutiyesi (kesin belgelerle) Meclis-i Âlinize arz edilip usulen tetkik edilerek ve ekseriyet-i sülûsan (üçte iki çoğunluk) ile karar verildikten sonra lazım gelen muamele bu suretle yapılırdı”.*²¹⁶

Görüşme esnasında öne çıkan dikkat çekici ve Mehmet Şükrü Bey’in görüşünün karşıtı olan bir başka açıklama da Lazistan Mebusu Abidin Bey tarafından yapılmıştır. Meclisin bir ihtilal meclisi olduğunu hatırlatan Abidin Bey, suçüstü yakalananın her kim olursa olsun istisnaya tabi tutulamayacağını ve tutuklanması gerektiğini vurgulamıştır. Fikrini kuvvetlendirmek maksadıyla da, isyana karışanların, Erzurum’un yahut Bayburt’un bir köşesinde ihtilal çıkardıklarında yetkililerin, Meclis’ten emir gelmesini bekleyerek isyancıları tutuklamaktan imtina etmesinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Aksine böyle durumlarda, anında tutuklamalar yapılması gerektiğinden taraftar olduğunu dile getirmiştir.²¹⁷

Birbirine karşıt düşünceler ifade edildikten sonra, son sözü Dâhiliye vekili almıştır. Kanun-u Esasinin 79. Maddesinin açık olduğunu yinelemiştir. Ayrıca gerek tutuklama gerek sürgün kararlarının Divan-ı Harp tarafından verildiğini de eklemiştir. Divan-ı Harbin kararıyla beraber, Kanun-u Esasinin 48. maddesinin gündeme geldiğini belirtmiştir. 48. Madde uyarınca adı geçen milletvekillerinin, milletvekillik sıfatları düşmektedir.²¹⁸

Bir sonraki gün yani 24 Ekim 1920 tarihinde de TBMM Gizli Zabıt Ceridesine kayıt düşülmüş olan konuşmalardan anlaşıldığı üzere, Konya hadisesi ve özellikle Çelebi Efendinin durumu tartışılmıştır. İlk olarak söz alan Karahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey, isyana adları karışmış mebusların durumunun, Kanun-u Esasi ve Adliye Encümenleri tarafından tetkik edilerek bir karar verilmesinden taraftardır.²¹⁹ Daha sonra söz alan Diyarbekir milletvekili Hacı Şükrü Bey, Çelebi Efendinin Mevlana soyundan geldiğini ve fakat kendisinden beklenenin aksine, türlü olumsuz işler içerisine girdiğini örneklerle ortaya koymuştur. Ferit Paşa Hükümetinin sükûtu

²¹⁶ A.g.e., ss. 206-207.

²¹⁷ A.g.e. Abidin Bey’in şu sözleri hayli vurucudur: “Cürmü meşhut halinde, ben her bir rezaleti yapayım, memleketi ihtilale vereyim, koskoca bir vatani satayım, ondan sonra bekleyeyim, buradan bir ay emir gelecek, tevkif edeceğim. Bırakın ki Konya pek yakındır. Fakat Erzurum var, Bayburt var, çok uzak yerler var, rica ederim. Pek haklı olmuştur.”

²¹⁸ A.g.e., s. 209.

²¹⁹ TBMM GZC., Cilt 5, 24.10.1336, ss. 212-213.

sırasında İtalyan temsilci ile muhaberata devam etmesi haricinde, Milli Meclis'in davetine karşı ilk olarak Konya'da yürütülen muhalefetin içinde yer aldığını vurgulamıştır. Çelebi Efendi'nin geçmişteki girişimleri ortadayken yine de mebus seçildiğini de eklemiştir. Nihai olarak, Kanunu-u Esasinin ilgili maddesinin açık olduğu için meselenin üzerinde fazlaca durulmasına lüzum görmemiştir.²²⁰

Milletvekillerinin bazıları da Kanun-u Esasinin yasama dokunulmazlığı ile ilgili hükümlerinin tadilini talep etmişlerdir. Bu milletvekillerinin başında Tevfik Efendi gelmektedir. Kanun-u Esasinin 48. ve 79. maddelerinin değiştirilmeksizin aynen uygulanmaya devam edilmesi halinde, milletvekillerinin beyanatlarını serbestçe yapamayacaklarını belirtmiştir. İddiasını şu şekilde temellendirmiştir: *“Ben Heyet-i Vekile hakkında da, jandarma, polis hakkında da her gördüğümü söyleyeceğim. Bu kanun, cürmü meşhut halinde bir mebusun yakalanıp tevkif edilebileceğini hükme bağlamış. Ben bir jandarma hakkında söz söylesem, iki jandarma bana sokakta hakaret etse ve ben de iki tokat vursam, yakalanıp tevkif olunurum. Muhakeme olurum. Mebusluktan o vakit bana ne vazife kalır?”*²²¹

Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali Bey, sanık milletvekilleri hakkındaki evrakın meclise getirilmesini talep ederken; Karesi milletvekili Vehbi Bey ise, ortada bir hata varsa mutlaka telafi edilmeli savını öne sürmüştür.²²² Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey, Kanun-u Esasinin 48. Maddesinde ceraim-i meşhudeyi yani suçüstü yakalanan suçları düzenlediğini, oysa somut olayda adi değil siyasi cürmün söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu sebepten ötürü, kararın yüce Meclisin (Meclis-i Âlinin) durumdan haberdar edilerek gerekli kararı almasından taraftardır.²²³ Nitekim Nadir Efendi meselesini hatırlatmış; kendisinin meclise vatana ihanet dolayısıyla tutuklu getirildiğini ve fakat Meclisin evrakını inceleyip karar verdiğini belirtmiştir. Bu sebeple, söz konusu olay için de evrakın Meclise getirilmesinden taraftar olmuştur.²²⁴ Ankara milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise konunun encüme havale edilmesini teklif etmiştir.²²⁵ Nihai olarak meselenin, Karahisar Şarki mebusu

²²⁰ A.g.e., s. 213.

²²¹ A.g.e., s. 214.

²²² A.g.e., s. 215.

²²³ A.g.e., s. 216. Bu noktada Meclisin Kanun-u Esasiyi ele alışı üzerine şu sözleri söylemiştir: *“Meclis-i Aliniz birçok noktalarda Kanun-u Esasiyi tanımamışlardır. Meclisin teşekkülü Kanun-u Esasinin tamamıyla hilafınadır.”*

²²⁴ A.g.e.

²²⁵ A.g.e., ss. 216-217.

Mehmet Şükrü Bey'in tavrına uygun olarak Kanun-u Esasi ve Adliye Encümenlerine gönderilmesine karar verilmiştir.²²⁶

Konunun encümenlere gönderilmesinin ardından, 11 Kasım 1920 tarihli TBMM Zabıt Ceridesi'ne kayıt düşülmüş olan bir başka oturum gerçekleştirilmiştir. Söz konusu oturumda, Karahisar Şarki milletvekili Mustafa Bey ile arkadaşlarının, Konya isyanına adları karışmış olan mebuslara ilişkin tavrı okunmuştur. Aradan geçen süre içerisinde, sanık konumundaki mebuslar hakkındaki evrak, Heyet-i Umumiye kararıyla yerinden istendiği halde Ankara'ya ulaşmamıştır. Hazırlanan tavrın içeriği, sanık mebusların yöneltilen suçu gerçekleştirmişlerse cezalandırılmaları, aksi bir durum söz konusu ise kendilerinin zan ve şüpheden kurtarılmalarına ve bu konu hakkında Mecliste bir tahkikat yürütülmesi için sanıklarla evrakın Ankara'ya gönderilmesine ilişkindir.²²⁷

Tavrın okunması üzerine söz alan Çorum milletvekili Ferit Bey, komisyonlar nezdinde tahkikat yapılırken, sadece sanıklar hakkındaki evrakın varlığını yeterli görmediğini belirtmiştir. Sanıkların da huzurda bulunmalarının gerekliliğinden bahsetmiştir. Eğer bu durum yeterli sonucu vermezse, Meclis tarafından oluşturulacak olan heyetin Konya'ya gönderilmesinin uygun olacağını eklemiştir.²²⁸ Konya'ya gönderilmesi düşünülen heyet bahsi açılır açılmaz, İzmit mebusu Hamdi Namık Bey, heyetin gönderilmesi halinde artık sanık konumundaki mebusların Ankara'ya getirtilmesinin bir gereği olmadığını vurgulamıştır.²²⁹ Konya mebusu Vehbi Efendi de adı geçen mebusların esas yerinin Ankara olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tahkikatın Meclis tarafından yapılması gerektiğini, herhangi bir kabahatlerinin olmadığı ortaya çıkarsa kendi tabiriyle “*azap elem içinde tutmakta bir mana olmadığını*” kabul edilmesini istemiştir.²³⁰

Hakkâri milletvekili Mazhar Müfit Bey'in fikrine göre hem Konya'ya bir heyet gönderilmeli hem sanık mebuslar Ankara'ya getirtilmelidir. Bunun yanı sıra, Kazım Hüsnü Bey'in kendisine yöneltilen fiilin faili olmadığına dair inancını

²²⁶ A.g.e., s. 220.

²²⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 5, 11.11.1336, s. 347. Tavrı imzalamış olan mebusların isimleri şöyledir: Siirt mebusu Mustafa Sabri, Aydın mebusu Tahsin, Isparta mebusu Memet Nadir, Yozgat mebusu Süleyman Sırrı, Malatya mebusu Sırrı Beyler.

²²⁸ A.g.e.

²²⁹ A.g.e.

²³⁰ A.g.e., s. 348.

vurgulamıştır.²³¹ Erzurum milletvekili Salih Efendi ise her iki sanık milletvekilinin da masum oldukları inancındadır. Ancak yine de Mecliste, bahsi geçen mebusların huzurda bulunmaları kaydıyla cereyan edecek bir tetkikatın yapılmasından taraftardır. Görüşme bu seyirde devam ederken söz alan Canik mebusu Nafiz Bey gayet ilginç bir hususu dile getirmiştir. Çelebi Efendi ve Kazım Bey'in sadece bir iki gün gibi bir süre boyunca nezaret altında kaldıklarını, daha sonra serbest bırakıldıklarını ileri sürmüştür. Nafiz Bey sözlerini, sanık mebusların Ankara'ya gelmelerine izin verilmediği iddiası ile noktalamıştır.²³² Bu iddianın üzerine, Malatya mebusu Sıtkı Bey, Nafiz Bey'in sözlerini desteklemiştir. Çelebi Efendi'nin Ankara'ya gelmek için üç defa Vali Haydar Bey'e müracaat ettiğini ve fakat reddedildiğini aktarmıştır. Sonuç itibarıyla, sanık mebusların Ankara'ya davet edilmelerine dair telgraf yazılması oylamaya açılmış ve kabul edilmiştir.²³³

Aralık 1920 tarihli görüşmenin ardından aynı konu bir kez daha 6.12.1336 (1920) tarihli oturumun ikinci celsesinde ele alınmıştır. Öncelikle, konunun aleni görüşmede ele alınmasına dair oylama yapılmıştır. Zira sanık mebusların 6 Ekim 1336 (1920) tarihinde Riyaset-i Celile'ye hitaben gönderdikleri dilekçede haklarındaki evrakın alenen müzakeresini talep etmişlerdir.²³⁴ Bunun ardından encümenlerin verdiği kararın okunmasına geçilmiştir. Karar özetle, Meclis itham etmeksizin bir mebusun mahkûm edilemeyeceği yönündedir. Bu suretle, Konya Harp Divanı'nı tarafından hükmolunan kararın yok hükmünde olduğu belirtilmiştir.²³⁵ Nihai olarak reis, encümen mazbatasında geçen Askeri Mahkeme (Divan-ı Harp) kararının yok hükmünde olduğuna dair ifadesini yeniden okumuş ve oylamaya açmıştır. Kabul edilmiş ve sanık mebuslara ilişkin durum böylelikle çözüme kavuşturulmuştur.²³⁶

Ancak aradan bir yıl geçtikten sonra, 19 Aralık 1337 (1921) tarihli TBMM Gizli Celsesinde, Konya milletvekili Abdülhalim Çelebi Efendinin evinde yakalanan casuslar dolayısıyla görüşme açılmıştır. Konu ile ilgili bilgi vermek üzere, sadece Cebelibereket mebusu İhsan Bey söz almıştır. İhsan Bey öncelikle, Ankara 1 numaralı İstiklal Mahkemesi nezdinde görülmekte olan, Konya'da Yunanlılarla

²³¹ **A.g.e.**

²³² **A.g.e.**

²³³ **A.g.e.**, 349.

²³⁴ **TBMM ZC.**, Cilt 6, 6.12.1336 (1920), s. 239. Bu görüşmelere sanık mebuslar da katılmışlardır.

²³⁵ **A.g.e.**, ss. 239-240.

²³⁶ **A.g.e.**, s. 251.

ilişkisi olan bazı kişilere yönelik muhakemeden bahsetmiştir.²³⁷ Muhakemesi yapılan kişilerin kimler olduğundan daha çok kimin evinde yakalandıkları önem arz etmektedir. Zira söz konusu kişiler, mebus Abdülhalim Çelebi Efendi'nin evinde yakalanmıştır. İhsan Bey, olay üzerine izahatta bulunan mebusun oğlu Bakır Çelebi'nin ilk ifadesi ile sonraki arasında farklılık olduğundan bahsetmiştir.²³⁸ İhsan Bey, durumun açıklığa kavuşturulması için Abdülhalim Çelebi Efendi'ye başvurulması gerektiğini ifade etmiştir. Netice itibarıyla, ilgili evrak 5. Şubeye devredilmiştir.

Evrakın 5. Şubeye gönderilmesi üzerinden bir aydan daha kısa bir süre sonra, 11 Şubat 1922 tarihli gizli celsede Şubeden gelen mazbata hakkında görüşme yapılmıştır.²³⁹ Şubenin hazırladığı mazbatada, Abdülhalim Efendinin evinde yakalanan casusların düşman tarafından gönderildiği ve görevlerinin Abdülhalim Efendi ile Manisa'da kurulmuş fesat heyeti arasında temas temin olduğu belirtilmiştir. Ancak yapılan araştırma neticesinde Abdülhalim Çelebi Efendinin, bahsi geçen girişim ve düzene ilişkin onayını gösterecek kesin delillere ve emarelere ulaşamadığı için takibatına gerek görülmemiştir.²⁴⁰

Mazbataya muhalefet şerhi koyan isimlerden Karahisar milletvekili İsmail Şükrü Bey, mazbatanın okunmasının ardından söz almış ve neden muhalif kaldığını ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır. Öncelikle casus saklamanın suç kategorisine girdiğini vurgulamıştır. Ardından, söz konusu olayda Abdülhalim Çelebi'nin oğlunun ifadesine istinaden casus saklandığının sabit olduğunu eklemiştir.²⁴¹ Konya mebusu Çelebi'nin casus sakladığı için suçlu olduğunu belirten Şükrü Efendi, Çelebi Efendi'nin ceza almasına karşı çıkanlara şöyle cevap vermiştir: *“Efendiler bir*

²³⁷ **TBMM GCZ**, Cilt 15, 19 Kânunuevvel 1337, s. 512. Muhakemesi yapılan kişilerden biri Müslüman bir kadın, diğeri ise Rum bir erkektir.

²³⁸ **A.g.e.** Abdülhalim Çelebi'nin oğlu ilk izahatında kendisine yöneltilen durumdan haberdar olmadığını belirtmiş ve mevkiyle asaletinin memlekete ihanet etmeye uygun olmadığını eklemiştir.

²³⁹ **TBMM GCZ**, Cilt 16, 11 Şubat 1922, s. 728. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey, mazbatanın gizli celsede okunmasına itiraz etmiştir. Buna karşılık Reis, daha önce böyle bir uygulamaya karşı çıkmadığı için bu aşamada böyle bir hakkın varlığından söz edilemeyeceğini vurgulamıştır.

²⁴⁰ **A.g.e.**, s. 729. Mazbatanın altında imzası olanlardan Ankara mebusu Mustafa Bey müstenkif yani çekimser olduğunu belirtmiştir. Onun haricinde, Trabzon mebusu Recai Bey, *“bazı noktalar karanlık kaldığından ve bir kanaat-i vicdaniye henüz hasıl edemediğinden”* müstenkif olduğunu kayıt düşmüştür. Çekimserler haricinde, Erzurum mebusu Salih Bey, *“bazı esbap (sebep)er) dolayısıyla bu karara muhalifim çünkü diğer mevkufların (tutukluların) masumiyetine de kaniyim”* açıklamasıyla muhalefet şerhi düşmüştür. Aynı şekilde, Karahisar mebusu İsmail Şükrü Bey de muhalefet şerhi koyan isimlerden olmuştur.

²⁴¹ **A.g.e.**, ss. 730-731.

köylüye tatbik ettiğiniz kanunu bana, arkadaşşıma, babama tatbik etmek mecburiyetindediniz."²⁴²

Şükrü Efendi'nin sözlerine karşı çıkan Karesi milletvekili İbrahim Bey, Çelebi Efendi'nin Konya'ya geldiği zaman casus kadının evde bulunmadığını ileri sürmüştür.²⁴³ Bu çerçevede ilerlemiş olan gizli celsede yöneltlen soru ve cevaplar arasında İzmit mebusu Hamdi Bey, Abdülhalim Çelebi Efendi ile temasa geçmek isteyen kişiler hakkında şöyle bir soru yöneltmiştir: "*Şemsimah ve Ahmet dediğiniz adamların İstiklal Mahkemesi'nce casus oldukları tahakkuk etmiş ve bunlar mahkûm olmuş mudur?*"²⁴⁴ Sorusuna karşılık, Ertuğrul milletvekili Mustafa Kemal Bey "hayır" yanıtını vermiştir. Bunun üzerine Hamdi Bey, adı geçen kişilerin casuslukları sabit olmaksızın muhakeme yapılmasına ilişkin eleştirisini dile getirmiştir. Ayrıca istiklal Mahkemesi'nin konuyla ilgili kararı verilmeden önce görüşme yapılmasının doğru olmadığını eklemiştir.²⁴⁵ Ertuğrul mebusu Mustafa Kemal Bey, yakalanan kişilerin gerek kendi ifadelerinden gerek telgraflardan casus olduklarının ortaya çıktığını belirtmiştir.

Reis oylamaya geçmezden önce Karahisarşarki milletvekili Ali Sururi Bey, Şükrü Bey tarafından belirtilen Ceza Kanununun 54. Maddesinin yanlış irdelendiğini belirtmiştir. Şöyle ki, ilgili maddede kürek cezası verilecek kişinin casus olduğunu bilerek saklama fiilini gerçekleştirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Çelebi Efendi'nin böyle bir durum içerisinde olmadığı kanısındadır.²⁴⁶ Netice itibarıyla, Çelebi Efendi'nin kendisine atfedilen teşebbüs ve tertibata yönelik rıza ve onayını ortaya koyacak nitelikte delil yahut emareye ulaşamadığından, ilgili hakkında kanuni takibat yapılmasına gerek olmadığı belirtilen mazbata oylamaya sunulmuştur. Mazbata oybirliği ile kabul edilmiştir.²⁴⁷ Böylelikle, ilgili mebus hakkında yargılama yapılması gerekli görülmemiş ve bu doğrultuda yasama dokunulmazlığının kaldırılması söz konusu olmamıştır.

²⁴² A.g.e., s. 731.

²⁴³ A.g.e., ss. 732-733.

²⁴⁴ A.g.e., s. 733.

²⁴⁵ A.g.e.

²⁴⁶ A.g.e., ss.734-735.

²⁴⁷ A.g.e., s. 735.

2.3. Mentеше* Milletvekili Yunus Nadi Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına Dair Adalet Bakanlığı (Adliye Vekâleti) Tezkeresinin Görüşülmesi

TBMM Zabıt Ceridesi'ne kayıt düşülen 21.11.1921 tarihli görüşmede, Mentеше milletvekili Yunus Nadi Bey hakkındaki tezkere tartışma konusu olmuştur. Meclis reisi, Yunus Nadi Bey'e ilişkin Adliye Vekâleti'nden gelen evrakın varlığından bahsetmiştir. Bunun üzerine söz alan Maliye vekili Ferit Bey, Yunus Nadi Bey'in Meclis'te olmadığını belirtmiş ve açıklamasına devam etmiştir. Ferit Bey, söz konusu olayın Yunus Nadi Bey ile Maliye Vekâleti arasında meydana geldiğini ifade etmiştir. İfadesine göre, Yunus Nadi Bey gazete kâğıtlarının gümrükten istisnasına dair bir teklifte bulunmuştur. Bunun üzerine, Heyet-i Vekile kendisinden açıklama yapmasını talep etmiştir. Açıklamanın ardından Maliye Vekâletine yönelik saldırı niteliğinde bir yazı kaleme almıştır. Bunun üzerine, durum savcılığa havale edilmiştir. Yunus Nadi Bey hakkında tahkikat yapılabilmesi için savcılık, Meclisten müsaade istemiştir. Ancak görüşme yapıldığı sırada Yunus Nadi Bey Mecliste olmadığından gelen evrakın okunması dönüşüne ertelenmiştir.²⁴⁸

Maliye vekilinin konuşmasının ardından konuya dâhil olan Erzurum mebusu Salih Efendi, tarafların barıştırılabileceğini belirtmiştir. Buna karşılık, Karahisar mebusu Şükrü Bey, bir kişinin gazetede yazmış olduklarından kanun önünde sorumlu olabileceğini vurgulamıştır. Mahkemeye müracaat edilmeden sorunun çözülebileceğinden bahsederken sözü Maliye vekili tarafından kesilmiştir. Vekilin beyanına göre, Adalet Bakanlığının isteği üzerine mahkemeye başvurulması istenmiştir. Netice itibarıyla, vekâletten gelen evrakın müzakeresi, Yunus Nadi bey'in dönüşüne ertelenmiştir.²⁴⁹ Ancak daha sonraki aşamada, Adliye Vekâleti tarafından hazırlanan tezkerenin akıbetine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır.

* Mentеше yöresi bugünkü Muğla ili civarına verilen addır.

²⁴⁸ TBMM ZC., Cilt 8, 21.11.1337, s. 332.

²⁴⁹ A.g.e.

2.4. Van Milletvekili Haydar Bey'in Yasama Dokunulmazlığı Hakkındaki Görüşme

Van milletvekili Haydar Bey'in yasama dokunulmazlığına ilişkin evrak 17.03.1337 (1921) tarihli birleşiminde alınan karara göre 1. Şubeye havale edilmiştir.²⁵⁰ 1. Şubenin Haydar Bey hakkında hazırladığı mazbata 23 Şubat 1338 (1922) tarihli birleşimde okunmuş ve oylamaya sunulmuştur.²⁵¹ Mazbatanın içeriği incelendiğinde, Vali Haydar Bey aleyhinde birçok iddianın bulunduğu görülmektedir. Her bir iddia, ilgili şube tarafından etraflıca incelenmiş ve doğru olup olmadıkları ortaya konulmuştur.

Yöneltelen suçlamalardan ilki, Fahrettin Bey'in vekâlet görevini üstlendiği dönemde, her türlü isyana yönelik tedbir mahiyetinde oluşturulmuş olan milli taburun Haydar Bey döneminde dağıtılmasıdır.²⁵² İkinci suçlama ise Delibaş adıyla bilinen bir adama asker toplama yetkisi verilmesi ve onun da çevresine işe yaramaz kimseleri toplamasına ilişkindir.²⁵³ Üçüncüsü, Delibaş lakaplı kimsenin asker toplamaya başlayıp isyan düzenlemekte olduğunun kaza kaymakamları tarafından valiye bildirilmesidir.²⁵⁴ Dördüncü suçlama, isyandan on beş yirmi gün önce Konya Merkez Heyeti'nden İsmail Hakkı, Süleyman ve Yusuf Efendiler, Delibaş'ın şüpheli halleri olduğunu valiye nasihat etmiş olmalarına rağmen dikkate alınmadığı yönündedir.²⁵⁵

Haydar Bey'e yöneltelen beşinci iddia, isyandan bir gün önce milletvekili Ömer, Musa Kazım ve Kazım Hüsnü Efendilerin isyan hareketine dair haberler vermesine karşın bu duruma gereken önemi göstermemesidir. Buna ek olarak, Delibaş Konya'yı bastığında mevki kumandanı ile gerekli tertibatı kurmayı gerek görmemesi de suçlamalar arasında yer almaktadır.²⁵⁶ Altıncı iddia, yeterli askeri birlikten ve teçhizattan yoksun olan Alaettin Tepesi'ne çekilmesi ve asilerin bu durumdan faydalanarak isyanın genişlemesi yönünde hareket etmesidir.²⁵⁷ Haydar Bey'in mesul tutulduğu bir başka durum da Konya Merkezi Heyeti Delibaş'ın idamına karar verdiği halde kendisinin affettiğine dair haber göndermesidir. Buna

²⁵⁰ TBMM ZC., Cilt 9, 17.03.1337, s. 131.

²⁵¹ TBMM GZC., Cilt 17, 23 Şubat 1338, s. 854.

²⁵² A.g.e., s. 855.

²⁵³ A.g.e.

²⁵⁴ A.g.e.

²⁵⁵ A.g.e.

²⁵⁶ A.g.e.

²⁵⁷ A.g.e., s. 856.

müteakip, Delibaş'ın çok hiddetlenerek Konya'da Sivaslı Ali Kemali Efendi'yi şehit etmesidir.²⁵⁸ Ayrıca Askeri Mahkeme (Divan-ı Harp) işlerlik gösterirken, Meram nahiye müdürünün keyfi tutumunu takip eden süreç içerisinde birkaç kişinin idam edilmesi de suçlamaların odağında yer almıştır.²⁵⁹

Askeri Mahkeme (Divan-ı Harp) varken Meram Nahiyesi müdürünün yazısıyla birkaç kişinin idam edilmiş olması keyfi görülmüştür. Ancak yapılan incelemeler ve Haydar Bey'in ifadesi neticesinde, söz konusu idamların ordu kumandanı Refet (Bele) Bey'in emri ile icra edildiği anlaşılmıştır. Vali, kumandan Refet Bey'den aldığı emrin içeriğinde belirtilenden başka bir tutum sergilememiştir. İlgili şube bu durumda Haydar Bey'in sorumlu olmadığına karar kılmıştır.²⁶⁰

Keza Divan-ı Harp üyesi Mithat Efendi'nin istifasından dolayı Haydar Bey'in sorumluluğuna gidilecek bir husus görülmemiştir. Haydar Bey'in sorumluluğuna dair tartışma, kendisinin sarf ettiği "*Tenzil Bey gibi Divan-ı Harp (Askeri Mahkeme) reisini nereden bulayım, her istediğimi yapardı*" sözlerinden ileri gelmiştir. Netice itibarıyla, söz konusu olayda Haydar Bey'in sorumluluğu olmadığına ve sözlerinin şahsi takdir sınırları içerisinde kaldığına karar verilmiştir.²⁶¹

Bir diğer iddia da, Vali Haydar Bey'in Alaettin tepesindeyken kendisine ulaştırılan birtakım haberleri dikkate almaması üzerine inşa edilmiştir. Çelebi Efendi'nin anlaşma zemini oluşturulmakta olduğunu haber vermesine rağmen Haydar Bey'in sabır göstermemesi ve müteakiben teslim olması durumun ayrıntılarını oluşturmaktadır.²⁶² Süreç böyle işlemiş olmakla birlikte, şubenin yaklaşımı Haydar Bey'in lehine olmuştur. Zira silahlarla mevziisini savunmuş olan Haydar Bey'in değil dolaylı, açık bir ifadeye dahi inanmasının güç olduğu belirtilmiştir.²⁶³ Haydar Bey'in eşraf ve ulemayı durumdan haberdar etmemesi de eleştirilerden bir diğeridir. Ancak şubede yapılan tetkik neticesinde Vali haklı

²⁵⁸ **A.g.e.** Tahkik edilen evrak ve ifadelerden çıkan sonuç itibarıyla isyanın varlığına dair emareler ortaya çıktığı vakit, Vali Haydar Bey'in kumandan Avni Bey'i bularak meseleyi görüştüğü ortaya çıkmıştır. Bir taraftan da mevcut jandarma kuvvetlerini imkân dairesinde ve jandarma alay kumandanı Süreyya Bey idaresiyle kazalara göndermiştir. Vali Haydar Bey'in Delibaş'ı affına dair herhangi bir sözüne de rastlanılmamıştır.

²⁵⁹ **A.g.e.**, s. 857.

²⁶⁰ **A.g.e.**

²⁶¹ **A.g.e.**

²⁶² **A.g.e.**

²⁶³ **A.g.e.**, s. 858.

bulunmuş ve çevreyi etraflıca incelemeksizin eşraf ve ulemayı birdenbire haberdar etmemesi basiretli ve dirayetli bir tutum olarak kabul edilmiştir.²⁶⁴

Valiye yöneltilen eleştirilerden biri de merkezi hükümetle arasının açılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın, mebusluk ve memuriyetten hangisini tercih ettiğini sorması üzerine telaş ederek eşrafla ulemaya başvurarak mevkisini takviye etmeye çalışmasıdır. Şube bu eleştiriyi de yeterli bulmamıştır. Haydar Bey ile merkezi hükümet arasındaki durumun isyan vakasında bir ihmali gündeme getiremeyeceğine karar verilmiştir.²⁶⁵

Alaettin Tepesi'nde yer aldığı belirtilen topun, Haydar Bey tarafından kaldırıldığına dair iddia de yerinde görülmemiştir. Ayrıca bahsolunan mevkide bir top olduğuna dair kayda rastlanmamıştır.²⁶⁶ Hadiseden sonra Delibaş'a paye verilmiş olması, ahalinin dinlenilmemiş olması ve asiye itaat etmeye mecbur kalması da ileri sürülen iddialardandır. Şube tarafından Delibaş'a paye verilmediği belirtilmiştir.²⁶⁷ Son iddia ise, iase paralarını düğün hediyesi olarak kendi ad ve hesabına sarf keyfiyetidir. Yapılan tetkik neticesinde, iddia edildiği gibi bir durum olmadığı anlaşılmıştır.

Buraya kadar özetleyerek aktardığımız iddialar, Haydar Bey'in teşrii masuniyetinin durumuna ilişkin görüşmenin nasıl bir çerçevede dâhilinde yapıldığını açık bir biçimde göstermektedir. Netice itibarıyla şube, Konya İstiklal Mahkemesi'nin olumlu kararını ve mevcut deliller, belgeler ve şahitlikleri de dikkate alarak Haydar Bey'in sorumluluğunun doğmadığına karar vermiştir. Şubenin hazırladığı rapor, Meclis'te çoğunlukla kabul edilmiştir.²⁶⁸ Böylelikle ilgili mebusun yasama dokunulmazlığının kaldırılması söz konusu olmamıştır.

²⁶⁴ A.g.e.

²⁶⁵ A.g.e.

²⁶⁶ A.g.e., s. 859.

²⁶⁷ A.g.e.

²⁶⁸ A.g.e., s. 860.

2.5. Biga* Milletvekili Mehmet, Bursa Milletvekili Operatör Emin ve Canik* Milletvekili Süleyman Beylerin Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılmasına İlişkin Görüşme

Biga milletvekili Mehmet Bey'in adı, hakkında hazırlanan fezlekeden anlaşıldığı üzere, bir darp olayına karışmıştır. İthama göre, Çakıcı namıyla bilinen kahveci İbrahim ile mebus Mehmet Bey hane taşlamak, zorla haneye girmek ve ellerindeki silahla darp etmek suçlarından sorumlu tutulmaktadırlar.²⁶⁹ Adalet Bakanlığından gelen evrakın son bölümünde belirtildiği üzere, milletvekili Mehmet Bey hakkında kanuni takibat yapılması gerekli görülmüş ve bunun için de Meclisten yargılama yönünde izin verilmesi istenmiştir.²⁷⁰

Gerek fezleke gerek Adalet Bakanlığından gelen evrak okunduktan sonra görüşmeye geçilmiştir. İlk söz alanlar arasındaki Karahisarşarki milletvekili Mustafa Bey, Kanun-u Esasinin 48. maddesinde sayılan siyasi cürümlerden dolayı bir mebusun ithamının Heyet-i Umumiye kararıyla olabileceğini hatırlatmıştır. Söz konusu olay özelinde de Meclis tarafından itham edilmeye yeterli görülebilecek sebeplerin mevcut olup olmadığına dair karar verilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Adı geçen mebus hakkında hüküm verecek makamın Meclis olmadığını da vurgulamıştır.²⁷¹ Milletvekili Mustafa Bey, adı bir ithamın konusu olan milletvekilinin şubelerden çıkacak karar ile sürüncemede bırakılması yerine Adalet Bakanlığından gelen evrakın doğrudan okunması taraftarıdır. Eğer herhangi bir cürmün varlığı söz konusuysa, dosyanın mahkemeye gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁷²

Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey ise gerek Kanun-u Esasi gerek içtüzükte mebusların suç işlediklerinde gerçekleştirilecek tahkikat prosedürüne dair açık bir kayıt olmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle, emsal nitelikteki meseleye dair bir örf ve adet kuralı mevcutsa ona göre, eğer böyle bir kural mevcut değilse Meclis Genel Kurulunun vereceği karara tabi olunacağını vurgulamıştır. Tüm bu açıklamalarına ek olarak, Biga mebusu hakkındaki dosyanın doğrudan şubeye gönderilmesi gerektiğini,

* Osmanlı İmparatorluğu dönemi idari yapılanmasında Biga sancak merkezidir. Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte, Çanakkale köyü il yapılmıştır ve Biga da Çanakkale'nin bir ilçesi olarak, Çanakkale'ye bağlanmıştır.

* Canik, Samsun ilinin eski adıdır.

²⁶⁹ TBMM GCZ, Cilt 3, 25 Kânunusani 1339, s. 1229.

²⁷⁰ A.g.e. Adliye Vekâleti'nden gelen evrakın tarihi 19 Teşrinisani 1339'dur.

²⁷¹ A.g.e., s. 1231.

²⁷² A.g.e.

zira Meclis'te encümen ve şubelerden gelemeyen hiçbir evrakın görüşülemeyeceğini belirtmiştir.²⁷³

Bazı mebusların söylemlerinden verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere, uzun bir usul tartışması yaşanmıştır. Tartışmanın zemini özetle, dosyaların şubeye gönderilip gönderilmemesi üzerine oturmuştur. Neticede Meclis başkanı, mevcut olaya gelene kadar, böyle durumlarda dosyanın şubeye havale edildiğini belirtmiştir. Meclis üyelerinden gelen “*uygundur*” nidaları üzerine ilgili dosya beşinci şubeye havale edilmiştir.²⁷⁴ Mehmet Bey hakkındaki şube mazbatası ve mazbatanın oya açılmasına dair herhangi bir bilgiye ulaşlamamıştır.

Biga milletvekili Mehmet Bey'in durumunun ele alındığı oturumda Bursa milletvekili operatör Emin ve Canik milletvekili Süleyman Beyler hakkında şubeden gönderilen rapor okunmuştur. Bahsolunan iki mebus hakkında şube nezdinde görüşme yapılmasının nedeni, mebus Emin Bey'in 88. içtimaya rastlayan celsede sarf ettiği sözlerdir. Emin Bey, “*İçimizde Pontusçuları himaye edenler var.*” suretindeki beyanatını takiben kürsüye çıkarak Canik mebusu Süleyman Bey aleyhinde isnatta bulunmuştur.²⁷⁵ Bunun üzerine, durumun tetkiki için ilgili dosya beşinci şubeye gönderilmiştir. Mebus Süleyman Bey'e yöneltilen töhmetlerin gerçek olduğuna dair yeterli kanuni delil elde edilemediğinden mahkemeye sevki gerekli görülmemiştir. Aynı şekilde, Emin Bey'in de Mecliste beyan serbestîsi hakkı olduğu belirtilerek mahkemeye sevk edilmemiştir.²⁷⁶ Şube raporu Mecliste oylanmış ve kabul edilmiştir. Böylelikle, Emin ve Süleyman Beylerin yasama dokunulmazlıkları kaldırılmamıştır.

²⁷³ **A.g.e.**, ss. 1231-1232. Hatta şubeye gönderilirken Meclis dâhilinde oylama yapılmasına gerek olmadığı da eklenmiştir.

²⁷⁴ **A.g.e.**, s. 1232.

²⁷⁵ **A.g.e.**, s. 1233.

²⁷⁶ **A.g.e.**, s. 1234. Şubeden çıkan karar oybirliği ile verilmiştir.

2.6. Tokat Milletvekili Nazım Bey'in Yasama Dokunulmazlığına İlişkin Görüşme

Tokat milletvekili Nazım Bey²⁷⁷ hakkındaki ilk celse 1 Şubat 1337 (1921) tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu celsede, konunun müzakeresine öncelikle Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığından gönderilen tezkerenin okunmasıyla başlanmıştır.

Cebelibereket milletvekili İhsan Bey'in tezkereye istinaden yaptığı açıklamaya göre, Nazım Bey'in hafiye teşkilatıyla ilgili olduğu zannedilmiştir. Bu doğrultuda Ankara İstiklal Mahkemesi, Nazım Bey'i isticvap etmek istemiştir. İsticvabın gerçekleştirilebilmesi için Meclis'ten izin talep edilmiştir.²⁷⁸ İhsan Bey'in ardından söz alan Ankara milletvekili Mustafa Kemal Paşa, öteden beri gizli celselerde teati edilen bütün düşüncelerin düşmanlara muntazam bir biçimde ihbar edildiğine dair istihbarattan bahsetmiştir.²⁷⁹ Meclis içerisinde bu zihniyette insanlar bulunduğunu itiraf mecburiyetinde olduklarını dile getirmiştir. Ayrıca söz konusu kişileri meydana çıkarmanın, herkese düşen müşterek bir vatani ve vicdani vazife olduğunu belirtmiştir.²⁸⁰ Konuşmasının sonunda, evraklar sayesinde ortaya çıkan isimleri ve bu isimler hakkında bildiklerini hangi kaynaklardan elde ettiğini açıklamak için, on beş kişilik bir heyet oluşturulmasını talep etmiştir. On beş kişiden oluşan bir heyet talep etmesinin sebebi, sarf edilecek sözlerin sınırlı bir dairede kalmasını sağlamaya yöneliktir. Bahsolunan heyet, verilen malumat ve izahattan oluşacak kanaati, isterse doğrudan Meclis'e arz edebilecektir.²⁸¹

Mustafa Kemal Paşa'nın ardından söz alan Sivas milletvekili Memduh Bey, uzun zamandan beri söylemek istedikleri olduğundan bahsetmiştir. Ancak bunları ispat edemeyeceği için Meclis'te ihanet içerisinde kişiler olduğundan üstü kapalı bir biçimde bahsettiğini belirtmiştir. Zira iftiracı konumunda olmaktan korktuğunu ifade etmiştir.²⁸² Meclis dâhilinde kurulan Halk Zümresi'ne mensup olduğunu

²⁷⁷ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, (23.04.2013). Nazım (Resmor) Bey, Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucu ve yöneticileri arasında sayılmıştır. <http://atam.gov.tr/dahiliye-vekili-nazim-beyin-istifasi-meselesi/>, (23.04.2013). "Nazım Bey (Resmor-Özletelli) ilk Mecliste 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan Birinci İcra Vekilleri Heyetinde Cami ve Hakkı Behiç Beylerden sonra Dâhiliye Vekilliği görevine seçilmiştir. 7 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını kurmuştur."

²⁷⁸ TBMM GZC, Cilt 8, 1 Şubat 1337 (1921), s. 356.

²⁷⁹ A.g.e. Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşma esnasında istihbaratlar vasıtasıyla, gizli celselerin muntazam olarak İstanbul'da İngilizlere raporlandığını da vurgulamıştır.

²⁸⁰ A.g.e.

²⁸¹ A.g.e., ss. 356-357.

²⁸² A.g.e., s. 358.

açıkladıktan sonra, bu heyetin faal azalarından birinin Nazım Bey, diğerinin de Şeyh Servet Efendi olduğunu eklemiştir. Memduh Bey'in hislerine ve gözlemlerine göre bu zümre, Milli Hükümet'e karşı şiddetli bir aleyhtarlık göstermiştir.²⁸³ Bu gözlemlerinin doğruluğunu, Şeyh Servet Efendi'nin kendilerini evine daveti sırasında ve Ziyetullah Efendi'nin evine götürüldüklerinde teyit ettiğini belirtmiştir. Zira bahsi geçen isimlerin evlerinde “yoldaş” sıfatıyla hitap edilen kimseler bulunduğunu vurgulamıştır.²⁸⁴ Ancak adı verilen kişilerin evlerine gitmeden önce Nazım Bey'in kendilerine, ne komünistlik meselesi ne “yoldaş” sıfatlı kimseler hakkında malumat vermediğini açıklamıştır. Nazım Bey'in Halk Zümresi olarak maksatlarının başka bir şey olmadığına dair sözlerini de eklemiştir.²⁸⁵

Söz alan bir diğer kişi de Karesi milletvekili Basri Bey'dir. Basri Bey, Nazım Bey ve arkadaşlarının Hak Zümresi'ni teşkil ettiklerinde kendisini de girişimleri içerisine sokmak emeliyle ne kadar kurnazlık varsa yaptıklarını ifade etmiştir.²⁸⁶ Nazım Bey'in her şeyden ziyade haris, ihtiraslı ve karıştıracı bir kişi olduğunu belirtmiştir. Memleketin selametini düşündüğü için Nazım Bey gibi kişilerle birlikte hareket etmenin görüşleriyle bağdaşmadığını vurgulamıştır.²⁸⁷

Nazım Bey ile ilgili celsede söz alan bir diğer kişi de Edirne milletvekili Faik Bey'dir. Faik Bey, öncelikle söz konusu fırkanın yani halk Zümresi'nin feshedilmesinden taraftar olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁸ Zira bu fırka içerisinde mebus sıfatını taşıyan kimseler bulunmaktadır. Ayrıca bahsi geçen fırkaya mensup kaç kişi varsa, onların iyiniyetli olmalarına bakılmaksızın öncelikle mebusluklarının ıskat edilmesini teklif etmiştir. Daha sonra aralarında gafil olanların mahkemeye sevk edilmeleri gerektiğini teklifine eklemiştir.²⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa tarafından tesisi talep edilen heyetin kurulması oylamaya tabi tutulmuş ve kabul edilmiştir. Ardından İstiklal Mahkemesi'nden gelen şikâyetnamenin şubeye havalesi oylanmış ve kabul edilmiştir. Şikâyetname üçüncü şubeye havale edilmiştir.²⁹⁰

²⁸³ A.g.e.

²⁸⁴ A.g.e.

²⁸⁵ A.g.e., ss. 358-359.

²⁸⁶ A.g.e., s. 360.

²⁸⁷ A.g.e., s. 361.

²⁸⁸ A.g.e.

²⁸⁹ A.g.e.

²⁹⁰ A.g.e., ss. 362-363.

Meclis'in 21 Mart 1337 (1921) tarihli gizli görüşmesinde, Tokat milletvekili Nazım Bey hakkında üçüncü şubeden gelen evrak okunmuştur. Bu görüşme esnasında Nazım Bey'e de söz verilmiştir. Kendisine yöneltilen suçlamaların bir iftira olduğunu belirtmiştir. Kendisinin bu türlü iftiralara muhatap olan tek kişi olmadığını da eklemiştir.²⁹¹ Nazım Bey, ilgili şubenin mazbatasını yazanlara iki soru yöneltilmiştir. Meclis-i Mebusan içtüzüğüne göre şube ve encümenlerin aleni tahkikat yaptıklarını belirtmiştir. İhtilal meclisi olmakla beraber kanunsuz hareket eden bir meclis dâhilinde çalışılmadığından bahsetmiştir. Buna rağmen, kendisi hakkında müzakere olunurken şube önüne ne sebeple "*adam dikildiğini*" sormuştur. Ayrıca kendisinden başka kimselerden de konuyla ilgili izahat alınıp alınmadığını öğrenmek istemiştir.²⁹²

Netice itibarıyla, şube mazbatasını oylamaya tabi tutulmuş ve Nazım Bey'in dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir. Böylelikle kendisi hakkında yapılacak yargılamanın yolu açılmıştır.²⁹³ Nazım Bey'in yargılanmasına 12 Nisan 1921 tarihinde başlanmıştır. Nazım Bey, tutuklu olarak yargılanmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi, 9 Mayıs 1921 tarihinde kararını vermiştir. Bu karara göre, Nazım Bey için "*gizli komünist fırka teşkili suretiyle hükümeti devirme teşebbüsünde bulunduğu*" gerekçesiyle on beş yıl kürek cezasına hükmedilmiştir. Ancak söz konusu cezayı tamamlamaksızın 29 Eylül 1921 tarihinde çıkarılmış olan bir af kanunu sayesinde hürriyetine kavuşmuştur.²⁹⁴

2.7. Muş Milletvekili Kasım Efendi'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Girişimi

Dahiliye vekili Ali Fethi Bey tarafından 5 Nisan 1338 (1922) tarihinde kaleme alınan yazıda, Muş milletvekili Kasım Efendi ile Ankara'da manufakturacılık yapan Ermeni asıllı²⁹⁵ Aleksi'nin ailesi arasındaki ihtilafa ilişkin bilgi verilmiştir. Belirtildiği üzere, Aleksi Ankara'dan tehcir edilmiştir. Aleksi'nin eşi Mislest'in ifadesine göre, Muş milletvekili Kasım Bey, kadından kocasını getireceği vaadiyle

²⁹¹ TBMM GZC, Cilt 9, 21 Mart 1337, s. 16.

²⁹² A.g.e.

²⁹³ A.g.e., s.25.

²⁹⁴ <http://atam.gov.tr/dahiliye-vekili-nazim-beyin-istifasi-meselesi/>, (23.04.2013).

²⁹⁵ Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim, 2001, s. 87.

1000 lira almıştır. Ancak aradan bir yıl geçmesine rağmen ne Aleksî'yi getirmiş ne de aldığı 100 lirayı iade etmiştir.²⁹⁶

Mecliste yapılan görüşme neticesinde, söz konusu durum ile ilgilenmek ve gereken işlemleri yerine getirmek üzere Muş milletvekili Kasım Beye ilişkin dosya dördüncü şubeye gönderilmiştir.²⁹⁷ Ancak ilgili milletvekiline ait dosyanın daha sonra genel kurulda ele alındığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.8. Amasya İstiklal Mahkemesi Üyelerinin Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılmasının Görüşülmesi

Amasya İstiklal Mahkemesi tarafından kanuna aykırı hükümler verildiğine ilişkin iddia hakkında dördüncü şube tarafından bir rapor hazırlanmıştır.²⁹⁸ Amasya İstiklal Mahkemesinin kanuna aykırı olarak verdiği hükümler şikayet konusu olmuştur. Canik milletvekili Emin Beyin, genel kurulda yaptığı açıklamalar üzerine bahsi geçen istiklal mahkemesinin üyelerinden Şevket, Necati ve Bahri Beyler aleyhinde tahkikat yapılmasının gerekli olduğu yönünde Meclis genel kurulunda bir karar verilmiştir.²⁹⁹

Emin Beyin açıklamaları neticesinde, duruma ilişkin on iki madde hazırlanmıştır.³⁰⁰ Fezlekede belirtildiği üzere, Amasya İstiklal Mahkemesi üyelerinden Şevket, Necati ve Bahri Beylerin kişinin hukukuna ait meseleler

²⁹⁶ **TBMM GCZ**, Cilt 3, 25.04.1338 (1922), s. 304.

²⁹⁷ **A.g.e.**

²⁹⁸ **TBMM GCZ**, Cilt 3, 20.03.1338 (1922), s. 101.

²⁹⁹ **A.g.e.**, s. 102.

³⁰⁰ **A.g.e.**; Akın, **TBMM Devleti...**, **a.g.e.**, s. 86. Söz konusu on dört madde sırasıyla şunlardır: 1. Divan-ı Harb-i Örfî'den devralınan evraka dayanılarak Küçük Ağa ve 38 arkadaşının idamına hükmedilmesi; 2. İstiklal Mahkemesi üyelerinin akrabaları lehine, devlet hazinesini zarara uğratabilecek şekilde fahiş tazminata hükmetmeleri; 3. Mahkeme üyelerinin kendilerinin taraf oldukları davalara bakmaları ve hüküm kurmaya iştirak etmeleri; 4. Asker kaçağı Tokatlı Şahin'i önce idama mahkum edip, sonra affetmeleri, müteakiben maiyetlerine alıp gezdirmeleri; 5. Asker kaçağı Kazım'ı Tokat'ta mahkum ettikten sonra Amasya'da affetmeleri, verilen hükümlerin mahkeme zabıtlarına geçirilmemesi; 6. Sivas'ta 10 Ermeni hakkında önce mahkumiyet sonra beraat daha sonra tekrar beraat kararı vermeleri; 7. Zile eşrafından Rıza Beyi Tokat'a getirtip sonra beraat ettirmeleri; 8. Sivas eşrafından Nalbantzade Ali Efendinin gıyabında 15 seneye mahkum ettikten sonra, mahkumun Amasya'da vuku bulan müracaatı üzerine muhakeme etmeksizin başka bir hüküm verilmesi; 9. Tokat eşrafından mütevellizade Nuri Beye ait evrakın resmi muamele yapılmaksızın gayri kanuni bir şekilde elde tutulması; 10. Zile Belediye Başkanının önceden Zile'de muhakeme edildikten sonra, Amasya'ya getirilerek orada beraat ettirilmesi; 11. Rüşvet almaktan mahkum Amasya Divan-ı Harb-i Örfîsi üyelerinden İsmail Hakkı Beyle, ilgili diğer şahısların sorgulanmaksızın beraat ettirilmesi; 12. İstiklal Mahkemesi üyelerinin şeref ve haysiyetiyle bağdaşmayacak şekilde hareket ve tavırlarda bulunmak.

hakkında isabetsiz hükümler verilmiştir. Bahri Beyin iddia makamı olduğu halde hakim mevkiinde de görev yaptığı belirtilmiştir.³⁰¹

Bu türden kanun ve yetki dışı işlemler yaptıkları fezlekede belirtilmiştir. Adı geçen mahkeme üyeleri hakkında kanuni takibat yapılmak üzere mahkemeye iadelerine çoğunlukla karar verilmiş ve mahkemenin kişinin hukukuna ilişkin verdiği kararları iptal edilmesini talep edilmiştir.³⁰² Ancak Meclis, mahkemenin verdiği kararları iptal ettirmekle birlikte ilgili mahkemenin milletvekili üyelerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılıp mahkemeye sevk edilmelerini kabul etmemiştir.³⁰³

2.9. Lazistan Milletvekili Osman Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Lazistan milletvekili Osman Bey hakkında dördüncü şube tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapordan anlaşıldığı üzere, Tuapse³⁰⁴ Şehbenderi³⁰⁵ Sabri Bey tarafından Hariciye Vekaletine (Dışişleri Bakanlığı) 4 Mart 1337 tarihinde 165 numaralı bir rapor gönderilmiştir. Ayrıca başkanlık makamından İnebolu İrtibat zabiti olan binbaşı Kemal Beye gönderilen yazı karşılığında, Kemal Beyin de 17 Kasım 1337 tarihinde cevap yazısı gönderdiği anlaşılmaktadır. Hem 165 numaralı rapor hem de Kemal Beyin cevabı, şubede görüşülmüş ve incelenmiştir.³⁰⁶

Şehbender Sabri Beyin raporunda, Osman Beyin ifadelerine yer verilmiştir. Buna göre, Osman Bey silahlar ve cephaneler haricinde Rusya'dan aldığı diğer eşyaları özel şekilde getirttiğini belirtmiştir. Sabri Bey ise raporunda bu durumun gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, belirtilen eşyaların Anadolu Hükümetinden alınan emre uyularak Rusya'dan resmen hükümet adına talep edildiğine dair altında Osman Beyin de imzası bulunan bir belgenin varlığından bahsetmiştir.³⁰⁷

Rusların bir süredir silah ve cephane nakliyatına izin vermemelerini de, Rus Hariciye Komiserliğinin hükümet adına verdiği eşya ve malzemenin Anadolu'ya

³⁰¹ A.g.e., s. 104.

³⁰² A.g.e., s. 104.

³⁰³ Akın, TBMM..., a.g.e., s. 87.

³⁰⁴ Rusya'nın Karadeniz'in doğu kıyısında yer alan şehridir.

³⁰⁵ Ticaret Bakanlığı kurulmasından önce ticaret işlerine bakan ve tüccarlar arasındaki ihtilafları çözmekle görevli memur.

³⁰⁶ TBMM GCZ, Cilt 2, 28.01.1338 (1922), s. 651.

³⁰⁷ A.g.e., ss. 651-652.

gönderilmediği şüphesinden ileri geldiğini belirtmiştir. Bu durumun anlaşılması üzerine, Çiçerin'e özel bir mektup yazarak, o ana kadar Rusya'dan gönderilenlerin yedieminde kalmayıp Anadolu'ya sevk edildiği bilgisini vermiştir. Ayrıca aynı mektupta, daha sonra da her ne alınırsa alınsın Milli Hükümete ulaştırılacağına dair teminat ve şahsi kefaletini sunmuştur. Böylelikle yeniden nakliyata izin verilmesine dair izni aldığını açıklamıştır. Osman Beyin, Rusya'dan hükümet adına talep edip teslim ettiği eşya, silah ve malzeme miktarının 4150 tüfek, 4518 cephane (bunun içerisinde 5 milyon fişek, 20 makineli tüfek de bulunmaktadır), temizlik ve yedek parça olarak 60 bin kilo benzin, 45 bin kilo gaz, 650 fiç çimento, 93 tahta fiç, 20 demir fiç, 32 bin kilo dakik bulunmaktadır. Osman Beyin beyanı İnebolu irtibat zabiti Kemal Bey ile İbrahim Tali Beyin ifadelerinin bulunduğu belge ile teyit edilmiştir.³⁰⁸

Bahsi geçen eşya ve silahların gerçek miktarının anlaşılması için 3. Kafkas Fırka Kumandanı Nuri Bey tarafından Hariciye Vekaletine bir rapor gönderilmiştir. Buna göre, fırkaya 3878 tüfek, 3462 sandık cephane, 20 makineli tüfek, 12 bin kilo benzinden başka bir şey gönderilmemiştir. Bu doğrultuda, Osman Beyin ifadesi alınmıştır. Söz konusu ifade çerçevesinde, Osman Bey Tuapse'de 1336 senesinin Ağustos ayından itibaren üç ay süreyle kaldığını ve bu süre zarfında, Milli Hükümetten kendisine verilmiş bir itimatname olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

Ruslardan; 4000 tüfek, 20 makineli tüfek ve 4 milyon cephane ve 1000'er fişek aldığını ve bunlar için defter tutmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Tüm malzemeleri Trabzon'da fırkaya sevkettiğini ifade etmiştir. Gereken kayıt ve defterin, teslim alındıkça fırka tarafından tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Silah ve cephaneleri Ruslardan sayıyla değil bir itimat üzerine tahmini olarak aldığını belirtmiştir.³¹⁰

³⁰⁸ **A.g.e.**

³⁰⁹ **A.g.e.**

³¹⁰ **A.g.e.**, ss. 652-653. Tuapse'den dönüşüyle beraber silah ve cephanelere ilişkin hesabı Müdafaai Milliyede Harbiye Dairesi başkanı olan Miralay Asım Beye verdiğini ve mutabık kaldıklarını belirtmiştir. Meselenin bu suretle, netleşip kapandığını ileri sürmüştür. Nakliyatın sağlanması için Milli Müdafa Vekaletinin kendisine herhangi bir motor yahut taşıma aracı vermediğini belirtmiştir. Bu nedenle, nakliyatı kendi imkanlarıyla yerine getirebildiğini ifade etmiştir. Hatta firkadan kendisine gelen silahlarda noksanlık olduğuna dair şikayetlerin nakillerden dolayı olduğunu ve bu durumun üzerinde durulması gerektiğini hem Milli Müdafaaya hem de fırkaya bildirdiğini dile getirmiştir. Nakliyatın gerçekleştirilebilmesi için kendi imkanlarıyla edindiği motorların seyredebilmesi için Ruslardan aldığı gaz ve benzinden 12 bin kiloyu nakil işlemini gerçekleştiren motorculara ücret olarak verdiğini belirtmiştir. Yanında makinist yahut fen memuru olmadığından motorcular ne kadar

Fezlekede, Osman Beyin iddia ve ısrarına rağmen Milli Hükümetin bahsi geçen malzemelerin kabul ve getirilmeleri konularında suiistimal edildiğinin mevcut belgelerle sabit olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, Osman Beyin mahkemeye sevki istenmiştir.³¹¹ Netice itibariyle rapor genel kurulda oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle, Osman Bey mahkemeye sevk edilmiştir. Ancak yargılamanın hangi yargı yeri tarafından yürütüleceği belirsiz kalmıştır.³¹²

2.10. Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami Bey Hakkında Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına Dair Görüşme

Eskişehir milletvekili Hüsrev Bey hakkında dördüncü şube tarafından hazırlanmış bir rapor bulunmaktadır. Ayrıca konuya dair Hüsrev Bey tarafından da bir yazı gönderilmiştir. Hüsrev Bey tarafından gönderilen 12 Mart 1338 tarihli yazıda, kendisi hakkında tahkikat yapmakla görevlendirilmiş olan Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Beyin tarafsızlığını koruyamayacağı için yerine bir başka kişinin görevlendirilmesini talep etmiştir. Gerekçe olarak da, Yozgat isyanı sırasında ilgili milletvekilinin Hüsrev Bey aleyhinde girişimlerde bulunduğunu öne sürmüştür.³¹³

Hüsrev Bey hakkında hazırlanan fezlekeden anlaşıldığı üzere, Yozgat'taki Çapanoğlu isyanında, Hüsrev Bey Heyet-i Vekile kararıyla Kuvayı Milliye kurmakla görevlendirilmiştir. Kuvayı Milliye kurmak yerine, 800 kilo afyon ile 18 araba halı, kilim ve seccade topladığı ve hastalığını bahane ederek üç gün içerisinde döndüğü belirtilmiştir. Kendisine verilen harcırahı hak edecek hiçbir iş yapmayı buna karşılık, belirtilen miktardaki afyonu ve seccadeleri 18 bin liraya sattığı ileri sürülmüştür.³¹⁴ Sonuç olarak Meclis, kanıt olarak ortaya konulan belgeleri yeterli bulmamış; evrak şubeye iki defa iade edilmiştir. Hüsrev Bey hakkındaki konu genel kurulda bir daha ele alınmamıştır.³¹⁵

istediyse vermek mecburiyetinde olduğunu sözlerine eklemiştir. Bunun dışında Hükümetten 5000 lira getirttiğini ve bu paranın 4215 lirasını gaz ve benzin masraflarına harcadığını; kalan miktarı da harcırah olarak tuttuğunu ve bu durumdan Mustafa Asım Beyi bilgilendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca hükümet adına Rusya'dan çimento almadığını eklemiştir. Çimentonun şahsi kefaleti ve Mapavri Belediye Reisi Mesut Beyzade Mustafa Beyin, Ruslarla urgan, halat gibi gemi araçlarını değiş tokuş etmesi neticesinde getirttiğini ifade etmiştir.

³¹¹ A.g.e., s. 654.

³¹² A.g.e., s. 667.

³¹³ TBMM GCZ, Cilt 3, 18.03.1338 (1922), s. 60.

³¹⁴ A.g.e.

³¹⁵ Akın, TBMM..., a.g.e., s. 85.

V. 1924 TARİHLİ TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU DÖNEMİNDE YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI

1. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu Yapım Süreci ve Yasama Bağışıklıklarına Yaklaşımı

1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun hazırlıkları, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından başlamış ve altı ay gibi kısa bir süre içerisinde tamamlanıp kabul edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabul edildiği tarih olarak, takvimler 20 Nisan 1340 (1924)'e işaret etmiştir.³¹⁶ İncelemekte olunan anayasa bir anda meydana çıkmamış; kararlı ve emin adımların bir sonucu olarak demokrasi tarihimizde yerini almıştır. Bir başka ifadeyle, söz konusu metin, gerek içeriği gerek uygulanışı bakımından Türk Demokrasi Tarihinde ilginç ve özel bir yere sahiptir.³¹⁷ Bu nedenle, 1924 Anayasası dâhilinde teşrii masuniyet kurumunun ne şekilde düzenlendiğine geçmezden önce, söz konusu anayasanın ortaya çıktığı siyasi atmosferi yahut daha açık bir anlatımla, Kurtuluş Savaşı'nda nihai sonucun alınmasını izleyen yıllarda varlık gösteren siyasal gelişmeleri ele almak faydalı olacaktır.

1924 Anayasası, ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanmıştır. Başlangıçta belirtildiği üzere, Cumhuriyetin ilan edilmesi ile arasında altı ay gibi kısa bir zaman dilimi bulunmaktadır. 30 Ekim 1338 (1922) tarihli 307 sayılı “*Osmanlı İmparatorluğunun inkıraz bulup (sona erme), TBMM Hükümeti teşekkül ettiğine dair*” Genel Kurul (Heyet-i Umumiye) kararı konu itibarıyla önem taşımaktadır. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte İstanbul'daki padişahlık düzeni yahut diğer bir ifadeyle monarşi yok olarak tarihe karışmıştır. Böylelikle yeni kurulan Türkiye Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu yerine geçtiği açıklanmıştır.³¹⁸ Hemen

³¹⁶ Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 127.

³¹⁷ Ahmet Mumcu, **1924 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt II, Mart 1986, Sayı 5'ten ayırması, s. 383.

³¹⁸ http://www.tbmm.gov.tr/kultursanat/yayinlar/yayin001/001_00_008.pdf, (12.10.2012). 307 sayılı karar şöyledir: “*Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğuna ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu milli dâhilinde yeni varisi olduğuna ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hukuku hükümrani milletin nefesine verildiğinden İstanbul'daki padişahlığın madum ve tarihe müntakil bulunduğuna ve*

ardından, 1-2 Kasım 1338 (1922) tarihinde 308 sayılı “*TBMM’nin hukuku hâkimiyet ve hükümlerinin mümessili hakikisi olduğuna dair*” Genel Kurul (Heyet-i Umumiye) tarafından alınan karar ile radikal bir atılım gerçekleştirilmiş ve saltanat kaldırılmıştır.³¹⁹ Söz konusu kararla sayesinde sadece Cumhuriyetin ilanına giden yol değil aynı zamanda ikinci defa yapılacak olan seçimlerin yolu da açılmıştır.³²⁰ Bahsedilen tüm bu köklü değişikliklerin ardından 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. 28 Haziran 1923 tarihinde de seçimler gerçekleştirilmiştir.³²¹ Söz konusu gelişmelerin yaşandığı süreçte, 29 Ekim 1923 tarihli “*Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline dair 364 sayılı kanun*” önemli bir yere sahiptir. Bu tespitin yapılmasının sebebi, 364 sayılı kanunun 1921 Anayasasında nitelikli ve esaslı bir değişiklik gerçekleştirmesidir.³²²

İstanbul’da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının Büyük Millet Meclisine ait ve binaenaleyh oraların umuru idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümetinin hakkı meşru olan makamı hilafeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi.”

³¹⁹ http://www.tbmm.gov.tr/kultursanat/yayinlar/yayin001/001_00_008.pdf, (12.10.2012). 308 sayılı kararda saltanatın kaldırıldığı kesin bir ifadeyle şu cümlelerle ortaya konmuştur: “...*Türk milleti saray ve Babiâli’nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ısdar ederek onun birinci maddesi ile hâkimiyeti padişahıtan alıp bizzat Millete ve ikinci maddesi ile İcrai ve Teşrii kuvvetleri onun yed-i kudretine vermiştir... Hilafet, Hanedanı Ali Osman’a ait olup halifelğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşet (daha iyi olan) ve eslah (en iyi) olanı intihap olunur (seçilir). Türkiye Devleti makamı hilafetin istinatgâhidir (dayanağıdır).*”, Ahmet Mumcu, “Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 2, Mart 1985, <http://atam.gov.tr/dergi/>, (12.10.2012). Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Kasım 1338 (1922) tarihinde, Meclis Genel Kurulu’nda üyeleri ikna etmek için yaptığı konuşma hayli ilginçtir: “Selçuklu Devleti, görkemli, büyük bir imparatorluktu. Bu devletin hükümdarları Bağdat’taki Abbasî Halifesini de etkileri altına aldılar. Bir süre sonra şöyle bir durum ortaya çıktı: Türk Hakanı muazzam Türk Devletinin hâkimiyet ve saltanatını temsil ediyor, yanında hilâfet makamının ayrıca mahfuziyetinde bir beis görmüyor. Öyle ise ulusal egemenliği temsil eden TBMM ile halife yan yana bulunabilir ve Selçuklular halifeyi nasıl etki altına almışlarsa TBMM de halifeyi seçer...”

³²⁰ **A.g.e.** 1924 Anayasası adlı eserde belirtildiği üzere, hukuksal olarak düşünüldüğünde saltanatın kaldırıldığı tarihe kadar 1876 Anayasası da yürürlükte sayılabiliyordu. Bir başka anlatımla 1921 Anayasası, kesin geçerliliğini ancak 1922 yılının Kasım ayından itibaren kazanmıştır. Ama bu anayasa, ancak 1924 yılına kadar, yani sadece üç yıl yürürlükte kalmıştır.

³²¹ Seçimlerin hemen ardından Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır.

³²² Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 119’da aktarıldığı üzere, söz konusu kanunun birinci maddesi şu şekilde kaleme alınmıştır: “*Hakimiyet, bilâ kayd ü şart (kayıtsız şartsız) milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını (kaderini) bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir (dayanır). Türkiye devletinin şekl-i hükümeti, Cumhuriyettir.*”. Taha Parla, **a.g.e.**, s. 12. Esasen bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Parla’nın da belirttiği üzere, 1921 Anayasasının birinci maddesinin ilk halinde cumhuriyet esası tanımlanmış ve kabul edilmiştir. 1923 değişikliği ile beraber “Türkiye Devleti’nin hükümet biçimi Cumhuriyettir” cümlesinin birinci maddeye eklenmesi, fiilen varlık gösteren bir kabulün adını resmen koyarak hukuken de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mehmet Demiryürek, “Ölümünün 78. Yılında Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet”, **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı 158, Bahar 2003, <http://dhgm.meb.gov.tr>, (12.10.2012). 29 Ekim 1923 tarihli değişikliği üzerine, Osmanlı Devleti’nin son resmi tarih yazarı yani eski tabirle vak’anüvisi Abdurrahman Şeref Efendi’nin değerlendirmesi de son derece önemlidir. Abdurrahman Şeref Efendi, 1923 yılındaki Cumhuriyetin ilanını, “*doğan yeni çocuğun adını koymak*” olarak değerlendirmiştir.

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclis, yeni bir anayasa hazırlığına girişmeden yahut diğer bir tabirle yeni rejimin asıl anayasasını kabul etmeden önce Anayasa Hukuku bakımından önem taşıyan ve devletin geleceğini yönlendirecek üç yasa daha yürürlüğe sokmuştur.³²³ Bunlardan ilki, 19 Aralık 1923 tarihli “TBMM’ye İntihab Edilen ve Edilecek Olan Bilimum Mensubini Askeriyenin Tabi Olacakları Şerait Hakkındaki Kanun”dur. Söz konusu kanun ile getirilen kuralın amacı gayet açıktır. Meclise üye olarak seçilmiş yahut seçilecek asker kişilerin milletvekilliği ile askeri görevleri arasında bir seçim yapmaları amaçlanmıştır.³²⁴ Takip eden süreçte, 3 Mart 1924 tarihli “Tevhid-i Tedrisat” yani öğretimin birleştirilmesi ve “Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair” kanunlar yürürlüğe girmiştir.³²⁵ Böylelikle, Türk Devriminin yapı taşları sırasıyla yerine oturtulmaya gayret edilmiş ve yeni düzenin anayasası kabul edilmeden önce, sorun oluşturacak unsurlara ilişkin gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı, 1921 Anayasasının 1. maddesinin varlığına rağmen, iktidarın kime ait olduğu sorusu üzerindeki muğlâklığı kaldırmıştır. İktidar sorununun açıklığa kavuşturulmasından sonra, 1924 Anayasası ile anayasa sorunu da çözülmüştür. Böylelikle ne ölçüde geçerlilik gösterdiği tartışma konusu olan Kanun-u Esasi’nin yürürlükten kaldırıldığı açıkça ortaya konulmuştur.³²⁶ 1924 Anayasası, 1922 ile 1923 yılları arasındaki devrimin sonuçlarından biridir. Bir başka özelliği de ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen son anayasadır.³²⁷ 1923 Haziranında yapılan milletvekili genel seçimleriyle oluşan ikinci dönem TBMM, kurucu meclis özelliği taşımamaktadır. Söz konusu Meclis, olağan bir yasama organıdır. Buna rağmen ikinci dönem Meclisin tümüyle yeni bir anayasa hazırlamasına dair herhangi bir tartışma baş göstermemiştir.³²⁸

1924 Anayasasının kabulü ile birlikte mevcudiyet gösteren iki anayasalı yapı ortadan kaldırılmıştır. Daha önce belirtildiği üzere, 1921 Anayasası yeni rejimin bir

³²³ Mümtaz Soysal, **a.g.e.**, s. 191.

³²⁴ **A.g.e.**; Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 298.; Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 121.

³²⁵ Soysal, **a.g.e.**; Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, ss. 122-123.

³²⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 88.

³²⁷ Parla, **a.g.e.**, s. 12.

³²⁸ Ergun Özbudun, **1924 Anayasası**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 1-2. Yazar tarafından belirtildiği üzere, genel kurul görüşmeleri esnasında anayasanın, özel bir kurucu meclis tarafından hazırlanması teklif edilmiştir. Ancak bu isteğe itibar edilmediği ifade edilmiştir. Ancak konunun önemi itibarıyla, anayasanın kabulü için özel bir karar yeter sayısı getirilmiştir. Söz konusu karar yeter sayısı, salt çoğunluğun üçte ikisidir yahut dönemin kullanım biçimiyle “ekseriyet-i mutlakanın sülûsan ekseriyetiyle”dir.

“geçiş Anayasası”, “bir demokratik ihtilal Anayasasıdır”. Oysa 1924 Anayasası, “istikrara kavuşturulmuş olan bir devletin” varlık gösterdiği dönemde hazırlanmıştır. Bu Anayasanın temelinde 1789 Fransız devriminin bireyci, liberal hukuki ve siyasi ideolojisinin yansımaları bulunmaktadır. 1924 Anayasasının diğer bir özelliği de meclis egemenliğini daha fazla ılımlaştırarak sürdürecektir şekilde tasarlanmış olmasıdır.³²⁹ 1924 Anayasasının temel özellikleri arasında basit ama sağlam yapılı ve kendi içinde tutarlı bir metne sahip oluşu göze çarpmaktadır.³³⁰

Buraya kadar, esas inceleme konusu olan yasama bağımsızlıklarının (teşrii masuniyetin) kurala bağlandığı, yeni rejimin esas Anayasasının varlık bulduğu zeminin siyasi ve hukuki yapısına kısaca değinilmiştir. Bu noktadan itibaren, teşrii masuniyet kurumunun, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından sonra hazırlanan ilk anayasa özelliğini taşıyan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda nasıl ele alındığı açıklanacaktır.

1924 Anayasasının “Vazife-i Teşriye” başlıklı ikinci faslının 17. maddesi teşrii masuniyet kurumuna ilişkindir. 17. maddede söz konusu kurum şu şekilde kaleme alınmıştır: “Hiçbir mebus Meclis dâhilindeki rey ve mütalaasından ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütalaasının ve beyanatının Meclis haricinde irad (söylemek) ve izharından (açığa vurmaktan) dolayı mesul değildir. Gerek intihabından evvel gerek sonra aleyhine cürüm isnad olunan bir mebusun maznunen (sanık olarak) isticvabı (sorgulanması) veya tevkifi (tutulması) veyahut muhakemesinin icrası (yargılanması) heyet-i umumiyenin kararına menuttur (bağlıdır). Cınai cürmü meşhut bundan müstesnadır (ayrıdır). Ancak bu takdirde makamı aidi Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhine sadır olmuş (çıkan) cezai bir hükmün infazı mebusluk müddetinin hitamına (sonuna) talik olur (bırakılır). Mebusluk müddeti esnasında müruru zaman (zamanaşımı) cereyan etmez.”³³¹

³²⁹ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2008, s. 45’ten Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul, ss. 158-159.

³³⁰ Soysal, *a.g.e.*, s. 192.

³³¹ Kili ve Gözübüyük, *a.g.e.*, ss. 130-131, 152. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun dili, 10.01.1945 tarihinde sadeleştirilmiştir. Eski Türkçe sözcüklerden arındırılarak daha iyi anlaşılır bir hale getirilmiştir. Bu tarihten itibaren “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” yerine Anayasa tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Teşri-i masuniyet ile ilgili 17. Maddenin sadeleştirilmiş hali şöyledir: “Bir milletvekiline Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden ne de Meclisteki oy, düşünce ve demeçlerini Meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumludur. Seçiminden gerek önce ve gerek sonra üstüne suç atılan bir milletvekili Kamutayın kararı olmadıkça sanık olarak sorgulanamaz, tutulamaz ve yargılanamaz. Cınayetten suçüstü yakalanma hali bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili

Madde metninden anlaşıldığı üzere, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yasama bağımsızlıkları (teşrii masuniyet) kurumu, Kanun-u Esasi hazırlanırken kabul edilmiş olan sistematikten farklı bir şekilde kaleme alınmıştır. Kanun-u Esaside yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı kurumları ayrı maddelerde kurula bağlanmıştır. Oysa incelemekte olunan anayasada, yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığının varlık bulacağı haller tek bir madde içerisinde düzenlenmiştir. Bu bakımdan, yürürlükte bulunan 1982 Anayasasına benzer bir yapının ilk olarak 1924 Anayasasında benimsendiği söylenebilir.

İlgili maddenin lafzında göze çarpan ilk husus, mebusların Meclis içerisinde gerçekleştirdikleri mütalaa, beyanat ile kullandıkları oylardan ve bunları Meclis dışında tekrarlamaktan sorumlu olmamalarıdır. İlk fıkrada geçen “*meclis dâhilinde*” ifadesi Mecliste, milletvekilliği görevinin yerine getirilmesine ayrılmış yerler olarak anlaşılmalıdır. Sözü edilen yerler, Meclis kürsüsü, müzakere salonu ve komisyonlar olarak ifade edilebilir.³³² Keza yine ilk fıkrada geçen “*rey, mütalaa ve beyanat*” kavramlarıyla ifade edilmek istenen, sözlü yahut yazılı olarak ortaya çıkabilir. Ayrıca resmi yazı, rapor yahut şikâyet biçiminde de belirmesinin önünde bir engel bulunmamaktadır.³³³

Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da mütalaa, beyanat ve oyların Meclis dışında yeniden dile getirilmesi bakımından herhangi bir sınırlamanın bulunmayışıdır. Bu noktada, encümenin ilgili maddeye ilişkin teklifindeki ibareden bahsetmek gereklidir. Zira encümen teklifinde yasama sorumsuzluğuna ilişkin “*meclis dâhilinde ve haricindeki rey ve mütalaaasından dolayı*” ibaresine yer verilmiştir. Böylelikle yasama sorumsuzluğunun, milletvekillerinin Meclis dışında ifadelerini de kapsamayı hedeflenmiş ve bu nedenle, geniş bir anlam oluşturacak şekilde düzenlenmiştir.³³⁴ Bahsolunan teklif kabul olunmamıştır. Kabul olunması halinde milletvekillerinin söz hürriyetlerinin güvencesi niteliğindeki yasama

makam bunu hemen Meclise bildirmek ödevindedir. Seçiminden önce veya sonra bir milletvekili hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi milletvekilliği süresinin sonuna bırakılır. Milletvekilliği süresi içinde zamanaşımı yürümez.” Görüldüğü üzere, madde yalnızca sadeleştirilmiş başkaca hiçbir müdahale söz konusu olmamıştır. Ancak sadeleştirilerek yürürlüğe konulmuş olan 4695 sayılı 1924 Anayasası, “491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun” ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanunla beraber, tekrardan 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yürürlüğe sokulmuştur. Bir başka anlatımla, 24.12.1952 tarihli kanunla 1924 Anayasasının sadeleştirilmeden önceki haline dönülmüştür.

³³² Başgil, **a.g.e.**, s. 10.

³³³ **A.g.e.**

³³⁴ Özbudun, **a.g.e.**, s. 27.

sorumsuzluğunun hayli geniş bir şekilde uygulama alanı bulması söz konusu olacaktı. Bu bağlamda, sözlerinden ve yazılarından mutlak surette sorumluluğu gündeme gelmeyen, tam manasıyla imtiyazlı bir zümre varlık bulacaktı.³³⁵ Genel kurulda yapılan görüşmeler neticesinde, yapılan teklif biraz daha daraltılmış ve nihai halini almıştır.

Ancak mutlak masuniyet yahut günümüzdeki kullanımıyla yasama sorumsuzluğunun bu denli geniş tutulması eleştirilebilecek bir husustur. Zira mutlak masuniyet kurumunun temel ölçütü olan yasama görevinin, Meclis dışındaki sınırlarını açık ve tereddüte yer bırakmayacak şekilde belirlemek oldukça zordur.³³⁶ Netice itibarıyla mutlak masuniyet ile sağlanan korumanın gayesinden uzak, şahsi bir imtiyaz halini alması da kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca milli menfaatleri sağlamak ve korumak amacıyla, Meclis kürsüsüne herhangi bir sınırlamanın getirilmesinin güvencesi konumundaki mutlak masuniyet kurumunun, Meclis dışında da geçerlilik göstermesi tehlikeli sonuçlara neden olabilir.³³⁷ Zira karşıt görüşlü milletvekillerinin, Meclis içerisinde öne sürdükleri fikirleri üzerinde karşılıklı olarak tartışılma garantisi bulunurken; çerçevesi kesin bir biçimde belirlenemeyen Meclis dışındaki faaliyetler bu imkândan yoksundur.³³⁸

Buna ek olarak, Meclis içerisinde sözlerini belli bir mantık silsilesinden geçirerek, tartarak sarf edebilen karşıt görüşlere sahip milletvekillerinin, Meclis dışında bu denli ölçülü davranmamaları da olasıdır. Özetle, Meclis kürsüsünden sarf edilen sözler maksatlarını aşsalar, isyan niteliğinde anlamlar taşıyabilir bile daima

³³⁵ Başgil, **a.g.e.**, ss. 12-13. Encümenin teklifi üzerine bazı milletvekilleri tarafından itiraz edilmiş ve teklifin mantıksızlığını ortaya çıkarmaya gayret etmişlerdir. İlgili konuya ilişkin tartışmaların ardından milletvekili Hakkı Tarık Us'un teklifi üzerinde mutabık kalınmıştır. Hakkı Tarık Us tarafından ileri sürülen teklif şöyledir: *“ne rey ve mütalaa beyan edersek onu, hariçte aynen beyan etmekte salâhiyettar olmalıyız ve burada beyan olunan rey ve mütalaa hariçte söylediğimiz takdirde mesul olmamalıyız. Bundan başka bir surette beyanı mütalaa edersek o zaman mesul olabiliriz.”*

³³⁶ Aybar, **a.g.e.**, s. 130.

³³⁷ **A.g.e.**

³³⁸ **A.g.e.** Aybar söz konusu fikirlerini şöyle somutlaştırmıştır: *“Mecliste aynı fikir ve kanaati taşımayan mebusların mevcut bulunması, meydana gelen cereyanı karşılayacak ve bir aksülâmelin (karşıtlık) vücuda gelmesiyle mecliste bir fikir muvazenesinin (uygunluğunun) teessüsünü (kurulmasını) temin edecektir. Hâlbuki aynı mebusun, fikir ve kanaatlerini Meclis haricinde, bilfarz (olduğunu kabul ederek) bir amelde (işte), mitingde izhar etmesi (açığa vurması) halinde de yine gayri mesul addedilmesi ise sosyal nizamda arzu edilmeyen ahenksizlikler, kargaşalıklar doğurabilir. Çünkü bu takdirde, Meclis dâhilinde söylenen sözler için olduğu gibi bunları tevzin edebilecek bir muhalefet kuvveti mevcut değildir.”*

karşıt bir eğilim ile karşılaşma olasılığı vardır. Karşıt görüşlerin karşılaşması, görüş sahiplerine ait fikirlerdeki sertliklerin törpülenmesini sağlar.³³⁹

1924 Anayasasındaki yasama sorumsuzluğuna ilişkin belirtilmesi gereken son nokta, Meclis içerisinde sarf edilen rey, mütalaa ve beyanatın, Meclis dışında tekrarlanması durumundan ne anlaşılması gerektiğidir. 17. maddenin ilk fıkrasında, milletvekilin Meclis içerisindeki rey, mütalaa ve beyanatını Meclis dışında söylenmesi ve açığa vurulması (irad ve izharı) sorumsuzluk kapsamına alınmıştır. Dikkat edilirse madde metninde, Meclis içerisinde icra edilen rey, mütalaa ve beyanlar için “aynen” tekrarlanma şartı söz konusu değildir. Bundan anlaşılması gereken, Meclis dışındaki tekrarda, ifadenin kelimesi kelimesine aynı olması aranmamaktadır.³⁴⁰ Ancak bu durumda milletvekilinin, Meclisteki düşüncelerini ve açıklamalarını dışarıda yinelerken yani gazetede yazı ile yahut sözle ifade ederken özüne sadık kalması gerekir. Sözlerine birtakım yeni düşünceler eklemesi halinde, Meclis’te dile getirdiklerinin anlamını değiştirmiş, açıklamalarının hedefini saptırmış olur. Bu şekilde dile getirilen yeni ifadeler sorumsuzluk kapsamında değildir. Zira gerek hedefi gerek anlamı değiştirilmiş bir açıklamanın yeni bir ifade niteliğini taşıdığı gayet açıktır.³⁴¹ Son olarak, Mecliste sarf edilen hakaret ve küfür içerikli sözlerin Meclis dışında yinelenmesinin mutlak masuniyet kapsamına giremeyeceğini de belirtmek yerinde olacaktır. Zira milletvekili, heyecanına yenik düşerek meclis kürsüsünden dile getirdiği herhangi bir ifadesinde hakaret ve küfre yer verirse mutlak masuniyetin sağladığı korumadan faydalanır. Ancak hakaret ve küfür niteliğindeki sözler, açıklama yahut düşünce olarak değerlendirilemeyeceğinden aynı koruma, Meclis dışında geçerlilik gösteremez.³⁴²

İncelemekte olunan 17. maddenin birinci fıkrası haricindeki fıkralar muvakkat masuniyet yahut günümüzde kullanılmakta olan tabiriyle yasama dokunulmazlığına ilişkindir. Muvakkat masuniyetin düzenlenişi bakımından dikkat çeken ilk özelliği, tıpkı bütün demokratik anayasalarda olduğu gibi kaleme alınmış olmasıdır. Madde metninden anlaşıldığı üzere, muvakkat masuniyet kapsamında yalnızca cezai fiiller bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, gerek seçilmesinden önce gerek sonra aleyhine cürüm isnadında bulunulan bir milletvekili, Meclis kararı olmaksızın sorgulanamaz,

³³⁹ A.g.e., s. 131.

³⁴⁰ Başgil, a.g.e., s. 14.

³⁴¹ A.g.e.

³⁴² A.g.e.

tutulamaz veya tutuklanamaz. Bu hükümde yer verilen “*Meclis kararı*” ifadesiyle Meclis tarafından milletvekilinin teşrii masuniyetinin kaldırılması ifade edilmiştir.

Ancak üçüncü fıkrada düzenlendiği üzere, muvakkat masuniyetin istisnası, “*cinai cürmü meşhud (suçüstü) halleri*” dir. Bu takdirde, dördüncü fıkrada belirtildiği gibi, ilgili makamın Meclisi derhâl haberdar etme yükümlülüğü bulunmaktadır. Kanımızca, Meclisin durumdan derhâl haberdar edilmesi, cinai bir cürümden suçüstü yakalanan bir milletvekili hakkında gereken cezai takibatın yapılmakta olduğunun bilgilendirmesinden başka bir anlama gelmemektedir. Diğer bir anlatımla, Meclisin aleyhinde cezai takibat başlatılan milletvekilinin durumuna ilişkin bir müdahalede bulunması mümkün değildir. Yani böyle bir durumda, seçilmesinden önce ve sonra suç isnadı ile karşı karşıya kalan milletvekili bakımından Meclisin, cezai takibatı yasama dönemi sonuna erteleme yetkisi işletilemez. İlgili maddenin lafzından da anlaşıldığı üzere, suçüstü yahut suçu işler şekilde yakalanan milletvekilinin durumu istisnai niteliktedir. Böyle bir durumda, Meclis tarafından cezai takibatın yasama döneminin sonuna ertelenebilmesi mümkün değildir.³⁴³ İstisna kabul edilmesinin nedeni gayet açıktır. Zira suçu meydana getiren fiili işleyen kişinin suçüstü halinde yakalanması, suçluluğunu herhangi bir şüphe ve tereddüt yaratmayacak şekilde ortaya koyar.³⁴⁴

Bu aşamada “cinai cürmü meşhud” tabirine de açıklık getirmek gereklidir. 1274 (1858) Osmanlı Ceza Kanunname-i Hümayununun birinci faslının birinci maddesinde üç tür suçtan bahsedilmiştir. Bu bağlamda suçlar; cinayet, cünha ve kabahat olarak tasnif edilmiştir.³⁴⁵ 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra kabul edilen 765 sayılı ve mülga olan 1926 Türk Ceza Kanununun birinci kitabının birinci maddesinde ise suçlar; cürüm ve kabahat olmak üzere tasnif edilmiştir.³⁴⁶ Görüldüğü üzere, Anayasanın kabul edildiği zaman varlık gösteren suçların üçlü taksiminden 1926 Türk Ceza Kanunu ile vazgeçilmiştir. Bu durumda

³⁴³ Kıratlı, **a.g.e.**, s. 102. Kıratlı, Meclisin suçüstü cinai cürümüne ilişkin kovuşturmayı durdurmasını kanaatindedir. Buna karşın, 17. maddenin, derhal haberdar edilen Meclise, suçüstü kovuşturmayı durdurabilme yetkisi tanıdığını ileri sürmektedir.

³⁴⁴ Arsel, **a.g.e.**, s. 40.

³⁴⁵ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 100; Kadir Aktaş, **TBMM Uygulaması Anlatımıyla Yasama Dokunulmazlığı**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2009, s. 20.; Mehmet Gayretli, “1858 Osmanlı Ceza Kanununun Kaynağı Üzerindeki Tartışmalar ve Bu Kanuna Ait Bir Taslak Metnin Bir Kısmıyla İlgili Değerlendirmeler”, <http://www.e-akademi.org/makaleler/mgayretli-2.pdf>, (21.10.2012).

³⁴⁶ <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>, (21.10.2012).

haklı olarak, Anayasada geçen “cinai” tabirinden ne anlaşılması gerektiği hususunda bir karışıklık yaşanabilir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yer verilen “cinai” sözcüğünden, 1926 Türk Ceza Kanununun 587. maddesinde hükme bağlanmış olan asgari beş sene hapis cezası yahut buna denk olan ya da daha ağır cezaları gerektiren suçlar anlaşılmalıdır.³⁴⁷

Teşrii masuniyet ile ilgili 17. maddenin 5. fıkrasında cezai takibatın ertelenmesine ilişkin bir düzenleme mevcuttur. Buna göre, bir milletvekilinin seçilmesinden önce veya sonra aleyhinde çıkmış bir cezai hükmün infazı, milletvekilliği süresinin sonuna ertelenir. Söz konusu fıkranın amacı, milletin vekilliğine talip olmuş ve yine milletin oylarıyla seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisine gelmiş olan milletvekillerinin görevlerini kesintisiz olarak yerine getirmelerini sağlamaktır.

Böyle bir düzenleme olmasa, kolluk kuvvetlerini elinde tutan hükümetin durumdan faydalanabilme olasılığı gündeme gelir. Daha açık bir anlatımla hükümet etme yetkisini elinde bulunduran siyasi yapıyı, ürettiği politikalar nedeniyle eleştiren yahut muhalefet gösteren milletvekilleri çeşitli bahanelerle, aslı olmayan birtakım hayal mahsulü suçlarla tutuklanabilir; kolluk kuvvetlerine teslim edilebilir.³⁴⁸ Bu fıkradan da anlaşıldığı üzere, muvakkat masuniyet, sadece cürümler bakımından geçici bir kalkan sağlamıştır. Nitekim kanunun lafzı dikkate alındığında, suçları ikili bir ayrıma tabi tuttuğunu belirtilen 1926 Türk Ceza Kanununda belirtilen kabahatler dolayısıyla milletvekillerinin sorumluluğu gündeme gelebilir.³⁴⁹ Bunun haricinde milletvekilleri, gerçekleştirdikleri hukuki işlemlerden ötürü muvakkat masuniyet korumasından faydalanamazlar. Diğer bir ifadeyle, görevlerini ifa ettikleri süre boyunca milletvekillerinin aleyhinde, hukuk mahkemelerinde dava açılabilmesi bakımından herhangi bir engel bulunmamaktadır.

İncelenen maddenin son fıkrasında, milletvekilliği süresi boyunca zamanaşımının işlemeyeceği belirtilmiştir. Bir önceki fıkra bakımından yapılan

³⁴⁷ Aybar, **a.g.e.**, ss. 133-134. ; <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>, (21.10.2012). 1926 Türk Ceza Kanununun 587. maddesi şöyledir: “*Elyevm meri olup cinayet, cünha ve kabahat taksimatına müstenit ahkâmı havi bulunan kanunlarda münderiş (mücazâtı terhibiye) ve (cinayet) tabirleri badema (bundan böyle) ceza kanununda muharrer (yazılı) müebbet veya muvakkat ağır hapis ve beş seneden fazla hapis ve hidematı ammeden (kamu görevlerinden) müebbeden memnuiyet ve müebbet sürgün cezaları ile bunları müstelzim (gerektiren) cürümlere masruf olacaktır (sarf olunacaktır).*”

³⁴⁸ Başgil, **a.g.e.**, s. 17.

³⁴⁹ **A.g.e.**, s. 83.; Arsel, **a.g.e.**, s. 42.

açıklamalardan çıkan sonuç itibarıyla, milletvekilinin “cinai cürmü meşhud” hali haricinde, isnat edilen bir suç dolayısıyla cezai takibatının yapılabilmesi için Meclisin izni şartı işlerlik göstermektedir. Zamanaşımına ilişkin fıkranın getirilmesindeki amaç, yasama dönemi sonuna ertelenen cezai takibatın, dönemin bitiminde gerçekleştirilebilmesi bakımından herhangi bir zaman engeliyle karşılaşılmasını önlemektir.

Bu noktaya kadar yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı kurumlarının 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda düzenleniş biçimleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Ancak yasama bağışıklıkları (teşrii masuniyet) yalnızca Anayasada değil aynı zamanda, 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dâhili Nizamnamesinde de düzenlenmiştir. Yasama bağışıklıklarının (Teşrii masuniyetin) hangi hallerde ve ne şartlarda kaldırılacağı hususu “Teşrii Masuniyetin Kaldırılması” başlıklı 17. babda 178 ile 182 maddeler arasında hükme bağlanmıştır.

İçtüzüğün 178. maddesi şöyledir: “*Bir mebusun teşrii masuniyetinin kaldırılması için vuku bulacak talepler, mahkemelerden Adliye Vekâletine tebliğ olunur. Adliye Vekâleti, esbabı mucibeyi muhtevi bir tezkere ile mezkûr talebi Başvekâlet vasıtasıyla Meclis Riyasetine gönderir. Reis, bu talebi Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye encümenlerinden mürekkep muhtelit (karma) bir encümene havale eder. Encümen reisi, kura ile beş azadan mürekkep bir ihzari (hazırlık) encümen tefrik eder (seçer). Bu ihzari encümen, gizli reyle kendine bir reis ve bir de mazbata muharrirliğini ifa edecek kâtip intihap eder (seçer). Encümen bütün evrakı tetkik edip o mebusu dinler. Encümen şahit dinleyemez.*”³⁵⁰

Yukarıda aktarılan madde ile yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik, mahkemelerden Adalet Bakanlığına (Adliye Vekâletine) talep gelmesi halinde nasıl bir usul çerçevesinde hareket edileceği kurala bağlanmıştır. Takip eden 179. maddede ise teşrii masuniyetinin kaldırılması istenilen milletvekilinin durumunu inceleyen geçici ve karma komisyonların (ihzari ve muhtelit encümenlerin), kendilerine havale edilmiş evrakı en çok bir ay içerisinde sonuca bağlayabilecekleri belirtilmiştir. Bir sonraki 180. maddede ise Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12. ve 27. maddelerindeki yasak fiillerden³⁵¹ biri dolayısıyla isnat olunan milletvekili hakkında

³⁵⁰ Şeref İba, **Parlamento İçtüzük Metinleri**, a.g.e., ss. 482-483.

³⁵¹ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, ss. 129, 133. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12. maddesi: “*Yabancı devlet resmi hizmetinde bulunanlar, terhipli cezaları gerektiren suçlardan veya hırsızlık, sahtecilik,*

ihzari encümenin izleyeceği yol tayin edilmiştir. Bahsolunan madde metni şöyle kaleme alınmıştır: “*Bir mebusa Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12 ve 27’nci maddelerinde mevzu-u bahsolan memnu fiillerden biri isnat olunur ve ihzari encümen tetkikat neticesinde buna kanaat hâsıl ederse teşrii masuniyetin ref’i lüzumuna dair müdellel (ispatlı) bir mazbata tanzim ve muhtelit encümene takdim eder. Eğer isnat olunan memnu fiil yukarıda zikredilen maddelerde sayılan nevilerden değilse ihzari encümen, takibat ve muhakemenin devre sonuna taliki hakkında bir mazbata tanzim ve kezalik (böylece) muhtelit encümene takdim eder. Muhtelit encümen, bu bapta ikinci bir karar ittihaz eder (kabul eder). O mebus isterse ihzari encümende, muhtelit encümende ve Heyet-i Umumiyetle kendini müdafaa eder veyahut bir arkadaşına ettirir. Heyet-i Umumiye bu hususta kararını verir.*”³⁵²

İçtüzüğün yasama dokunulmazlığının kaldırılmasıyla ilgili son iki maddesinde de masuniyetin kaldırılması için milletvekilinin kendi talebinin yeterli olmadığı ve aksine bir karar olmadıkça masuniyetin kaldırılması hakkındaki müzakerenin açık yapılacağı kurala bağlanmıştır.³⁵³

2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar

Buraya kadar ilk önce, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu hazırlayanların hangi sebeplerle yeni bir anayasanın yazılıp yürürlüğe girmesini istedikleri açıklanmıştır. Ardından, yeni anayasanın yasama bağımsızlıklarını (teşrii masuniyet) kurumunu ele alış biçimi ve kurumun kapsamına ilişkin bilgi verilmiştir. Yapılan incelemeler sırasında, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun yürürlükte olduğu dönemde³⁵⁴ on dört milletvekilinin yasama dokunulmazlığının, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla

dolandırıcılık, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, kısıtlılar, yabancı devlet uyrukluğunu ileri sürenler kamu hizmetlerinden yasaklılar, Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler.” 27. maddesi: “Bir milletvekilinin vatan hayınlığı ve milletvekilliği sırasında yiyicilik suçlarından biriyle sanık olduğuna Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamutayı hazır üyelerinin üçte iki oy çokluğu ile karar verilir veyahut on ikinci maddede yazılı suçlardan biriyle hüküm giyer ve bu da kesinleşirse milletvekilliği sıfatı kalkar.”

³⁵² İba, **Parlamento İktüzük Metinleri**, a.g.e., ss. 482-483.

³⁵³ **A.g.e.**, s. 483.

³⁵⁴ Burada bir noktanın altını çizmekte fayda olacağı kanısındayız. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yürürlüğe girdiği 1924 yılından yürürlükten kalkmasına sebep olan 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine kadar tam ve kesintisiz olarak 36 yıl Türkiye Cumhuriyeti’nin Anayasası olarak uygulanmıştır. Ne 1961 Anayasası ne de şu an yürürlükte olan ve bu tezin yazılmakta olduğu sıralarda TBMM’de yerine yeni bir Anayasa hazırlama çalışmalarının sürdüğü 1982 Anayasası bu denli uzun bir yürürlük süresine henüz ulaşamamıştır.

kaldırıldığı ve bir Ticaret Bakanı (Vekili) için de Divan-ı Ali yani Yüce Divana gönderme kararı verildiği saptanmıştır. Bu bölümde, bahsi geçen milletvekilleri ve Ticaret Bakanı (Vekili) hakkında hazırlanan Karma Komisyon (Muhtelit Encümen) mazbataları ve TBMM Genel Kurulunda yapılan görüşmelerin içerikleri ele alınacaktır.

2.1. Tek Parti Döneminde Yasama Dokunulmazlıkları Kaldırılan Milletvekilleri

2.1.1. Cebelibereket* Milletvekili Ali Rıza Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Cebelibereket mebusu Ali Rıza Bey'in teşrii masuniyetinin kaldırılmasına ilişkin Muhtelit Encümen (Karma Komisyon) mazbatası ve genel kurul görüşmelerinde kendisi haricinde Bitlis mebusu İlyas Sami Bey'in de ismi geçmektedir. 28 Ocak 1928 tarihinde Başvekil İsmet (İnönü) Bey tarafından kaleme alınarak imzalanmış başbakanlık (başvekâlet) tezkeresinde, her iki milletvekilinin de ismi geçmektedir.³⁵⁵ Başbakanlık tezkeresinde belirtildiği üzere, TBMM veznesinde meydana gelmiş suiistimal ve hırsızlık olayına ilişkin olarak Ankara Cumhuriyet Savcılığı tarafından yürütülen tahkikat dairesinde, sabık idare amirlerinden Cebelibereket mebusu Ali Rıza Bey ve Meclis hesaplarını inceleme ve kontrolden sorumlu milletvekili İlyas Sami Beylerin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması talep edilmiştir.³⁵⁶

Başbakanlık tezkeresi üzerine, 28 Ocak 1928 tarihli ve 91/53 numaralı Adalet Bakanlığı (Adliye Vekâleti) tezkeresi hazırlanmıştır. Söz konusu tezkerede, TBMM veznesinde meydana gelmiş hırsızlık ve suiistimal nedeniyle yüce Meclis (Meclis-i Ali) tarafından veznedar Hacı Mehmet Efendi hakkında yapılan tahkikatta, sabık idare amirlerinden Ali Rıza Bey'in hırsızlıkla ilgili olduğu, İlyas Sami Bey'in ise vazifesini yapmadığı ve bu suretle veznedeki hırsızlığa sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Ankara Cumhuriyet Savcılığının talebi doğrultusunda, Adalet bakanı (Adliye Vekili) Mahmut Esat Bey tarafından gerekli takibatın yapılması amacıyla

* Cebelibereket, Osmaniye'nin eski adıdır.

³⁵⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 2, 2.02.1928. Belirtilen tarihli zabıt ceridesinin sonunda Başvekâlet, Adliye Vekâleti tezkereleri ve Muhtelit encümen mazbatası ek olarak sayfa numarası belirtilmeksizin verilmiştir.

³⁵⁶ **A.g.e.**

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesi uyarınca gereğinin yapılması talep edilmiştir.³⁵⁷

Meclis tarafından alınan kararlarla Başbakanlık tezkeresinin Karma Komisyona (Muhtelit encümine) gönderilmesine ve gerek 3/62 numaralı tezkere gerek hazırlanacak olan mazbata gündeme (ruznameye) alınmıştır.³⁵⁸ Bunun üzerine kurulan Karma Komisyonun üç karar numarası ile hazırladığı mazbatada, Cebelibereket mebusu Ali Rıza Bey'in Meclis veznesinden kanunen belirlenen şekle aykırı olarak kendi lehine tediye bulunması sebebiyle yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.³⁵⁹

Meclis Genel Kurulunda yapılan görüşme esnasında, ilk olarak Ali Rıza Bey söz almıştır. Karma Komisyon tarafından hazırlanan mazbatada öne sürülen iddiaya katılmadığını ama her namuslu insan için mahkeme huzurunda hesap vermenin bir zaruret olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de dokunulmazlığının kaldırılmasını ve mahkemeye gönderilmesini talep etmiştir.³⁶⁰ Ali Rıza Bey'in sözleri üzerine Meclis başkanı, bir milletvekilinin içtüzüğe göre kendi dokunulmazlığının kaldırılmasını isteyemeyeceğini belirtilmiştir. Ardından, mazbata hakkında başkaca söz almak isteyen olmadığı için doğrudan mazbatayı oylamaya açmıştır. Oylama neticesinde, Ali Rıza Bey'in yasama dokunulmazlığının kaldırılması kabul edilmiş ve İlyas Sami Bey için de, takibatın devre sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.³⁶¹ Dokunulmazlığının kaldırılmasından sonra Ali Rıza Bey hakkında yapılan yargılama beraat ile sonuçlandırılmıştır.³⁶²

2.1.2. Eski Ticaret Bakanı Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması ve Yüce Divana Gönderilmesi Kararı

Eski Ticaret Bakanı (vekili) Gaziantep milletvekili Ali Cenani Bey hakkında bir mazbata hazırlamak üzere, 11 Mart 1928 tarihinde Karma Komisyon

³⁵⁷ A.g.e.

³⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 30 Kânunusani 1928.

³⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 2.02.1928. İlyas Sami Bey için hakkındaki takibatın devre sonuna bırakılmasına karar verilmiştir. Zira fiilin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 12 ve 27. Maddelerde yazılı olan teşri-i masuniyetin kaldırılmasını gerektiren sebeplerden birine dâhil olmadığına karar verilmiştir.

³⁶⁰ A.g.e., s. 127.

³⁶¹ A.g.e., s. 128.

³⁶² Kadir Aktaş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Uygulamasında Yasama Dokunulmazlığı", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 67, 2006, ss. 371-372. Ali Rıza Bey'in beraatla sonuçlanan yargılamasında kendisine Türk Ceza Kanununda düzenlenmiş "Meclis Veznesinde Görevi Suiistimal ve İhtilas" suçu isnat edilmiştir.

görevlendirilmiştir. Komisyon tarafından 10 Nisan 1928 tarihinde hazırlanan 3/70 numaralı mazbatada Ali Cenani Beyin, memleketin hububat ve un ihtiyacını karşılamak, ekmek fiyatındaki yükselmeyi önlemek üzere özel kanun ile Ticaret Bakanlığının (Ticaret Vekâletinin) emrine tevdi edilen 500.000 liranın bir sorumlu muhasebeci (mesul muhasıb) atanmaksızın doğrudan doğruya tahsil ve idare edilmesinden sorumlu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca belirli bir süre zarfında Hazineye iadesi şart olan bir paranın kesin hesap olarak takip edilmemesi; kısmen bazı şahıslar ve kurumların zimmetine geçmesine sebebiyet vermekten de tahkikata maruz kaldığı belirtilmiştir. Sonuç olarak, İctüzüğün (Dâhili Nizamnamenin) 176. maddesi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 67. maddesi gereğince Yüce Divana sevk edilmesine karar verilmiştir.³⁶³

Meclis genel kurulunda eski (sabık) Ticaret vekili Ali Cenani Bey hakkındaki mazbataya ilişkin görüşmede sözü ilk olarak, mazbatayı kaleme alan Giresun mebusu Hakkı Tarık Bey almıştır. Mazbatayı açıklamaya gereksinim duymadığını ancak açıklanması istenen bir nokta varsa onun üzerinde durulabileceğini belirtmiştir.³⁶⁴ Mazbatanın bir süredir milletvekillerinin elinde olması sebebiyle ayrıca okunmasına gerek görülmemiş ve doğrudan söz isteyen olup olmadığı belirlenmek istenmiştir. Bu soru üzerine Ali Cenani Bey, komisyon mazbatasında geçen görev suiistimallerini kabul etmemiştir. Buna ek olarak, kendi menfaatine vatan menfaatini daima tercih ettiğini belirtmiştir.³⁶⁵

Adapazarı Şirketi'nin hisselerinin alımında devlet ve vatana hizmet konusunda vicdanının rahat olduğunu vurgulamıştır. Hatta söz konusu hisselerin kıymetindeki artışın komisyon üyelerinden bazılarınca da dillendirildiğini sözlerine eklemiştir. Sözlerini Eskişehir ve Ankara'da değirmen yaptırma girişimlerine dair meselelere ilişkin açıklamalarla devam etmiştir. Eskişehir değirmeni için verilen avansın iade edildiğini, Ankara için verilen avansın ise takibinin yapılmadığını ve fakat değirmenin inşa edildiğinin altını çizmiştir.³⁶⁶

Bunun dışında, tayini Maliye Bakanlığına ait olan sorumlu muhasebecinin tayin edilmemesinden kendisinin sorumlu tutulamayacağını öne sürmüştür. Ardından, suçlamaların konusunu oluşturan vilayetin istemlerine geç yanıt verilmesine dair

³⁶³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt III, 14 Nisan 1928.

³⁶⁴ **A.g.e.**, s. 133.

³⁶⁵ **A.g.e.**

³⁶⁶ **A.g.e.**, s. 134. Değirmenin 30 bin lira değerinde olduğunu da ifade etmiştir.

meseleye geçmiştir. Ayrıntılı bir biçimde açıklamaya giriştiği meselenin 11 Martta, vilayetten bozulmaya başlamış mısırların istenmesiyle başladığını belirtmiştir. Vilayetin talebine 5 Nisanda cevap verilmesinin nedenini, hükümetin Şark isyanı ile meşgul olmasına bağlamıştır. Ayrıca 5 Martta Fethi Bey kabinesinin istifa ederek İsmet Paşa kabinesinin göreve başladığını sözlerine eklemiştir. İsmet Paşa kabinesinde ikinci defa olarak Ticaret Bakanı (Vekili) olarak göreve başladığını da belirtmiştir. İçişleri Bakanlığına (Dâhiliye Vekâletine) vilayetten talep geldiği birçok defa bildirilmesine rağmen, Bakanlığın İskân dairesine durumu intikal ettirmesine kadar zaman geçtiğini ifade etmiştir. Aradan iki sene geçtikten sonra, söz konusu duruma ilişkin bir ihmalin tespitinin zor olduğunu da söylemeden geçmemiştir. Adana'daki satın almalar için teminat almamasını da Yusuf Lütfi Bey'in Adana'nın en güvenilir tüccarı olmasına bağlamıştır.³⁶⁷

Mecliste gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, genel kurulda karma komisyon tarafından hazırlanan mazbata ile aynı doğrultuda, sabık Ticaret vekili Ali Cenani Bey'in Yüce Divan'a gönderilmesine karar verilmiştir.³⁶⁸ Dokunulmazlığı kaldırılan ve ardı sıra Yüce Divan'da yargılanmaya başlayan Ali Cenani Bey, yargılamanın sonucunda, bir ay hapis cezasına ve 177.755 Türk Lirasının tahsiline karar verilmiştir.³⁶⁹

2.1.3. Cebelibereket Milletvekili İhsan (Eryavuz) Bey ve Bilecik Milletvekili Doktor Fikret (Onuralp) Bey'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Malatya milletvekili İsmet Paşa'nın, eski (sabık) Bahriye Bakanı (vekili) İhsan Bey hakkında tahkikat yapılmasına dair takriri ve İhsan Bey'e ilişkin Karma Komisyon kararı 26 Ocak 1928 tarihinde Meclis genel kurulunda görüşülmüştür. Meclis başkanı, ilgili mazbatanın belli bir süreden beri milletvekillerinin elinde olması sebebiyle tekrar okunmasına gerek görmemiştir. İlk söz, sabık Bahriye Bakanı İhsan Bey'e verilmiştir.³⁷⁰ İhsan Bey, masum olup olmadığına adli makamlar

³⁶⁷ **A.g.e.**

³⁶⁸ **A.g.e.**, s. 138.

³⁶⁹ Aktaş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Uygulamasında Yasama Dokunulmazlığı", **a.g.e.**, s. 372. Türk Ceza Kanununun 102. Maddesinde düzenlenmiş "Memuriyet Vazifesinde İhmal, Terahi (gecikme) Cürmü ve Görevi Suiistimal" suçunu nedeniyle mahkum olmuştur.

³⁷⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, 26.01.1928, s. 61.

tarafından karar verilmesini talep etmiştir.³⁷¹ Duruma ne denli içerlediğini şu şekilde ifade etmiştir: “Kendini anladığı gündən beri inkılâp ve ihtilal mücadeleleri içinde ömrünü geçirmiş olan İhsan, en namuskâr bir hükümet olan Cumhuriyet kabinesinde hırsızlıkla itham edilmemeliydi. Arkadaşlar, ben elimde inkılâp bayrağı cebimde banknot destesi taşıyanlardan değilim. Hayatımın her noktasını açar, maişet (yaşayış) tarzımın her hesabını veririm ve hep beraber bu muhasebeyi yapmaya da amadeyim.”³⁷²

Daha sonraki aşamada harcamalarını özetlemiş ve kendi mevkiinde ve belirtilen gelire sahip bulunan bir kişinin sözü edilen harcamaları yapıp yapamayacağı sorusunu yöneltmiştir.³⁷³ Harcamalarından sonra maddi durumuna ilişkin açıklamalara geçmiş ve genel kurula şu soruyu yöneltmiştir: “Efendiler, bütün bankalar elinizde, benim ve bana yakinen karabet (hısımlık) ve rabitası (yakınlık) olanların namına on param var mıdır?”³⁷⁴

Son olarak, Yüce Divan’da hakkında karar verilmesine neden olan havuz ve Yavuz zırhlısı meselesinin ayrıntılarını aktarmıştır. Fethi Bey kabinesinde ve Fethi Beyin istifasından sonra İsmet Paşa kabinesinde de Bahriye Bakanı olan İhsan Bey, Bakanlığın yeni kurulmuş olması nedeniyle işine ilk olarak, senelerce metruk bir şekilde bırakılmış olan Yavuz zırhlısının tamiriyle başladığını belirtmiştir. Söz konusu zırhlının tamiri için bir havuza ihtiyaç duyulduğunu da sözlerine eklemiştir.³⁷⁵ Havuz işi için Meclis’ten 15 milyon liralık bir bütçe verildiğini belirtmiştir. Yanı sıra, Bahriye Bakanlığının da haberdar olduğu, İngilizlerin elindeki savaş döneminden kalma Alman menşeli bir havuzun varlığından bahsetmiştir. Bu durum üzerine, Hikmet Paşa adında, İngiltere’de uzun süre bulunması sebebiyle İngiliz Donanmasında (Bahriyesinde) birçok tanıdığı olduğunu iddia eden bir Donanma (Bahriye) emeklisi komisyoncunun havuzu düşük bir fiyata satın almak konusunda yardım etmeye talip olduğunu belirtmiştir. Karlı bir satın alma gerçekleştirdiği takdirde kendisine belli bir miktar komisyon verilecek olan Hikmet Paşa’nın, havuz meselesinde İngiliz hükümetinin itimadını kazanması için

³⁷¹ A.g.e., s. 62. İhsan Bey, Yüce Divan nezdinde verilen kararı şaşırılacak bir karar olarak nitelendirmiştir. Kendisinin kişiliğine yüklenen bir irtikâp damgasının hak ve adalete yakın olup olmadığını sorgulamıştır. Ayrıca yalnız kanuni hâkim vicdanının adaleti düşünüp hissedebileceğini belirtmiştir.

³⁷² A.g.e.

³⁷³ A.g.e.

³⁷⁴ A.g.e. İthamı çok çirkin bulduğunu belirtmiş ve çektiği ıstırapın çok ağır olduğunu belirtmiştir. Ancak kendisini savunma imkânı bulduğu için teselli bulduğunu vurgulamıştır.

³⁷⁵ A.g.e., s 63.

Bakanlıktan, emrine para gönderilmesini istediğini eklemiştir. Bunun üzerine, kendisine değil Londra elçiliğine (sefaretine) 5000 İngiliz lirasının gönderildiğini, ancak elçiliğin tahkikatı neticesinde havuzun işe yaramayacağı tespit edildiğinden, paranın Hikmet Paşa'ya verilmediğini vurgulamıştır. Sonuç olarak, havuz meselesi bakımından 5000 İngiliz lirasının Londra'ya gidip gelme masrafı haricinde ortada bir zararın söz konusu olmadığını ifade etmiştir.³⁷⁶

İngilizlerin elindeki havuz meselesinden bahsettikten sonra, Yavuz zırlısı için İzmit'te yeni bir havuzun inşası için işletilen sürece dair bilgi vermiştir.³⁷⁷ İzmit'teki inşa edilecek havuz için altı şirketin talip olduğunu ve fakat bunlardan ancak ikisinin Fen Heyetinden “olur” aldığını belirtmiştir. *Dokbav* ve *Marsbahman* adlı bu iki şirket haricinde *Dokbav* şirketinin teklifine en yakın teklifi veren *Filander* firması da ihalede rakiplerden biri olarak kabul edilmiştir. Zira Fen Heyetince söz konusu iki şirketle baş başa pazarlığa girişmek uygun görülmemiştir.³⁷⁸ Yapılan görüşmeler sonucunda, *Dokbav*'ın kesinleşen mali teklifi ile *Filander*'in içerisinde bir mayın montaj imalathanesinin bedelsiz inşasına da yer verdiği teklifi arasında *Filander* lehine bir durumun oluştuğundan söz etmiştir. Tekliflerin son hallerine ilişkin görüşmelerin Başbakanlık (Başvekâlet) nezdinde de gerçekleştirildiğinden ve *Filander* üzerinde mutabık kalındığından bahsetmiştir. İhsan Bey, hakkında çıkan yolsuzluk ve kanunsuzluk yaptığına dair suçlamaları son olarak sert bir dille şu sözlerle eleştirmiştir: “*Arkadaşlarım, ben eminim ki, fabrikadan çıkan çekiç sedaları ilelebet buna kani olanların vicdanları üzerine inecektir*”.³⁷⁹

Daha sonra söz alan Hakkı Tarık Bey, İhsan Bey'in “*beni Divan-ı Ali'ye (Yüce Divan'a) sevk ediniz, ben istiyorum*” söylemiyle bahsi kısa kesmek istediğini ileri sürmüştür. Ancak Yüce Divana sevk edilmenin kişinin isteğine bağlı olmadığını ve her şeyden önce İçtüzüğün (Dâhili Nizamnamenin) ilgili hükmüne başvurulacağını hatırlatmıştır. Nitekim tüzükte, “*masuniyetin kaldırılması için bir mebusun kendi talebi kâfi gelmez*” şeklinde bir düzenleme olduğunu belirtmiştir.³⁸⁰

Son olarak söz alanlardan Adliye Bakanı Mahmut Esat Bey, Türk hâkiminin nazarında, bir bakanı muhakeme etmekle dağlar başında kimsesiz bir Türk çobanını

³⁷⁶ A.g.e., s. 63.

³⁷⁷ A.g.e., s. 64.

³⁷⁸ A.g.e., ss. 64-65.

³⁷⁹ A.g.e., s. 71.

³⁸⁰ A.g.e., s. 75.

muhakeme etmek arasında asla bir ayırım olmadığını ve olamayacağını ifade etmiştir. Böyle bir söylemde bulunmasının altında yatan nedeni, İhsan Bey'in zannettiği üzere bir imtihan ile karşı karşıya olmadığını göstermek olarak açıklamıştır.³⁸¹

Adliye Bakanının ardından, Doktor Nurettin Ali Bey'in takririni okunmuştur. Takririn içeriği özetle, eski Bahriye Bakanının, bakanlığı sırasında işlediği fiillerin mali ve cezai sorumluluğuna delalet ettiği; Yüce Divanı'nın kurulması ve İhsan Bey'in yasama dokunulmazlığının kaldırılarak Yüce Divan'a sevki yönündedir. Sonuç olarak, bahsi geçen takrir oylamaya sunulmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir.³⁸² Bu bağlamda, Fikret Bey'in dokunulmazlığı da kaldırılmıştır. Fikret Bey'in dokunulmazlığının kaldırılmasının sebebi eski Ticaret Bakanı İhsan Bey'in suç ortağı olduğu gerekçesine dayanmaktadır.³⁸³

Başbakan İsmet Bey tarafından 19.04.1928 tarihinde TBMM'ye, eski Bahriye Bakanı İhsan Bey, Sapancalı Hakkı, Doktor Fikret ile Nazım Bey'ler hakkında Yüce Divan tarafından verilen çeşitli derecelerdeki kararları içeren başsavcılığın 16.04.1928 tarihli tezkeresi sunulmuştur.³⁸⁴

Başsavcı Yusuf Nihat Bey tarafından yazılmış olan tezkerede ilgililerin hangi suçlarla itham olundukları belirtilmiştir. Buna göre, eski Bahriye Bakanı İhsan Bey'in, *Filander* firmasının dâhil olduğu havuz meselesinde memuriyet görevini suiistimal etmesi ve Yavuz zırhlısı meselesinde de fesat karıştırmak suretiyle irtikâba teşebbüs etmesi sebebiyle suçluluğuna kanaat getirilmiştir. Ömer Nazım ve Doktor Fikret Bey'lerin de dolandırıcılık fiilinin faili olduklarına karar verilmiştir.³⁸⁵ Sapancalı Hakkı Bey de Yavuz zırhlısı meselesinde İhsan Bey'in fiiline fer'i iştirak etmekten suçlu görülmüştür. Sonuç olarak İhsan Bey'in, Türk Ceza Kanununun 205, 61 ve 13. maddeleri uyarınca iki sene ağır hapsine³⁸⁶ ve iki sene de rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine hükmedilmiştir. Sapancalı Hakkı Bey'in de TCK'nın 205, 61 ve 65. maddeleri uyarınca bir sene ağır hapsine ve bir sene rütbe ile memuriyetten mahrumiyetine karar verilmiştir. Ömer Nazım Bey ve Doktor Fikret

³⁸¹ A.g.e., s. 96.

³⁸² A.g.e., ss. 96-97.

³⁸³ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Uygulamasında...**, a.g.e., s. 372.

³⁸⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 3, 21.04.1928, s. 174.

³⁸⁵ A.g.e., ss. 174-175.

³⁸⁶ A.g.e., İhsan Bey itham edildiği suça karşılık gelen ilgili TCK maddelerinde söz konusu suç için altı yıllık bir hapis cezası düzenlenmiştir. Ancak yapılmış olan indirim neticesinde İhsan Bey, iki sene ağır hapis cezasına mahkûm edilmiştir.

Bey'ler ise TCK'nın 278. maddesi uyarınca dörder ay hapsine ve buna ek olarak, yüzler lira para cezasına mahkûm edilmişlerdir.³⁸⁷

Tezkerenin okunmasının ardından Meclis Başkanı son bir açıklamada bulunmuştur. Başkan, Yüce Divan tarafından verilmiş karar sonucunda, milletvekili olan İhsan ve Fikret Bey'lerin Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12 ve 27. maddelerine göre milletvekilliği statülerinin ortadan kalktığını belirtmiştir.³⁸⁸

2.1.4. Urfa Milletvekili Ali Saib Ursavaş'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Urfa milletvekili Ali Saib Ursavaş'ın teşrii masuniyetinin kaldırılmasına ilişkin Meclis görüşmesinin seyri hakkında bilgi vermeye geçmeden önce hakkında hazırlanan 3/152 esas numaralı, 18 Ekim 1935 tarihli Karma Komisyon mazbatası incelenecektir.

Mazbatada belirtildiği üzere Ali Saib Ursavaş'ın, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e karşı tertip edilen suikastı gerçekleştirmeyi planlayan gizli ittifakta payı olduğu, silahlı cemiyet kurmaktan şüpheli Yahya ve arkadaşları hakkında yapılan tahkikat sırasında anlaşılmıştır. Ayrıca söz konusu suikast için Türkiye'ye gelen adamları sevk ve idare etmeyi taahhüt ettiği de anlaşılmıştır.³⁸⁹ Mazbatada belirtilen nedenlerden ötürü, hakkında kanuni takibat yapabilmek için yasama dokunulmazlığının (teşrii masuniyetinin) kaldırılması Başbakanlığın 17 Ekim 1935 tarihli ve 2744 numaralı tezkeresi ile talep edilmiştir.

Bunun üzerine, İçtüzüğün (Dâhili Nizamnamenin) 178. maddesi uyarınca evrak incelenmek üzere Hazırlık Komisyonuna (İhzari encümenine) teslim edilmiştir. Ali Saib Ursavaş'ın dinlenilmesi ve ifadeleri alınanların beyanları doğrultusunda gerçekleştirilen Hazırlık Komisyonunun tetkikatı sonucunda, suikastın Suriye'de kararlaştırıldığı anlaşılmıştır. Yahya ve dört arkadaşı, tabanca ve bomba türevinde silahlarla donatılarak suikastı gerçekleştirmekle görevlendirilmişlerdir. Mazbatada belirtildiği üzere, adı geçen şahıslar Halep'ten bir otomobil ile sınıra yakın bir yere gönderilmişler ve Kilis'ten Türkiye toprağına geçmişlerdir. Tasarlanan suikastın Ali Saib Ursavaş tarafından idare edileceği ifade edilmiştir.

³⁸⁷ A.g.e., s. 175.

³⁸⁸ A.g.e., s. 175.

³⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt V, 18.10.1935, 3/152 esas numaralı Muhtelit Encümen kararı

Ali Saib Ursavaş'a isnat edilen “*Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e suikast yapmak için silahlı örgüt kurmak*” suçunun Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12. maddesine³⁹⁰ karşılık geldiği belirtilmiştir. Bu sebepten ötürü, İçtüzüğün 180. maddesi³⁹¹ uyarınca Ali Saib Ursavaş'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına Karma Komisyon tarafından karar verilmiştir.³⁹²

Meclis başkanı, öncelikle Karma Komisyon mazbatasının okunacağını belirtmiştir. Mazbatanın okunmasının ardından Urfa milletvekili Ali Saib Ursavaş söz almıştır. İlk olarak, on yedi seneden beri kürsüye çıktığı her an, birçok iyiliklerini ve himayesini gördüğü Mustafa Kemal Atatürk'e candan bağlı bulunduğunu ifade etmiştir.³⁹³

Ayrıca İsmet İnönü'ye hitaben bir ricada bulunmuş; kendisiyle ilgili durumun tahkikatiyle bizzat ilgilenmesini istemiştir. Atatürk'e olan bağlılığını ve inancını şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Mütarekenin kara günlerinde, memleket harap olduğu zamanlarda yepyeni bir milli devlet kurmak kararıyla tek başıma Anadolu'ya geçen, Atatürk'e ilk inananlardan birisiyim. O kara günde olduğu gibi bugün de, yarın da ölünceye kadar bu inaniştan ayrılmayacak olan ben, o zaman ne böyle bir devletin ne böyle bir teşrii meclisin kurulacağını ne de böyle bir mecliste saylav olacağımı hiç hatırımdan geçirmiş değildim. Osmanlı Devleti yıkılmış, ordusu dağılmış, memleketin sevk-ül cevş (askeri birliklerin lüzumlu yere sevkini ve geri çekilme işini idare etme) noktaları düşman tarafından işgal edilmişti. Böyle bir kara günde beni o Atatürk'e, o başa inandıran ve işgal kuvvetlerine boyun eğdirmeyen ve Atatürk'ün emrini bana yaptıran kuvvet acaba ne idi? Arkadaşlar, itiraf edeyim ki kuvvetlerden*

³⁹⁰ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze...*, a.g.e., s. 129. 1924 Anayasasının 12. Maddesi şöyledir: “*Yabancı devlet resmi hizmetinde bulunanlar, terhipli cezaları gerektiren suçlardan veya hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, kısıtlılar, yabancı devlet uyrukluğunu ileri sürenler, kamu hizmetlerinden yasaklılar, Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler.*”

³⁹¹ İba, **Parlamento İçtüzük Metinleri...**, a.g.e., s. 482. 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM İçtüzüğünün (Dahili Nizamnamesinin) 180. maddesinin birinci fıkrası şöyledir: “*Bir mebusa Teşkilatı Esasiye Kanununun 12 ve 27. maddelerinde mevzu bahsolunan memnu fillerden biri isnat olunur ve İhzarî Encümen tetkikat neticesinde buna kanaat hasıl ederse teşrii masuniyetin ref'i lüzumuna dair müdellel bir mazbata tanzim ve Muhtelit Encümene takdim eder.*”

³⁹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt V, 18.10.1935, 3/152 esas numaralı Muhtelit Encümen kararı

³⁹³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt V, 18.10.1935, ss. 97-98. Atatürk'e karşı tertiplenen suikasta, iftiracılar tarafından kendi adının da karıştırılmasından duyduğu ıstırapı vurgulamıştır. Yasama dokunulmazlığının kaldırılması yolunu açan ve bu yönde karar veren Adliye Bakanlığı ve Karma Komisyon sayesinde artık rahat olduğunu beyan etmiştir. Söz konusu iftirayı meydana çıkararak diğer milletvekillerinin karşısına sevgilerine layık bir milletvekili olarak çıkacağına dair inancını da ortaya koymuştur.

*çok üstün kuvvet vardı, ordulardan, toplardan, uçaklardan üstün bir kuvvet vardı. O kuvvet damarımda taşıdığım Türk kanı idi.*³⁹⁴

Bazı hasımlarının zaman zaman kendisinin Türk olmadığına dair isnatlarda bulduklarını belirtmiştir. Aileden Türk olduğunu ve hiçbir surette Çerkes bağlarının olmadığını da sözlerini eklemiştir. Kendisine yapılan ithamın hiçbir mantığının bulunmadığını zira şerefi, terbiyesi, tahsili olmayan bir hainin emrine girerek, itibarını, mevkinin, evini, toprağını, tarihe mal olmuş adını borçlu olduğu Atatürk'ü öldürmesine yahut öldürtmesine hiçbir kuvvetin kendisini sevk edemeyeceğini vurgulamıştır.³⁹⁵

Ali Saib Bey'in konuşmasının hitamıyla beraber mazbata, başkan tarafından oya sunulmuş ve kabul edilmiştir.³⁹⁶ Böylelikle Ali Saib Ursavaş'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Dokunulmazlığı kaldırılan Ursavaş, yargılanmış ve beraat etmiştir.³⁹⁷

2.1.5. Urfa Milletvekili Refet Ülgen'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

6 Kasım 1941 tarihinde Başbakan Dr. Refik Saydam, Urfa milletvekili Refet Ülgen hakkında TBMM'ye bir tezkere göndermiştir. Tezkerede, Türk Maarif Cemiyeti ile bu cemiyete bağlı kuruluşlarda meydana gelen suiistimaller nedeniyle Ankara Cumhuriyet Savcılığının 21 Ekim 1941 tarihli yazısında, Urfa milletvekili Refet Ülgen'in dokunulmazlığının kaldırılmasının talep edildiği belirtilmiştir. Bu talep doğrultusunda gereğin yerine getirilmesi Başbakan tarafından arz edilmiştir.

³⁹⁴ A.g.e., s. 98.

³⁹⁵ A.g.e., s. 98.

³⁹⁶ A.g.e., s. 99.

³⁹⁷ Aktaş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi...*, a.g.e., s. 372.

Adliye Vekâleti ve Başvekâletten gelen tezkereler neticesinde durum öncelikle Karma Komisyona havale edilmiştir. Karma Komisyon da durumun ön hazırlığının yapılabilmesi amacıyla konuyu Hazırlık Komisyonuna iletmiştir.³⁹⁸

Cumhuriyet Savcılığınca, Maarif Cemiyeti'nin eski başkanı olan Refet Ülgen'in yasama dokunulmazlığının kaldırılması istemi, 1938 ve 1939 yıllarında söz konusu cemiyet tarafında düzenlenen eşya piyangosu için gerçekleştirilen tahkikat neticesinde suç mahiyetinde olduğu anlaşılan yolsuz işlere dayanmaktadır.³⁹⁹

Refet Ülgen'in yasama dokunulmazlığının kaldırılması istemini gündeme getiren nedenlere tezkerede ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. Buna göre, Türk Maarif Cemiyeti 1938 senesinde yirmi bin liradan dört seride piyango tertip etmiştir. Ancak sadece A, B, C serisi basılıp satışa sunulmuştur. Dördüncü seri hiç basılmamıştır. Tüm seriler 5 Kasım 1938 tarihinde keşide yapılarak listelenmiştir. 1938 senesinde olduğu gibi 1939 senesinde de altmış bin numara her biri bir liradan satılmak üzere serilere ayrılmamış bir biçimde düzenlenmiştir.⁴⁰⁰

1938 senesinde satılmayan piyango biletlerinin numaralarını gösteren zabıt varakası yalnız cemiyet reisi Refet Ülgen tarafından, 1939 senesine ait merkezde satılmayan biletlerin tespit ve imhasına ilişkin varaka ise Refet Ülgen'in yanı sıra muhasebe işleriyle ilgilenen (muhasib) üye Avni Çubukgil tarafından düzenlenerek imzalanmıştır.⁴⁰¹

1938 ile 1939 senelerinin piyangolarında gerçekleştiği tespit edilen yolsuzluklardan ilki, her iki seneye ait zabıt varakalarının ortadan kaldırılması ve müfettiş nezdinde yapılan tahkikata ilişkin arama sırasında bunların bir kısmının merkez müdürü Neşet Ünsal'ın çekmecesinde bulunmasıdır. Diğer taraftan gerek 1938 gerek 1939 senelerinin piyangolarında satılmayıp cemiyete iade edilen biletlere isabet etmiş ikramiyelerin cemiyete kalması gerekirken, söz konusu ikramiyelerin bir kısmının Refet Ülgen'in akrabaları için satın alınıp, gerçek sahibi olmuş gibi

³⁹⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 21, 12 Kasım 1941. 3/411 esas numaralı Urfa Mebusu Refet Ülgen'in Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası.

³⁹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 23, 23 Ocak 1942, 3/411 esas numaralı Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁴⁰⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 23, 23 Ocak 1942, 3/411 esas numaralı Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 2. Tezkerede belirtildiği üzere, her iki piyangonun ikramiyesi konusu eşyadır. Ancak ikramiye isabet eden bilet sahibi, eşya değerinin yüzde onunu indirime tabi tutmak suretiyle nakit para da alabilmektedir.

⁴⁰¹ **A.g.e.**, 3/411 esas numaralı Muhtelit Encümen mazbatası, s. 2.

gösterilerek ikramiye bedellerinin cemiyet tarafından ödendiği tespit edilmiştir. Yine 1938 piyangosunda satılmayan biletlerin numaralarını gösteren ve Refet Ülgen'in imzasını taşıyan 3 Kasım 1941 tarihli zabıt varakasinda yazılı numaralardan iki yüz elli lira isabet edenin, merkezde satılmayan başka numaralı bir biletin son numarası silinerek tahrif edilmesi ve bu suretle ikramiyenin cemiyetçe verildiği belirlenmiştir. Keza 1939 yılı piyangosu için hazırlanan zabıt varakasinda işaret edilen satılmamış biletlerden birinin son iki rakamı da tahrif edilmiştir. Bir diğer yolsuzluk da, 1938 senesi için TBMM üyelerine satılmak üzere alınan altı yüz biletin iki yüz tanesine ait bedelin Ziraat Bankası aracılığı ile cemiyete gönderilmesine karşın geriye kalan dört yüz adet bilet bedelinin satılmayıp imha edildiği belirtilerek zimmete geçirilmesidir.⁴⁰²

Belirtilen nedenlerden ötürü Urfa milletvekili Refet Ülgen'in, İçtüzüğün (Dahili Nizamnamenin) 180/1 ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 12. maddelerine göre yasama dokunulmazlığının kaldırılması doğrultusunda karar verilmiştir.⁴⁰³

Karma Komisyon tarafından hazırlanan mazbata, 23 Ocak 1942 Cuma günü TBMM Genel Kurulunda görüşmeye açılmıştır. Mazbata okunduktan sonra, ilk olarak Refet Ülgen söz almıştır. TBMM önüne bir kabahatli gibi çıkarılmaktan duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir. Hakkında gerçeklerden çok uzak, yanlış sözler, söylentiler dolaştırıldığını, kasten bulandırıcı bir hava estirildiğini belirtmiştir.⁴⁰⁴ Türk Maarif Cemiyeti'ndeki yüz bin liralık hırsızlık söylentileri doğrultusunda dört ay boyunca beş müfettişin görev yaptığını belirtmiştir. Teftişlerin yanı sıra Cemiyetin ilgili kurumlarının aynı zamanda tahkikata da maruz kaldıklarını belirtmiştir. Duruma ilişkin bakış açısını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Kemali teessür ve teessüfle arz edeyim ki, bu müfettişlerden bazıları, kim bilir hangi kurbacın etkisi altında, teftiş talimatnamelerinin hudut ve salahiyeti dışına çıkararak kötülük yaratmak, fenalık icat etmek heves, hülya ve arzusuna düştüler.*"⁴⁰⁵

Yapılan teftişler esnasında müfettiş İsmail Şevket Bey'in, Cemiyete ait Ankara'daki kolejın dört senelik hesaplarında yarım milyon liraya yakın bulduğu açığın esasen açık olmadığını vurgulamıştır. Zira açık gibi duran miktarın, merkez muhasebesine yatırıldığı, makbuzla belgelenmek suretiyle ortaya çıkartılmıştır. Teftiş

⁴⁰² A.g.e.

⁴⁰³ A.g.e., 3/411 esas numaralı Muhtelit Encümen mazbatası, s. 3.

⁴⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 23, 23 Ocak 1942, s. 123.

⁴⁰⁵ A.g.e.

sırasında nereye verildiği bilinmeyen yirmi altı kuruşluk cüzi bir miktar açık daha bulunmuştur. Refet Ülgen bu duruma yönelik olarak şöyle bir ifade kullanmıştır: *“Beş yüz liralık nakdi kefaleti olan bir muhasebecinin dört senelik bir muamele devresinde, yarım milyon liralık iş gören bir adamın hesabında 26 kuruş ihtilas ve suiistimal düşünülemez ve kabul edilemez.”*⁴⁰⁶

Refet Bey, tüm bu açıklamalarının ardından, Karma Komisyonun kararına esas aldığı konu olan piyango meselesine geçmiştir. Piyango biletleri işinde birçok yolsuzluk olduğunu, ancak piyango biletlerinin İstanbul’da basılarak merkeze geldiğini ve Cemiyet başkanının bu tür işlerle hiçbir ilgisi olmadığını belirtmiştir. Kasa anahtarının daima muhasebecide bulunduğunu sözlerine eklemiştir. İllere gönderilmiş biletlerden satılmayanların keşideden iki gün önce buldukları yerde imha edildiklerini ve merkeze gelmediklerini; merkezde satılan biletlerin de muhasebecinin sorumluluğunda kaldığını vurgulamıştır. Encümenin 1938 yılı piyangosuna ait dört yüz biletin parasının zimmete geçirildiğine dair ithamının gerçek dışı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁷

Refet Ülgen’in ardından Karma Komisyon üyesi Konya mebusu M. Fikret Sılay söz almıştır. Mazbatada yöneltelen isnada şu cümlelerle açıklık getirmiştir: *“Reisi bulunduğu cemiyetin haklarını, menfaatlerini titiz bir dikkat ve hassasiyetle irtikâp eylediği; birçok yolsuz hareketlerle cemiyet kasasından şuna, buna, bilhassa yakınlarına ikramiye verdirmek suretiyle menfaatler temin, binnetice suiistimal eyleyen, TBMM azasına satılmak üzere altı yüz piyango biletinden dört yüz biletin*

⁴⁰⁶ A.g.e., ss. 123-125. Cemiyet ve kolej hesaplarının müfettiş Nizamettin Bey tarafından ikinci kez teftişi sırasında da iki bin liralık bir açık daha tespit edildiğini dile getirmiştir. Fakat yetkili kişilerin durumu izah etmesinin ardından, değil iki bin liralık iki paralık dahi açık olmadığını ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu noktada, teftişlerin kasıtlı bir biçimde sürdürüldüğünü ima etmiştir. Zira yetkili muhasebecinin iki bin liralık açık olmadığını ispatlayan belgenin bir nüshasını okulda tutmaması halinde çok daha vahim sonuçlar doğabileceğini göstermek istemiştir. Müfettiş raporunda belirtilen et ve yağ bedellerinde diğer okullara nazaran ciddi fark olduğuna dair tespitin gerçeği yansıtmadığını örneklerle izah etmiştir. Yine raporda geçen demirbaş eşya defterinin yokluğuna dair tespitin de gerçeği yansıtmadığını dile getirmiştir. Bunun ardından, aslen mali durumları iyi ailelerden gelen öğrencilere ilişkin rapordaki tespite açıklık getirmiştir. Kendi döneminde Fitnat Akdağ isimli öğrencinin üçüncü sınıfa alındığını ve fakat daha sonra sınıfı geçememiş olması sebebiyle öğrencilikten çıkarıldığını belirtmiştir. Daha sonra Antep cumhuriyet savcısı olan kardeşi tarafından okula tekrar kayıt yaptırılmasının kuşkululu görülmesini tenkit etmiştir. Ayrıca söz konusu öğrencinin, Erzincan depremi ardından başvekaletün uygun gördüğü bir komisyon tezkeresi ile parasız olarak alınmasına karar verilen öğrenciler arasında olduğunu da eklemiştir. Keza raporda geçen “başka mekteplerde iki sene sınıfta kalmış yahut çıkarılmış talebeyi parasız yatılı almışlar” ifadesinin de gerçeğe örtüşmediğini zira sözü edilen öğrencilerin, Maarif vekâletinin ilgili tamimine uygun olarak paralı öğrenci statüsüyle kabul edildiklerini belirtmiştir.

⁴⁰⁷ A.g.e., s. 127.

bedelini hile ve hud'a (oyun) kullanarak ihtilâsen zimmetine geçiren ve satılmamış biletlerin numaralarını zabıt varakalarında tağyir ve tahrifler icra ederek hususi evrakta sahtekârlık suçlarını işlemesi hususundan ibarettir."⁴⁰⁸

Sonuç olarak, Refet Ülgen'in yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin Karma Komisyon mazbatasını oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle Refet Ülgen'in dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁴⁰⁹ Refet Ülgen, kendisine yöneltilen "Görevi suiistimal suçu" nedeniyle yargılanmış ve beraat etmiştir.⁴¹⁰

2.1.6. Tokat Milletvekili Hasip Ahmet Aytuna'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından TBMM Yüksek Başkanlığına hitaben, 6 Haziran 1940 tarihinde bir tezkere kaleme alınmıştır. Adalet Bakanlığının (Adliye Vekâletinin) 3 Haziran 1940 tarihli tezkeresinde belirtildiğine göre, Ankara Cumhuriyet Savcılığı, Türk Maarif Cemiyeti Lisesi'nde müdür vekili bulunduğu sırada resmi kayıt ve defterler üzerinde tahrifat yaptığı iddiasıyla Tokat mebusu Hasip Ahmet Aytuna'nın hakkında takibat yapılabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını talep edilmiştir.⁴¹¹ Başbakanlık tezkeresinin kaleme alınıp TBMM'ye gönderilmesinin ardından ilgili dosyanın Karma Komisyona gönderilmesine karar verilmiştir.⁴¹²

Başvekâlet tezkeresinin ardından hazırlanan 3/269 esas numaralı Karma Komisyon mazbatasını, 17 Ocak 1942 tarihinde kaleme alınmıştır. İlgili milletvekili hakkındaki dosya öncelikle Hazırlık Komisyonuna gönderilmiştir. Hazırlık Komisyonunun mazbatasını 23 Aralık 1941'de tamamlanmıştır. Mazbatada Hasip Ahmet Aytuna'nın ilgili not defterleri üzerinde kazımak ve çizip yerlerine başka notlar yazmak suretiyle gerçekleştirdiği tahrifler ve düzeltmelerin (tashihlerin), hâkim kararıyla atanmış yeminli bilirkişinin raporuyla sabit olduğu belirtilmiştir.⁴¹³

⁴⁰⁸ A.g.e.

⁴⁰⁹ A.g.e., s. 128.

⁴¹⁰ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 372.

⁴¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 23, 23 Ocak 1942, 3/269 Esas Numaralı Tokat Mebusu Hasip Ahmet Aytuna'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatasını, s. 1.

⁴¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 12, 12 Haziran 1940.

⁴¹³ A.g.e., 3/269 Esas Numaralı Muhtelit Encümen Mazbatasını, s. 2.

Hazırlık Komisyonuna verdiği ifade sırasında, tek başına hem müdürlük, hem kâtiplik hem de evrak memurluğu görevlerini görmek zorunda kaldığını ve bütün işlere tamamıyla yetişemediğini belirtmiştir. Bu nedenle de defter ve yazı işleri için bazen serbest zamanı olan ve güvenini kazanmış öğrencilerin yardımına başvurduğunu ifade etmiştir. Ayrıca görülen noksanlıkların, kasten veya herhangi bir maksat güdülerek yapılmış düzeltmeler ve tahrifler olmayacağını da dile getirmiştir. Buna ek olarak, tahrifat yapmak isteseydi, bazı notlar üzerinde yaptığı düzeltmelerin yanına imzasını koymaması gerektiğini vurgulamıştır.⁴¹⁴

Tokat mebusu Hasip Ahmet Aytuna hakkındaki Karma Komisyon mazbatası, 23 Ocak 1942 Cuma günü TBMM genel kurulunda görüşmeye açılmıştır. Mazbata okunduktan sonra Hasip Ahmet Bey söz almıştır. İlk olarak sözlerine, komisyon mazbatasında belirtilen karara yani dokunulmazlığının kaldırılmasına taraftar olduğunu dile getirerek başlamıştır. Daha sonra, kendisine yöneltilen isnadın mahiyetine dair açıklamalarına geçmiştir. Bu doğrultuda öncelikle, Gazi Terbiye Enstitüsünde öğretmen olarak görev yaptığı sırada, 1933 yılından 1936 ders yılı sonuna kadar, Maarif Cemiyetinin Ankara Yenimahalle'deki ilk ve ortaokulunun müdürlüğünü yaptığını ifade etmiştir.⁴¹⁵ Tespit edilen silinti ve düzeltmelerin bir kısmında imzasının bulunduğunu, diğer bir kısmında ise bulunmadığını ve bu nedenle böyle bir ithamın muhatabı olduğunu vurgulamıştır.⁴¹⁶

Hasip Ahmet Aytuna'dan sonra Bursa milletvekili Nevzat Ayas, Karma Komisyonun verdiği kararda hukuken yerinde olduğunu belirterek söz almıştır. Ayrıca Hasip Ahmet Bey tarafından komisyona gönderilen son iki mektubun içeriklerinin ne sebeple sonuca etki etmediğini öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine söz alan, Karma Komisyon üyesi ve Konya milletvekili M. Tevfik Fikret Sılay sözü edilen mektupların, Milli Eğitim (maarif) müfettişi aleyhine olması ve Hasip Ahmet

⁴¹⁴ **A.g.e.** İfadesinde belirttiği hususlara karşın komisyon tarafından yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde karar verilecek olmasını yerinde bulmuştur.

⁴¹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 23, 23 Ocak 1942, s. 122. Hayatı boyunca aklından ve hayalinden geçmeyen bir isnat ile muhatap edildiği için yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını istediğini dile getirmiştir.

⁴¹⁶ **A.g.e.** Söz konusu silinti ve düzeltmelerin, görevden ayrıldıktan üç sene sonra yapılan teftişte müfettiş Halil Vedat Fıratlı tarafından görüldüğünü belirtmiştir. Görevden ayrılışının ardından binadan binaya taşınan, ortada duran, elden ele geçen ve birçok kimselerin elinde kalan bir defterin üzerinde imzası bulunmayan silintilerden dolayı kendisine suç isnat edilmesini kavrayamadığını dile getirmiştir. İmzası bulunan silintiler nedeniyle bir suçu varsa, onlara karşı sorumlu olmaya her zaman hazır olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca altında imzası olmayan silinti ve düzeltmeler dolayısıyla şikâyet eden, dava açan öğretmen, talebe veya veli olmadığını da sözlerine eklemiştir.

Bey'in mektuplarda yazdıklarını Genel Kurulda da arz edebilmesinin mümkün olması sebebiyle mazbataya yazılmadığını belirtmiştir.⁴¹⁷

Sonuç olarak, mazbata oylamaya sunulmuş ve TBMM tarafından Tokat milletvekili Hasip Ahmet Aytuna'nın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁴¹⁸ Dokunulmazlığının kaldırılmasını takip eden süreçte Aytuna'nın yargılamasına başlanmış ve beraatına karar verilmiştir.⁴¹⁹

2.2. 1946 Yılında Çok Partili Siyasi Hayata Geçildikten Sonra Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılan Milletvekilleri

2.2.1. Bağımsız Denizli milletvekili Reşad Aydın'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı F. Sirmen tarafından imzalanmış 23 Kasım 1949 tarihli ve 258 sayılı yazıda, Ankara Cumhuriyet Savcılığından gelen 23 Kasım 1949 tarihli ve 11807 sayılı yazı hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre, Türk Ceza Kanununun 147 ve 156. maddeleri delaletiyle 171. maddeye uygun harekette buldukları Denizli milletvekili Reşad Aydın tarafından ihbar edilen, Millet Partisinin⁴²⁰ Afyon milletvekili Sadık Aldoğan ve arkadaşları hakkında yapılan soruşturma sonucunda, ihbarın asılsız olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun ardından, Sadık Aldoğan ve arkadaşlarına iftira atması dolayısıyla Reşad Aydın hakkında kovuşturma yapılabilmesi amacıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir.⁴²¹

Başbakan Ş. Günaltay tarafından TBMM Yüksek Başkanlığına hitaben kaleme alınmış, 23 Kasım 1949 tarihli tezkerede, Denizli milletvekili Reşad Aydın hakkında Ankara Cumhuriyet Savcılığından alınan yazı ve Anayasanın 17. maddesi hükümleri çerçevesinde gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir. Zira Savcılıktan gelen yazıda Reşad Aydın'ın, Afyon milletvekili eski General Sadık Aldoğan ile

⁴¹⁷ A.g.e., ss. 122-123.

⁴¹⁸ A.g.e., s. 123.

⁴¹⁹ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 373.

⁴²⁰ Millet Partisi, 1948-1954 yılları arasında faaliyette bulunmuş bir siyasi partidir. Kurucuları arasında bulunan siyasetçilerden bazıları Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Yusuf Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan'dır.

⁴²¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 21, 30 Kasım 1949, 3/432 Esas Numaralı Denizli Milletvekili Reşad Aydın'ın Milletvekili Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Kurulan Karma Komisyon Raporu, s. 1.

Millet Partisi mensuplarından Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna haklarında iftira ettiği kanaatine varılmıştır.⁴²²

Hazırlık Komisyonu, 24 Kasım 1949 tarihli raporunu Karma Komisyon yüksek başkanlığına sunmadan önce milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması talep edilen Denizli milletvekili Reşad Aydınli'yı dinlemiş ve evrakını incelemiştir. Sonuç olarak, İçtüzüğün 180. maddesi gereğince ilgili milletvekili hakkındaki kovuşturma ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına oybirliği ile karar vermiştir. Zira isnat edilen eylemin, Anayasanın 12 ve 27. maddelerinde sayılan suçlardan olmadığı görülmüştür.⁴²³

Karma Komisyon tarafından 28 Kasım 1949 tarihinde hazırlanan 3/432 esas numaralı raporda, Hazırlık Komisyonunda alınmış karar doğrultusunda bir karara varılmıştır. Daha açık bir anlatımla, isnat olunan fiilin Anayasanın 12 ve 27. maddelerinde yazılı olan yasak eylemlerden olmaması nedeniyle ve İçtüzüğün 180/2. maddesi doğrultusunda Sadık Aldoğan hakkında yapılmak istenilen yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına oy çokluğu ile karar verilmiştir.⁴²⁴

Karma Komisyon raporunda belirtilen karara karşı, Cumhuriyet Halk Partisi Mardin milletvekili Mehmet Kamil Boran tarafından muhalefet şerhi yazılmıştır. Sadık Aldoğan'ın yargılanmasının dönem sonuna bırakılmasına karşı çıkmış ve ilgili hakkındaki esas kararın TBMM nezdinde verilmesi yönündeki iradesini beyan etmiştir.⁴²⁵

Denizli milletvekili Reşad Aydınli'nin yasama dokunulmazlığının kaldırılması talebine ilişkin Karma Komisyon raporu, 30 Kasım 1949 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Görüşme sırasında ilk sözü, Karma Komisyon sözcüsü ve CHP Konya milletvekili Ali Rıza Türel almıştır. İşin resmi makamlarca öğrenilmesi ve adalet makamlarınca soruşturma konusu yapılmasının başlıca sebebinin, Reşad Aydınli tarafından Milli Emniyet Başkanına yapılan ihbar olduğunu belirtmiştir. Buna göre, Reşad Aydınli 25 Ekim 1949 tarihinde Milli Emniyet Başkanına giderek mensup olduğu Millet Partisi'nin bazı toplantılar yaptığını ve milletvekili yahut idare heyeti üyesi olmadıkları halde bu toplantılara Fuat Arna ile Osman Bölükbaşı'nın da

⁴²² A.g.e.

⁴²³ A.g.e., 3/432 Esas Numaralı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

⁴²⁴ A.g.e., ss. 2-3.

⁴²⁵ A.g.e., s. 3.

katıldıklarını belirtmiştir.⁴²⁶ Reşad Aydınlı tarafından belirtildiği üzere, toplantılardan ilki, Devlet reisi hakkında ağır sözler sarf etmeleri nedeniyle bazı milletvekillerine karşı açılan davalar meselesine yönelik gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonunda Sadık Aldoğan'ın, İsmet İnönü'yü imha etmeyi düşündüklerini ifade etmiştir. Reşad Aydınlı'ya da bu girişimde yer almasına yönelik bir teklif yapılmıştır. Reşad Aydınlı'nın ifadesine göre, kendisi bu teklifi bazı vatani fikirler ileri sürerek reddetmiştir.⁴²⁷

Bir diğer toplantının da Seçim Kanunu tasarısı hakkında İlim Heyetine verilecek cevabın hazırlanması amacıyla düzenlendiğini ifade etmiştir. Bu toplantının sonunda kendisi, diğer arkadaşlarıyla birlikte Sadık Aldoğan tarafından yemeğe davet edilmiştir. Aydınlı, ailevi nedenlerle davete icabet etmemiş ve fakat önemli şeyler konuşulacağı bahsedilince, yemek sonrası gelmesinin istenmesine karşı çıkamamıştır. Aldoğan'ın evine gittiğinde, hazırda bulunanlar arasında Arna ve Bölükbaşı'nın da bulunduğunu belirtmiştir. Aldoğan'ın bu sefer, İnönü'nün imhasından vazgeçildiğini, onun yerine Celal Bayar'ın imha edilmesine karar verildiğine dair söylemde bulunduğunu aktarmıştır. Bu yolla, İnönü'nün söz konusu cinayeti yaptırmış olduğuna ilişkin propaganda ile halkı inandırıp ayaklanmaya sevk ederek, İnönü'yü etkisiz kılacaklarını ifade edilmiştir. Reşad Aydınlı kendi ifadesiyle, *"bu sakat fikirlere katılmasının mazur görülmesini"* isteyerek toplantıdan ayrılmıştır.⁴²⁸

Daha sonra, durumu Naci Pergel'e açıklamış; Fuat Arna ile Osman Bölükbaşı'na dikkat etmek gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca istenirse meseleyi Başbakan'a da anlatmaya hazır olduğunu söyleyerek Naci Bey'in yanından ayrıldığını dile getirmiştir. Durumu açıklamaya devam eden Ali Rıza Türel, Reşad Aydınlı'nın meseleyi Demokrat Parti başkanı Celal Bayar'a da açmış olduğunu dile getirmiştir. Celal Bayar'ın durumu Kazım Özalp'e anlatmasıyla beraber Cumhurbaşkanı haberdar edilmiş ve Reşad Aydınlı 14 Kasım günü Başbakan ile görüşmüştür.⁴²⁹

⁴²⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 21, 30 Kasım 1949, s. 232.

⁴²⁷ **A.g.e.**, s. 233. Ayrıca yöneltilen bu teklifi Hikmet Bayur'a açmak istediğini ve fakat cesaret edemediğini de sözlerine eklemiştir.

⁴²⁸ **A.g.e.**

⁴²⁹ **A.g.e.**

Ancak 16 Kasımda mesele ortaya çıktığında, Naci Bey'e telefon ederek ne kendisiyle ne de başbakan ile hiçbir şey görüşmediğini söylemiştir.⁴³⁰

Reşad Aydınli'nın ihbarı üzerine cumhuriyet savcılığı harekete geçmiş ve olayla ilgisi olduğu belirtilen şahıslardan Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılması için izin istenmiştir. Fakat soruşturma, ihbarın doğruluğunu gösterecek hiçbir netice vermediğinden, savcılık sanıklar hakkında takibat yapılmasının yersiz olduğuna karar vermiştir. Bu esnada Karma Komisyon, ihbarın doğruluğunu gösterecek hiçbir delil ve emare görülmediği için adalet makamlarınca yapılan aramaların neticesini öğrenmek ve ona göre ikinci bir rapor yazılmak üzere dosyayı Hazırlık Komisyonuna geri göndermiştir.⁴³¹

Yeni hiçbir delil elde edilemediği anlaşılınca Karma Komisyon, Sadık Aldoğan'a isnat edilen suçun Anayasa 12. maddedeki yasaklı eylemlerden olmasına rağmen ihbarın ciddi olduğu kanaatini edinemediği için dokunulmazlığın kaldırılmasına yer olmadığına oybirliği ile karar vermiştir.⁴³² Aynı gün, Ankara savcılığı da sanıklar hakkında takipsizlik kararı vermiş ve haklarında soruşturma yapılmış şahıslara iftira edildiğine kanaat getirerek Reşad Aydınli'nın dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmiştir. Karma komisyon sözcüsü Ali Rıza Türel, milletvekili Reşad Aydınli'ya isnat edilenin iftira suçu olduğunu ve doğurduğu sonuçlar itibariyle bir seneden beş seneye kadar hapis cezasını gerektirdiğini vurgulamıştır.⁴³³ İftira suçunun Anayasa 12. maddede sayılan suçlar arasında olmadığı için İctüzüğün 180/2 maddesi gereğince kovuşturma ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verildiğini belirtmiştir. Ancak Karma komisyon için kanuni bir mecburiyetten doğmuş olan bu neticenin TBMM genel kurulunu bağlamayacağını sözlerine eklemiştir.⁴³⁴

Daha sonra Reşad Aydınli söz almıştır. Savcılığın hızlı bir şekilde karar vermek zorunda kaldığı takipsizlik kararı neticesinde, iftira eden konumuna düştüğünü dile

⁴³⁰ A.g.e., ss. 233-234.

⁴³¹ A.g.e., s. 234.

⁴³² A.g.e.

⁴³³ A.g.e., s. 237. Hapis cezasının, Ceza Kanununun 285/2 maddesinden kaynaklanan bir müeyyide olduğuna işaret edilmiştir.

⁴³⁴ A.g.e., Ali Rıza Türel tarafından yasama dokunulmazlığının mahiyeti şu şekilde açıklanmıştır: "Yasama dokunulmazlığı ile sağlanan himaye bir imtiyaz değildir; bilakis, milli egemenliğin esasına dayanan amme menfaati ile ilgili yüksek bir prensibin neticesidir."

getirmiştir. Dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiş ve genel kurulun vereceği kararın kendisi için de isabetli olacağını ifade etmiştir.⁴³⁵

Reşad Aydınli'nın sözlerini bitirmesinin ardından CHP Ankara milletvekili Mümtaz Ökmen söz almıştır. Otuz seneye yaklaşan Türkiye Cumhuriyeti'nde, üçüncü defa suikastın meydana geldiğini ve bu hadisede, Türk kamuoyunun huzura kavuşamadığını vurgulamıştır.⁴³⁶ Reşad Aydınli üzerindeki şüphenin ancak mahkemeye sevk edilmesi ile ortadan kalkacağını belirtmiş; bu nedenle adalete teslim edilmesini talep etmiştir.⁴³⁷

Demokrat Parti Muğla milletvekili Nuri Özsanı ise parlamento geleneğinin yıkılmaması gerektiğini, yıkıldığı takdirde TBMM'nin kamuoyunda zor duruma düşeceğini belirtmiştir. Böyle bir kapının açılması halinde milletvekilleri ve özellikle muhalefetin huzurunu ve güvenliğini kaybedeceğini dile getirmiştir. Açıkladığı durumun daha büyük bir tehlike olduğunu, bu sebeple de çaresiz olarak Reşad Aydınli'nın yasama dokunulmazlığının kaldırılmaması gerektiğini, sırf bu görüşle komisyon raporuna imza attığını vurgulamıştır.⁴³⁸

Bu görüşe karşın, CHP Manisa milletvekili Feyzullah Uslu, DP Muğla milletvekili Necati Erdem ve CHP Mardin milletvekili Kamil Boran Reşad Aydınli'nın yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönündeki fikirlerini ortaya koymuşlardır.⁴³⁹ Sonuç olarak Meclis Başkanı, Reşad Aydınli'nın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını oylamaya sunmuş ve büyük bir çoğunlukla dokunulmazlığın kaldırılmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁰ Böylelikle, TBMM genel kurulunda, Karma Komisyon raporunun aksine bir karar alınmıştır. Asılsız ihbarda bulunmak ve iftira ile suçlanan ve dokunulmazlığı kaldırılan Reşad Aydınli'nın yargılamasının nasıl sonuçlandığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

2.2.2. Millet Partisi Milletvekili Sadık Aldoğan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

⁴³⁵ A.g.e., s. 239.

⁴³⁶ A.g.e., s. 241.

⁴³⁷ A.g.e., ss. 241-242.

⁴³⁸ A.g.e., ss. 242-243.

⁴³⁹ A.g.e., ss. 243, 246, 248.

⁴⁴⁰ A.g.e., s. 252.

Afyonkarahisar milletvekili Sadık Aldoğan hakkında farklı tarihlerde hazırlanmış üç ayrı Karma Komisyon raporu mevcuttur. Bunlardan ilki, İzmir Cumhuriyet Savcılığından alınan 10 Ağustos 1949 tarihli yazı üzerine Adalet Bakanlığının harekete geçmesi ve durumdan, Başbakanlığın haberdar edilmesi sonucunda hazırlanmıştır. Cumhuriyet savcılığının yazısını özet bir biçimde aktaran Adalet Bakanlığının 6 Eylül 1949 tarihli ve 487/216 sayılı tezkeresine göre Sadık Aldoğan, 20 Ağustos 1949 gecesini Karşıyaka Ar Gazinosu'nda söz almış ve şunları ifade etmiştir: *“Burasını İngiltere mi santıyorsunuz? Çörçil gibi adam kazanamadı ama o memleketteki hükümetlerde namus vardır. Onlarda sandalyelerine yapışacak kadar zillet yoktur. Yoksa işkembesini doldurmak için iktidarda durmak zillettir. Namuslu bir adam verdiği sözü yapmazsa o adama ve o hükümete namussuz denir.”*⁴⁴¹

İlgili Adalet Bakanlığı tezkeresinde belirtildiği üzere, 24 Ağustos 1949 tarihinde Ballıkuyu Ocak binasında düzenlenen toplantıda da şu sözleri sarf etmiştir: *“İkinci Dünya Harbinin sonunda Birleşmiş Milletler camiasına biz de dâhil olduk, fakat milletin sırtına bir kâbus ve ahtapot gibi yapışan şef ve onun hükümetleri buldukça, vaat edilen insan hakları hiçbir surette sağlanamaz.”*⁴⁴²

Yukarıda aktarılan sözlerle hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ettiği ve cumhurbaşkanı aleyhine sözlü tecavüzde bulunduğu ihbar edilen Sadık Aldoğan hakkında kovuşturma yapılabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Adalet Bakanı Fuat Sirmen de Anayasanın 17. maddesi gereğince hareket edilmesini talep etmiştir.

Adalet Bakanlığının tezkeresi üzerine, 15 Eylül 1949 tarihinde Başbakan Ş. Günaltay tarafından TBMM Yüksek Başkanlığına hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Adalet Bakanlığı tezkeresindeki gerekçeler sıralanarak Anayasanın 17. maddesi uyarınca gerekenin yapılması talep edilmiştir.⁴⁴³

Söz konusu gelişmelerin ardından Hazırlık Komisyonu ve Karma Komisyon toplanmıştır. Hazırlık Komisyonu karar verebilmek için İçtüzüğü'nün 178. maddesine göre Sadık Aldoğan'ı dinlemek üzere davet etmiş ve fakat kendisi davete icabet

⁴⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 25, 24 Mart 1950, 3/398 Esas Numaralı Afyonkarahisar Milletvekili Sadık Aldoğan'ın Milletvekilliği Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Kurulan Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁴⁴² **A.g.e.**

⁴⁴³ **A.g.e.**

etmediğinden dosya üzerinden sonuca ulaşılmıştır. Buna göre, cumhurbaşkanı aleyhine gıyabında sözlü tecavüzde bulunmanın TCK 158/2'ye göre cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bahsi geçen suçun, Anayasanın 12 ve 27. maddelerinde yazılı yasak eylemlerden olmaması sebebiyle kovuşturma ve yargılamanın dönem sonuna bırakılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Buna karşılık, hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyifte (küçük düşürmek) bulunması nedeniyle İçtüzüğü'nün 180. maddesine göre dokunulmazlığın kaldırılmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁴

Bu ilk Karma Komisyon raporunun ardından, Adalet Bakanlığının 1 Aralık 1949 tarihli ve 264/605 sayılı tezkeresini takip eden süreçte hazırlanmış bir başka Karma Komisyon raporu daha mevcuttur. Adalet Bakanlığının tezkeresinde İstanbul Cumhuriyet Savcılığ'ından gönderilen 18 Kasım 1949 tarihli ve 949/532 sayılı yazının içeriği özet bir biçimde aktarılmıştır.

Buna göre, İstanbul'un Kâğıthane, Sarıyer, Tophane, Beşiktaş, Yenışehir ve Ortaköy semtlerinde Millet Partisi tarafından tertiplenen çeşitli toplantılardan bahsedilmiştir. Sadık Aldoğan, kamuya açık bu toplantılarda hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir etmek, cumhurbaşkanına gıyabında sözlü tecavüzde bulunmak ve kanunlara alenen sövmekten suçlanmıştır. Hakkında TCK 158 ve 159 maddeleri uyarınca kovuşturma yapılabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Adalet Bakanı Fuat Sirmen de bu doğrultuda, Anayasanın 17. maddesine göre hareket edilmesini talep etmiştir.⁴⁴⁵ Adalet Bakanlığ'ından gelen tezkereyi takip eden süreçte, dönemin başbakanı Ş. Günaltay tarafından 6 Aralık 1949 tarihinde TBMM Yüksek Reisliğine hitaben bir tezkere hazırlanmıştır. Adalet Bakanlığ'ından gelen tezkerede belirtilen gerekçeler nedeniyle Sadık Aldoğan hakkında karar verilmesi istenmiştir.

Başbakanlık tezkeresinin ardından 22 Mart 1950 tarihinde Karma komisyon raporu hazırlanmıştır. Raporun yazımına geçilmeden önce Sadık Aldoğan'ın dinlenilmesi için kendisine tebligat yapılmış ve fakat gelmemiştir. Bunun üzerine yalnızca evrak incelenerek iki ayrı karar verilmiştir. Cumhurbaşkanına gıyapta tecavüzkâr bir dil kullanmasına dair adli takibatın, İçtüzüğü'nün 180. Maddesi uyarınca

⁴⁴⁴ A.g.e., 3/398 Esas Numaralı Karma Komisyon Raporu, ss. 2-3.

⁴⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 25, 24 Mart 1950, 3/442 Esas Numaralı Afyonkarahisar Milletvekili Sadık Aldoğan'ın Milletvekilliği Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Kurulan Karma Komisyon Raporu, s. 1.

dönem sonuna bırakılmasına karar verilmiştir. Buna karşılık, çeşitli zamanlarda, Millet Partisi'nin farklı semtlerdeki ilçe yapılanmalarında (ocaklarında) yaptığı konuşmalardaki çeşitli sözleriyle hükümetin manevi şahsiyetini tahkir etmekten dolayı dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁶

Sadık Aldoğan hakkında 3/506 esas numaralı son bir Karma komisyon raporu daha hazırlanmıştır. Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan 17 Mart 1950 tarih ve 45/154 sayılı tezkerede İstanbul Cumhuriyet savcılığında alınan yazının özeti sunulmuştur. İlgili savcılığın 9 Mart 1950 tarihli ve 950/229 sayılı yazısında belirtildiği üzere, Millet Partisi'nin Kumkapı Bucak şubesinin açılması nedeniyle 5 Mart 1950 tarihinde bir halka açık (umumi) toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantı esnasında yaptığı konuşma nedeniyle hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif ile cumhurbaşkanının gıyabında tecavüzkar sözler söylediği bildirilen Sadık Aldoğan hakkında kovuşturma yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Adalet Bakanı da Anayasanın 17. maddesi gereğince hareket edilmesini talep etmiştir.⁴⁴⁷

Daha önceki tezkerelerin hazırlanmasındaki yolun aynısı izlenmiştir. Bu doğrultuda başbakan Ş. Günaltay tarafından 21 Mart 1950 tarihinde TBMM Yüksek Başkanlığına hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Adalet Bakanı tarafından yöneltilen talebi yineleyerek, durumu TBMM'ye sunmuştur.

Karma Komisyon karara varmadan önce Hazırlık Komisyonu 22 Mart 1950 tarihinde Sadık Aldoğan'ın dinlenmesine karar vermiştir. Daha önceki davetlerde olduğu gibi burada da Sadık Aldoğan davete icabet etmemiştir. Bu nedenle, evrak üzerinden inceleme yapılmıştır. Sonuç itibarıyla, Kumkapı Ocağı'nın açılış töreninde cumhurbaşkanı gıyabında sözlü tecavüzde bulunmaktan dolayı soruşturma ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verilmiştir. Sadık Aldoğan aynı konuşmada; *"...Hükümete⁴⁴⁸ bir şey söylenmez, istediği kepezeliği yapsınlar..."*, *"...San Francisco'daki toplantıda sözünü tutmayan iki rezil hükümet kaldı, biri rezil Halk Partisi hükümeti, diğer de rezil Sovyet Rusya hükümetidir..."*, *"...Biz bunu tenkit ettiğimiz zaman herifler bizi tenkit ediyorsunuz diyorlar. Yedikleri b... bak kerataların, sizi tenkit etmeyelim de kimi tenkit edelim..."* sözlerini sarf etmiştir. Bu

⁴⁴⁶ A.g.e., 3/442 Esas Numaralı Karma Komisyon Raporu, ss. 2-3.

⁴⁴⁷ A.g.e., 3/506 Esas Numaralı Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁴⁴⁸ Burada bahsedilen hükümet CHP hükümetidir. Demokrat Parti'nin iktidara geliş tarihi 14 Mayıs 1950'dir.

nedenle, hakkında hükümetin manevi şahsiyetini tahkir etme suçlaması gündeme gelmiş ve dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir. Karma komisyon, Hazırlık komisyonunun raporunu inceledikten sonra aynı sonuca çoğunlukla varmıştır.⁴⁴⁹

Karma Komisyon raporları 24 Mart 1950 Cuma günü TBMM genel kurulunda görüşülmüştür. Toplantının başında Karma Komisyon başkanı CHP Tokat milletvekili Nazım Poroy, Sadık Aldoğan hakkındaki raporların öncelikle görüşülmesine dair bir önerge vermiştir.⁴⁵⁰ CHP Kütahya milletvekili Ahmet Tahtakılıç, Birinci Büyük Millet Meclisinin, yasama dokunulmazlığı kurumuna çok önem verdiğini, bu türden ivedilik ve acelecilik savlarının ağırbaşlılık ve hoşgörülülük anlayışına uymadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra hiçbir zorlayıcı yaklaşımın da kurumun ruhuna uygun düşmediğini dile getirmiştir.⁴⁵¹

CHP Bursa milletvekili Muhittin Baha Pars ise durumda kötü niyet aranacak hiçbir şey olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Sadık Aldoğan hakkında altı ay önceden gelen evrak olduğunu da eklemiştir. İktidar partisinin bir tür intikam hissine kapılmış olsaydı, Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlığının daha önceden kaldırılmış olacağını vurgulamıştır.⁴⁵²

Karma Komisyon başkanı Poroy'un önergesi oya sunulmuş ve öncelikle görüşülmesi kabul edilmiştir. Poroy, Sadık Aldoğan ile ilgili Karma Komisyona gelen dosya sayısının yirmi bir olduğunu söylemiştir. Ancak bunlardan üç tanesinin görüşülmekte olan genel kurul toplantısına geldiğini de belirtmiştir.⁴⁵³ Keza Karma Komisyondan çıkan bu üç kararın gaye ve maksatlarının aynı olması nedeniyle görüşme kolaylığı sağlaması için birlikte görüşülmesi talep edilmiştir. Bu

⁴⁴⁹ **A.g.e.**, 3/506 Esas Numaralı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

⁴⁵⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 25, 24 Mart 1950, s. 1015. Nazım Poroy, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasının önemli bir mesele olduğunu belirtmiştir. Bu önemli mesele dolayısıyla Sadık Aldoğan'ın daha fazla ıstırap çekmemesi için konunun öncelikle ele alınmasını talep ettiğini belirtmiştir.

⁴⁵¹ **A.g.e.**, s. 1015-1016.

⁴⁵² **A.g.e.**, s. 1016.

⁴⁵³ **A.g.e.**, ss. 1016-1017.

konuşmanın ardından söz alan DP Afyonkarahisar milletvekili Hasan Dinçer ise talebin usule uygun olmadığını, ayrı ayrı karara bağlanması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim ayrı olaylara ilişkin dosyaları bütün halinde konuşup oldubittiye getirmenin doğru olmadığını dile getirmiştir.⁴⁵⁴ Bunun üzerine Meclis Başkanı, birleştirerek görüşmek konusunda ayrıca bir rapor olmadığı için numara sırasına göre görüşüleceğini açıklamıştır.⁴⁵⁵

Akabinde söz alan Sadık Aldoğan, Anayasanın 17. maddesinin 1. fıkrasına göre bir milletvekilinin gerek Meclis içinde gerek Meclis dışında siyasi fikir ve kanaatlerini açıklamaktan sorumlu olamayacağını belirtmiştir. Gerek Mecliste gerek Meclis dışında konuştuklarının millet işleri üzerine olduğunu ve hiçbir şahsı kastetmediğini belirtmiştir.⁴⁵⁶

Bunun üzerine tekrar söz alan Nazım Poroy, yabancı hukukçulardan örnekler vererek nihai olarak yasama dokunulmazlığının bazen TBMM’de yanlış anlaşıldığını belirtmiştir. Sadık Aldoğan’ın, milletvekili seçildiğinden beri ilk defa, milletvekilinin her yerde her istediğini söyleyip, sözleri arasına küfür içerikli kelimeler de yerleştirmekte serbest olduğunu iddia ettiğini vurgulamıştır.⁴⁵⁷ Afyonkarahisar milletvekili Hasan Dinçer, Sadık Aldoğan’ın dört seneden beri hep aynı tarzda konuştuğunu, dört senedir yaptığı yüzlerce konuşmadan biri için bile bir takibat yapılmamış olmasına rağmen, son sene içerisinde konuşmalarının aleyhinde raporların Meclise gönderildiğini vurgulamıştır.⁴⁵⁸ Sadık Aldoğan’ın dokunulmazlığının kaldırılması için sebep olarak, hükümetin manevi şahsiyetini tahkir fiilinin gösterildiğini belirtmiştir. Ancak son zamanlarda Mecliste görüşülen af tasarısı içerisinde hükümetin manevi şahsiyetini tahkir eden fiillerin yanı sıra millet bekasına ve emniyetine kastetmiş casus ve komünistlerin bile bulunduğunu vurgulamıştır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ A.g.e., s. 1017.

⁴⁵⁵ A.g.e.

⁴⁵⁶ A.g.e., ss. 1018-1019. Sadık Aldoğan sözlerini pekiştirmek amacıyla şu cümleleri kurmuştur: *“Sorumlu olursak milletin işlerini nasıl konuşabiliriz, mebusluk vazifesini ne ile yaparız? Ne ile yapacağız vazifemizi? Burada oturmakla mı yapacağız? Olmaz. Halkın içine gireceksin, propaganda yapacaksın, siyasi fikirlerini izah edeceksin, ondan sonra seni anlayacaklar. Yoksa kavun musun koklayıp anlasınlar?”*

⁴⁵⁷ A.g.e., ss. 1022.

⁴⁵⁸ A.g.e., s. 1025.

⁴⁵⁹ A.g.e., ss. 1025-1026.

Çanakkale milletvekili Ali Rıza Kırsever, Sadık Aldoğan'ın senelerce askerlik hayatından alıştığı türden sert konuşmasını hoş karşılamak gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Aldoğan lehine karar verilmesini talep etmiştir.⁴⁶⁰ Gerek Sadık Aldoğan gerek Hasan Dinçer, ilk Karma Komisyon raporunun reddine dair önerge vermişlerdir. Oya sunulan önergeler reddedilmiştir. Bunlar ardından, Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılması kararının yer aldığı Karma Komisyon raporları ayrı ayrı oylamaya açılmıştır. Her üç karma komisyon raporu da kabul edilmiştir.⁴⁶¹ Böylelikle Sadık Aldoğan'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir etme ve Cumhurbaşkanı aleyhinde sözlü tecavüzde bulunma ile suçlanan Sadık Aldoğan hakkındaki yargılamanın nasıl sonuçlandığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.3. Demokrat Parti Döneminde Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılanlar

2.3.1. CHP Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı R. Nasuhioğlu imzasıyla kaleme alınan 24 Kasım 1951 tarihli ve 104/307 sayılı tezkerede, Ankara Cumhuriyet Savcılığında alınan 21 Kasım 1951 tarihli yazıya ilişkin bilgi verilmiştir. Buna göre, Ulus Gazetesi'ndeki "*Gözü Kapalı Oy Verme*" başlıklı yazısı nedeniyle Kars milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın hakkında Türk Ceza Kanununun 159. maddesi uyarınca takibat yapılabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Bu talep üzerine Adalet Bakanı, Anayasanın 17. maddesi uyarınca gereğinin yerine getirilmesini talep etmiştir.⁴⁶²

Adalet Bakanlığının tezkeresi üzerine 11 Aralık 1951 tarihinde Başbakan Adnan Menderes tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına hitaben bir tezkere hazırlanmıştır. 9 Eylül 1951 tarihli yazısı nedeniyle, Meclisi hakaret ve küçük görmekten (tahkir ve tezyif) dolayı sanık konumunda olan Hüseyin Cahit Yalçın'a ilişkin Anayasanın 17. maddesi dairesinde gereken kararın verilmesi talep edilmiştir.⁴⁶³

⁴⁶⁰ A.g.e., s. 1027.

⁴⁶¹ A.g.e., ss. 1034-1035, 1037.

⁴⁶² **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 14, 18 Nisan 1952, 3/256 Esas Numaralı Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın Milletvekili Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Kurulan Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁴⁶³ A.g.e., s. 1.

Başbakanlık nezdinde hazırlanan tezkere TBMM'ye havale edildikten sonra, 12 Aralık 1951 Çarşamba günkü genel kurulda, Karma Komisyona gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın hakkındaki dosya Karma Komisyona havale edildikten sonra İçtüzüğü'nün 178. maddesi gereği Hazırlık Komisyonuna gönderilmiştir. Komisyon, raporunu 24 Aralık 1951 tarihinde hazırlamıştır. Ulus Gazetesi'ndeki bahsi geçen yazı ayrıntılı bir biçimde incelendikten sonra, TBMM'nin manevi şahsiyetinin hakarete uğradığı ve küçük görüldüğü sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması gerektiğine karar verilmiştir.⁴⁶⁵

Ancak bu rapora karşın Karma Komisyon, Hazırlık Komisyon raporunun aksinde bir karar almıştır. Yazıda geçen “...millet gözü kapalı oy vermiştir...”, “...vatandaş şahsiyetine sahip ol, aklını, idrakini ve vicdanını kullan, her iki taraftan teklif edilen namzetler üzerinde düşün...”, “Öyle milletvekilleri görüyoruz ki bunların nasıl olup da o mevkie eriştiklerini izah etmek imkânı yoktur. Hatta kendileri bile belki içlerinden hallerine şaşmakta, gülmekte ve milletvekili olabildiklerine inanmamaktadırlar.” ifadelerinin TCK 159. maddede belirtilen suç oluşturmadığı düşünülmüştür. Sonuç olarak, dokunulmazlığın kaldırılmasına gerek olmadığına ve ilgili milletvekili hakkındaki takibatın dönem sonuna bırakılmasına çoğunlukla karar verilmiştir.⁴⁶⁶

Karma Komisyonun söz konusu kararı karşısında, on milletvekili muhalefet şerhi koymuştur. Ulus Gazetesi'ndeki “Gözü Kapalı Oy Verme” başlıklı yazının TBMM'nin manevi varlığına hakaret ve küçük görme niteliğinde olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir.⁴⁶⁷ Sonuç olarak, Hüseyin Cahit Yalçın hakkındaki kovuşturma ve yargılamanın dönem sonuna bırakılması kararına muhalif olduklarını açıklamışlardır.

Karma Komisyon raporu, 18 Nisan 1952 Cuma günü TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Rapor ve muhalefet şerhi okunduktan sonra ilk söz alan DP Ankara milletvekili Hamit Şevket İnce olmuştur. Kendisindeki milli heyecanı, ahlaki coşku ve düşünebilme yeteneğini üç kişiye borçlu olduğunu ve bunlardan birisinin de

⁴⁶⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 11, 12 Aralık 1951.

⁴⁶⁵ **A.g.e.**, 3/256 Esas Numaralı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

⁴⁶⁶ **A.g.e.**

⁴⁶⁷ **A.g.e.**, s. 3. Düşüncelerini gerekçelendirmek için yazıda geçen bazı cümlelerden örnek vermişlerdir: “Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili lazımdır. Aldatıcı Demokrat kölesi yahut sana şahsen emniyet telkin etmeyen Halk Partisi adayı lazım değildir.”

Hüseyin Cahit Yalçın olduğunu belirterek söze başlamıştır. Muhalefet şerhini yazan ve imzalayanlardan biri olarak Hüseyin Cahit Yalçın'a hürmet duymasına rağmen, sorumluluk doğuran bir fiilini af ve hoşgörü ile karşılayamayacağını eklemiştir.⁴⁶⁸ Ulus Gazetesi'ndeki yazıyı okuyan savcının iki suç tespit ettiğini ifade etmiştir. Bunlardan biri, TBMM'ne diğerinin de Demokrat Parti'ye hakaret olduğunu ifade etmiştir. Meclisin hukuki ve tarihi kutsal varlığına şiddetle taarruzlarda bulunulmuş olmasına, Demokrat Parti hakkındaki yayınlardan daha fazla sinirlendiğini vurgulamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın'ın ıskattan kurtulmak için Meclise iki ayda bir geldiğini ve kendisi hakkındaki raporun görüşüldüğü gün bile Genel Kurula katılmadığını vurgulamıştır.⁴⁶⁹

Hüseyin Cahit Yalçın'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılıp yargılanır ve beraat ederse ne olacak sorularıyla karşılaştığını belirtmiştir. Böylelikle, bu tür yazıların hakaret olmadığı öğrenilip adli yargının kanaatine vakıf olunacağını ifade etmiştir. Bundan sonra Halk Partisi'ne aynı ifade tarzıyla hücumu geçeceğini eklemiştir.⁴⁷⁰ Halkın Demokrat Parti'yi sevdiğini, bu gerçeği kabul etmenin gerekli olduğunu dile getirmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu gerçeği kabul etmezse Amerika'ya gidebileceğini vurgulamıştır.⁴⁷¹

Daha sonra söz alan DP Trabzon milletvekili Faik Ahmet Barutçu, tartışılmakta olan konuda hislerin bir kenara bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın dava konusu edilmiş yazısında savunduğu temel noktanın, parti listesine göre değil şahıslar üzerinde durarak oy verilmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu konu bağlamında, aynı sebeple Hüseyin Cahit Yalçın haricinde Ulus Gazetesi'nin yayın müdürü Cahit Sağlam hakkında da dava açıldığını belirtmiştir. Bu dava neticesinde mahkemenin, Cahit Sağlam için beraat kararı verdiğini gözler önüne sermiştir.⁴⁷²

Daha sonra, Karma Komisyon başkanı DP Manisa milletvekili Refik Şevket İnce söz almıştır. Tartışılan konunun, Hüseyin Cahit Yalçın'a ait yazının ortaya koyduğu olumlu yahut olumsuz etkiler olduğunu belirtilmiştir. Bu nedenle, ilgilinin hâkim önüne çıkarılmasının iki sene sonraya bırakılmasından kıyamet

⁴⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 18 Nisan 1952, s. 439.

⁴⁶⁹ A.g.e.

⁴⁷⁰ A.g.e., s. 440.

⁴⁷¹ A.g.e., s. 441.

⁴⁷² A.g.e., ss. 442-443.

kopmayacağını ifade etmiştir.⁴⁷³ Ardı sıra söz alan DP Tokat milletvekili ve Anayasa Komisyonu üyesi Zihni Betil, yazıda “Gözü Kapalı Oy Verme” sözünü açıklayan cümleleri tekrarlamıştır: “Millet umumi heyeti itibariyle Demokrat Parti’ye inanmış, onu tercih etmiş ve Demokrat Parti’nin listesini sandıklara atmıştır. Bu listenin içinde yazılı olan adayların yüzde doksan dokuzunun seçmenlerin büyük ekseriyetinin meçhulü olduğu muhakkaktır. Millet seçtiği vekillerinin şahıslarına itimadını göstermiş değil, bu şahısları bulan ve tavsiye eden partinin şahsiyetine inanmıştır.”⁴⁷⁴

Hüseyin Cahit Yalçın ile aynı gerekçe ile hakkında dava açılan yayın müdürü Cemal Sağlam’ın, TBMM’nin manevi şahsiyetine hakaret ve küçük görmek suçlamasıyla yapılan yargılamada beraat ettiğini bir kez daha vurgulamıştır. Ankara 2. Ağır Ceza Mahkemesinin 11 Mart 1952 tarihinde verdiği kararın ardından, Hüseyin Cahit Yalçın’ın da bu bağlamdaki suçluluk halinin ortadan kalktığını belirtmiştir.⁴⁷⁵ Söz alanların ardından müzakerenin yeterliliğine dair verilen önergeler oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

Yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin iki önerge daha okunarak oylamaya sunulmuş ve çoğunlukla kabul edilmiştir. Sonuç olarak, Hüseyin Cahit Yalçın’ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁶ Kendisine yöneltilen TCK 273. Maddede düzenlenen “TBMM’yi tahkir ve tezyif etme suçu” ile yapılan yargılama sonucunda beraat etmiştir.⁴⁷⁷

2.3.2 Cumhuriyet Halk Partisi Kars Milletvekili İbrahim Us’un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı Prof. Dr. H. Avni Göktürk tarafından 7 Nisan 1956 tarihinde Kars mebusu İbrahim Us’un yasama dokunulmazlığına ilişkin bir tezkere kaleme

⁴⁷³ A.g.e., s. 445.

⁴⁷⁴ A.g.e., s. 445.

⁴⁷⁵ A.g.e., ss. 445-446.

⁴⁷⁶ A.g.e., s. 447.

⁴⁷⁷ Aktaş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi...*, a.g.e., s. 373.

almıştır. Bu tezkereden, Isparta Cumhuriyet Savcılığında 23 Mart 1956 tarihinde, ilgili milletvekili hakkında bir yazı geldiği anlaşılmaktadır. Bu yazıda belirtildiği üzere, İbrahim Us'a ait *“Demokrat Parti vaatlerini yerine getirmedi, bu Adnan Menderes'i de partisini de yalancı mevkiine düşürdü”, “Başvekil Burdur konuşmasında iç ve dış düşmanlardan bahsetti. Dış düşmanı biliyoruz, iç düşman kimdir? Muhalefet mi? Asla... İç düşman varsa, o da Adnan Menderes'in ta kendisidir.”* ifadelerle sıfat ve hizmetinden dolayı Başbakan Adnan Menderes'e hakaret etmiştir. Bu doğrultuda savcılık, TCK 273/3 madde uyarınca takibatın yapılabilmesi için ilgili milletvekilinin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir.⁴⁷⁸

Adalet Bakanlığının tezkeresi ardından Başbakan Adnan Menderes imzalı ve 17 Nisan 1956 tarihli bir diğer tezkere hazırlanmıştır. İbrahim Us'un 19 Mart 1956 tarihinde Isparta CHP İl Başkanlığı tarafından düzenlenen toplantıdaki konuşması dolayısıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesine göre karar verilmesini talep etmiştir.⁴⁷⁹

Kars Mebusu İbrahim Us'un yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin Başbakanlık tezkeresi TBMM'ne gönderildikten sonra Karma Komisyona gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁸⁰ Söz konusu dosyanın Karma Komisyona gönderilmesinin ardından, Adalet Bakanlığı tezkeresinde belirtilen gerekçelerin incelemesinin yapılması için İçtüzük hükümlerine göre Hazırlık Komisyonu kurulmuştur. Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan raporda İbrahim Us'un dokunulmazlığının kaldırılmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, ilgili milletvekiline isnat edilen suçun şahsi suçlardan olup yasama göreviyle ilgili olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁸¹ Buna karşılık, Karma Komisyon ilgili milletvekili hakkındaki takibatın devre sonuna bırakılmasına çoğunlukla karar vermiştir.

Karma Komisyon kararına karşı yedi milletvekili tarafından muhalefet şerhi konulmuştur. Buna göre İbrahim Us'a isnat edilen suç, Başbakana topluluk önünde sözle tecavüzden ibarettir. İlgili milletvekilinin ifadelerinin yasama görevi ile alakası bulunmamaktadır. Keza, milletvekiline ait sözlerin Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12.

⁴⁷⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/326 Esas Numaralı Kars Mebusu İbrahim Us'un Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Başvekalet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁴⁷⁹ **A.g.e.**

⁴⁸⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 11, 20 Nisan 1956.

⁴⁸¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/326 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

maddesi kapsamına girmediğinin iddia edilemeyeceği vurgulanmıştır. Sonuç olarak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunununun metin ve ruhuna dayanarak yasama dokunulmazlığının kaldırılması kararında olduklarını açıklamışlardır.⁴⁸²

Karma Komisyon raporu, 4 Haziran 1956 Pazartesi günü Genel Kurulda görüşülmek üzere programa alınmıştır.⁴⁸³ Mazbata, 2 Temmuz 1956 Pazartesi günü TBMM Genel Kurulunda görüşmeye açılmıştır. Öncelikle, mazbata ve daha sonra DP İstanbul milletvekili Celal Türkgeldi'nin isteği üzerine muhalefet şerhi okunmuştur. Meclis başkanı, söz isteyen olmadığını ifade etmiş ve akabinde mazbatayı oylamaya açmıştır. Oylama sonucunda mazbatanın kabul edildiğini ve Komisyona iade edileceğini açıklamıştır. Bu açıklamanın ardı sıra DP İzmir milletvekili Ali İhsan Sebük karşı çıkmıştır. Böylelikle muhalefet şerhinin kabul edildiğini beyan etmiştir. Bu beyan üzerine başkan, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasının söz konusu olduğunu vurgulamış ve Komisyonun söz alıp almak istemediğini sormuştur. Karma Komisyon adına beyanda bulunan DP Seyhan (Adana) milletvekili Enver Batumlu, Komisyonun itirazı olmadığını belirtmiştir.⁴⁸⁴

Böyle bir duruma ilişkin gerek İchtüzükte gerek teamüller arasında bu tür bir uygulama olmamakla birlikte, TBMM'nin vereceği kararın en büyük teamül ve esas olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, yeniden oylamaya başvurulmuş ve muhalefet şerhinde belirtilen şekilde ilgili mebusun yasama dokunulmazlığının kaldırılması oylamaya açılmıştır. Sonuç olarak, kabul oyları baskın çıkmış ve İbrahim Us'un dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁴⁸⁵ TCK'nın 273. maddesinde düzenlenmiş "*Başbakana ifa ettiği hizmetten dolayı hakaret etme suçu*" nedeniyle yapılan yargılamanın sonucuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.3.3. Cumhuriyet Halk Partisi Kars Milletvekili Sırrı Atalay'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı Prof. Dr. H. A. Göktürk tarafından 12 Nisan 1956 tarihinde bir tezkere hazırlanmıştır. Tezkerede belirtildiğine göre, Mersin Cumhuriyet Savcılığından 30 Mart 1956 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Söz konusu yazıda, CHP'nin 17 Mart 1956 tarihinde Tarsus İlçe binasında düzenlediği kapalı salon

⁴⁸² A.g.e., 3/326 Esas Numaralı Mazbata, s. 3.

⁴⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 12, 4 Haziran 1956.

⁴⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 34.

⁴⁸⁵ A.g.e., s. 35.

toplantısında konuşan Sırrı Atalay, iktidarı iktisadi yönden şu cümlelerle eleştirmiştir: “*Altı senelik iktidar zamanında yedi buçuk milyar harcandı. Yapılan işler ancak iki buçuk milyarlık, geride kalan beş milyar ne oldu? Hırsızlıkları ve uğursuzlukları ileride mahkeme huzurunda soracağız...*” Bu sözleriyle hükümetin manevi şahsiyetine hakaret (tahkir) ettiği beyan edilen Sırrı Atalay hakkında takibat yapılması için yasama dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir.⁴⁸⁶

Adalet Bakanlığında gönderilen tezkereyi takip eden süreçte Başbakan vekili Ethem Menderes tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına hitaben 18 Nisan 1956 tarihinde bir tezkere daha kaleme alınmıştır. Tezkereden anlaşıldığı üzere, sözleriyle hükümetin manevi şahsiyetine hakaret ettiği bildirilen Sırrı Atalay hakkında Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesi gereğince ilgili kararın verilmesi talep edilmiştir.⁴⁸⁷

Başbakanlıktan TBMM’ye gönderilen tezkerenin ardından ilgili milletvekiline dair dosyanın Karma Komisyona gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁸⁸ Karma Komisyon tarafından hazırlanan 20 Haziran 1956 tarihli raporda, Sırrı Atalay tarafından işlendiği ileri sürülen suçun ortaya çıkmasına neden olan sözler aktarılmıştır. Buna göre, 17 Mart 1956 tarihli CHP’nin Tarsus Merkez Kaza Kongresi’nde, hükümeti beceriksizlik, kumarbaz zihniyetli bir evlat düşüncesiyle hareket etmekle eleştirmiştir. Traktör sayısındaki artışın, yurdu traktör mezarlığı haline getirdiği belirtilmiş ve bir harp çıkması halinde ordunun teçhizatını getirecek paranın kalmadığını vurgulamıştır. Keza altı senelik iktidarları zamanında yedi buçuk milyar harcandığını ve fakat yapılan işlerin iki buçuk milyar tutarında olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁸⁹

Karma Komisyon, Sırrı Atalay tarafından sarf edilen sözlerin, kendisini, hükümetin manevi şahsiyetine hakaret etmek nedeniyle zan altında bıraktığını belirtmiştir. Bu doğrultuda, bahsi geçen sözlerin yasama görevi dışında olması itibarıyla yasama dokunulmazlığının, İçtüzüğü’nün 180. maddesi ve Teşkilat-ı Esasiye

⁴⁸⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/327 Esas Numaralı Kars Mebusu Sırrı Atalay’ın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁴⁸⁷ **A.g.e.**

⁴⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 11, 20 Nisan 1956.

⁴⁸⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/327 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

Kanununun 12 ve 27. maddeleri uyarınca kaldırılmasına çoğunlukla karar verilmiştir.⁴⁹⁰

Karma Komisyonun kaleme aldığı mazbatanın 22 Haziran 1956 Cuma günü Genel Kurul gündemine alınmasına karar verilmiştir.⁴⁹¹ Sırrı Atalay'a ilişkin hazırlanmış 3/327 Esas Numaralı Karma Komisyon mazbatası, 2 Temmuz 1956 tarihindeki TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Öncelikle mazbata okunmuştur. Meclis Başkanı, Sırrı Atalay hakkındaki yasama dokunulmazlığına ilişkin işlemin başka bir güne ertelenmesini ve kendisine savunma hakkı tanınmasını istemiştir. Ardından İçtüzüğü'nün 180. maddesi yani milletvekilinin isterse Hazırlık Komisyonunda, Karma Komisyonunda ve TBMM Genel Kurulunda kendisini savunabileceği yahut bir arkadaşını görevlendirebileceğini hatırlatmıştır. Sonuç olarak, isteseydi savunmada bulunabileceğini ve bu nedenle ertelemeye gerek olmadığını ifade etmiştir.⁴⁹²

Mazbatayı oylamaya açacağı sırada DP Tekirdağ milletvekili Abdurrahman Ferit Alpiskender encümen adına söz istemiştir. İlgili mebus, Sırrı Atalay'ın Komisyona yazılı olarak başvurup Hazırlık Komisyonunda savunmasını yaptığını açıklamıştır. Hazırlık Komisyonunun, Karma Komisyon adına savunma aldığını sözlerine eklemiştir. İstese TBMM Genel Kuruluna da gelebileceğini belirtmiş ve gelmediğine göre, mutlak surette kendisini Genel Kurula getirtme mecburiyetinde olmadıklarını vurgulamıştır.⁴⁹³ Abdurrahman Ferit Alpiskender'in konuşmasının bitimi üzerine, encümen mazbatasını oylamaya sunulmuştur. Mazbata oylama sonucunda kabul edilmiş ve Sırrı Atalay'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Sırrı Atalay hakkındaki bir diğer Karma Komisyon mazbatasını ise, Adalet Bakanlığının, Başbakanlığa hitaben hazırladığı 9 Nisan 1956 tarihli tezkeresini takip eden süreçte hazırlanmıştır. Adalet Bakanlığı, Sırrı Atalay'ın farklı yer ve zamanlardaki hükümetin manevi şahsiyetine ve Başbakan Adnan Menderes'e hakaret niteliğindeki konuşmalarından örnekler vermiştir. Buna göre, 20 Temmuz 1955 tarihinde Tuzluca'daki CHP ilçe kongresinde; "*Adnan Menderes basiretsiz bir kaptandır...*" sözünü sarf etmiştir. Bunun ardından, 21 Temmuz 1955'te CHP'nin İğdir toplantısında, "*...memlekette şeker, çay, mensucat, hububat ve topyekün*

⁴⁹⁰ A.g.e.

⁴⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 12, 22 Haziran 1956.

⁴⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 37.

⁴⁹³ A.g.e.

memleketin iktisadiyatına tesir eden maddelerin hükümetin idaresizliği yüzünden kıt olduğu...”, “...nasıl ki zar atan bir kumarbaz gözünü kapar şansına şaş beş atarsa, Demokrat Parti hükümeti bugün bir kumarbaz gibi memleket iktisadiyatını idare etmekte...” şeklinde sözler sarf etmiştir. Yine 21 Ağustos 1955 tarihli CHP Zonguldak merkez il kongresinde, “Neron’dan Peron’a kadar bütün diktatörler hakikatin önünde dize gelip hesap vermişler, sen mi hesap vermeyeceksin küçük Menderes...” ifadesini kullanmıştır. 30 Ağustos 1955’te gerçekleştirilen CHP Ödemiş kongresinde de şu cümleleri kullanmıştır: “...kara gün için toplayıp kendilerine teslim ettiğimiz 127 ton altını bir kumarbaz gibi kullanarak bugünkü iktidar eritmiştir... Bugün iktidar partisi muhalefete karşı o kadar zalimane hareket ediyor ki, bu zulüm ancak demir perde arkasında tasavvur edilebilir. Demokrat Partiyi tutanlar kendi partizanlarını mütemadiyen zenginleştirmekte ve onlara hudutsuz menfaat temin etmektedir.”⁴⁹⁴ Son olarak, 17 Mart 1956 tarihli CHP Tarsus İlçe merkezinde yaptığı konuşma sırasında da iktidarın mirasyedi düşüncesiyle hareket ettiğini, bir harp olursa ordunun teçhizatını getirecek para kalmadığını ifade etmiştir.⁴⁹⁵ Adalet Bakanı Prof. Dr. H. Avni Göktürk, mazbatada belirtilen sözlere dayanarak, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesi uyarınca gereğinin yapılmasını arz etmiştir.⁴⁹⁶

Adalet Bakanlığından gelen tezkere üzerine, Başbakan Adnan Menderes tarafından TBMM Başkanlığına hitaben 17 Nisan 1956 tarihli bir tezkere kaleme alınmıştır. Sırrı Atalay’ın Iğdır, Tuzluca, Zonguldak, Ödemiş ve Tarsus’ta düzenlenen CHP toplantılarında yaptığı konuşmalarından dolayı gündeme gelen suçlardan bahsedilmiştir. Bu nedenle, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesi uyarınca gereken kararın verilmesini arz etmiştir.⁴⁹⁷

Karma Komisyon tarafından 29 Haziran 1956 tarihinde, dört ayrı karar verilmiştir. Zira Sırrı Atalay tarafından dört ayrı yerde yaptığı konuşmalardan dolayı yasama dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Encümen 36 numaralı kararıyla Sırrı Atalay’ın Iğdır’daki konuşmasında, hükümetin manevi şahsiyetine hakaret etmek nedeniyle yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını gerekli

⁴⁹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/328 Esas Numaralı Kars Mebusu Sırrı Atalay ve Kırşehir Mebusu Osman Alişiroğlu’nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürəkkep Muhtelit encümen Mazbatası, ss. 1-2.

⁴⁹⁵ **A.g.e.**, 3/328 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

⁴⁹⁶ **A.g.e.**, 3/328 Esas Numaralı mazbata, s. 2.

⁴⁹⁷ **A.g.e.**, 3/328 Esas Numaralı mazbata, s. 1.

görmüştür. Ancak Başbakana sıfat ve hizmetlerinden dolayı tahkir suçuyla ilgili takibatın, devre sonuna bırakılmasına çoğunlukla karar vermiştir.⁴⁹⁸

Komisyon, 37 numaralı kararıyla Sırrı Atalay'ın Zonguldak merkezinde bulunan İnci Gazinosunda düzenlenen konuşmasında sarf ettiği sözleri için yapılacak takibatı da devre sonuna bırakmıştır.⁴⁹⁹ Buna karşın, 38 numaralı kararla Tuzluca şehir sinemasında gerçekleştirilen konuşma nedeniyle yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını gerekli görmüştür.⁵⁰⁰ Ardından verilen 39 numaralı kararlar, Ödemiş'te yapılan konuşma dolayısıyla Sırrı Atalay'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılması gerekli görülmüştür.⁵⁰¹ Son olarak da, Tarsus'ta gerçekleştirilen konuşma dolayısıyla takibatın devre sonuna bırakılmasını içeren 40 numaralı karar verilmiştir.⁵⁰²

Karma Komisyonun hazırladığı mazbata, 2 Temmuz 1956 tarihli TBMM Genel Kurulunda görüşmeye açılmıştır. Mazbata dört ayrı karar içerdiği için her biri ayrı ayrı okunmuştur. Bahsi geçen kararlara ilişkin söz isteyen milletvekili olmadığından her bir karar doğrudan oylamaya açılmış ve kabul edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle Sırrı Atalay'ın bir kısım sözleri nedeniyle yasama dokunulmazlığı kaldırılmış, bir kısmının takibatı devre sonuna bırakılmıştır.⁵⁰³

Sırrı Atalay hakkında hazırlanan son Karma Komisyon mazbatasını, 1 Haziran 1956 tarihli Adalet Bakanlığı tezkeresini takip eden süreçte hazırlanmıştır. Tezkereden anlaşıldığı üzere Mersin Cumhuriyet Savcılığı, 17 Mart 1956 tarihinde gerçekleştirilen CHP Tarsus toplantıda, Sırrı Atalay tarafından yapılan konuşmasındaki bazı sözleri nedeniyle takibat yapılabilmesi için, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmiştir. Bu doğrultuda, Adalet Bakanı Prof. Dr. H. Avni Göktürk, Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre gereğinin yerine getirilmesini arz etmiştir.⁵⁰⁴

Adalet Bakanlığı tezkeresinin ardından, 11 Haziran 1956 tarihinde Başbakan Adnan Menderes imzasıyla TBMM'ye bir tezkere gönderilmiştir. Bu tezkerede, Sırrı

⁴⁹⁸ **A.g.e.**, 3/328 Esas Numaralı mazbata, s. 3.

⁴⁹⁹ **A.g.e.**, 3/328 Esas Numaralı mazbata, s. 4.

⁵⁰⁰ **A.g.e.**, 3/328 Esas Numaralı mazbata, s. 5.

⁵⁰¹ **A.g.e.**, 3/328 Esas Numaralı mazbata, s. 6.

⁵⁰² **A.g.e.**, 3/328 Esas Numaralı mazbata, s. 7.

⁵⁰³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, ss. 37-38.

⁵⁰⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/370 Esas Numaralı Kars Mebusu Sırrı Atalay ve Kırşehir Mebusu Osman Alışiroğlu'nun Teşrii Masuniyetlerinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatasını, s. 1.

Atalay hakkında Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesi gereğinin yerine getirilmesi talep edilmiştir.⁵⁰⁵ Başbakanlık tezkeresinin TBMM'ye ulaşmasının ardından ilgili mebus hakkındaki işleme Karma Komisyon tarafından devam edilmiştir. Komisyonun 29 Haziran 1956 tarihli mazbatasında, Sırrı Atalay'ın CHP Tarsus toplantısındaki konuşmasından aktarım yapılmıştır. İlgili milletvekilinin, *“Ey Sayın Menderes, bu memleketin hayatını senin iki dudağın arasına bırakmayacağız. 6 Eylül hadisesine sebebiyet veren sensin. Dünya huzurunda Türk Milletini barbar Türk diye andırdın. Buna sebep sensin...”* sözleri nedeniyle Başbakana sıfat ve hizmetinden dolayı hakaret etmekten zan altında olduğu belirtilmiştir. Ancak netice itibarıyla, Sırrı Atalay'ın Tarsus'ta zikrettiği sözleri nedeniyle yapılacak takibatın devre sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.⁵⁰⁶

Karma Komisyonun hazırladığı mazbata, 2 Temmuz 1956 tarihinde TBMM Genel Kurulu gündemine alınmıştır. İlgili mazbata hakkında söz isteyen milletvekili olmadığından, doğrudan oylamaya açılmıştır ve kabul edilmiştir.⁵⁰⁷

2.3.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi* Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu'nun Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Kırşehir milletvekili Osman Alişiroğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair açıklamalara geçmeden önce bir konuya açıklık getirmek yerinde olacaktır. Yasama dokunulmazlığı kaldırılan bir diğer milletvekili olan Sırrı Atalay hakkında hazırlanan üç mazbatadan ikisinde Osman Alişiroğlu'nun da ismi geçmektedir. Diğer bir ifadeyle, 3/328 ve 3/370 esas numaralı Karma Komisyon mazbataları hem Sırrı Atalay hem de Osman Alişiroğlu hakkında hazırlanmıştır. Bu nedenle, bahsi geçen mazbataların hazırlanış süreçlerine ilişkin uzun bir açıklama yapılmayacaktır. Sadece yasama dokunulmazlığı kaldırılma isteminin gerekçesi ve sonucu aktarılacaktır.

⁵⁰⁵ **A.g.e.**

⁵⁰⁶ **A.g.e.**, 3/370 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

⁵⁰⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 38.

* CMP, 1954-1958 arasında dört sene faaliyet göstermiş bir siyasi partidir. 1958 yılında CMP ile Türkiye Köylü Partisi (TKP) birleşmiş ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) kurulmuştur.

Osman Alişiroğlu hakkındaki ilk mazbata 13 Nisan 1956 tarihindeki Adalet Bakanlığı tezkeresi üzerine hazırlanmıştır. Tezkereden anlaşıldığı üzere, ilgili milletvekilinin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair Mersin Cumhuriyet Savcılığı, 29 Mart 1956 tarihinde bir yazı göndermiştir. 18 Mart 1956'daki CHP merkez ilçe kongresinde, Demokrat Parti'nin bir anonim şirket olarak çalıştığı, yargıçların Adalet Bakanlığının emrinde bulunduğu, 6-7 Eylül olayında milli servetin mahvolduğu, muhalefetin bu konudaki çalışmalarının yıkılmak istenildiği, Demokrat Partililerin basireti kör, zalim ve mideci beceriksizler olduğu, seçimlerin yaklaşmasından telaşa düşerek hileli yollara başvurdukları, memleketin bu berduşlardan kurtarılması gerektiği şeklinde sözler sarf ettiği belirtilmiştir.⁵⁰⁸ Aktarılan sözlerle hükümetin manevi şahsiyetine hakaret edildiği vurgulanmıştır. Adalet Bakanı Prof. Dr. H. Avni Gökürk Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. Maddesine göre gereğin yapılmasını arz etmiştir.⁵⁰⁹ Bunun ardından, 18 Nisan 1956 tarihinde Başbakan yardımcısı Ethem Menderes tarafından bir tezkere hazırlanmıştır. Osman Alişiroğlu'nun 18 Mart 1956 tarihli konuşmasında sarf ettiği sözler nedeniyle Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesinin gereğinin yapılmasını arz etmiştir.⁵¹⁰

Başbakanlık tezkeresi üzerine TBMM tarafından ilgili milletvekili hakkındaki dosya Karma Komisyona gönderilmiştir.⁵¹¹ Karma Komisyon, ilgili milletvekili hakkındaki kararını 20 Haziran 1956 tarihli mazbatasında açıklamıştır. Komisyon, Osman Alişiroğlu'nun CHP Tarsus merkez ilçe kongresinde sarf ettiği sözler nedeniyle yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını gerekli bulmuştur.⁵¹² Komisyon mazbatasının 22 Haziran 1956 tarihinde TBMM tarafından gündeme alınması kararlaştırılmıştır.⁵¹³

Osman Alişiroğlu hakkındaki mazbata, 2 Temmuz 1956 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Öncelikle mazbata okunmuş ve ardından Meclis Başkanı, ilgili milletvekilinin Genel Kurulda hazır bulunup bulunmadığını sormuştur. Salonda bulunmadığı anlaşıncaya, mazbata doğrudan oylamaya

⁵⁰⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/329 Esas Numaralı Kırşehir Mebusu Osman Alişiroğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁵⁰⁹ **A.g.e.**, 3/329 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

⁵¹⁰ **A.g.e.**, 3/329 Esas Numaralı Mazbata, s. 1.

⁵¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 11, 20 Nisan 1956.

⁵¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/329 Esas Numaralı Mazbata, s. 3.

⁵¹³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 12, 22 Haziran 1956.

sunulmuştur. Kabul edilmiş ve Osman Alişiroğlu'nun yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁵¹⁴

Adalet Bakanlığı, ilgili Cumhuriyet Savcılığının istemi doğrultusunda Osman Alişiroğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair 9 Nisan 1956 tarihli bir tezkere hazırlamıştır. Gerekçe olarak, Osman Alişiroğlu'nun CHP Tarsus İlçe merkezinde yaptığı konuşma gösterilmiştir. 17 Mart 1956 tarihli bu konuşma sırasında, *“Kıbrıs'ı kaybediyoruz, İstanbul hadiselerini tertip edenler iki kişidir; kurtuluşun tek çaresi Adnan Menderes hükümetinin yıkılmasıdır...”* demek suretiyle 6-7 Eylül olaylarına değinen ilgili mebusun TCK 161. maddeyi ihlal ettiği belirtilmiştir.⁵¹⁵

Adalet Bakanlığının tezkeresi üzerine 17 Nisan 1956 tarihli Başbakanlık tezkeresi hazırlanmıştır. Başbakanlık tezkeresini takip eden süreçte, 29 Haziran 1956 tarihli Karma Komisyon mazbatası hazırlanmıştır. Tarsus'ta yapılan konuşmaya dair 3/329 esas numaralı mazbatanın hazırlandığı ve TBMM Genel Kurul gündeminde olması nedeniyle ikinci bir karar verilmesi gerekli görülmemiştir.⁵¹⁶

Osman Alişiroğlu hakkında son Karma Komisyon mazbatasını, Adalet Bakanlığının 1 Haziran 1956 tarihli tezkeresi üzerine hazırlanmıştır. Mersin Cumhuriyet Savcılığı, ilgili milletvekilinin 17 Mart 1956 tarihli CHP Tarsus toplantısındaki konuşması dolayısıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmiştir. Bu doğrultuda, Adalet Bakanı Prof. Dr. H. Avni Göktürk tarafından Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesi gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir.⁵¹⁷

Bahsi geçen tezkerenin ardından, 11 Haziran 1956 tarihli Başbakanlık tezkeresi hazırlanmıştır. Adalet Bakanlığının tezkeresinde belirtilen nedenle, ilgili milletvekili hakkında Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre gereğinin yapılması istenmiştir.⁵¹⁸ Dosyanın TBMM'ye intikalinden sonra, Karma Komisyon 29 Haziran 1956 tarihinde

⁵¹⁴ A.g.e., s. 37.

⁵¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/328 Esas Numaralı Kars Mebusu Sırrı Atalay ve Kırşehir Mebusu Osman Alişiroğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatasını, s. 2.

⁵¹⁶ A.g.e., 3/328 Esas Numaralı Mazbata, s. 7.

⁵¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/370 Esas Numaralı Kars Mebusu Sırrı Atalay ve Kırşehir Mebusu Osman Alişiroğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatasını, s. 1.

⁵¹⁸ A.g.e.

mazbatasını hazırlamıştır. Osman Alişiroğlu'nun Tarsus'taki konuşması esnasında “...seçimleri biz, neticeyi iki berduş kazandı...” demek suretiyle hem Cumhurbaşkanı hem Başbakanı kastettiği belirtilmiştir. Sonuç olarak, ilgili milletvekilinin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek görülmemiş; takibatın devre sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.⁵¹⁹

Karma Komisyon mazbatası 2 Temmuz 1956 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Önce okunmuş ve ardından mazbata hakkında söz isteyen olmadığından, doğrudan oylamaya geçilmiştir. Oylama sonucunda mazbata kabul edilmiştir.⁵²⁰ Bir diğer ifadeyle, ilgili milletvekili hakkındaki takibat devre sonuna bırakılmıştır.

2.3.5. Cumhuriyet Halk Partisi Malatya Milletvekili Kamil Kırıköğlu'nun Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Malatya milletvekili Kamil Kırıköğlu hakkında üç ayrı Karma Komisyon mazbatası hazırlanmıştır. Bu mazbatalardan ilki, 13 Haziran 1955 tarihli Adalet Bakanlığı tezkeresi ardından kaleme alınmıştır. Başbakanlığa hitaben hazırlanan mazbatadan anlaşıldığı üzere, İstanbul Cumhuriyet Savcılığı tarafından 7 Haziran 1955 tarihli bir yazı gönderilmiştir. Bahsi geçen yazıda, Başbakan Adnan Menderes'e görevi nedeniyle hakaret etmekle suçlanan Kamil Kırıköğlu hakkında takibat yapılabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Dönemin Adalet Bakanı⁵²¹ tarafından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde gereğin yerine getirilmesi talep edilmiştir.⁵²²

Adalet Bakanlığı tezkeresi üzerine, Başbakan Adnan Menderes tarafından 1 Temmuz 1955 tarihli tezkere hazırlanmıştır. Çatalca'nın Kaleiçi mahallesindeki CHP kongresindeki konuşması esnasında işlediği suç dolayısıyla gerekenin yapılmasını

⁵¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/370 Esas Numaralı, s. 2.

⁵²⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 38.

⁵²¹ Bu tabirin kullanılmasının sebebi, ilgili Zabıt Ceridesinde, Adliye Vekilinin ad ve soyadının yazılmamış olmasıdır.

⁵²² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/222 Esas Numaralı Malatya Mebusu Kamil Kırıköğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

istemiştir.⁵²³ TBMM, 4 Haziran 1956 tarihinde, ilgili Başbakanlık tezkeresinin gündeme alınmasına karar vermiştir.⁵²⁴

Karma Komisyona gönderilen dosya hakkında öncelikle Hazırlık Komisyonu inceleme yapmıştır. Hazırlık Komisyonu mazbatasının ardından hazırlanan Karma Komisyon mazbatasında, Kamil Kırıkoğlu'na isnat olunan suçun Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12 ve 27. maddelerinde yazılı suçlardan olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle, ilgili milletvekiline ilişkin takibatın devre sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.⁵²⁵

Karma Komisyonun 3/222 esas numaralı kararı, 2 Temmuz 1956 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Mazbata okunduktan sonra, söz almak isteyen milletvekili olmadığından doğrudan oylamaya geçilmiştir. Sonuç olarak, mazbata kabul edilmiş ve Kamil Kırıkoğlu hakkındaki takibat devre sonuna bırakılmıştır.⁵²⁶

Kamil Kırıkoğlu hakkındaki bir diğer Karma Komisyon mazbatasına ise, 25 Mayıs 1956 tarihli Adalet Bakanlığı tezkeresini takip eden süreçte hazırlanmıştır. Adalet Bakanlığı tezkeresi 25 Nisan 1956 tarihinde hazırlanmıştır. Tezkereden anlaşıldığı üzere, Bursa Cumhuriyet Savcılığı tarafından kaleme alınan yazıda Kamil Kırıkoğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Zira 21 Mart 1956 tarihli CHP'nin Bursa'da düzenlediği toplantı esnasındaki konuşmasında, Başbakan Adnan Menderes'e hakaret ettiği belirtilmiştir. Savcılık talebi doğrultusunda, Adalet Bakanı Prof. Dr. H. Avni Göktürk, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun gereğinin yerine getirilmesini istemiştir.⁵²⁷

Adliye Bakanlığı tezkeresinin ardından, Başbakan Adnan Menderes tarafından 10 Mayıs 1956 tarihli tezkere kaleme alınmıştır. CHP Bursa toplantısındaki konuşması dolayısıyla Kamil Kırıkoğlu'na ilişkin takibat yapılabilmesi amacıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesince gereğin yerine getirilmesini istemiştir.⁵²⁸

⁵²³ **A.g.e.**

⁵²⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 12, 4 Haziran 1956.

⁵²⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/222 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

⁵²⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 34.

⁵²⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/353 Esas Numaralı Malatya Mebusu Kamil Kırıkoğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁵²⁸ **A.g.e.**

Başbakanlık tezkeresinin TBMM'ye ulaşmasını takip eden süreçte ilgili dosya Karma Komisyona gönderilmiştir. Komisyon, 29 Haziran 1956 tarihli mazbatasında, Kamil Kırıkoğlu'nun Bursa konuşmasında suç oluşturan sözlerinden alıntı yapmıştır. Buna göre Kamil Kırıkoğlu konuşmasında şu cümlelere yer vermiştir: *“Amerikalılar bize para vermiyorlar, verdiklerini de soruyorlar, nerelere sarf ettiniz diyorlar? Bunda Menderes kadar ben de üzüntü duymaktayım. Fakat Menderes bu hususta, beni vatansızlıkla itham ediyor. Ben de derim ki, asıl bu tabire benden fazla kendisi müstahaktır. Bunun tek çaresi bu makamdan kalkıp gitmektir.”*⁵²⁹

Karma Komisyon, Hazırlık Komisyonunda karar kılınan yönde, Kamil Kırıkoğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek olmadığına ve hakkındaki takibatın devre sonuna bırakılmasına karar vermiştir.⁵³⁰

Karma Komisyon mazbatası, 2 Temmuz 1956 Pazartesi günü TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Mazbata okunduktan sonra, söz isteyen olmadığı için doğrudan oylamaya sunulmuştur. Sonuç olarak, mazbata kabul edilmiş ve ilgili milletvekili hakkındaki takibat devre sonuna bırakılmıştır.⁵³¹

Kamil Kırıkoğlu hakkında hazırlanan son Karma Komisyon mazbatası, 25 Nisan 1956 tarihli Adalet Bakanlığı tezkeresini takip eden süreçte hazırlanmıştır. Tezkere, Düzcü Cumhuriyet Savcılığında gelen yazı üzerine kaleme alınmıştır. Savcılık yazısında, Kamil Kırıkoğlu'nun CHP Düzcü toplantısındaki konuşmasının, hem hükümetin manevi şahsiyetine hem Başbakan Adnan Menderes'e hakaret niteliğini taşıdığı vurgulanmıştır. Bu nedenle, ilgili milletvekiline ilişkin takibatın gerçekleştirilebilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Sadece istenmekle kalmamış, buna ilaveten suçlanmasına neden olan konuşmanın ilgili bölümü de aktarılmıştır: *“Hükümet ahmakça aldığı iktisadi bir kararla müşkül duruma düşmüştür. Bu memlekette karaborsayı ihdas eden Adnan Menderes'tir. Malatya'da söylediğim gibi Adnan Menderes, demokrasinin başına halen bir çorap örmektedir. Bu memleketin iktisadiyatını mahveden bu aciz hükümetin çekilip bir başka hükümetin iş başına gelmesi lazımdır.”*⁵³² Sonuç olarak, Adalet Bakanı Prof.

⁵²⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/353 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

⁵³⁰ **A.g.e.**

⁵³¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 38.

⁵³² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/352 Esas Numaralı Malatya Mebusu Kamil Kırıkoğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürrekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

Dr. H. Avni Göktürk, Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre gereğin yapılmasını talep etmiştir.

Adalet Bakanlığı tezkeresi ardından, 10 Mayıs 1956 tarihli Başbakanlık tezkeresi yazılmış ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 17. maddesine uygun karar verilmesini talep etmiştir.⁵³³

İlgili dosyaya ilişkin Karma Komisyon mazbatası 29 Haziran 1956 tarihinde hazırlanmıştır. Düzce konuşmasında sarf ettiği sözler dolayısıyla Kamil Kırıkoğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir. Böylelikle Kamil Kırıkoğlu'na karşı hem hükümetin manevi şahsiyetine hem Başbakan Adnan Menderes'in sıfat ve hizmetine hakaret etmekten dolayı takibat yapılabilmesine imkân tanınmıştır.⁵³⁴

Karma Komisyon mazbatası, 2 Temmuz 1956 tarihli TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Mazbata okunduktan sonra, söz isteyen olmadığından doğrudan oylamaya geçilmiştir. Sonuç itibarıyla, mazbata kabul edilmiş yani Kamil Kırıkoğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁵³⁵ Hakkında yapılan yargılamaya ilişkin herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

2.3.6. Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Osman Bölükbaşı hakkında dört ayrı Karma Komisyon mazbatası hazırlanmıştır. Söz konusu mazbatalardan üçü, 2 Temmuz 1956 Pazartesi günü TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Her üçünde de, Osman Bölükbaşı hakkındaki takibatın devre sonuna bırakılmasına dair kararın yer aldığı Karma Komisyon mazbataları kabul edilmiştir.

Bahsi geçen bu üç mazbatanın ilki, 20 Haziran 1956 tarihli ve 3/349 esas numaralıdır. Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Millet Partisinin Adana

⁵³³ A.g.e.

⁵³⁴ A.g.e., 3/352 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

⁵³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 38.

toplantısındaki konuşması dolayısıyla hazırlanan Adana Cumhuriyet Savcılığı yazısı üzerine, kaleme alınan 25 Nisan 1956 tarihli Adalet Bakanlığı ve 10 Mayıs 1956 tarihli Başbakanlık tezkerelerinin ardından hazırlanmıştır.⁵³⁶ İkinci mazbata ise 29 Haziran 1956 tarihli ve 3/350 esas numaralıdır. Giresun Cumhuriyet Savcılığının yazısı üzerine hazırlanan 25 Nisan 1956 tarihli Adalet Bakanlığı ve 10 Mayıs 1956 tarihli Başbakanlık tezkereleri üzerine hazırlanmıştır. Giresun'da düzenlenen CMP toplantısındaki, “...*Affedersiniz diyerek İstanbul'daki tramvay züppeleri gibi uzaklaşıyor...*” sözü nedeniyle Başbakana hakaret ettiği ileri sürülmüştür. Karma Komisyon kararına, Hazırlık Komisyonu başkanı ve DP İzmir mebusu Mehmet Ali Sebük tarafından muhalefet şerhi konulmuştur.⁵³⁷ Takibatın devre sonuna bırakılması kararını içeren son mazbata ise 29 Haziran 1956 tarihli ve 3/348 esas numaralıdır. Mersin Cumhuriyet Savcılığından gelen yazı üzerine hazırlanan 28 Nisan 1956 tarihli Adalet Bakanlığı ve 10 Mayıs 1956 tarihli Başbakanlık tezkereleri ardından hazırlanmıştır. Mersin'de düzenlenen açık hava toplantısında Kırşehir'in ilçe (kaza) oluşuna değinerek sarf ettiği, “*Müzakere devam ediyor, baktım ki, demokrat mebuslar sabırsızlanıyor, şu işi çabuk bitirelim diyor, demokratiğin kanlı bıçağı ellerinde bir an evvel Kırşehir'in boğazına çalmak istiyorlar*” sözleriyle Meclisin manevi şahsiyetine hakaret etmekle suçlanmıştır.⁵³⁸

Osman Bölükbaşı hakkında hazırlanan 3/528 esas numaralı dördüncü mazbata, 19 Haziran 1957 tarihli Adalet Bakanlığı ve ardından hazırlanan aynı tarihli Başbakanlık tezkeresi üzerine kaleme alınmıştır. Adalet Bakanlığı tezkeresinde belirtildiği üzere Osman Bölükbaşı, çeşitli zamanlarda sarf ettiği sözleriyle Meclise alenen hakaret etmekle suçlanmıştır. Suçlanmasına neden olan sözlerinin ilkini, Nevşehir iline bağlı Kırşehir ilçesinin yeni bir il olarak kurulmasına dair yasa tasarısının görüşüldüğü 12 Haziran 1957 tarihinde, şu şekilde sarf etmiştir: “*Son söz milletvekilinindir. Utanın, zalimlerin uşakları, haysiyetten mahrum insanlar.*”⁵³⁹

⁵³⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/349 Esas Numaralı Kırşehir Mebusu Osman Bölükbaşı'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, ss. 1-2.

⁵³⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/350 Esas Numaralı Kırşehir Mebusu Osman Bölükbaşı'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, ss. 1-3.

⁵³⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/348 Esas Numaralı Kırşehir Mebusu Osman Bölükbaşı'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, ss. 1-2.

⁵³⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 20, 24 Haziran 1957, 3/528 Esas Numaralı Kırşehir Mebusu Osman Bölükbaşı'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Başvekalet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

İkincisini ise, ilk sözünün ardından kendisine verilen üç birleşim Meclisten çıkarma cezasına karşı, Genel Kurul kapısından dışarı çıkmak üzereyken dile getirmiştir: “*Namussuzlar, namussuz olmasanız bu kanunu böyle çıkarmazsınız. Rezil herifler, haysiyetsiz herifler, haysiyetsizler.*”⁵⁴⁰ Suçlanmasına neden olan son sözünü ise Meclis İdare Amiri DP Balıkesir mebusu Ahmet Kocabıyıkoglu’nun “*Kime namussuz diyorsun?*” sorusu üzerine, Genel Kurul salonuna doğru yürüyerek, “*Namussuz, müstebit (zorba) köpekler, müstebidin (zorbanın) köpekleri...*” şeklinde Meclisi kastederek sarf etmiştir.⁵⁴¹

Meseleye dair Başbakanlık tezkeresinin TBMM’ye ulaşmasının ardından 21 Haziran 1957 tarihli Karma Komisyon mazbatası kaleme alınmıştır. Yukarıda aktarılan sözler incelendikten sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12 ve 27. maddeleri ile İçtüzüğü’nün 180. maddesine göre Osman Bölükbaşı’nın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁵⁴² Karma Komisyon mazbatasına muhalefet şerhi koyan DP Manisa mebusu Muhlis Tümay, yalnızca Meclis koridorunda sarf edilen sözler dolayısıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına katıldığını vurgulamıştır.⁵⁴³ Beş milletvekili de yalnız salon dışında işlenen hakaret suçu dolayısıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılmasından taraftar olduklarını beyan etmişlerdir.⁵⁴⁴

Karma Komisyon mazbatası, 24 Haziran 1957 Pazartesi günü TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Sonuç olarak, oy kullanan 298 mebusun 247’sinin kabul oyuyla Osman Bölükbaşı’nın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁵⁴⁵ Osman Bölükbaşı hakkındaki yargılama beraat ile sonuçlanmıştır. Ayrıca 1957 yılında yapılmış olan seçimin sonucunda, tekrar CMP’den Kırşehir milletvekili seçilmiştir.⁵⁴⁶ Böylelikle yeniden yasama dokunulmazlığına kavuşmuştur.

⁵⁴⁰ **A.g.e.**, 3/528 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

⁵⁴¹ **A.g.e.**

⁵⁴² **A.g.e.**, 3/528 Esas Numaralı Mazbata, ss. 4-5.

⁵⁴³ **A.g.e.**, 3/528 Esas Numaralı Mazbata, s. 5.

⁵⁴⁴ **A.g.e.**

⁵⁴⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 20, 24 Haziran 1957, s. 519.

⁵⁴⁶ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, **a.g.e.**, s. 374.

VI. 1961 ANAYASASI DÖNEMİNDE YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI

1. 1961 Anayasasının Hazırlanış Süreci ve Yasama Bağışıklıklarına Yaklaşımı

27 Mayıs, cumhuriyetin ilanından sonraki ilk askeri müdahale özelliğini taşımaktadır.⁵⁴⁷ Ancak cumhuriyet öncesi tarihimizi de kapsar biçimde ele aldığımızda, dipnotta da belirtildiği üzere, mevcut iktidara yönelik ikinci askeri müdahale olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴⁸ Bu bölümde, askeri müdahale sonucunda yürürlükten kaldırılan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yerine hazırlanan ve yürürlüğe giren 1961 Anayasasının yasama bağımsızlıklarını ele alış biçimidir.

Bilindiği üzere, 27 Mayıs Askeri Müdahalesini meydana getiren nedenler ve koşullar, aynı zamanda 1961 Anayasasını da ortaya çıkarmıştır.⁵⁴⁹ Doğaldır ki, hiçbir olay yahut durum nedensiz bir biçimde ortaya çıkmaz. Bu çerçevede, 27 Mayıs'ı meydana getiren asıl neden siyasal niteliktedir. Dönem itibarıyla iktidarı elinde tutan Demokrat Parti'nin, devletin tüm erklerine sahip olma arzusu ve bu bağlamda, baskıcı bir rejim kurma girişimleri böyle bir askeri müdahalenin zeminini oluşturan nedenlerden biridir. Keza Demokrat Parti iktidarının söz konusu tutumuna karşı bir muhalefet cephesi oluşmuştur. Nitekim bu koşullar altında zamanla güç kazanan muhalefet cephesi ile gençlik hareketleri de askeri müdahalenin zeminini sağlamlaştıran diğer nedenler arasında sayılabilir.⁵⁵⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilmiş müdahalenin sabahında iktidar el değiştirmiştir. Diğer bir anlatımla, 27 Mayıs sabahına kadar geçerlilik gösteren çok partili hayat kesintiye uğramıştır. İktidar, Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesine bırakılmıştır. Bu komite, kendini hukuki bir zemine yerleştirebilmek yahut diğer bir anlatımla, kendisine hukukileştirebilmek⁵⁵¹ için 1 sayılı Geçici Kanunu 12 Haziran 1960 tarihinde kabul etmiştir.⁵⁵² Bu kanun ile 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun

⁵⁴⁷ Halil Cin, **Demokrasi Tarihimizde 1909 Reformları**, Ali Naim İnan'a Armağan, Ankara: Seçkin Yayınevi, s. 1149. Osmanlı-Türk anayasacılık hareketleri incelendiğinde, demokrasi tarihimizin ilk askeri müdahalesinin 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşmediği görülmektedir. Her ne kadar meşruti monarşi sisteminin geçerli olduğu bir dönemde ortaya çıkmış olsa da ilk askeri müdahale 31 Mart vakasının (31 Mart 1325) ortaya çıkmasıyla beraber vücut bulmuştur. Kısaca 31 Mart vakası olarak bilinen gerici ayaklanma, Selanik'ten gelen Hareket Ordusunun 24 Nisanda İstanbul'a ulaşması ve duruma el koymasıyla bastırılabilmiştir. Netice itibarıyla, Yeşilköy'de Meclis-i Umum-i Milli olarak toplanan Heyet-i Mebusan ve Ayan, Hareket Ordusunun bildirisini onaylamıştır. Ayrıca Kanun-u Esasi ve ülkenin güvenliği hakkında garanti verilmiştir. Bunun yanı sıra, Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi'den alınan fetva vasıtasıyla Ordunun şehre girişinin beşinci gününde yani Meclis-i Umumi-i Milli adıyla toplanan meclis, II. Abdülhamit'i tahttan indirip yerine V. Mehmet'i getirmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından, 8 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-ı Esasi kapsamlı bir şekilde değiştirilmiştir.

⁵⁴⁸ Daha önceki bölümlerde ayrıntılarıyla açıklandığı üzere, 1909 değişiklikleri ile yasama bağımsızlıkları kurumuna yönelik doğrudan bir değişiklik yapılmamıştır. Fakat Kanun-u Esasideki başkaca maddelerin değişikliği, yasama bağımsızlıklarına olumlu bir biçimde yansımıştır.

⁵⁴⁹ Tanör, **a.g.e.**, s. 364.

⁵⁵⁰ **A.g.e.**

⁵⁵¹ Akın, **Türk Siyasal Tarihi**, a.g.e., s. 366.

⁵⁵² **A.g.e.**, s. 125.

belli başlı hükümleri, özellikle yasama ve yürütme organlarıyla ilgili maddeleri ilga edilmiştir. Ancak 1 sayılı Geçici Kanun vatandaşların hürriyetleriyle ilgili esaslara esas itibarıyla dokunmamıştır.⁵⁵³

Kanunun birinci ve sekizinci maddelerinde, yeni bir anayasanın hazırlanması ve sekteye uğrayan çok partili siyasal hayata en kısa zamanda geçileceği belirtilmiştir. Birinci maddede, Milli Birlik Komitesinin, yeni Anayasa ve Seçim Kanununun, demokratik usullere uygun olarak, kabul edildikten sonra en kısa zamanda yapılacak seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar Türk milleti adına hâkimiyet hakkını kullanacağı vurgulanmıştır.⁵⁵⁴ Keza sekizinci maddede de Komitenin, genel seçimlerle kurulacak TBMM'nin görevine başlaması ile hukuki varlığını kaybedeceği belirtilmiştir.⁵⁵⁵ Bu maddelerden de anlaşıldığı üzere, hem yeni bir anayasanın hazırlanacağı hem de askeri müdahale ile sekteye uğrayan çok partili siyasal hayata kısa zaman içerisinde geçileceğine dair bir işaret verilmiştir.

Milli Birlik Komitesi tarafından çıkartılan 1 numaralı Kanuna 13 Aralık 1960 tarihinde bir ek yapılmıştır. Bahsi geçen ek kanunun tam adı, *"1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı kanuna ek "Kurucu Meclis Teşkili" hakkında Kanun"*dur.⁵⁵⁶

Yeni anayasa çalışmaları askeri müdahalenin sonunda yapılmaya başlanmıştır. Anayasanın yapımı için 4,5 aylık bir süre çalışmış olan Kurucu Meclis'te, Demokrat Parti dışındaki tüm toplumsal kesimlerin temsili sağlanmıştır.⁵⁵⁷ Sonuç itibarıyla 9 Temmuz 1961'de, hazırlanan Anayasa halkoyuna sunulmuştur.⁵⁵⁸ Bu noktada, hazırlanan yeni anayasanın kabulü için neden halkoylamasına başvurulduğundan bahsetmek yerinde olacaktır. 157 sayılı ek kanunun altıncı maddesinin son fıkrasında; faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs Askeri Müdahalesine kadar Anayasaya, İnsan Haklarına aykırı icraatta bulunmuş ve bu yönde bir siyaseti desteklemekte devam etmiş olanların Kurucu Meclisin sivil kanadı olan Temsilciler

⁵⁵³ A. Selçuk Özçelik, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri (Türkiye'nin Siyasi Rejimi ve Müesseseleri)**, I. Kitap, II. Cilt, İstanbul: 1976, s. 112.

⁵⁵⁴ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 156.

⁵⁵⁵ **A.g.e.**, s. 157.

⁵⁵⁶ **A.g.e.**, s. 162.

⁵⁵⁷ Akın, **Türk Siyasal Tarihi**, **a.g.e.**, s. 367.

⁵⁵⁸ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: 1978, s. 124.

Meclisine üye seçilemeyeceği belirtilmiştir.⁵⁵⁹ Burada anlatılmak istenen Demokrat Parti'nin Temsilciler Meclisinde var olmayacağı yanı sıra belirtilen kıstaslardaki kişilerin de varlık bulamayacağıdır. Getirilen söz konusu kısıtlamalar ve bu kısıtlamalar dolayısıyla ortaya çıkan temsil eksikliği, 1961 anayasasının bir ulusal uzlaşma metni niteliğine sahip olabilmesine engel niteliktedir.⁵⁶⁰ Belirtilen olumsuz temsil koşulları nedeniyle halkoylamasına başvurularak durumun dengelenmesine yahut daha açık bir ifadeyle mevcut temsil eksikliğinin giderilmesine çalışılmıştır.

Söz konusu kanunun yasama bağışıkları bakımından önemi bulunmaktadır. Zira sekizinci maddesi Kurucu Meclisin⁵⁶¹ önemli bir kısmını oluşturan temsilciler meclisi üyelerinin sorumsuzluk ve dokunulmazlıklarına ilişkindir. Temsilciler meclisi nezdinde yürütülecek geçici yasama faaliyeti çerçevesinde sorumsuzluk ve dokunulmazlık şu şekilde düzenlenmiştir: “*Temsilciler Meclisi üyeleri; Meclis içinde görevlerini yerine getirmek sırasındaki oy, mütalaa ve sözlerinden sorumlu tutulamazlar, Temsilciler Meclisinin tam üye sayısının salt çoğunluğu ile verilmiş bir kararı olmadıkça sanık olarak sorguya çekilemez, tevkif edilemez, herhangi bir şekilde kişi hürriyetinden yoksun kılınamaz ve yargılanamazlar. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali, bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam, durumu hemen Temsilciler Meclisine bildirir. Seçilmesinden önce veya sonra Temsilciler Meclisi üyelerinden biri hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, Meclisin hukuki varlığının sona ereceği zamana bırakılır. Temsilciler Meclisi üyeliği süresince dava ve ceza süre aşımı işlemez.*”⁵⁶²

İlgili maddenin lafzından da anlaşıldığı üzere, 1924 Anayasasının 17. maddesinde düzenlenmiş olan yasama bağışıklarından özellikle yasama sorumsuzluğuna ilişkin kapsam bakımından bir daraltma söz konusudur. Daha açık bir anlatımla, 1924 Anayasasında, milletvekillerinin Meclis içerisindeki “*rey, mütalaa ve beyanatlarını*” Meclis dışında açıklamaktan sorumlu tutulamayacakları kurala bağlanmıştır. Buna karşın, 1 numaralı kanuna yapılan ek hakkındaki kanunun

⁵⁵⁹ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 164.

⁵⁶⁰ Tanör, **a.g.e.**, s. 370.

⁵⁶¹ **A.g.e.**'den Yukarıda adı verilen 1 numaralı kanuna ek getiren kanunun birinci maddesinde kurucu meclis şöyle tanımlanmıştır: “*Kurucu Meclis, Türk milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 Milli İhtilaliyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Milli Birlik Komitesi ile Demokratik Hukuk Devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeterek ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisinden teşekkül eder.*”

⁵⁶² **A.g.e.**, s. 165.

sekizinci maddesinde ise temsilciler meclisi üyelerinin yasama sorumsuzluğu sadece Meclis içinde yasama görev yerine getirilirken sarf edilen söz, oy ve görüşler ile sınırlandırılmıştır. Yani, artık Meclis içinde kullanılan oy, ortaya konulan söz ve görüşlerin, Meclis dışında dile getirilmesi sorumsuzluk kapsamında çıkartılmıştır. Yasama dokunulmazlığı bakımından bir farklılık söz konusu olmamıştır.

Daha önceki açıklamalarda ifade edildiği gibi, 1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoylaması ile kabul edilmiş ve 20 Temmuz 1961’de de Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Pek çok yeni kurumu getiren bu yeni Anayasa daha önce varlık bulmuş, yasama dokunulmazlığı gibi olmazsa olmaz anayasal kurumları da muhafaza etmeye devam etmiştir. Yasama bağışıklıkları, 1961 Anayasasının 79. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metni şöyledir: *“Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar. Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir Meclis üyesi, kendi Meclisinin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali bu hükmün dışındadır; ancak, bu halde, yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya üyenin Meclisine bildirmek zorundadır. Bir Meclis üyesi hakkında seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır. Üyelik süresince zamanaşımı işlemez. Tekrar seçilen Meclis üyesi hakkındaki takibat, kendi Meclisinin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır. Meclislerdeki siyasi parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.”*⁵⁶³

Maddenin lafzından da anlaşıldığı üzere, birinci fıkrada yasama sorumsuzluğu düzenlenmiştir. Sorumsuzluk bakımından tekrar 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dönemindeki yapı benimsenmiştir. Zira Meclis çalışmaları süresince gündeme gelen oy, söz ve düşüncelerin Meclis dışında yinelenmesi de sorumsuzluk kapsamında gösterilmiştir.

Diğer dört fıkra ise yasama dokunulmazlığına ayrılmıştır. Özellikle ikinci fıkrada, daha önceki anayasalarda olmayan bir yapı dikkat çekmektedir. Bu yeni yapı Türkiye Millet Meclisinin çift kanatlı yapısıdır. 1961 Anayasası ile Meclis, Millet

⁵⁶³ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 217.

Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki ayrı kanattan meydana getirilmiştir. Millet Meclisi, 67 ila 69. maddeler arasında düzenlenmiştir. Seçimlerinin dört yılda bir yapılması öngörülmüş, genel oy vasıtasıyla seçilen dört yüz elli milletvekilinden oluşan Millet Meclisine süre bitiminde yeniden seçilmek mümkündür.⁵⁶⁴ Cumhuriyet Senatosu ise 70 ila 73. madde aralığında düzenlenmiştir. Genel oyla seçilen yüz elli üye ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilen on beş üyenin oluşturduğu Cumhuriyet Senatosunda görev süresi altı yıl olarak tayin edilmiştir. Anayasanın 70. maddesinin ikinci fıkrasında düzenlediği üzere, 157 sayılı kanunun altında isimleri yer alan Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı her hangi bir yaş kaydı bulunmaksızın Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyesidirler.⁵⁶⁵ Ancak tabii üyelerin farklılık gösteren bazı özellikleri bulunmaktadır. Kendileri bakımından, Cumhuriyet Senatosu'nun diğer üyeleri için geçerli olan hükümler geçerlilik göstermekle birlikte, Anayasanın “*Cumhuriyet Senatosunun üyeliğinin süresi*” başlıklı 73. maddenin birinci ve ikinci fıkraları ile “*İlk Cumhuriyet Senatosunda ad çekme*” başlıklı geçici 10. maddenin birinci fıkrası hükümleri uygulanmamıştır.⁵⁶⁶

Yasama dokunulmazlığına ilişkin 79. maddenin ikinci fıkrasından anlaşıldığı üzere, bahsi geçen Meclislerden birinin üyesi hakkında, üyesi olduğu Meclisin kararı olmadıkça herhangi bir tutulma, sorguya çekilme, tutuklanma ve yargılanma durumu gerçekleştirilemez. Bu durumun istisnası 1961 öncesinde de varlık bulmuş olan ağır cezayı gerektiren suçüstü halidir. Ancak bu durum mevcudiyet kazandığı zaman, ağır cezayı gerektiren suçüstü halinin hemen ve doğrudan doğruya yetkili makam tarafından üyenin mensup olduğu Meclise bildirileceği kurala bağlanmıştır. Keza seçimden önce veya sonra hakkında bir ceza hükmü verilmiş üye bakımından, her iki Meclis bakımından da geçerli olacak biçimde, hükmün yerine getirilmesi üyeliğin sona ermesine bırakılmış ve bu süre zarfında zamanaşımının işlemeyeceği belirtilmiştir. İncelemekte olunan 79. maddenin son iki fıkrası da oldukça önemlidir. Bunlardan ilkinde, bir milletvekilinin, üyelik süresinin sonunda tekrar seçilmesi

⁵⁶⁴ A.g.e., s. 213.

⁵⁶⁵ A.g.e., s. 214.

⁵⁶⁶ A.g.e., s. 214. 1961 Anayasasının 73. maddesinin birinci ve ikinci fıkraları şöyledir: “*Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve Cumhurbaşkanıca seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenebilir.*” Geçici 10. maddenin birinci fıkrası ise şöyledir: “*Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve Cumhurbaşkanıca seçilen üyelerinin yenilenmesi hakkındaki 73 maddesinin ikinci fıkrası hükmünün uygulanmasını sağlamak amacıyla bunların seçiminden iki yıl sonra yapılacak seçimlerle yenilenecek olanları tespit etmek üzere, bu seçimden iki ay önce ad çekmeye başvurulur; dört yıl sonra yapılacak seçimle yenilenecek olan üyelerin tespiti için aynı esasa uyularak ad çekilir; ancak, ikinci yıl sonunda seçilmiş olan üyeler bu ad çekmeye girmez.*”

halinde hakkında takibat yapılabilmesi, üye olduğu Meclisin yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde karar vermesine bağlanmıştır. Diğerinde ise, Meclislerde varlık bulan siyasi parti gruplarına ilişkindir. Buna göre, siyasi parti gruplarının yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapması ve karar alması engellenmiştir. Böyle bir engelleme, günümüzde geçerlilik gösteren düzenlemelere paralel nitelikte olan önemli bir amaca hizmet etmektedir. Zira milleti temsil eden bir üye hakkında takibat yolunun açılması hakkında, Mecliste her bir üyenin kendi vicdani kanaatine göre objektif bir biçimde karar vermesi sağlanmaya çalışılmıştır.

1961 Anayasası birçok yeni kurumu uygulamaya kazandırmış bir Anayasa olarak hukuk tarihimizde yerini almıştır. Bu duruma gösterilebilecek ve yasama dokunulmazlığı ile de bağlantısı olan en iyi örnek “Anayasa Mahkemesinin” kuruluşudur. 1961 Anayasasının 145 ila 152. maddelerinde düzenlenmiş olan Anayasa Mahkemesi, 81. Maddede belirtildiği üzere, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına veya milletvekilliğinin düştüğüne Meclis tarafından karar verilmesi halinde, belirli süre dâhilinde, kararın Anayasa ve İçtüzük hükümlerine aykırılığı iddiasıyla iptali için başvurulabilecek bir yargı merciidir. Meclis tarafından alınan karara karşı, karar tarihinden itibaren bir hafta içerisinde hakkında karar verilen üye yahut TBMM üyelerinden herhangi biri tarafından Anayasa Mahkemesine başvuru imkânı getirilmiştir.⁵⁶⁷

2. 1961 Anayasası Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar

1961 Anayasasının hazırlanmasına neden olan faktörler, kendisinden önce hazırlanıp yürürlüğe girmiş anayasaları ortaya çıkarıp yürürlüğe sokanlardan farklıdır. Bir önceki kısımda da belirtildiği üzere, 1961 Anayasası Türk Silahlı Kuvvetlerinin mevcut iktidara yönelik müdahalesinin sonucunda işlemeye başlayan sürecin ürünüdür. Netice itibarıyla, hazırlanan yeni anayasa dönemin şartları dikkate alındığında birçok önemli değişikliği de beraberinde getirmiştir. Yasama dokunulmazlığı kurumu, 1961 Anayasası ile getirilen yenilikler arasında değildir.

⁵⁶⁷ A.g.e., ss. 217, 248-252.

Daha önceki anayasalarda da varlık bulan söz konusu kurum, uygulanışı bakımından incelendiğinde diğerlerine göre farklılık göstermektedir. Bunun sebebi, 1961 Anayasasının yürürlükte bulunduğu dönemde yasama dokunulmazlığı kaldırılan milletvekili sayısının az oluşudur. Yapılan araştırma neticesinde, Millet Meclisinde görev yapan dört milletvekilinin, yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde karar verilmiştir. Bunlar arasında, tıpkı bir önceki dönem Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılmasında olduğu gibi toplum içerisinde yankı uyandıran bir vaka bulunmaktadır. Bahsi geçen vaka, Çetin Altan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik Meclis iradesidir. Buna karşın Cumhuriyet Senatosunda görev yapan altı senatörün de dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bu aşamadan itibaren, dokunulmazlığı kaldırılan milletvekilleri ve senatörlere ilişkin açıklamalarda bulunulacaktır.

2.1. Millet Meclisinde Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılan Milletvekilleri

2.1.1. Türkiye İşçi Partisi İstanbul Milletvekili Çetin Altan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı Hasan Dinçer tarafından 8 Kasım 1966 tarihinde Başbakanlığa bir tezkere yazılmıştır. Bu tezkere, İstanbul Cumhuriyet Savcılığının 21 Ekim 1966 tarihli yazısı üzerine kaleme alınmıştır. Yazıdan anlaşıldığı üzere Çetin Altan, komünizm propagandasında bulunmak ve ifa olunan vazife dolayısıyla hakaret ve tehdit etmek suçlarından sanık konumundadır. Bu sebeple, yasama dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin 1961 Anayasasının 79. maddesi uyarınca yasama dokunulmazlığına ilişkin kararın verilmesi için gereğin takdiri, bakan tarafından arz olunmuştur.⁵⁶⁸

Adalet Bakanlığında gelen tezkere üzerine Başbakan Süleyman Demirel tarafından Millet Meclisi başkanlığına hitaben yeni bir tezkere hazırlanmıştır. Başbakanlık tezkeresi 12 Kasım 1966 tarihinde kaleme alınmıştır. Adalet Bakanlığı tezkeresinde belirtilen suçlardan sanık konumunda olan Çetin Altan'a ilişkin evrak Millet Meclisi Başkanlığına sunulmuştur.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 21, 20 Temmuz 1967, 3/483 numaralı İstanbul Milletvekili Çetin Altan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Mürekkep Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁵⁶⁹ **A.g.e.**

Çetin Altan hakkındaki evrak Meclis'e geldikten sonra incelenmek üzere Karma Komisyona gönderilmiştir. Karma Komisyon karar vermeden önce, İçtüzüğü'nün 178. maddesine göre seçilmiş olan Hazırlık Komisyonu incelemelerde bulunmuştur. Hazırlık Komisyonun incelemesi sonucunda 13 Nisan 1967 tarihli bir rapor hazırlanmıştır. Raporda, TİP İstanbul milletvekili Çetin Altan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılması gerektiğine dair karar verilmiştir.⁵⁷⁰

Karma Komisyon hem Hazırlık Komisyonu raporunu hem de ilgili milletvekilinin dosyasında yer alan evrak ile Akşam Gazetesi'nin 28 Eylül 1966 tarihli sayısında yayınlanan "*Bornova Savcısı Lütfen Dinleyin*" başlıklı makaleyi birlikte inceleyerek gereği hakkında bir karara varmıştır.⁵⁷¹ Buna istinaden ilk olarak, ilgili milletvekiline isnat edilen suç açıkça ifade edilmiştir. Çetin Altan, TCK madde 142, 482, 273 ve 191 gereğince "*Komünizm propagandası ve Ülke Bütünlüğüne Tehdit*" ile suçlanmıştır.⁵⁷²

Daha sonra, Hazırlık Komisyonu raporundan alıntı yapılarak İstanbul Cumhuriyet Savcılığını dokunulmazlığın kaldırılmasına dair talepte bulunmaya iten hususlar belirtilmiştir. Bir diğer ifadeyle, Çetin Altan'ın 28 Eylül 1966 tarihli Akşam Gazetesi'nin ikinci sayfasında yer alan *Taş Sütündeki* makalesinden aktarımlar yapılmıştır. Örneğin, Ege Üniversitesi Fikir Kulübü Başkanının, Atatürk'ün Bursa Nutku'nu bildiri olarak yayınlaması üzerine, Bornova Savcısı tarafından Bursa Nutku'nun Atatürk'e ait olduğunun belli olmadığı ve siyaset yapıldığını öne sürerek dava açmıştır. Söz konusu olay üzerine Çetin Altan, Atatürk'ün Bursa Nutku'nu son defa Yargıtay Başkanı'nın adalet yılının açış nutkunda okuduğunu belirtmiştir. Açılmış olan bu dava ile birlikte Bornova Savcısının, Yargıtay Başkanına karşı çıktığını da eklemiştir.⁵⁷³

Hazırlık Komisyonunun, suç mahiyeti ile dosya içeriğini inceleyerek, bu doğrultuda yasama dokunulmazlığının kaldırılması gerektiği yönünde bir karar

⁵⁷⁰ A.g.e., 3/483 numaralı rapor, s. 2.

⁵⁷¹ A.g.e.

⁵⁷² A.g.e.; Aktaş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi...*, a.g.e., s. 375.

⁵⁷³ A.g.e.'den Çetin Altan, Bornova Savcısını bazı tertiplere ve buna bağlı olarak, yukarıdan gelen emirlere amade olmakla suçlamıştır. Keza, Atatürk'e ait olduğu söylenen "*İşçi ve köylü ihtilalinin her görüldüğü yerde ezilmesine*" dair sözün Atatürk'e ait olmadığını belirtmiştir. Yine bu bağlamda, Atatürk'ün halkçılık sosyal düzenini, emeğe ve hukuka dayanan sosyal bir doktrin olarak tarif ettiği ifade edilmiştir. Böyle bir düşünce yapısına sahip olan bir liderin, nasıl olur da köylülerle işçilerin kendilerini sömüren burjuva sınıfına karşı yapacakları bir ihtilalin ezilmesini isteyebilir diye sormuştur. Çetin Altan'ın bu yöndeki açıklamaları, komünizm propagandası olarak kabul edilmiştir.

verdiği belirtilmiştir.⁵⁷⁴ Sonuç olarak Karma Komisyon, Çetin Altan'ın yasama dokunulmazlığının Anayasanın 79. maddesinin ikinci fıkrası ile İçtüzüğü'nün 178, 179 ve 180. maddeleri gereğince kaldırılması gerektiğine çoğunlukla karar vermiştir. CHP İstanbul milletvekili Coşkun Kırca, bu karara muhalefet şerhi koymuştur. Bu yolla, yasama dokunulmazlığının Türk Ceza Kanununun 142. maddesinin birinci fıkrasına ilişkin olarak kaldırılmasına taraftar olduğunu ve fakat diğer suç isnatlarından dolayı dokunulmazlığın kaldırılmasına yönelik karara katılmadığını ortaya koymuştur. Karma Komisyon'da oylama yapılırken bazı üyeler, ilgili milletvekilinin Türk Ceza Kanununun 142. Maddesinin birinci fıkrası ve altıncı fıkralarından dolayı yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını istemişlerdir. 482. maddenin son fıkrası, 273 ve 191. maddelere ilişkin suçlar bakımından da tahkikatın devre sonuna bırakılmasından taraftar olduklarını ortaya koymuşlardır. Ancak komisyon üyelerinin çoğunluğu, dosyada mevcut olup Çetin Altan'a yöneltilen suçların tamamı bakımından dokunulmazlığın kaldırılması yönünde oy kullanmışlardır.⁵⁷⁵

Karma Komisyonun kararı, TBMM'de 20 Temmuz 1967 Perşembe günü görüşülmüştür. Öncelikle, Karma Komisyon başkanı ve aynı zamanda Adalet Partisi Ankara milletvekili Kemal Bağcıoğlu'nun önergesi okunmuştur.⁵⁷⁶ Önerge hakkında lehte yahut aleyhte bir mütalaa olmadığından direkt oylamaya geçilmiştir. Sonuç olarak, önerge kabul edilmiştir. Daha sonraki aşamada, 3/483 esas numaralı Karma Komisyon raporu okutulmuştur. Rapor üzerinde konuşmak isteyen milletvekillerinin isimleri kayıt edilmiştir. Bu prosedür işletilirken, Çetin Altan, tüm hatiplerin ardından konuşmak istediğini belirtmiştir.⁵⁷⁷

Rapora ilişkin ilk söz CHP Ordu milletvekili Hasan Ferda Güley tarafından alınmıştır. Yasama dokunulmazlığının kaldırılıp kaldırılmamasına dair görüşmenin sadece vatandaşların değil aynı zamanda dünya üzerindeki pek çok insanın da

⁵⁷⁴ A.g.e.

⁵⁷⁵ A.g.e., ss. 2-3.

⁵⁷⁶ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 21, 20.7.1967, s. 370. Kemal Bağcıoğlu'nun önergesi genel itibarıyla gündemde bulunan yasama dokunulmazlıkları ile ilgili dosyaların görüşülmesine yöneliktir. Bu yönde bir önerge vermesinin esaslı nedeni olarak, karma komisyonca alınan kararlar için yapılan toplantıların basına açık yapılmasına ve kamuoyuna çeşitli açıklamalarda bulunulmuş olmasına karşın, söz konusu kararlara ilişkin yanlış yansımaların varlık göstermesidir. Nitekim bu doğrultuda, mevcut dosyaların gerek Meclis gerek kamuoyu huzurunda bir an önce görüşülmesinde kamu yararı olduğunu vurgulamıştır.

⁵⁷⁷ A.g.e., ss. 370-371.

dikkatini çektiğini belirtmiştir.⁵⁷⁸ Ardından meclis çalışmalarının usulüne ilişkin ve ilgili dokunulmazlık görüşmesini ilgilendiren birtakım hatırlatmalar yapmıştır.⁵⁷⁹ Karma Komisyon başkan ve üyelerinin, vahim bir tüzük suçunu işlemiş olan Hazırlık Komisyonunu koruyucu yönde hareket etmelerini şiddetle eleştirmiştir.⁵⁸⁰ Devamında komisyon çalışmalarını da eleştirmiştir.⁵⁸¹ Sözlerine son vermeden önce, müzakere konusu ile karşılaştırdığı bir örnek olayı hatırlatmıştır. Bundan önceki yıllarda Adnan Menderes'in, İzmir'de Demokrat Parti il, ilçe kurullarını toplayarak hükümetin, Meclisin manevi şahsiyetine hakaret niteliğinde açıklamalarda bulunmasını takip eden süreçte işleyen prosedür sonunda, meselenin komisyon önüne geldiğini belirtmiştir. Bu arada, mesele komisyon önüne gelmeden önce Adnan Menderes tarafından sarf edilen sözlerin 19 Nisan 1947 tarihli Demokrat İzmir Gazetesi ile 22 Nisan 1947 tarihli Demokrat İzmir ve Yeni Asır gazetelerinde yayınlandığını ifade etmiştir. Ancak komisyonda yapılan incelemeler neticesinde, Adnan Menderes tarafından Meclis kürsüsünde aynı ifadelerin ve hatta daha şiddetli olanlarının kullanıldığı anlaşıldığı için dokunulmazlığının kaldırılmamıştır. Söz

⁵⁷⁸ A.g.e.

⁵⁷⁹ A.g.e., ss. 372-373. Ferda Güley bu bağlamda, Meclis çalışmalarının usulünü düzenleyen İçtüzüğün 178 -182 maddelerine işaret etmiştir. Ayrıca yasama dokunulmazlığının kaldırılması ile ilgili istemlerin hazırlık ve karma encümenlerce sonuçlandırılması bakımından İçtüzüğün ilgili maddesinde bir aylık bir zaman dilimi sınırlaması olduğunu belirtmiştir. Bu hatırlatmaları yaptıktan sonra, somut olayda İçtüzükte belirtilen sürelerle uyulup uyulmadığına dair açıklamalarına geçmiştir. Çetin Altan ile ilgili Başbakanlık yazısının 12 Kasım 1966 tarihli olduğunu vurgulamıştır. Meclis başkanının, 12 Kasım 1966 tarihinde gelen bu talebi iki gün sonra yani 14 Kasım 1966 tarihinde Anayasa ve Adalet komisyonlarından kurulu Karma komisyona havale ettiğini belirtmiştir. Ancak komisyon kararının 22 Haziran 1967'de alındığını ortaya koymuştur. Bu açıklamalarının ardından Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Mardin milletvekili Fuat Uluç, böyle bir saptamanın meselenin aslına etkisinin ne olduğunu sormuştur. Sözlerine devam eden Ferda Güley, uygulamanın İçtüzüğün emrettiği mahiyette cereyan etmediğini belirtmiştir. Ardından da İçtüzüğün bu maddesini uygulamamanın kimin elinde olduğu sorusunu yöneltmiştir. Daha sonra, İçtüzüğün 178. maddesine dönmüştür. Madde metninde belirtilen, ilgili mebusun dinlenmesi usulünün gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusu üzerinde durmuştur. İhzari komisyonun, yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenen üyenin kutsal savunma hakkını yeterince dikkate almadığını belirtmiştir. Yani yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik kararın, Çetin Altan dinlenmeksizin alındığını sözlerine eklemiştir. Ayrıca bu kararın alelacele TRT'ye yetiştirilip radyoda kamuoyuna duyurulduğunu da vurgulamıştır. TRT yayınına takip eden gün, aynı zamanda yazarlık da yapan Çetin Altan'ın haklı olarak gazetesindeki köşesinde bu durumu kamuoyuna duyurduğunu; bunun üzerine, İhzari Komisyonun birkaç gün içerisinde yanlış hesabından dönmek için ilgili milletvekilini savunmaya çağırdığını belirtmiştir. Haklı olduğunu ifade ettiği Çetin Altan'ın çağrıya icabet etmediğini, ancak bir başka komisyon kurulursa savunmaya geleceğini ileri sürmüştür.

⁵⁸⁰ A.g.e., s. 374.

⁵⁸¹ A.g.e., s. 383. Özellikle, Karma Komisyon Başkanı Bağcıoğlu'nun, Adalet Partisi grubu adına kürsüye geldiğinde sarf ettiği "*Çetin Altan bu kürsüde ne konuşursa onu yazar, ne yazarsa onu konuşur*" sözünü tekrarlamıştır. Bu hatırlatmadan sonra, karma komisyon başkanının bir yıl önce sarf ettiği sözlerine tamamen aykırı hareket ederek, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair dosya karşısında tutanakları incelemeyeceğini vurgulamıştır. Hatta zabıtların incelenmesi talebini de kabul etmediğini ifade etmiştir. Bu ifadelere Ankara milletvekili Kemal Bağcıoğlu tarafından karşı çıkılmıştır. Zabıtların mevcut olduğu belirtilmiştir. Ardından Ferda Güley, ifadesinin kabul edilmemesi halinde Bağcıoğlu'nun zabıtları getirip tektzip etmesi gerektiğini; aksi halde, zabıtları bizzat getirip ilgili kısımlarını okuyacağını ifade etmiştir.

konusu olayı anlatma nedenini, yirmi sene önce yasama dokunulmazlığına ilişkin uygulamayı hatırlatmak olarak açıklamıştır.⁵⁸²

Saat 20.33'te açılan ikinci oturumda ilk sözü AP İzmir milletvekili Osman Zeki Efeoğlu almıştır. Çetin Altan'ın her gün övdüğü ve yazılarında yurtsever olarak gösterdiği kişilerin devletin temelini sarsmak için uğraştıklarını dillendirmiştir.⁵⁸³ Daha sonra CHP Malatya milletvekili İsmet İnönü söz almıştır. Öncelikle milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması meselesinin, Meclis'te daima önemli bir konu olduğunu ifade etmiştir. Herhangi bir haksızlığın meydana gelmesinden geçmişten beri endişe duyduğunu da sözlerine eklemiştir.⁵⁸⁴

Karma Komisyon raporu üzerinde lehte ve aleyhte konuşmak isteyenlerin ardından Çetin Altan konuşmak için söz almıştır. Öncelikle, sabaha karşı saat üçte Meclis kürsüsünden kendisiyle ilgili bir mesele nedeniyle diğer milletvekillerini yorgun bir halde faaliyete sevk ettiği için özür dilemiştir. Ardından da kendisi ile ilgili meselelerin nedense gündüz ışıklarından ziyade gece görüşüldüğüne dair bir not düşerek şu sözleri sarf etmiştir: *“Şahsıma karşı yıllar yılı sürmüş olan Türkiye'deki şartlanmalardan kalma bir alerji, onun yanında da benim kullandığım terminolojiye karşı nedense mantıki ve bilimsel ölçüde cevap verilmeyen bir kızgınlık vardı. Şimdi düşünüyorum, ben sosyalist değilim; bir faşistim bu sistemde. Bir faşist*

⁵⁸² A.g.e., s. 384.

⁵⁸³ A.g.e., ss. 395, 397. Zeki Efeoğlu, Çetin Altan'ın en büyük meselesinin Nazım Hikmet olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de Atatürk'ün karşısına Nazım Hikmet'in çıkarılmak istendiğini ve Nazım Hikmet gibi bir vatan haininin Türkiye'de bir yurtsever, bir milli şair olarak tanıtıldığını belirtmiştir. Çetin Altan'ın 28 Eylül 1966 tarihli Akşam Gazetesi'nde yayınladığı *“Bornova Savcısı Lütfen Dinleyin”* başlıklı yazısı aracılığıyla Bornova Savcısına hakaret ederek, savcıyı *“satılmış”* olmakla suçladığını ileri sürmüştür. Çetin Altan'ın yazısında savunduğu Ege Üniversitesi Fikir Kulübü'nün 1955 yılında Moskova'dan alınan on sekiz maddelik gizli talimatın on ikinci maddesini yani *“Nizamlara karşı gelenleri destekleyiniz. Kargaşa çıkarmak için muhalefet duygularını isyan derecesine getiriniz.”* talimatının yerine getirildiğini ifade etmiştir. Çetin Altan'ın da yazısıyla Fikir Kulübü'nün kanunlara karşı gelmesini desteklediğini; bir şekilde kargaşa çıkarmaya yardımcı bulunduğunu ifade etmiştir.

⁵⁸⁴ A.g.e., ss. 400-402. Memleketin güç bir mali yıl geçirdiğini ve bu doğrultuda hükümetin, memleketin sükûnetle çalışması; vatandaşların emniyet ve elbirliği içerisinde olmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Aşırı sağ ve aşırı solun memleketin siyasi hayatı bakımından zararlı olduğuna dair düşüncesini ifade etmiştir. İçinde bulunulan durumun, özellikle sosyalizm ve komünizmin karıştırılmasından ileri geldiğini belirtmiştir. Takip eden cümlelerinde, Anayasanın komünizme kapalı ve fakat sosyalizme kapalı olmadığını belirtmiştir. Bu doğrultuda şu sözleri söylemiştir: *“Sosyalist bir parti olduğunu açıktan söyleyen, sosyalist olduğunu hepimize tahlil ederek söyleyen milletvekillerini sosyalist oldukları için sabit fikirle takip etmek haksızlık, insafsızlık olur ve her haksız, insafsız muamelenin tepkilerinden memleket zarar görür, hepimiz zarar görürüz.”* Türkiye'de siyasi partilerin hayatı Anayasa Mahkemesi'nin emniyeti altındadır dedikten sonra, sosyalist olmak bütün fenalıkların başı farz edildiği zaman muhakemenin değiştiğini ve sabit fikirle birtakım yanlış hükümlere yönelimin gerçekleştiğini belirtmiştir.

milletvekiliyim.”⁵⁸⁵ Son olarak, sosyalistlerin samimiyetine inanmalarını tavsiye etmiştir. Zira sosyalist olmanın kahırlı bir iş olduğunu belirtmiş, teşekkür ederek kürsüden ayrılmıştır.⁵⁸⁶

Çetin Altan’ın konuşmasını sonlandırmasının ardından Meclis Başkanı, çeşitli milletvekilleri tarafından verilmiş yeterlik önermelerini okutmaya başlamıştır. Üç ayrı yeterlik önergesi verilmiştir. Önergelerde, durumun anlaşıldığı, yeterli derecede görüşüldüğü ve yeterliğin kabulü istenmiştir. Diğer bir ifadeyle, oylamaya geçilmesi istenmiştir.⁵⁸⁷ Önergeler oylamaya tabi tutulmuş ve kabul edilmiştir. Sonuç olarak, komisyon raporu oya sunulmuştur. Oylamada 266 milletvekili oy kullanmıştır. 49 ret oyuna karşı 217 kabul oyu kullanılmıştır. Böylelikle, Çetin Altan’ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına saat sabaha karşı 04.45’te karar verilebilmiştir.⁵⁸⁸

Çetin Altan’ın dokunulmazlığının kaldırılması üzerine, bu karara karşı Anayasa Mahkemesine iptal başvurusunda bulunulmuştur. Anayasa Mahkemesi yapılmış olan başvuruyu kabul etmiştir. Sonuç olarak, dokunulmazlığın kaldırılması kararı, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.⁵⁸⁹

2.1.2. Adalet Partisi Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer’in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı Kemal Sahir Kurutoğlu tarafından 1 Şubat 1962 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Söz konusu tezkere, Ankara Cumhuriyet Savcılığında alınan 31 Ocak 1962 tarihli ve 3/939 sayılı yazıyı takip

⁵⁸⁵ **A.g.e.**, ss. 451-454. Anayasanın on ikinci maddesinin yalnızca temas edilerek geçildiğini belirtmiştir. Oysaki on ikinci maddenin hiçbir sınıfa imtiyaz tanınmadığına dair bir düzenleme olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada Türkiye’de, Anayasanın ilgili maddesinde düzenlendiği şekilde bir eşitlik olup olmadığını sormuştur. Ardından da şu soruyu yöneltmiştir: “*Ben bir sosyalist milletvekili olarak bu eşitsizliğin telafisini istersem ve bunun metodunu söylersem, siz bana komünist mi diyeceksiniz?*” Yönelttiği soruyu takip eden cümlelerinde, ne zaman Anadolu gezilerine çıksalar ve halka iktisadi eşitsizlik olduğunu anlatmaya çalışsalar karşılıklarına komünist ithamlarının çıktığını vurgulamıştır. Kaleme aldığı yazı için kendisi hakkında istenen yedi buçuk sene hapis istemine ilişkinde şu cümleleri kurmuştur: “*Bir yazı yazmışım ki yirmi dört saat sonra ona balık koyarlar, kese kâğıdı yaparak; şimdi ancak bundan sonra okunacak hale geliyor sayenizde. Bunun için yedi buçuk sene hapis yatacağım Türk demokrasisinde ve siz diyeceksiniz ki bir sınıfın faşizmi yoktur!*” Yazısında Mustafa Kemal’in “*Köylü efendimizdir*” sözünü kullandığını ama Mustafa Kemal’in sosyalist yahut komünist olmadığını ifade etmiştir. Ancak Mustafa Kemal’in o tarihlerde komünizm her görüldüğü yerde ezilmelidir şeklinde bir söz söyleyemeyeceğini de vurgulamıştır. Bahsolunan sözün 1922 yılına rast geldiğini; o yıllarda komünizmin suç olmadığını, 1936 yılında suç haline geldiğini ileri sürmüştür.

⁵⁸⁶ **A.g.e.**, s. 463.

⁵⁸⁷ **A.g.e.**

⁵⁸⁸ **A.g.e.**, s. 465.

⁵⁸⁹ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, **a.g.e.**, s. 375.

eden süreçte hazırlanmıştır. Savcılık tezkeresinde belirtildiği üzere AP Zonguldak milletvekili Nuri Beşer, devletin askeri kuvvetlerine hakaret etmekten dolayı suçlanmıştır. Hakkında Türk Ceza Kanununun 160. maddesi uyarınca tahkikat yapılabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Suçlanmasına neden olan olay, 28 Ocak 1962 tarihinde Anadolu Kulübünde arkadaşları Saffan Mindivanlı ve Selami Kuşçuoğlu ile yemek yediği sırada gerçekleşmiştir. Yemek sırasında, ihtilal ve günlük olaylar ile ilgili konuşulurken sarf ettiği sözler nedeniyle suçlanmaktadır.⁵⁹⁰ Adalet Bakanı Kemal Sahir Kurutoğlu, ilgili milletvekili hakkında takibat yapılmasına izin verildiğini belirterek yasama dokunulmazlığının kaldırılması konusunda gereğinin takdir edilmesini arz etmiştir.⁵⁹¹

Adalet Bakanlığı tezkeresinin ardından, Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Akif Eyidoğan, Millet Meclisi Başkanlığına hitaben 1 Şubat 1962 ve 5 Şubat 1962 tarihli iki ayrı tezkere kaleme almıştır. İlk tezkerede, Adalet Bakanlığında alınan tezkerenin suretiyle eklerinin bağlı olduğunu belirtmiş ve bahsolunan suç dolayısıyla Anayasanın 79. maddesine uygun bir karar verilmesini arz etmiştir.⁵⁹² İkinci tezkerede ise Adalet Bakanlığında alınan 5 Şubat 1962 tarihli tezkerenin sureti ve ekleri ile Ankara Cumhuriyet Savcılığının 5 Şubat 1962 tarih 3/939 numaralı yazısı sunulmuştur. Ankara Cumhuriyet Savcılığında alınan ve Nuri Beşer'e yöneltilen suçun TCK 159. Maddeye uymakta olduğu belirtilmiş ve bu yönde takibat yapılmasına Bakanlıkça izin verildiği belirtilmiştir. Yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair 5 Şubat 1962 tarihli yazının bir öncekiyle birleştirilmesi istenmiştir.⁵⁹³

Nuri Beşer hakkındaki dosya Meclise geldikten sonra Karma Komisyona gönderilmiştir.⁵⁹⁴ Karma Komisyon gerek Başbakanlıktan gelen tezkereleri, Adalet Bakanlığı ve Cumhuriyet savcılığı yazılarını gerekse İçtüzüğün 178. maddesi uyarınca kurulan Hazırlık Komisyonu raporunu inceleyip karara bağlamıştır.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 2, 12 Şubat 1962, 3/175 numaralı Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Oluşan Karma Komisyon Raporu, s. 1. Nuri Beşer'in sarf ettiği cümleler şöyledir: "*Ben muvazaf bir subay arıyorum. Bulursam karısını, kızını...Subay karılarını ve kızlarını ... için bir cemiyet kurduk.*"

⁵⁹¹ **A.g.e.**, 3/175 numaralı Rapor, s. 2.

⁵⁹² **A.g.e.**, 3/ 175 numaralı Rapor, s. 1.

⁵⁹³ **A.g.e.**, 3/ 175 numaralı Rapor, ss. 2-3.

⁵⁹⁴ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 2, 2 Şubat 1962.

⁵⁹⁵ **A.g.e.**, 3/ 175 numaralı Rapor, s. 4. İhzarî komisyon raporu 6 Şubat 1962 tarihinde, Nuri Beşer'in yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik olarak ittifakla hazırlanmıştır.

Karma Komisyon, savcılık huzurunda şahitlerin verdiği ifadeleri ve Nuri Beşer'in yazılı açıklamasını incelemiş ve yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına esas oluşturan sözlerine ilişkin isnadın ciddi bir mahiyet taşıdığına karar vermiştir. Sonuç olarak, AP Zonguldak milletvekili Nuri Beşer'in yasama dokunulmazlığının, Anayasanın 79. maddesinin 2. fıkrası gereğince kaldırılmasına çoğunlukla karar verilmiştir.⁵⁹⁶

Nuri Beşer hakkındaki Karma Komisyon raporunun gündeme alınmasına 9 Şubat 1962 Cuma günü karar verilmiştir.⁵⁹⁷ Karma Komisyon raporu 12 Şubat 1962 Pazartesi günü görüşmeye açılmıştır. Rapor okunduktan sonra üzerinde konuşmak için üç milletvekili söz istemiştir. İlk söz CHP Samsun milletvekili İlyas Kılıç'a verilmiştir. 28 Ocak 1962 tarihinde Ankara Anadolu Kulübü'nde, Nuri Beşer'in insan haysiyetini, hak ve hürriyetini, toplum düzenini ve kanunları hiçe sayarak içkinin etkisiyle iç dünyasını açığa vurduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁸ Bir milletvekilinin ağzından çıkacak sözü düşünmesi gerektiğini ve ne gibi bir tepki yapacağını hesap ederek konuşması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁹⁹

Ardından CHP Edirne milletvekili Fahir Giritlioğlu söz almıştır. Nuri Beşer'e yönelik ilk tepkinin kendi partisinden geldiğini vurgulamıştır. Adalet Partisi'nin bu bağlamda hiç tereddüt etmeden partiden ihraç kararı aldığını sözlerine eklemiştir. Sonuç olarak, bahsi geçen milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılarak bir an önce adalet önüne çıkarılmasını talep etmiştir.⁶⁰⁰

Takip eden aşamada CKMP Yozgat milletvekili Mustafa Kepir söz almıştır. Demokrasi rejiminin bir ahlak ve fazilet rejimi olduğunu ve fakat Nuri Beşer'in bu anlayıştan nasip almadığını ileri sürmüştür. Yasama dokunulmazlığının ittifakla

⁵⁹⁶ **A.g.e.**, 3/ 175 numaralı Rapor, s. 4. Karar bağlamında üç milletvekili çekimser olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler Yeni Türkiye Partisi Çanakkale milletvekili Refet Sezgin, YTP Mardin milletvekili Esat Kemal Aybar ve AP Aydın milletvekili Orhan Apaydın'dır. İsimleri belirtilen ilk iki milletvekili, tahkikatın noksanlığı üzerinde durmuştur. Refet Sezgin, hükme kadar tutuklanmama bakımından çekimser olduğunu belirtmiştir. Esat Kemal Aybar ise isnat edilen fiilin işlenmiş olup olmadığı bakımından da bir şüphe bulunduğunu ve bu nedenle çekimser olduğunu ifade etmiştir. Orhan Apaydın ise bazı şahit ifadelerinin kanuni usule uygun olarak alınmadığını belirtmiştir. Takibatın ciddiliği gereği bu noksanlığın giderilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.

⁵⁹⁷ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 2, 9 Şubat 1962.

⁵⁹⁸ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 2, 12 Şubat 1962, s. 331.

⁵⁹⁹ **A.g.e.**, s. 332. Tarih boyunca millete daima şereften ve zaferden başka hiçbir şey hediye etmeyen bir ordunun kumanda heyetinin eşlerine karşı yöneltilen ağır sözleri nefretle karşıladığını ifade etmiştir. Keza bu sözleri sarf eden Nuri Beşer ile aynı çatı altında çalışmak istemediğini vurgulamıştır. Bu bağlamda yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmiştir.

⁶⁰⁰ **A.g.e.** Fahir Giritlioğlu ilk olarak şu cümlelerle hitap etmiştir: "*Her kim kutsal varlığımıza saygısız tavır takınacak olursa kendisini Türk Cemiyetinin dışında ve Cemiyeti de kendi karşısında bulur.*" Süren ve görüşülmekte olan olayın bu neticeyi doğurduğunu belirtmiştir.

kaldırılmasını istemiştir Yasama dokunulmazlığının oybirliğiyle kaldırılmasını istemiştir.⁶⁰¹ Yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını isteyen bir diğer kişi de Yeni Türkiye Partisi Ankara milletvekili Raif Aybar olmuştur.⁶⁰²

Bütün konuşmacıların ardından AP Zonguldak milletvekili Nuri Beşer söz almak istemiştir. Doğduğu andan itibaren sadece milli duygularla memleketine hizmette bulunan bir kişi olduğuna değinmiştir. Olayın gerçekleştiği iddia edilen gün olan 28 Ocak'ta, Cumhuriyet Halk Partisi Malatya ve Sivas milletvekillerinin davetlisi olarak yemeğe gittiğini ve alkol almadığını belirtmiştir. Yemekten sonra CHP milletvekillerinden ayrılarak yukarı çıktığını ve Yeni Türkiye Partisi üyesi olan Kars milletvekili Kemal Kaya ile tanımadığı üç ayrı kişinin sofrasına, ısrarlı davetler sonucunda oturduğunu eklemiştir.⁶⁰³ Konuşmasının sonunda, komisyonda da belirttiği üzere dokunulmazlığının kaldırılarak, olay hakkında yargının karar vermesini talep etmiştir. Nuri Beşer'in açıklamalarının ardından, görüşmenin yeterliğine dair iki önerge okunmuştur. Önergeler AP Kayseri milletvekili Mehmet Yüceler ile YTP Tokat milletvekili Mehmet Kazova tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu önergeler oya sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁶⁰⁴

Takrirlerin ardından Karma Komisyon raporu oylamaya açılmıştır. Netice itibarıyla rapor kabul edilmiş ve Nuri Beşer'in dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Komisyon raporunun ardından YTP Tekirdağ milletvekili Hayri Mumcuoğlu tarafından verilen Meclisin Orduya karşı sevgi ve saygılarının sunulması yönündeki önerge oya sunulup kabul edilmiştir.⁶⁰⁵

⁶⁰¹ **A.g.e.**, s. 333. Nuri Beşer gibi bir kişinin Meclis çatısı altında olup şerefli bir milletin kaderi üzerinde söz sahibi olmasının üzüntü verici olduğunu ifade etmiştir.

⁶⁰² **A.g.e.**, s. 335.

⁶⁰³ **A.g.e.** ss. 335-336. Daha sonra öğrendiği üzere, Kemal Kaya'nın yanındaki kişilerin İller Bankası Umum Müdürü, onun bacanağı ve arkadaşı olduğunu ifade etmiştir. Bu kişilerin kendisini öven bir giriş yaptıklarını belirtmiştir. Ek olarak Kemal Kaya'nın ifade tarzını aktarmıştır: “ *Nuri Beşer'in daha birçok meziyetleri vardır; biz kendisine gıpta ederiz; bize himaye kanatlarını açmaz. Nedir bunlar? İşte şöyle çapkın, böyle hovarda insan...*”. Bu sözlerin üzerine kendisinin de aynen şöyle diyerek şaka yaptığını ifade etmiştir: “*Gıpta edilecek biz vaziyet yok. Size beni arkadaşınız böyle takdim ettikten sonra bu hayatıma gıpta ediyorsunuz. Zaten yaşam kırkı geçmiş, şurada kaç günlük ömrüm var, siz hep beraber ve herkes benim bu eğlenceli, gıpta edilen hayatıma iştirak hakkına sahipsiniz. Yalnız benim usulüm var. Bu eğlencelere, bu hayat tarzıma iştirak için yüz liralık temettü hissesine sahip olmanız lazım.*” Bir müddet sonra, masada bulunan ve sarhoş olan bir adamın kendisine yönelik olarak, nasıl olur da subay ailelerine hakaret edersin diye çıktığını belirtmiştir. Nihayet İller Bankası müdürünün dışarı çıkarıldığını ifade etmiştir. Nitekim Adana senatörü Galip Avşar ve AP Adana milletvekili Ahmet Savrun beylerin araya girerek, kendisinin böyle bir şey söylemediğini teyit ettiklerini; başka bazı kişilerin kendisinden özür dilediklerini eklemiştir.

⁶⁰⁴ **A.g.e.**, s. 338.

⁶⁰⁵ **A.g.e.**, ss. 338-339.

Nuri Beşer, dokunulmazlığı kaldırıldıktan sonra Ankara Ağır Ceza Mahkemesi tarafından yargılanmaya başlamıştır. Mahkeme, Beşer'i TCK'nın 159. maddesinin ilk ve ikinci; 173. maddenin de son fıkrasına dayanarak mahkûm etmiştir. Nuri Beşer, bir sene ağır hapis ve dört ay da Tatvan'da sürgün ile cezalandırılmıştır. Hükmün infazı gerçekleştirilmiştir.⁶⁰⁶

2.1.3. Cumhuriyet Halk Partisi Yozgat Milletvekili Celal Ahmet Sungur'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu tarafından 14 Şubat 1968 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Askeri savcılıktan gelen yazıda CHP Yozgat milletvekili Celal Ahmet Sungur'un yasama dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Böyle bir talepte bulunulmasının sebebi ilgili milletvekilinin, "*milli müdafaaya hıyanet*" suçundan sanık Avusturya yurttaşı Adolf Slavik ile görüştükleri çeşitli zamanlarda para karşılığında bilgi ve doküman verdiğinin tespitidir. Bu tespit, I. Ordu Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından Adolf Slavik ile Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdür Yardımcısı Hüseyin Turgut Pojon hakkında yapılan soruşturma esnasında ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁷

Milli Savunma Bakanlığında gelen tezkereyi takip eden süreçte Başbakan Süleyman Demirel tarafından 15 Şubat 1968 tarihinde bir tezkere kaleme alınmıştır.⁶⁰⁸ Söz konusu tezkerenin Millet Meclisine ulaşmasının ardından Karma Komisyona gönderilmesine karar verilmiştir.⁶⁰⁹

Meclis tarafından 17 Şubat 1968 tarihinde komisyona gönderilen Celal Ahmet Sungur hakkındaki dosya ve Hazırlık Komisyonunca hazırlanan 20 Şubat 1968 tarihli rapor, 21 Şubat 1968 Çarşamba günü yapılan toplantıda görüşülmüştür.

Askeri ve siyasi casusluk suçundan sanık Adolf Slavik sorgusunda, CHP Yozgat milletvekili Celal Ahmet Sungur'dan iktisadi ve siyasi mahiyette bazı bilgileri para

⁶⁰⁶ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 374.

⁶⁰⁷ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 27, 8 Nisan 1968, 3/865 numaralı Yozgat Milletvekili Celal Sungur'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Mürekkep Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁶⁰⁸ **A.g.e.** Millet Meclisi Başkanlığına hitaben hazırlanan tezkerede Milli Savunma Bakanlığında alınan tezkerenin sureti ile hazırlık soruşturması evrakının sunulduğu belirtilerek gereğinin yapılmasına izin verilmesi rica edilmiştir.

⁶⁰⁹ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 25, 17 Şubat 1968.

karşılığında edindiğini ileri sürmüştür.⁶¹⁰ Karma Komisyonun 21 Şubat 1968 günkü toplantısında, Celal Sungur'un İçtüzüğü'nün 178. maddesinin son fıkrasına uygun olarak dinlendiği beyan edilmiştir. Savunmasında kendisine isnat edilen suç kabul etmemiştir. Dosyada imzasının bulunduğu belgeleri Slavik'e verdiğini ancak bu belgelerin makale ve yorum tarzında yazılar olduğunu vurgulamıştır. Olayda aldığı ileri sürülen paraları ise emeğinin karşılığı olarak nitelemiştir.⁶¹¹

Komisyon raporunda, yöneltilen suçun içeriği itibarıyla ağır ve ciddi mahiyette olması ve gerçekliğinin sabit olması nedeniyle ilgilinin, Anayasaya göre milletvekilliği sıfatını kaybedeceği belirtilmiştir. Sonuç olarak, Karma Komisyon Celal Ahmet Sungur'un yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına oybirliği ile karar vermiştir.⁶¹²

Karma Komisyon raporu, Meclise gelmesinin ardından 8 Nisan 1968 Pazartesi günü görüşmeye açılmıştır. Raporun okunmasının ardından ilk sözü CHP Yozgat milletvekili Celal Ahmet Sungur almıştır. İsmi böyle bir olaya karıştırıldığını ilk defa, 29 Ağustos 1967 tarihli Akşam Gazetesi'nden öğrendiğini belirtmiştir.⁶¹³

⁶¹⁰ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 27, 8 Nisan 1968, 3/865 numaralı rapor, s. 2. Slavik tarafından belirtildiği üzere, Avusturya'dan dönüşünü Celal Sungur'a bildirmiştir. Ankara'dan gerçekleştireceği bir telefon görüşmesi üzerine söz konusu milletvekili ile temasa geçip gerekli talimatı vererek takip eden günlerde de istediği bilgileri rapor halinde alarak milletvekiline para verebileceğini belirtmiştir. İddiasını belirttiği şekilde doğrulayacağını ifade eden Slavik'in sözleri üzerine, tahkikatın genişletilmesi ve suç delillerinin tespiti amacıyla I. Ordu Komutanı Orgeneral Memduh Tağmaç'ın sözlü izni alınarak harekete geçilmiştir. Bu doğrultuda, 5 Şubat 1967 Pazar günü Slavik ve Milli Emniyet Teşkilatına bağlı üç memur yola çıkarak Ankara'ya varmıştır. Sanık Slavik'in her gidişinde kaldığı Otel Barikan'da sanık için 304 numaralı, teşkilat üyeleri için de 302, 311, 312 numaralı odalar tahsis edilmiştir. 302 numaralı odaya kurulan teknik cihaz ve elemanlar sayesinde Celal Sungur'un 6 Şubat 1967 günü otele gelerek sanık Slavik ile görüştüğü ve ardından ertesi gün yani 7 Şubat 1967 günü tekrar gelerek yarım saat konuştuktan sonra oteli terk ettiği tespit edilmiştir. Bu görüşme esnasında, Celal Sungur'un numaraları daha önceden tespit edilen bin Türk Lirası aldığı ve karşılığında da kendi el yazısıyla yazılmış yedi sayfadan ibaret 6 Şubat 1967 tarihli imzalı belgeler ile Fransızca yazılmış "*Communique Conjoint Turco-Soviétique*" başlıklı 27 Şubat 1966 tarihli belgeyi verdiği belirtilmiştir.

⁶¹¹ **A.g.e.**, 3/865 numaralı rapor, s. 3. Celal Sungur kendisine yöneltilen suç nedeniyle adalet önünde hesap vermeye hazır olduğunu belirtmiştir.

⁶¹² **A.g.e.**

⁶¹³ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 27, 8 Nisan 1968, s. 593. Olaya adının karıştığını öğrendikten sonra Adalet Bakanına yazılı bir soru önergesi vererek, olay ile bir ilişkisi olup olmadığının ortaya çıkarılmasını ve herhangi bir ilişkisi varsa dokunulmazlığının kaldırılarak adalet önünde hesap vermeyi istemiştir. Verdiği önergenin cevabını 4,5 ay sonra aldığı ve Adolf Slavik hakkında yapılan soruşturma neticesinde kendisiyle bir irtibatının tespit edilmediğini bildirmiştir. Adalet Bakanlığı'ndan gönderilen yazıların ardından 7 Şubat 1967 tarihinde, bu sefer Akşam ve Hürriyet gazetelerinde kendisi ve bir başka Adalet Partili senatörün adının Slavik ile ilgili dosyaya karıştırıldığından bahsetmiştir.

Meclis bir mahkeme olmadığından, Meclis içerisinde bir savunma yapmayacağını ifade etmiştir.⁶¹⁴

Celal Ahmet Sungur'un ardından CHP Nevşehir milletvekili Selahattin Hakkı Esatoğlu söz almıştır. Olayın vahim olması sebebiyle Meclis kürsüsünde tartışılmasında yarar olduğunu vurgulamıştır. Karma Komisyon üyesi olduğundan meselenin inceliklerini bildiğini belirtmiştir.⁶¹⁵ Türk Parlamento Tarihinde hiçbir parlamenterin bu türden ağır bir suç daha önce işlemediğini, bu sebeple dokunulmazlığın kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Celal Ahmet Sungur, Esatoğlu'nun suçlayıcı nitelikte ve yalan konuştuğunu ileri sürerek cevap vermek istemiş ve karşılıklı atışmalar başlamıştır.⁶¹⁶

⁶¹⁴ **A.g.e.**, s. 594. Celal Sungur, meselenin polemik halini almamasını istemiştir. Yönelilecek her türlü soruya cevap vermeye hazır olduğunu da sözlerine eklemiştir. Karma komisyonun verdiği karara uyulmasını istemiştir. Polemiğe girilmeden, bu doğrultuda yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmiştir. Kendisinden emin ve rahat olduğunu, hesap verip Meclis'e gelmek istediğini yinelemiştir.

⁶¹⁵ **A.g.e.** Meclis başkanı, dokunulmazlığının kaldırılmasını bizzat isteyen milletvekiline rağmen Esatoğlu'nun halen konuşup konuşmak istemediğini sormuştur. Esatoğlu konuşmak yönündeki isteğini yinelemiştir. Esatoğlu, Celal Sungur'un nedenini anlayamadığı bir şekilde meselenin ayrıntılarını milletvekillerinin bilgisinde uzak tutmak niyetinde olduğunu beyan etmiştir. Kayıt altına alındığı gibi Celal Sungur'un otel köşelerinde para karşılığında Dışişlerini de alet etmek suretiyle Türk Milletinin son derece önemli meselelerini bir yabancı casusa intikal ettirdiğini yinelemiştir.

⁶¹⁶ **A.g.e.**, ss. 595-600. Celal Sungur, Esatoğlu'nun Meclise girdiği tarihten beri kendisine ihtilafı olduğunu; bu nedenle bir tür intikam almaya çalıştığını ileri sürmüştür. Esatoğlu'nun sataşmasının ardından olayın gelişimini anlatmaya başlamıştır. Buna göre, 1962 senesinde geçmiş dönemin Tokat milletvekili Reşit Önder'in kendisine bir Alman ile arasında tercüman olmasını teklif etmiştir. Zira kendisi 1942-44 senelerinde Almanya'da tıp tahsili gördüğünü beyan etmiştir. 1962-63 senesinde tanıştığı Alman vatandaşı bu kişiyi, Türk misafirperverliğinin bir göstergesi olarak Meclis lokantasında yemeğe götürdüğünü söylemiştir. Söz konusu Alman vatandaşı kişinin de karşılık olarak kendisini Bariton Otel'e yemeğe davet ettiğini belirtmiştir. Kendi verdiği yemeğin hafif kaçtığını düşünen Sungur, Alman vatandaşı olan bu kişiyi Bulvar Palas'a davet etmiştir. 1963 senesinde de adamın ithalat-ihracat işiyle meşgul olması nedeniyle beş altı ayda bir İstanbul'a geldiğini ve her gelişinde kendisinin bir kahvesini içmeye geldiğini belirtmiştir. 1964-65 yıllarında, CHP'nin iktidardan düşürüldüğü sıralarda tüccar olan bu adamın endişeli halini gidermek için siyasi tablo ile ilgili sorularını yanıtladığını beyan etmiştir. Zira bu kişinin İstanbul'da bir ticarethanesi olduğunu ve Sümerbank'a malzeme verdiğini de sözlerine eklemiştir. Adamın kendisine, Türkiye'de bir tehlike olup olmadığına dair, Ordunun idareyi Adalet Partisine vermeyeceğine ilişkin istihbaratın doğru olup olmadığına yönelik sorularına yanıt verdiğini belirtmiştir. Memlekette düzenin oturduğunu, Adalet Partisinin iktidara fiilen geldiğini, dörtlü koalisyon olmasının endişe verici olmadığı şeklinde yanıtlar verdiğini ifade etmiştir. Bu dönemde Ulus Gazetesi'nde iki makalesinin çıktığını ve bu makaleleri gören Alman vatandaşı tüccarın kendisine Avrupa'da makale yazmasına yönelik bir teklifte bulunduğunu açıklamıştır. Böyle bir teklifin maddi değil manevi huzurunu tesis edeceğini belirtmiş ve böylelikle, herkesin bildiği, gazetelerde çıkan konulara ilişkin makaleler kaleme aldığını belirtmiştir. Yazılarında kendi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisinin asla aşırı sola kaymayacağını belirttiğini ifade etmiş ve bu ifadenin bazı çevreleri rahatsız ettiğini de dillendirmiştir. Memleketine hizmet etme gayesi ile çalıştığından ve fakat bu mücadelede, kendi partisine mensup bir milletvekili tarafından kürsüde hançerlenmek istendiğini beyan etmiştir.

Celal Sungur'un açıklamalarının ardından Aydın milletvekili AP Mehmet Reşat Özarda tarafından verilen yeterli önergesi okunmuştur. Millet Partisi Giresun milletvekili Kudret Bosuter yeterli önergesi aleyhinde söz almıştır.⁶¹⁷

Daha sonra Karma Komisyon başkanı AP Erzurum milletvekili İsmail Hakkı Yıldırım söz almıştır. Dokunulmazlığı bulunan bir milletvekili hakkında hiçbir adli makamın iddianame veya başkaca bir karar verme yetkisi olmadığını hatırlatmıştır. Bu yetkiyi kullanabilmeleri için dokunulmazlığın kaldırılmasının istendiğini vurgulamıştır.⁶¹⁸

Bu konuşmayı takip eden süreçte önce yeterli önergesi kabul edilmiştir. Ardından Karma Komisyon tarafında hazırlanan rapor kabul edilmiştir. Böylelikle Celal Sungur'un yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁶¹⁹ Dokunulmazlığı kaldırıldıktan sonra olanlara ilişkin herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

2.1.4. Yeni Türkiye Partisi* Hakkâri Milletvekili Ali Karahan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu tarafından 28 Haziran 1967 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere hazırlanmıştır. Tezkereden anlaşıldığı üzere Ali Karahan, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesi tarafından Türk Ceza Kanununun 141. maddesinin 4. fıkrasına göre mahkûmiyet kararı verildikten sonra milletvekili seçilmiştir. Ali Karahan, devletin birliğini bozmak, devletin hâkimiyetinde bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya yönelik fiil işlemek ve ırk bakımından milli duyguları yok etmeye ve zayıflatmaya yönelik faaliyette bulunmaktan dolayı yargılanmıştır. Milletvekili seçildikten sonra yasama dokunulmazlığını elde ettiğinden Askeri Yargıtay tarafından temyiz incelemesine tabi tutulamamıştır. Bu işlemin yerine getirilmesi amacıyla Askeri Savcılık ilgili

⁶¹⁷ A.g.e., ss. 610-611. Yeterlik önergesinin sınırları dışına çıkarak konuşacağını belirtmiştir. Meclis başkanı sınırların aşılmasına izin vermeyeceğini ifade etmiştir. Bundan sonraki dokunulmazlık dosyaları hakkındaki görüşmelerde öncelikle, komisyon başkanının yahut sözcüsünün izahatına öncelik verilmesini talep etmiştir.

⁶¹⁸ A.g.e., ss. 608. Karma komisyonun konuyu, konunun ciddiyetini dosyanın içerisinde bulunan delillere göre, suçun unsurlarının olup oluşmadığına göre ele almadığını belirtmiştir. Zaten böyle bir yetkiyi haiz olmayan komisyonun, isnat olunan suçun gerçek olması haline göre karar verdiğini açıklamıştır.

⁶¹⁹ A.g.e., s. 611.

* Yeni Türkiye Partisi, Demokrat Parti'nin 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesiyle kapatılmasından sonra bir kısım DP kökenli siyasetçiler tarafından kurulmuş bir siyasi partidir.

milletvekilinin dokunulmazlığının Anayasanın 79. maddesine göre kaldırılmasını istemiştir.⁶²⁰

Milli Savunma Bakanlığında gelen tezkere üzerine, 7 Temmuz 1967 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel tarafından Millet Meclisi Başkanlığına hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır.⁶²¹ Başbakanlıktan Meclise gelen Ali Karahan hakkındaki dosya Karma Komisyona yönlendirilmiştir.⁶²²

Karma Komisyon, 9 Nisan 1968 tarihinde kararını vermiş ve raporunu hazırlamıştır. Raporda, Başbakanlıktan gelen 7 Temmuz 1967 tarihli yasama dokunulmazlığının kaldırılması istemli tezkerenin ve Hazırlık Komisyonu raporunun görüşülüp incelendiği belirtilmiştir. Keza ilgili milletvekilinin komisyon tarafından dinlendiği ve yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek olmadığına çoğunlukla karar verilmiştir.⁶²³

Karma Komisyon raporunun gündeme alınmasına 12 Nisan 1968 Cuma günü karar verilmiş⁶²⁴; 21 Ekim 1968 Pazartesi günü görüşülmüştür.⁶²⁵ Rapor okunduktan sonra ilk söz isteyen AP Ankara milletvekili Kemal Bağcıoğlu olmuştur.⁶²⁶ Hazırlık Komisyonu üyesi olduğunu belirtmiştir. Hazırlık Komisyonunun hazırladığı dosyada belirtilen suçun yasama görevinin yapılmasına engel teşkil ettiğine ve bu suçtan ötürü yasama dokunulmazlığının kaldırılmasının gerektiğine dair mütalaa verdiği işaret etmiştir.⁶²⁷ Karma Komisyonda ise, Ali Karahan'ın samimi savunmasının komisyon üyelerince kabul edilmesiyle birlikte dosyanın devre sonuna bırakılmasına

⁶²⁰ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 28, 21 Ekim 1968, 3/693 numaralı Hakkâri Milletvekili Ali Karahan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Mürekkep Karma Komisyon Raporu, ss. 1-2. Ali Karahan ile birlikte mahkûmiyetlerine karar verilen on beş hükümlüye ait kararın Askeri Yargıtay incelemesinden geçerek kesinleştiği belirtilmiştir. Askeri Savcılıktan gelen yazı üzerine, Milli Savunma Bakanı tarafından Başbakanlığa yönelik olarak gereğine izin verilmesi istenmiştir.

⁶²¹ **A.g.e.**, 3/693 numaralı rapor, s. 1. Milli Savunma Bakanlığının 28 Haziran 1967 tarihli tezkeresinin sureti ve eklerinin sunulduğu tezkerede, Anayasanın 79. maddesine göre ilgili milletvekili hakkında gereğinin yapılması rica edilmiştir

⁶²² **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 20, 10 Temmuz 1967.

⁶²³ **A.g.e.**, 3/693 numaralı rapor, Karma komisyonun aldığı karara karşı, AP Ankara milletvekili Kemal Bağcıoğlu, AP Samsun milletvekili Osman Şahinoğlu, AP Kastamonu milletvekili Hüseyin Sabri Keskin muhalif kalmışlardır. CHP İstanbul milletvekili A. Coşkun Kırca ise çekimser kalmıştır. AP Tokat milletvekili Osman Hacıbaloğlu da çekimser kalmıştır.

⁶²⁴ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 27, 12 Nisan 1968.

⁶²⁵ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 28, 21 Ekim 1968, s. 1019. Komisyon raporunun öncelikle görüşülme teklifi yapılmıştır. Oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

⁶²⁶ **A.g.e.**, s. 1019. Görüşülmekte olan kararın detaylarıyla bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Zira bu dosya içerisinde, Hakkâri milletvekili Ali Karahan'ın mahkeme kararıyla sabit olan suçunun Meclis üyeleri tarafından bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır.

⁶²⁷ **A.g.e.**, s. 1020.

karar verildiğini eklemiştir.⁶²⁸ Sonuç olarak, Karma Komisyonun hata yaptığını ifade etmiştir. Meclisin, Karma Komisyon kararını reddedeceğini düşündüğünü belirterek kürsüden ayrılmıştır.

Ardından Ali Karahan söz istemiştir. Karma Komisyon üyelerinin 1959 tarihli davanın zamanaşımına uğradığını kabul ettiklerini belirtmiştir. Yasama dokunulmazlığının kaldırılması meselesinin ise 1968 senesinde Meclise intikal ettiğini vurgulamıştır.⁶²⁹ Daha sonra, Karma Komisyon Başkanı AP Erzurum milletvekili İsmail Hakkı Yıldırım söz almıştır. Ocak 1959 tarihinde işlenmiş olduğu iddia edilen bir fiil hakkında 1965 yılında verilmiş olan bir mahkeme kararının Yargıtay'da görüşülmesi sırasında, Ali Karahan yasama dokunulmazlığına sahip olduğundan karar verilemediğini belirtmiştir. Bu sebeple, Ali Karahan'ın dokunulmazlığının kaldırılması için Yargıtay tarafından talepte bulunulduğunu ifade etmiştir. Ali Karahan'a yöneltilen suçun, Kürtçülük propagandası olduğunu bir kez daha vurgulamıştır.⁶³⁰

Sonuç itibarıyla, Karma Komisyon raporu oylamaya sunulmuştur. Komisyon raporu Meclis tarafından kabul edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle, Ali Karahan'ın

⁶²⁸ A.g.e., ss. 1021-1022. Kemal Bağcıoğlu ilgili milletvekiline isnat edilen suçun mahiyeti hakkında da bilgi vermiştir. Bu doğrultuda, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinin 24 Eylül 1965 tarihli gerekçeli hükmünde suçun mahiyetini izah edici pasajlar aktarmıştır. Bu pasajlardan anlaşıldığı üzere, Ali Karahan, devletin birliğini bozmak, devletin hâkimiyetinde bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya yönelik fiil işlemek ve ırk bakımından milli duyguları yok etmeye ve zayıflatmaya yönelik faaliyette bulunmaktan dolayı başkaca elli kişiyle beraber Askeri Mahkemede yargılanmıştır. Askeri Mahkemenin gerekçeli kararından aktarılan pasajlarda, Ali Karahan'ın 5 Ocak 1959 tarihinde Yavuz Çamlıbel, Koço Elbistan ve Ömer Aras ile birlikte yazıhanesinde toplantı düzenleyerek Kürt milliyetçiliği propagandası yaptığı belirtilmiştir. Yanı sıra, Türkiye'nin yıkılıp parçalanacağından Kürtlerin varlıklarını dünyaya ispat edeceklerinden ve bu davayı büyük bir kütleye duyuracaklarından bahsettiği de aktarılmıştır. Keza Türkiye'de Kürtlerin birliklerini kaybetmemeleri, haklarının korunması, kendi dilleriyle konuşup yayın yapmasına yönelik beyanlarıyla Kürtçülük konusunda faaliyette bulunduğu açıklanmıştır.

⁶²⁹ A.g.e., ss. 1025-1026. Yazıhanesinin keşfedildiği ve kapısının bile kapanmadığını ifade etmiştir. Ayrıca iş tecrübelerinden yani hâkimlik, yüksek mahkeme başsavcı yardımcılığından bahsederek böylesine bayağı bir suçu işleyemeyeceğini vurgulamıştır. Devamında şu cümleleri sarf etmiştir: *“Şark dediğiniz zaman Doğu'nun ıstıraplarından bahsettiğiniz zaman size Kürtçü demek kolaydır ama memleketin bir tarafı hizmet beklerken, bir tarafta zulüm ve haksızlık varken, bir tarafında kötülük idaresi varken susarsanız asıl vatan hainisiniz.”* Son olarak, zamanaşımına uğramış bir kamu davasının Meclis kürsüsünde bu türlü tartışmalarla politika konusu yapılmasının milli bir vazife olmadığını, aksine memleket bütünlüğüne vurulmak istenen gizli ve maksatlı bir darbe olduğunu ifade etmiştir.

⁶³⁰ A.g.e., s. 1030.

yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁶³¹ Dokunulmazlık kaldırıldıktan sonra olanlar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.2. Cumhuriyet Senatosu'nda Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılan Senatörler

2.2.1. Tabii Üye Cemal Madanoğlu ve Kontenjan Senatörü Osman Köksal'ın Yasama Dokunulmazlıklarının Kaldırılması

Ankara Sıkıyönetim ve 2. Ordu Komutanı Orgeneral Semih Sancar tarafından 11 Temmuz 1971 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir yazı kaleme alınmıştır. Buna göre, Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın da içlerinde bulunduğu kişiler Türkiye “T.C. Anayasasının tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil (bozmak ve değiştirmek), TBMM’yi ıskata ve vazifesini yapmaktan mene cebren teşebbüs gayesiyle gizlice ittifak kurmak” ile suçlanmışlardır. Ayrıca Anayasaya göre kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisini hükümsüz bırakmaya (ıskata) ve görevini yerine getirmesini engellemeye cebren teşebbüs amacıyla örgüt kurmakla da suçlanmışlardır. Bu nedenle haklarında soruşturma yapılması talebinde bulunulmuş; yapılan hazırlık soruşturması sonucunda da 7 Temmuz 1971 tarihinde 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından yirmi iki kişinin tutuklanmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda, kontenjan senatörü⁶³² olan Osman Köksal ve tabii üye⁶³³ Cemal Madanoğlu'nun kendilerine isnat edilen suç dolayısıyla haklarında takibat yapılabilmesi için 1961 Anayasasının 70. maddesi uyarınca dokunulmazlıklarının kaldırılması için savcılık tarafından dosya komutanlığa gönderilmiştir.⁶³⁴

⁶³¹ A.g.e., s. 1033.

⁶³² 1961 Anayasasının 70. maddesinin ilk fıkrasında, Cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet Senatosu için seçileceği belirtilen on beş üyenin siyasi sıfatı “*kontenjan senatörü*”dür.

⁶³³ 1961 Anayasasının 70. maddesinin ikinci fıkrasında belirtildiği üzere, 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı kanunun altında adları bulunan MBK Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı yaş koşulu dikkate alınmaksızın Cumhuriyet Senatosunda “*tabii üye*” sıfatıyla görev yapmışlardır.

⁶³⁴ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 66, 3 Ağustos 1971, Cumhuriyet Senatosu Cumhurbaşkanıca seçilen üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın Yasama Dokunulmazlıkları Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve 3/1044 sayılı Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu, ss. 1-2. Adları geçen iki senatör haricinde kendilerine suç isnat edilen kişiler şöyledir: Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, Cemal Reşit Eyüpoğlu, İlhan Selçuk, Hıfzı Koçar, Abidin Sezen, Celal Uygur, Adnan Kaptan, Zeki Ergun, Raif Ertem, Nejdet Düvencioğlu, Adnan Arabacıoğlu, Fahrettin Tezel, Orhan Seyfi Güven, İbrahim Artuç, Cemalettin Korkut, Yılmaz Akkılıç, Salih Nejdet Candan, Ümran Şensezgin, Ahmet Sezgin, Cengiz Ballıkaya, Doğan Erdoğan, Hüseyin Onur, Ahmet Gürüz Ketenci, Ali Sirmen, Ferruh Özdi, Orhan Pekey, İlhan Ündeğer, Armağan Anar, Altan Öymen.

Ankara Sıkıyönetim ve 2. Ordu Komutanı Orgeneral Semih Sancar'dan gelen yazı üzerine, 13 Temmuz 1971 tarihinde dönemin Başbakanı Prof. Dr. Nihat Erim tarafından Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına hitaben bir tezkere yazılmıştır.⁶³⁵

Durumun Cumhuriyet Senatosuna bildirilmesinin ardından toplanan Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu tarafından 21 Temmuz 1971 tarihinde bir başka tezkere hazırlanmıştır. Buna göre, ilgililer hakkındaki dosya bakımından bir usul eksikliğinin olduğu belirtilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, İçtüzüğün 139. maddesi uyarınca mevcut dosya Adalet Bakanlığı tarafından incelenmeden Meclise intikal etmiştir. Söz konusu tezkere, eksikliğin giderilmesi amacıyla hizmet etmek için hazırlanmıştır.⁶³⁶

Yasama dokunulmazlıkları alt komisyonunun 20 Temmuz 1971 tarihli ve 3/1044 esas ve 2 sayılı raporu, 27 Temmuz 1971'de Karma Komisyon gündemine alınmıştır.⁶³⁷ Yasama dokunulmazlıkları 4 numaralı alt komisyonunca hazırlanan rapor, 27 Temmuz 1971 tarihinde ilgili senatörlerin de hazır buldukları oturumda incelenmiştir.⁶³⁸ Karma Komisyonunda, her iki senatöre yöneltilen "*Anayasayı taşıyir*

⁶³⁵ **A.g.e.**, Cumhuriyet Senatosu Cumhurbaşkanınca seçilen üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın Yasama Dokunulmazlıkları Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve 3/1044 sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 1. Başbakan Nihat Erim'in hazırladığı tezkerede Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal haklarında T.C. 1961 Anayasasının 79. maddesine göre bir karar verilmesine ilişkin 11 Temmuz 1971 tarihli ve 971/1095 sayılı tebliğin sureti ve eki soruşturma dosyasına bağlı şekilde sunulmuştur.

⁶³⁶ **A.g.e.**, Cumhuriyet Senatosu Cumhurbaşkanınca seçilen üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın Yasama Dokunulmazlıkları Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve 3/1044 sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 2-4. Cumhuriyet Senatosu Karma Komisyon Başkanı Refet Rendeci'nin gönderdiği tezkerenin ardından, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun tarafından Başbakanlığa hitaben 21 Temmuz 1971 tarihinde bir tezkere kaleme alınmıştır. Usul noksanlığının giderilmesine 21 Temmuz 1971 tarihinde karar verildiği belirtilerek, komisyondan "çok acele" kaydı ile havale edildiğinden usul eksikliğinin en kısa sürede tamamlanıp gönderilmesi istenmiştir. Senato başkanının tezkeresi üzerine 23 Temmuz 1971 tarihinde Başkanlığa cevaben bir tezkere daha hazırlanmıştır. Bu tezkerede, ilgili senatörlere ilişkin dosyaya Adalet Bakanı İsmail Arar'ın kaleminden çıkan 22 Temmuz 1971 tarihli 34622 sayılı tezkerenin sureti ve eki, soruşturma dosyası ile birlikte sunulmuştur. Adalet Bakanlığında gönderilen tezkerede, Cumhuriyet Savcılıkları ve mahkemeleri tarafından kaldırılması talep olunan yasama dokunulmazlıkları ile ilgili işlemlerin Milli Savunma ve Başbakanlık kanalıyla yürütüldüğü ifade edilmiştir. Buna karşılık, Sıkıyönetim Cumhuriyet savcılıkları ve mahkemeleri tarafından yöneltilen taleplerin de Başbakanlık vasıtasıyla ilgilinin üyesi olduğu yasama meclisine gönderildiği hatırlatılmıştır. Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal hakkındaki evrakın da bu usule uygun olarak Başbakanlık tarafından Cumhuriyet Senatosuna gönderildiği ifade edilmiş ve fakat Senato içtüzüğünün 139. Maddesi uyarınca evrakın Adalet Bakanlığı tarafından da incelendiği belirtilmiştir.

⁶³⁷ **A.g.e.** 3/1044 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 4.

⁶³⁸ **A.g.e.** 3/1044 Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 5-6. Cemal Madanoğlu'nun savunmasını yaptıktan sonra komisyondan ayrıldığı; Osman Köksal'ın ise görüşmeleri sonuna kadar takip ettiğini ve görüşme esnasında ikinci defa söz alıp açıklamalarda bulunduğu belirtilmiştir. Madanoğlu'nun savunması sırasında iddiaları reddettiği ve dosyaya konu olan durumun bir tertip sonucunda vuku bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca dokunulmazlığının kaldırılmasını kendisinin de istediğini beyan etmiştir. Ancak istemi İçtüzüğün 143. maddesi uygun olmadığından kabul edilmemiştir. Daha açık bir

ve *Meclisi iskata teşebbüs*” isnadından daha ağır bir isnat olamayacağı belirtilmiştir. Bu durumun yaratacağı sürekli eziklik ve haysiyet kırıcı durum dikkate alınarak dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verilmiştir. Mahkeme önünde hesap vermelerinin ardından dönüşlerinin daha itibarlı daha şerefli olacağı vurgulanmıştır.⁶³⁹

Dokunulmazlıkların kaldırılması yönündeki Karma Komisyon kararına komisyon başkanvekili Tokat üyesi Zihni Betil, Osman Köksal bakımından muhalif olmasına karşılık Cemal Madanoğlu’na ilişkin karara katıldığını ifade etmiştir. Hatay üyesi E. Bahadırılı muhalif olduğunu; İstanbul üyesi E. Özden ise Osman Köksal bakımından muhalif, Madanoğlu içinse çekimser olduğunu belirtmişlerdir. Manisa üyesi D. Barutçuoğlu, Osman Köksal bakımından muhalif, tabii üye M. Ataklı karara tümünden muhalif olduğunu açıklamıştır.⁶⁴⁰

ifadeyle, dokunulmazlığın kaldırılması üyenin rızası dışında tutulduğundan istemi uygun görülmemiştir. Osman Köksal da Madanoğlu ile benzer yönde açıklamalar yaparak, dosyaya konu yapılan olayların bir tertibin sonucu olduğunu ifade etmiştir. Her iki senatör tarafından yapılan “tertup” vurgularının ardından, komisyon tarafından bu iddialara karşı açıklama yapılmıştır. Buna göre, Milli İstihbarat Teşkilatı’nın başında bulunan görevli kişilerin çoğunluğunun asker kişiler olduğu ve siyasi bir parti veya iktidara hizmet etmek amacıyla bir tertibe girmelerinin imkânsızlığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca dokunulmazlıkları kaldırılmak istenen senatörlerin de asker kökenli olmaları nedeniyle kendilerine karşı böyle bir tertibin hazırlanmasının mümkün olmadığı bir kez daha dile getirilmiştir. Ayrıca Milli İstihbarat Teşkilatı’nın başındaki kişinin 1960 senesinden sonra Cemal Madanoğlu tarafından tayin edildiği alt komisyonda yaptığı savunmada doğrulandığı ifade edilmiştir. Bu sebeple, kendisi aleyhinde bir tertup yapıldığı iddiasının doğru olmadığı dile getirilmiştir. Her iki senatörün de Atatürkçülük ve sol kisvesi altında memleketi uçuruma iten, hürriyet ve ilkeleri istismar eden, gençliğin beyinlerini yıkayarak sapık ideolojiler peşine sürükleyen baş tahrikçilerle birlikte oldukları vurgulanmıştır.

⁶³⁹ **A.g.e.**, 3/1044 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 7. Her iki senatör için yapılan ayrı oylamalar neticesinde, Cemal Madanoğlu’nun yasama dokunulmazlığının kaldırılması 13 üyeden oluşan komisyondaki bir üyenin muhalif, birinin çekimser kalmasına karşılık 11 üyenin olumlu yöndeki oyu ile kabul edilmiştir. Osman Köksal’ın yasama dokunulmazlığının kaldırılması ise hazırda bulunan 13 üyeden 5 üyenin muhalif olmasına karşılık 8 üyenin olumlu yöndeki oylarıyla kabul edilmiştir.

⁶⁴⁰ **A.g.e.**, 3/1044 Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 8-10, 13. Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi Mucip Ataklı tarafından 27 Temmuz 1971 tarihinde hazırlanan muhalefet şerhinde, yasama dokunulmazlığının kaldırılabilmesi için ortada ciddi bir suçun bulunması gerektiği ve suçun tüm unsurlarıyla oluşması gerektiğinden söz etmiştir. Madanoğlu ve Köksal hakkındaki dosyada suçun unsurlarının olgunlaşmamış olduğunu ve isnadın ciddiyetten yoksun olduğunu da ifade etmiştir. Dosyada kaniya yol açacak delillerin olmadığını da eklemiştir. Tüm iddiaların MİT elemanı Mahir Kaynak’ın teyp bantlarına dayanılarak tespit edildiğini vurgulamıştır. Teknik gelişmelerin her türlü montajı mümkün kıldığını ve sadece teyp bantlarının delil sayılamayacağını hatırlatmıştır. Ayrıca 1967 senesinden 8 Nisan 1971 tarihine kadar süren toplantılara ait bantların ve raporların neden daha önceki iktidar tarafından dikkate alınmadığını sorgulamıştır. İddiaların çoğunun maksatlı bir tertibin eseri olduğunu ve Altan Öymen’in evinde yapıldığı ve kendisinin de bulunduğu iddia edilen toplantıda esasen Altan Öymen’in olmadığını, o tarihte yurtdışında bulunmasının ispatıyla çözüldüğünü de açıklamıştır. Bu nedenlerle komisyon kararına muhalif olduğunu açıklamıştır. Ekrem Özden karşı oy yazısında belirttiği üzere, mevcut belgeler isnadın ciddiliğini göstermekten yoksundur. Osman Köksal bakımından bant kayıtlarının başka delillerle desteklenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Madanoğlu bakımından el yazısı olduğu teyit edilen birtakım fotokopiler olduğuna değinmiştir. Ancak bunların da bir fiilin icrası ve teşebbüsü mahiyetinde kabul etmenin imkansız olduğunu belirtmiştir. Bunların kişisel düşünceler kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu nedenlerle

Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal hakkındaki Karma Komisyon kararı 3 Ağustos 1971 Salı günü görüşülmüştür. İlk olarak, ilgili senatörlerin yasama dokunulmazlıklarına ilişkin verilecek kararın öne alınması ve öncelikle görüşülmesine dair Karma Komisyon Başkanı Refet Rendeci tarafından verilen önerge oylanmış ve kabul edilmiştir. Ardından Karma Komisyon raporu okutulmuştur.⁶⁴¹

Rapor okunduktan sonra Cemal Madanoğlu söz istemiştir. Özetle Atatürkçülüğe inandığını, her yerde savunduğunu, demokrat düzen içerisinde emek vermiş bir kişi olduğunu ifade etmiştir. Aleyhine ileri sürülen uydurmaların içyüzünün aydınlanması gerektiğini ifade etmiş ve dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir.⁶⁴²

Ardından Osman Köksal söz almıştır. 1965 siyasi iktidarının, Türk halkının kalkınmasını, aydınlığa ve refaha kavuşmasını sağlayacak Atatürkçü, sosyal, devrimci, halkçı Anayasa doğrultusundan çıktığını, çıkar çevrelerini mutlu edecek bir yöne doğru ilerlediğini ifade etmiştir.⁶⁴³

çekimser kaldığını açıklamıştır. Hatay üyesi Enver Bahadırı tarafından hazırlanan muhalefet şerhinde de Osman Köksal bakımından delil mevcut olmadığını ileri sürmüştür. Bu nedenle muhalif olduğunu açıklamıştır. Tokat üyesi Zihni Betil ise, Osman Köksal bakımından suç işlediğine dair ciddi bir kanı olmadığından muhalif olduğunu belirtmiştir. Madanoğlu hakkındaki delil ve emarelerin hem Mahir Kaynak'tan nakledilenlerden hem kendi el yazısı olduğu teyit edilen fotokopilerden ibaret olduğundan dokunulmazlığın kaldırılması kararına katıldığını açıklamıştır.

⁶⁴¹ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 66, 3 Ağustos 1971, s. 332.

⁶⁴² **A.g.e.**, ss. 341-342. 27 Mayıs'tan sonraki ilk seçimlerden bu yana tutucuların ortaklığının direnişten açıkça karşı koyuşa dönüştüğünden bahsetmiştir. Atatürk gençliğinin karşıt kamlara ayrıldığını vurgulamıştır. Gericiliğin tırmanışı esnasında kitap yazma hazırlığına giriştiğinden; kitapta, gidilen yolun yanlışlığından bahsetmek istediğini belirtmiştir. Bu konuda tuttuğu notların dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin dosyadan fotokopi olarak çıktığını ifade etmiştir. Bu tamamlanmamış çalışmanın çoğaltılarak dağıtılmasında hiçbir yararın olmadığını da sözlerine eklemiştir. Daha net bir söylemle, dosyaya konu olan, yazmaya talip olduğu kitabının karalama halinin çalındığını iddia etmiştir. Kontenjan senatörü olmak istemediği halde, bu mevkiye getirildiğini, bu durumdan sonra da Senatodaki konuşmalarında özellikle "ulusal ordu" özelemine dair söylemleriyle dikkatleri üzerine çektiğinden ve bu aşamadan itibaren, MİT'in karşı saffına geçtiğini ileri sürmüştür. Yeğenin arkadaşısı ve asistan olduğunu belirttiği Mahir Kaynak'ın Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) merkezinde ülke sorunlarına ilişkin tartışmaya katılacağına dair bir söylentiye etrafa yaydığını iddia etmiştir. Gitmek durumunda kaldığı toplantıda, fahri başkan olarak yöneticiler masasına oturtulduğundan, çoğunlukla Türkiye İşçi Partisinin (TİP) iç sorunları ve arada bir de ordu hakkında kişisel düşüncelere dair tebliğler sunulduğunu ifade etmiştir. Bu toplantıdan, asgari müşterekin Atatürk ülküsünde ve ilkelerinde aranması gerektiğini vurgulayarak ayrıldığını belirtmiştir.

⁶⁴³ **A.g.e.**, ss. 345- 346. Son beş sene içerisinde MİT kadrosunun Adalet Partisi partizanları ile doldurulduğunu ileri sürmüştür. Fezlekedede bahsedilen "Devrim Dayanışma Derneği" ile hiçbir ilgisi olmadığını ifade etmiştir. Tutuklu bulunan 23 kişiden ancak 9 kişiyi tanıdığını ifade etmiştir. Cemal Madanoğlu ile normal seviyede bir arkadaşlık ilişkisi yürüttüğünü belirtmiştir. Ancak aralarındaki bu arkadaşlık ilişkisininin 1970 Haziran-Temmuz başlarında sona erdiğini ifade etmiştir. Hikmet Kıvılcımlı ve Mihri Belli'yi hiç tanımadığını dile getirmiştir. Dosyada bulunan fotokopileri de daha önce görmediğini sözlerine eklemiştir.

Senatörler savunmalarını yaptıktan sonra oylamaya geçilmiştir. Önce Cemal Madanoğlu sonra da Osman Köksal hakkındaki Karma Komisyon raporu oylamaya sunulmuştur. Netice itibarıyla, Madanoğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin komisyon raporu, oylamaya katılan 125 senatörün 98'inin kabulü, 27'sinin reddi ve birinin çekimser oy kullanmasıyla kabul edilmiştir. Böylelikle, Cemal Madanoğlu'nun yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Osman Köksal'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin komisyon raporu ise oylamaya katılan 123 üyenin 88'inin kabul, 32'sinin red, 3'ünün çekimser oyu ile kabul edilmiştir. Osman Köksal'ın da dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal hakkındaki kovuşturma 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi tarafında gerçekleştirilmiştir. Mahkeme nezdinde alınan 2.10.1971 tarihli kararla birlikte her iki Cumhuriyet Senatosu üyesi de beraat etmiştir.⁶⁴⁴

2.2.2 Tabii Üye Ekrem Acuner'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Genelkurmay başkanı adına II. Başkan Orgeneral Nihat Tulunay, 10 Haziran 1971 tarihinde başbakanlığa “*çok gizli*” ibaresiyle bir tezkere hazırlamıştır. Bu tezkerede, Hikmet Kıvılcımlı hakkında Türk Ceza Kanununun 146. maddesini ihlal suçlarından Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı tarafından kovuşturma yapıldığı belirtilmiştir. Kıvılcımlı ve arkadaşlarının hangi suçlar nedeniyle itham edildikleri açıklanmıştır. Buna göre ilgili kişiler, TCK'nın 146. maddesi uyarınca; “*Silahlı isyana teşvik, tahrik, teşebbüs, sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü (egemenliğini) tesis etmeye yönelik (kürmak için) yönelik cemiyet kürmak*” ile suçlanmışlardır. Kovuşturmanın ilerleyen aşamalarında, tabii senatör Ekrem Acuner ile Güven Partisi eski milletvekili İrfan Solmazer'in de olayla ilgili oldukları tespit edilmiştir. Bu nedenle, T. C. Anayasasının 79. maddesi ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 15. maddesi gereğince tabii senatör Ekrem Acuner'in dokunulmazlığının kaldırılması için gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 376'dan Ertuğrul Alatlı, **09 Mart 1971 Anti-Emperyalist Baasçı Darbe Girişimi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 229.

⁶⁴⁵ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 65, 2 Temmuz 1971, Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Ekrem Acuner'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve 3/1031 Sayılı Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu, ss. 1-2.

Başbakan Nihat Erim, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına hitaben 11 Haziran 1971 tarihinde bir tezkere yazmıştır. Bu tezkerede, askeri savcılıktan gönderilen yazı ve ekler gönderilmiştir.

Ekrem Acuner hakkındaki dosya 15 Haziran 1971 tarihinde Karma Komisyona gönderilmiştir. Komisyonun ilk toplantısında, yasama dokunulmazlıkları 3 numaralı alt komisyonu kurulmuş ve dosya alt komisyonun ön incelemesine bırakılmıştır. Alt komisyon raporu, Ekrem Acuner'in savunmasını dinledikten sonra 18 Haziran 1971 tarihinde hazırlanmıştır. Bu rapor, 22 Haziran 1971 tarihinde Karma Komisyon gündemine alınmıştır. Karma Komisyon görüşmesi sırasında Ekrem Acuner iki defa dinlenmiş ve sonuç olarak, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına salt çoğunlukla karar verilmiştir.⁶⁴⁶

Karma Komisyonun aldığı karara aynı zamanda Başkanvekili olan Tokat senatörü Zihni Betil, İstanbul senatörü E. Özden, Manisa senatörü D. Barutçuoğlu, Sakarya senatörü M. Tıgılı, tabii üye M. Ataklı muhalefet şerhi koymuştur.⁶⁴⁷

Ekrem Acuner'in yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin Karma Komisyon kararı, Cumhuriyet Senatosunda 2 Temmuz 1971 Cuma günü gündeme alınmıştır. Görüşmeye geçilmeden önce, Karma Komisyon Başkanı Refet Rendeci'nin önergesi okunmuştur. Ekrem Acuner'in yasama dokunulmazlığının kaldırılması dosyasının öncelikle görüşülmesine ilişkin önerge oylanmış ve kabul

⁶⁴⁶ A.g.e., 3/1031 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

⁶⁴⁷ A.g.e., 3/1031 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 3-7, 9. Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi Mucip Ataklı tarafından 23 Haziran 1971 tarihinde hazırlanan muhalefet şerhinde dosyadaki tanık ve sanık ifadeleriyle Ekrem Acuner'in aklandığını belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle, tanık ve sanık ifadelerinin, Ekrem Acuner'e dosya kapsamında yöneltilen isnatları geçersiz kıldığını ifade etmiştir. Olayların odak noktasının Sarp Kuray ile Hv. Kur. Alb. Nihat Değer'in ifadelerinin de tamamıyla Ekrem Acuner'in lehinde olduğunu vurgulamıştır. Dosya kapsamındaki ifadelerle, Ş. Aldoğan'ın evinde yapılan toplantıda Acuner'e atfen konuşma yapılmadığının ortaya çıktığını belirtmiştir. Aleyhinde beyan veren Kubilay Kılıç'ın beyanının cürüm atfetmekten başka bir değer taşımadığını vurgulamıştır. Kılıç ifadesinde, milliyetçi ve solcu grupların Ordudaki mücadelesinden bahsetmiştir. Bunun üzerine Mucip Ataklı, Kubilay Kılıç'ın milliyetçi gruptan olmasına rağmen sol olarak nitelendirdiği grubun birçok toplantısına katıldığı ve bu sayede MİT ile temas ettiğine dair beyanını hatırlatmıştır. Ayrıca Ş. Aldoğan'ın evinde yapıldığı iddia edilen toplantıda Hv. Kur. Alb. Nihat Değer'in beyanı da hatırlatılmıştır. Buna göre, Ekrem Acuner'in Atatürkçü fikir yapısı içindeki müdahalesini beyan etmesi aşırı sol fikir ve yapılardan uzak durduğunun kanıtı olarak sunulmuştur. İsnadın ciddiyetten yoksun olması sebebiyle Karma komisyon kararına muhalif olduğunu açıklamıştır. Cumhuriyet Senatosu Tokat üyesi Zihni Betil, İstanbul üyesi Ekrem Özden, Manisa üyesi Doğan Barutçuoğlu tarafından 22 Haziran 1971 tarihinde hazırlanan muhalefet şerhinde Alt komisyon raporunun İçtüzüğü'nün 140. maddesine uygun olarak gerekçeli hazırlanmadığı vurgulanmıştır. İfadelerinden yararlanılanların aleyhte sayılan sözlerinin alındığı, lehte olanlarının ise kullanılmadığı ileri sürülmüştür. Raporla Ekrem Acuner'e isnat edilen suça ilişkin yeterli açıklama olmadığı belirtilmiştir. Ekrem Acuner'in suç işlediğine ilişkin isnadın ciddi olmadığını ve bu nedenle yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin karara muhalif olduklarını açıklamışlardır.

edilmiştir. Ardından Karma Komisyon raporunun okunmasına dair oylama yapılmış ama kabul edilmemiştir.⁶⁴⁸ İlk sözü, tabii üye Suphi Karaman almıştır. Uzunca bir zamandır kamuoyunu oyalayan Ekrem Acuner'e ilişkin durumun net olmadığını ifade etmiştir. Ciddi bir itham yöneltilmediğini iddia etmiştir. Yazılı basın yanlı davrandığını ve büyük çoğunluğunun, olayı gerçek yönünden saptırarak tek yönüyle aksettirdiğini ileri sürmüştür.⁶⁴⁹

Ardından Çanakkale senatörü Ziya Termen'e söz verilmiştir. Böyle ciddi bir itham karşısında Ekrem Acuner'in şerefli bir insan, bir subay olarak *"hak etmediğim bir hitabın muhatabıyım, dokunulmazlığımı kaldırın"* demesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.⁶⁵⁰

Son olarak Ekrem Acuner'e söz verilmiştir. Şahsına karşı girişilen itham ve isnatlara karşı kürsüden yapacağı savunmanın sansüre uğratılmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁵¹

Ekrem Acuner'in savunmasının ardından Karma Komisyon raporunun oylanmasına geçilmiştir. Oylamaya katılan 119 üyenin 91'inin kabul, 27'sinin red ve birinin çekimser oy kullanması neticesinde komisyon raporu kabul edilerek Ekrem Acuner'in yasama dokunulmazlığının kaldırılmıştır.⁶⁵²

⁶⁴⁸ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 65, 2 Temmuz 1971, ss. 683-685.

⁶⁴⁹ **A.g.e.**, ss. 685-686.

⁶⁵⁰ **A.g.e.**, ss. 696-697. Ekrem Acuner'in dokunulmazlığının kaldırılmasını istememesini eleştirmiştir. Senato'nun kendi aleyhinde karara varması halinde Anayasa Mahkemesine gideceğine dair beyanda bulunduğunu ifade etmiştir. Bu beyanı gazeteden okuduğunu, gerçekse, doğru bir düşünce tarzı olmadığını dile getirmiştir. Dokunulmazlığın kaldırılmasının, yargı önüne çıktıktan sonra haysiyetle tekrar eski görevine dönmesini engellemeyeceğini de sözlerine eklemiştir. Ortada bir suç yoksa, aralarına şerefle döneceğini vurgulamıştır. Ekrem Acuner ve onu savunacak kişilerin medeni insanlığın gereğince hareket etmelerini talep etmiştir. Konunun önem arz ettiğini ve üzerinin kapatılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Emsalinin tutuklu bir şekilde hesap vermesine karar verilmişken, Ekrem Acuner'in de hesabını vermesi gerektiğini vurgulamıştır.

⁶⁵¹ **A.g.e.**, ss. 715-716, 719. Sansür uygulanmamasına ilişkin teklifine rağmen, karşı tarafın eşit şartlar içerisinde tartışmaları kabul etmeyeceğini zira haktan ve hukuktan uzak olduklarını ileri sürmüştür. Böyle bir kanaate varmasının nedenini de açıklamıştır. Devlet organları eliyle yapılan işkenceleri Senato kürsüsünden açıklamak üzere gündem dışı söz talebinin bazı nedenler yüzünden Genel Kurul kararıyla önlendiğini belirtmiştir. Aynı konuda yaptığı basın toplantısının da yazılı basın ile ilgilenen Sıkıyönetim Komutanlıklarının emir ve ricasıyla durdurulduğunu ifade etmiştir. Yine aynı konu ile ilgili Başbakan tarafından yazılı cevaplandırılmak kaydıyla verdiği soru önergesinin de kamuya intikalinin önlendiğini ileri sürmüştür. Dosyada kendisine isnat edilmeye çalışılan suç fiilleriyle ilgili olmadığını vurgulamıştır. Kendisine bu tür ithamlarda bulunulmasının siyasi nedenlere dayandığını ifade etmiştir. Bir ülkedeki ihtilallerin, iç savaşların, bozulan emniyet ve asayişin o ülkede iktidara sahip olan yönetici kadrolarınca hazırlandığını; 12 Mart'ın da böyle meydana geldiğini ifade etmiştir. Hakkında hazırlanan dosyanın hukuk dışı olduğuna işaret etmiştir. Emirle hazırlanan dosyanın içeriğindeki suçlarla yakından uzaktan ilgili olmadığını bir kez daha yinelemiştir.

⁶⁵² **A.g.e.**, s. 723.

Dokunulmazlığının kaldırılmasının ardından Askeri Savcılık tarafından Ekrem Acuner için soruşturma başlatılmıştır. Soruşturma sonucunda, ilgili Cumhuriyet Senatosu üyesi hakkında kovuşturmayaya yer olmadığına karar verilmiştir. Zira kendisine yöneltilen suçun 18.05.1974 tarihinde yürürlüğe giren 1803 sayılı Af Kanununun 1/A maddesi kapsamında olduğu belirtilmiştir.⁶⁵³

2.2.3 Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Niğde Üyesi Senatör Kudret Bayhan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı Fehmi Alpaslan tarafından Başbakanlığa hitaben 13 Ocak 1973 tarihinde bir tezkere kaleme alınmıştır. Bu tezkereden, Cumhuriyet Senatosu Niğde üyesi Kudret Bayhan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılması istemli İstanbul Cumhuriyet Savcılığının 26 Aralık 1972 tarihli bir yazısı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu savcılık yazısının hazırlanış nedeni, ilgili üyenin yurtdışına bazmorfin ihraç ettiğine dair iddiadır. Anayasanın 79. maddesi uyarınca ilgili üyenin dokunulmazlığı ile ilgili bir karar verilmesi talep edilmiştir.⁶⁵⁴

Bu tezkere üzerine Başbakan Ferit Melen, 19 Ocak 1973 tarihli tezkereyi Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına hitaben kaleme almıştır. Adalet Bakanlığından alınan tezkerenin sureti ve hazırlık soruşturması evrakı da gönderilmiştir.⁶⁵⁵

Kudret Bayhan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair Başbakanlıktan gönderilen dosya 6 Şubat 1973 tarihinde Karma Komisyona gönderilmiştir.⁶⁵⁶ İlgili dosya, Karma Komisyonun 2 Şubat 1973 tarihli birleşiminde görüşülmüştür. Alt komisyonun 1 Şubat 1973 tarihli raporunda adı geçen senatörün yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir. İncelemeler neticesinde bir Cumhuriyet Senatosu üyesinin yurt dışına bazmorfin ihraç etmek gibi çok ağır ve örseleyici bir suçlama ile karşı karşıya olduğu belirtilmiştir. Söz konusu iddia kapsamında Kudret Bayhan'ın şeref ve haysiyetinin söz konusu olması nedeniyle yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına oy birliği ile kaldırılmıştır.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 376.

⁶⁵⁴ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 9, 14 Şubat 1973, Cumhuriyet Senatosu Niğde Üyesi Kudret Bayhan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve 3/247 Sayılı Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu, s. 1.

⁶⁵⁵ **A.g.e.**

⁶⁵⁶ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 9, 07 Şubat 1973.

⁶⁵⁷ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 9, 07 Şubat 1973, 3/247 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

Karma Komisyon raporu, 14 Şubat 1973 Çarşamba günü Cumhuriyet Senatosunda gündeme alınmıştır. Öncelikle komisyon raporu okunmuştur. Rapor üzerinde söz almak isteyen olmadığından, doğrudan raporun oylamasına geçilmiştir. Oylamanın sonucunda, Karma Komisyon raporu kabul edilmiştir. Böylelikle, Cumhuriyet Senatosu Niğde üyesi Kudret Bayhan'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁶⁵⁸ Dokunulmazlığının kaldırılmasının ardından yargılanmasına geçilen Bayhan, İtalya'dan Fransa'ya geçerken bindiği arabada bazmorfin bulunması sebebiyle tutuklanmıştır. Fransa tarafından gerçekleştirilen yargılama sonucunda on beş yıla mahkûm edilmiştir.⁶⁵⁹

2.2.4 Adalet Partisi Hatay Üyesi Senatör Mustafa Deliveli'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesinde görülen, “*Kromit Şirketi'ne yolsuz kredi açtırmak ve döviz sağlamak*” davasında 14 Eylül 1964 tarihli bir ara karar verilmiştir. Ara kararda; “*Bu kez Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilmiş olan sanık Mustafa Deliveli'nin yasama dokunulmazlığı hakkında Anayasanın 79. Maddesi uyarınca bir karar verilmesi konusunda gerekli işlemin yapılması için Cumhuriyet Başsavcılığına müzekkere yazılmasına*” ifadesi geçmektedir. Bu karar nedeniyle, duruşmanın 12 Ekim 1964 tarihine bırakılmasına oybirliği ile karar verilmiştir. Bir sonraki aşamada Adalet Bakanı Sedat Çumralı tarafından 29 Eylül 1964 tarihli bir tezkere daha Başbakanlığa gönderilmek üzere hazırlanmıştır. Bunun ardından, Başbakan İsmet İnönü tarafından Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına hitaben bir başka tezkere hazırlanmıştır.⁶⁶⁰

Yargıtay Cumhuriyet savcısı Hikmet Gürbüz tarafından 23 Ekim 1965 tarihinde Adalet Bakanlığına hitaben bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıdan anlaşıldığı

⁶⁵⁸ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 9, 14 Şubat 1973, s. 656.

⁶⁵⁹ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 377.

⁶⁶⁰ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 35, 29 Mart 1966, Cumhuriyet Senatosu Hatay Üyesi Mustafa Deliveli'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve 3/353 Sayılı Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu, s. 1. Başbakanlığa ikinci bir tezkere daha gönderilmesinin amacı Yargıtay Başsavcılığından alınan 17 Eylül 1964 tarihli 963-14/209 sayılı yazı ve Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan sıfatıyla 14 Eylül 1964 tarihli ara kararı ile Yüksek Soruşturma Kurulunca hazırlanan 3 Ekim 1960 gün ve 960/17-14 sayılı son tahkikatın açılması hakkında kararların suretlerinin gönderilmesidir. Başbakan İsmet İnönü tarafından hazırlanan dilekçenin amacı Mustafa Deliveli hakkında 1961 Anayasasının 79. maddesi gereğince karar verilmesi amacıyla hazırlanıp gönderilen 29 Eylül 1964 tarihli tezkere, ekleri ve Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan sıfatıyla verdiği ara karar ile Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından hazırlanan 5 Ekim 1960 tarihli son tahkikat aşaması hakkındaki karar örnekleri sunulmuştur.

üzere, Kromit Şirketi'ne yolsuz kredi açtırmak ve döviz sağlamaktan dolayı Ziraat Bankası eski genel müdürü Mithat Dülge ile arkadaşları hakkında Anayasa Mahkemesinde, Yüce Divan sıfatıyla yargılama yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu yargılama kapsamında, Mustafa Deliveli'nin Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçildiği anlaşılmıştır. İlgili senatörün yasama dokunulmazlığı konusunda gerekli işlemin yapılabilmesi için bakanlıklara gönderilen yazının tekrarlanmasına karar verilmiştir.⁶⁶¹

Savcılıktan gelen yazının ardından Adalet Bakanı Hasan Dinçer tarafından Başbakanlığa hitaben 3 Kasım 1965 tarihinde bir tezkere kaleme alınmıştır. Cumhuriyet Senatosu üyesi Mustafa Deliveli'nin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasıyla ilgili işlemin hızlandırılması amacıyla Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının 23 Ekim 1965 tarihli tekrar niteliğindeki yazısının sureti sunulmuştur.⁶⁶²

Adalet Bakanlığında yapılan gönderimin ardından Başbakan Süleyman Demirel tarafından 8 Kasım 1965 tarihli Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına hitaben bir yazı kaleme alınmıştır. Buna göre, Cumhuriyet Senatosu üyesi Mustafa Deliveli'nin yasama dokunulmazlığı ile ilgili Adalet Bakanlığında alınan 3 Kasım 1965 tarihli tezkere ve eklerinin sureti gönderilmiştir.⁶⁶³

“Yolsuz kredi açtırmak ve döviz tahsisi bakımından aracılık” suçu isnat edilen Mustafa Deliveli'nin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair dosya, Karma Komisyonun 23 Mart 1966 tarihli birleşiminde görüşülmüştür. Konunun kamuoyunu etkilemiş olması nedeniyle ortada Cumhuriyet Senatosunun bir üyesinin şeref ve haysiyetinin söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Bundan ötürü, Mustafa Deliveli'nin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir. Karara muhalefet şerhi koyan olmamıştır.⁶⁶⁴

⁶⁶¹ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 35, 29 Mart 1966, Cumhuriyet Senatosu Hatay Üyesi Mustafa Deliveli'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve 3/353 Sayılı Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu, ss. 2-3.

⁶⁶² **A.g.e.**, Cumhuriyet Senatosu Hatay Üyesi Mustafa Deliveli'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve 3/353 Sayılı Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu, s. 2.

⁶⁶³ **A.g.e.**

⁶⁶⁴ **A.g.e.**, 3/353 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 3. Kararda belirtildiği üzere, Mustafa Deliveli'nin komisyon üyesi olmasına rağmen hukukun umumi prensiplerine uygun olarak oylamaya katılmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ettiği de vurgulanmıştır.

Mustafa Deliveli hakkında verilen Karma Komisyon kararı, 29 Mart 1966 Salı günü görüşülmüştür. Raporun görüşülmesine geçilmeden önce, raporla ilgili olarak aynı yönde iki önerge verilmiştir. Karma Komisyon sözcüsü ve Kastamonu senatörü Ahmet Nusret Tuna ile komisyon üyesi İstanbul senatörü Ekrem Özden tarafından verilen önergeler, Hatay senatörü Mustafa Deliveli'ye ait dosyanın öncelik ve ivedilikle görüşülmesine yöneliktir. Her iki önerge oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁶⁶⁵ Önergelerin ardından da Karma Komisyon raporu okunmuştur.

İlk olarak, raporun aleyhinde konuşmasını yapmak üzere İstanbul senatörü Rıfat Öztükçine'ye söz verilmiştir. Fiili unsurun, ilgilinin senatör seçilmeden önce gerçekleştiğini ifade etmiştir. Böyle bir durumda, Mustafa Deliveli'nin seçime girmemesinin bekleneceğini ve fakat ilgilinin, seçimlere girip kazandığını hatırlatmıştır.⁶⁶⁶ Sonuç olarak, Karma Komisyon raporunun reddedilmesini talep etmiştir.

Rıfat Öztükçine'nin ardından Urfa senatörü Vasfi Gerger söz almıştır. Yasama dokunulmazlığının şahsa bağlı olmadığını ve bu hakkın, parlamenterlerin hak ve görevlerini hiçbir baskı altında kalmadan yerine getirmeleri maksadıyla tanındığını belirtmiştir.⁶⁶⁷ Ardından Urfa senatörü Esat Mahmut Karakurt söz almıştır. Yasama dokunulmazlığı ile ilgili dünya parlamentolarındaki yaklaşımlardan bahsetmiştir.⁶⁶⁸

Urfa senatörünün konuşmasını tamamlamasıyla beraber Adana senatörü Sakıp Önal kürsüye gelmiştir. Herhangi bir üyenin herhangi bir nedenle suç ithamıyla karşılaşabileceğini ifade etmiştir.⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 35, 29 Mart 1966, s. 602.

⁶⁶⁶ **A.g.e.**, s. 603. Mustafa Deliveli'nin seçimleri kazanmış olmasının esasen, kendi seçim bölgesinde yaşayanların emniyetini, güvenini kazandığı anlamına geldiği vurgulanmıştır. Bu durumdaki bir üyenin dokunulmazlığının geçici de olsa kaldırılmasının doğru olmadığı ifade edilmiştir.

⁶⁶⁷ **A.g.e.**, ss. 603-604. Mustafa Deliveli'ye isnat edilen suçun vasfı ve mahiyetinin açık olmadığını ileri sürmüştür. Isnat edilen suç, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını gerektiriyorsa, kaldırılmasının söz konusu olacağını ifade etmiştir. Komisyon başkanı veya sözcüsünün açıklamada bulunması kaydıyla, ortaya çıkacak duruma göre oy vereceğini ifade etmiştir.

⁶⁶⁸ **A.g.e.**, ss. 604-605. Belirttiği üzere, yasama dokunulmazlığı kurumu parlamenti, parlamentonun devamı süresince herhangi bir suç isnadından dolayı hakim huzuruna çıkarmaya engel teşkil etmemektedir. Çok partili sistemi benimsemiş demokrasilerdeki olması muhtemel birtakım parlamento oyunlarını engellemek için getirildiğini ifade etmiştir. Yasama dokunulmazlığının ancak parlamentoların devamı süresince varlık bulduğu örneklerden söz etmiştir. Bir senatörün töhmet altında kaldığını vurgulamıştır. Mustafa Deliveli'nin aklanıp, yargıda olayı çözümleyip dönme isteğini takdirle karşıladığını vurgulamıştır. Kendisinin bu isteğinin yerine getirilmesini, diğer bir ifadeyle dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmiştir.

⁶⁶⁹ **A.g.e.**, s. 605. Mustafa Deliveli'nin komisyon üyesi olmasına rağmen komisyonu terk edip dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin talepte bulunduğunu vurgulamıştır. Kendisinin zaten bu

Son olarak Mustafa Deliveli konuşmuştur.⁶⁷⁰ 1956 senesinde Kromit adlı şirketin avukatı olduğunu ve kendisi haricinde şirketin dört beş avukatı daha olduğunu belirtmiştir. Şirketin Ankara'daki avukatlık işlerinin kendisi tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Şirketin Amerika'daki bağlantısı nedeniyle akreditif açıldığını belirtmiştir. Bu sebeple, gerekli işlemleri yapmak üzere, dönemin Döviz Komitesi Reisi olan Fatin Rüştü Zorlu'yu günlerce beklediğini belirtmiştir. Görüşme gerçekleştiğinde de durumu izah ettiğini ve Fatin Rüştü Zorlu'nun da Ticaret Bakanlığına müracaat edilmesini tavsiye ettiğinden bahsetmiştir. Yaptığı tüm başvurularını adı geçen şirket nedeniyle yaptığını da sözlerine eklemiştir. Ayrıca 1955-1956 senelerinde Mükerrer Sarol'a verilen bir taahhüt senedi nedeniyle Yüksek Soruşturma Kuruluna sevk edilen hakkındaki ikinci vakayla da hiçbir ilgisi olmadığını vurgulamıştır.⁶⁷¹

Sonuç olarak, Karma Komisyon raporu oylamaya sunulmuş; kabul edilmiştir. Böylelikle, Mustafa Deliveli'nin yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Dokunulmazlığın kaldırılmasının ardından devam eden yargılamanın akıbetine ilişkin bir bilgi bulunamamıştır.

2.2.5. Adalet Partisi Giresun Üyesi Senatör Sabahattin Orhon'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Samsun Cumhuriyet Savcısı Mehmet Gürdal tarafından Adalet Bakanlığına yazılan tezkereden anlaşıldığı üzere, Sabahattin Orhon, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununa muhalefet etmiştir. İsmi, Samsun Ağır Ceza Mahkemesi nezdinde haklarında beraat kararı verilen Niyazi Karadeniz ve arkadaşlarının arasında yer almıştır. İlgili senatör dışındakiler hakkındaki beraat kararının Yargıtay 7. Ceza Dairesinin, 14 Temmuz 1966 tarihli 5554 sayılı ilamı ile onandığı belirtmiştir. Ancak Sabahattin Orhon'un suçu, suç mahiyeti ve döviz miktarı nedeniyle 780 sayılı Af Kanunu kapsamına girmediği vurgulanmıştır.⁶⁷²

davranışıyla gözler önünde beraat ettiğini belirtmiş ve bu senatörün kısa bir zaman için bile olsa yasama görevinden alikonmasının doğru olmayacağını ileri sürmüştür.

⁶⁷⁰ A.g.e. ss. 587-588. Mustafa Deliveli 'nin, hakkındaki Karma komisyon raporunun görüşülmesine geçilmeden önce yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını talep ettiği bir demeci vardır.

⁶⁷¹ A.g.e., s. 607.

⁶⁷² **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 40, 20 Nisan 1967, 3/92 sayılı Cumhuriyet Senatosu Giresun Üyesi Sabahattin Orhon'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu, s. 2.

Savcılıktan gelen tezkere üzerine Adalet Bakanı Hasan Dinçer, Başbakanlığa hitaben Sabahattin Orhon'un yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin 30 Mayıs 1962 tarihli bir tezkere kaleme almıştır.⁶⁷³

Bunun üzerine, Başbakan Süleyman Demirel, 10 Ocak 1967 tarihinde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına hitaben bir başka tezkere hazırlamıştır. Gereğinin iznine dair talepte bulunulan tezkerede, Adalet Bakanlığı tezkeresinin sureti ve ilgili hakkındaki soruşturma evrakı sunulmuştur.⁶⁷⁴ Karma Komisyon raporu 5 Nisan 1967 tarihinde hazırlanmıştır. Fiilin kamuoyundaki etkisi dikkate alınarak, Sabahattin Orhon'un yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁶⁷⁵

Karma Komisyon tarafından hazırlanan rapor 18 Nisan 1967 Salı günü Cumhuriyet Senatosuna gelmiştir.⁶⁷⁶ Rapor, 20 Nisan 1967 Perşembe günü Cumhuriyet Senatosunda görüşülmüştür. Öncelikle rapor okunmuştur.⁶⁷⁷ Rapor üzerinde söz isteyen olmamıştır. Sabahattin Orhon dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmiştir. Sonuç olarak, rapor oylanmış ve kabul edilmiştir. Böylece, Sabahattin Orhon'un yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁶⁷⁸ İlgili hakkında yargılama yapıp yapılmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁶⁷³ A.g.e., 3/92 sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁶⁷⁴ A.g.e.

⁶⁷⁵ A.g.e., 3/92 sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

⁶⁷⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 40, 18 Nisan 1967.

⁶⁷⁷ A.g.e., s. 43.

⁶⁷⁸ A.g.e., s. 44. Dokunulmazlığın kaldırılmasının ardından izlenen sürece ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

VII. 1982 ANAYASASI DÖNEMİNDE YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI

1. 1982 Anayasasının Hazırlanış Süreci ve Yasama Bağışıklıklarına Yaklaşımı

Bir önceki bölümde incelenen 1961 Anayasası gibi 1982 Anayasası da bir askeri müdahalenin ardından hazırlanmıştır. Her iki anayasanın hazırlanmasına neden olan iç dinamikler benzer olmakla beraber, hazırlanış amaçları bakımından ayrı kulvarlarda bulunmaktadır. Zira 1982 Anayasası ile bir ilk gerçekleştirilmiştir. 1980 Askeri Müdahalesinin getirdiği genel yapı dikkate alınır, yeni anayasanın hazırlanmasına egemen olan esas dürtünün özgürlük ve demokrasinin korunması ve pekiştirilmesi olmadığı anlaşılır. İdeal olanın aksine, otoritenin ve buna bağlı olarak devletin güçlendirilmesinin hedeflendiği açıktır.⁶⁷⁹

Bilindiği üzere, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine hâkim olan, otoritenin güçlendirilmesi anlayışının varlık nedenini anlayabilmek için ardında bulunan olayların bilinmesi gereklidir. Bu olaylardan en önemlisi, kısaca 12 Mart Muhtırası olarak bilinen 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesidir. 12 Mart Muhtırası, Süleyman Demirel tarafından, meşru yolları tüketerek yani seçimin ardından TBMM'den güvenoyu alarak göreve gelmiş olan Adalet Partisi Hükümetine yönelik bir darbe olarak tanımlanmıştır. Hatta kendisinin deyimiyle “*anayasayla kabili telif olmayan*” bir darbedir.⁶⁸⁰ 1961 Anayasası döneminde açılan bir parantez olarak tarif edilebilecek 12 Mart Muhtırası, tam manasıyla bir ara rejimi yürürlüğe sokmuştur.

27 Mayıs müdahalesini gerçekleştirenlerin anayasayı hazırlarken kendilerine ilke edindikleri “demokrasiyi kurma misyonu”⁶⁸¹, tanınan hak ve özgürlükler, 12 Mart ile birlikte değişime uğratılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, 12 Mart ile inşa edilen yeni siyasi yapı dâhilinde pek çok değişiklik gerçekleştirilmiştir. Neticede, 1961

⁶⁷⁹ Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, 4. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2012, s. 87.

⁶⁸⁰ Akın, s. 389.

⁶⁸¹ Tanör, *a.g.e.*, s. 88.

Anayasasının getirdiği demokrasi anlayışına sınırlı da olsa uygunluk gösteren haklar “lüks” olarak görülmüştür. Böylelikle Adalet Partisinin yıllar boyunca isteyip de gerçekleştiremediği anayasa değişiklikleri gerçekleştirmiş ve anayasanın demokrasiye uygun olan yönleri tamamen ortadan kaldırmıştır.⁶⁸² 1980 Askeri Müdahalesinin gelmekte olduğunun en belirgin emaresi olan söz konusu Muhtıra, 1961 Anayasasında köklü değişiklikler gündeme getirmiştir. Yapılmış olan değişiklikler arasında yasama bağımsızlıklarına ilişkin herhangi bir düzenleme yer almadığı için bu dönemin ayrıntılarına girilmeyecektir.

27 Mayıs’tan on bir yıl sonra ortaya çıkmış olan Muhtıra, sivil dönemin yerleşememiş olduğunun göstergesidir. Bu bağlamda, yarı askeri ya da askeri rejimlerin ortaya çıkışını tetikleyen bazı etkenlerin olduğu söylenebilir. Söz konusu etkenler, Türkiye Cumhuriyetinin siyasi yapısı bağlamında düşünüldüğünde istikrarsızlık ve sivilleşememenin açık bir göstergesi ve sonucudur.⁶⁸³ Bu noktada, yarı askeri rejim tabiri bilinçli olarak kullanılmıştır; zira 12 Mart Muhtırasıyla beraber yürürlüğe giren dönemde, ordunun gerek parlamento gerek siyasi partiler üzerindeki müdahalesi yoğunlaşmıştır.

Türkiye, sözü edilen ara rejimden, 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleştirilmiş genel seçimlerle çıkmıştır. Belirtilen tarihe kadar süren ara rejimde, parlamento ve ordu desteği gören hükümetler⁶⁸⁴ görev yapmıştır. Dönemin en temel özelliği, parlamento ve siyasi partilerin saf dışı bırakılmamış olmasıdır. Ancak, sivil kanat siyasi yapının dışında tutulmamış olsa da devlet esasen sıkıyönetimle ve yarı askeri bir rejimle yönetilmiştir.⁶⁸⁵

Muhtırayla başlayan ara rejimi sona erdiren 1973 seçimi dışında döneme özelliğini kazandıran ve siyaset tarihimizin önemli adımlarından biri sayılabilen cumhurbaşkanı seçimine de dikkat edilmelidir. Zira asker kanadın cumhurbaşkanı adayı olan emekli orgeneral Faruk Gürler’e TBMM karşı çıkmış ve seçmemiştir. Parlamenta adeta dikte edilen adayın beklenenin aksine seçilmemesi, bir anlamda muhtıra ile gündeme gelmiş vesayetın gerilemesini sağlamıştır. TBMM tarafından

⁶⁸² Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, s. 146’dan **Savunma**, TİİK davası, 1. Baskı, İstanbul: Aydınlık, 1974, ss. 268, 276.

⁶⁸³ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 407.

⁶⁸⁴ Söz konusu hükümetler, Nihat Erim (görev tarihi; 26 Mart 1971 - 22 Mayıs 1972), Ferit Melen (görev tarihi; 22 Mayıs 1972 - 15 Nisan 1973) ve Naim Talu (görev tarihi; 15 Nisan 1973 - 26 Ocak 1974) başkanlığında kurulmuştur.

⁶⁸⁵ **A.g.e.**

Faruk Gürler yerine yine asker kökenli olan Fahri Korutürk'ün seçilmesi ve Çankaya'ya Cumhurbaşkanı olarak çıkarılması, 12 Mart ile başlayan ara rejim dönemini kapatmıştır.⁶⁸⁶ Ancak bu durum çok uzun sürmemiştir. 1973'ten sonra göreceli olarak gerilediği söylenebilen asker kanadın etkisi, 1978 yılına gelindiğinde sıkıyönetimi ile tekrar belirgin bir hal almıştır.⁶⁸⁷

Asker kanadın sivilleri oyun dışında bırakacağı bir dönemin kapısının aralanacağı, daha önce de belirtildiği üzere, 12 Mart Muhtırası ile başlayan süreçle birlikte sinyallerini vermiştir. Türk siyasetine, ikinci kez tamamen asker otoritesinin hâkim olduğu tarih 12 Eylül 1980'dir. Müdahaleyle birlikte devlet yönetimine Milli Güvenlik Konseyi el koymuştur. Milli Birlik Komitesi ile karşılaştırıldığında büyük bir farkı bulunmaktadır. Bunun sebebi, Milli Birlik Komitesinin yönetimi bir an önce sivillere bırakma isteğinin aksine Milli Güvenlik Konseyinin, temkinli ve zamana yayılan bir dönüş programı uygulamasıdır.⁶⁸⁸ Yönetime el koyulmasıyla beraber bir dizi hukuki değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklere yasama organı da tabi tutulmuştur. Öncelikle, 2485 sayılı ve 29 Haziran 1981 tarihli Kurucu Meclis Hakkında Kanun çıkartılmıştır.⁶⁸⁹

Bahsi geçen kanunun birinci maddesinde Kurucu Meclisin yapısı düzenlenmiştir. Buna göre Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ile kuruluş ve yetkileri ilgili kanunla belirlenen Danışma Meclisinden oluşturulmuştur.⁶⁹⁰ Ayrıca aynı kanunun 3. maddesinde de Danışma Meclisinin yapısı belirtilmiştir. Maddede düzenlendiği üzere Danışma Meclisi, her ilin tespit ve teklif ettiği adaylar arasından Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilen yüz yirmi üye ile Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya seçilen kırk üyeden oluşturulmuştur.⁶⁹¹

2485 sayılı kanun Kurucu Meclis üyelerinin dokunulmazlıklarını da ayrı bir başlık altında düzenlemiştir. On üçüncü maddenin birinci bendinde ifade edildiğine göre, Danışma Meclisi üyeleri, Meclisteki çalışmalarında açıkladıkları görüşlerinden ve kullandıkları oylardan sorumlu tutulamaz, sadece yeminlerine ve vicdanlarına

⁶⁸⁶ Akın, **a.g.e.**, s. 394.

⁶⁸⁷ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, ss. 407, 411. Bülent Tanör'ün belirttiği üzere, 1960 ve 1980 askeri müdahalelerinin sıkıyönetimli bir ülkede doğmuş olmaları dikkat çekicidir. İç güvenliğin silahlı güçlere bırakılması, ister istemez, askerlerin siyasallaşması sürecini de hızlandırmaktadır.

⁶⁸⁸ Akın, **a.g.e.**, s. 414.

⁶⁸⁹ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, ss. 266-276.

⁶⁹⁰ **A.g.e.**, s. 266.

⁶⁹¹ **A.g.e.**, s. 267.

bağlı olarak görev yaparlar. Böylelikle, birinci bentte Danışma Meclisi üyelerinin yasama sorumsuzluğu düzenlenmiştir.⁶⁹²

İkinci ve üçüncü bentlerde de üyelerin yasama dokunulmazlığına ilişkin yapı belirtilmiştir. Buna göre, Danışma Meclisi üyelerinin sanık olarak sorguya çekilmesi, tutuklanması ve yargılanması için üye tamsayısının salt çoğunluğu ile karar verilmesi kurala bağlanmıştır. Ancak ağır cezayı gerektiren suçüstü hali bu kuralın dışında tutulmuştur. Böyle bir durumda, yetkili makamların olayı derhal Danışma Meclisi Başkanlığına bildirmeleri gerekli görülmüştür. Üçüncü bentte, seçilmesinden önce veya sonra üyelerden biri hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi için Meclisin hukuki varlığının nihayete ermesinin bekleneceği belirtilmiştir. Böyle bir durum gerçekleştiğinde, dava ve ceza zamanaşımının işlemeyeceği de vurgulanmıştır.⁶⁹³

2485 sayılı kanun, 12 Eylül Askeri Müdahalesinin gerçekleşmesinden yeni bir anayasa hazırlanıncaya kadar geçen süre zarfında yürürlükte kalmıştır. Bu dönemde de bazı Danışma Meclisi üyelerinin dokunulmazlıkları ile ilgili meseleler gündeme gelmiştir. Bahsi geçen üyelerden Yavuz Altop, Erdoğan Bayık, Selçuk Kantarcıoğlu, A. Asım İğneciler'in dokunulmazlıklarının kaldırılması istenmiştir. Ancak bu isteme rağmen dokunulmazlıkları kaldırılmamış ve kovuşturma, yasama döneminin sonuna kadar ertelenmiştir.⁶⁹⁴

Bilindiği üzere, Kurucu Meclisin oluşturulmasındaki esas gaye ve bu Meclisin asli görevlerinden biri yeni Anayasanın hazırlamak ve Anayasanın Halkoyuna Sunuluş Kanununu yürürlüğe sokmaktır.⁶⁹⁵ Diğer bir ifadeyle Kurucu Meclis, Türkiye Cumhuriyeti'nin halen yürürlükte olan 1982 Anayasasının yazımıyla görevlendirilmiştir.

⁶⁹² **A.g.e.**, s. 270.

⁶⁹³ **A.g.e.**

⁶⁹⁴ Sevinç, **a.g.e.**, ss. 128-129.

⁶⁹⁵ **A.g.e.**, s. 267. Kurucu Meclis Hakkında Kanunun 2. maddesinde beş bent halinde belirtildiği üzere, Kurucu Meclisin diğer görevleri şöyledir: “ b) Halkoyuna sunulan ve Milletçe kabul edilince kesinleşerek, geçici hükümlerine göre yürürlüğe girecek olan Anayasanın ilkelerine uygun Siyasi Partiler Kanununu hazırlamak; c) Yeni Anayasanın ve Siyasi Partiler Kanununun hükümlerini göz önünde tutarak Seçim Kanununu hazırlamak; d) Milli Güvenlik Konseyince kararlaştırılacak tarihte yapılacak genel seçimlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulup fiilen göreve başlayıncaya kadar kanun koyma, değiştirme ve kaldırma suretiyle yasama görevlerini yerine getirmektir; e) Danışma Meclisi tatilde olduğu süre içinde veya gerekli görülen hallerde yasama görevini Milli Güvenlik Konseyi doğrudan yürütür.

Anayasanın hazırlanması için Danışma Meclisi tarafından on beş kişiden oluşan bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyonun başkanlığına, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü öğretim üyesi Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, sözcülüğüne de Medeni Hukuk profesörü Şener Akyol getirilmiştir.⁶⁹⁶ Anayasa Komisyonunun hazırladığı anayasa taslağı, 17 Temmuz 1982 tarihinde kamuoyu ile paylaşılmıştır. Taslak ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.⁶⁹⁷ Netice itibarıyla taslak, 2485 sayılı Kanunun 26. maddesine uygun olarak Danışma Meclisinde oylanarak kabul edilmiş ve Milli Güvenlik Konseyine gönderilmiştir. Meclisin askeri kanadı olan Milli Güvenlik Konseyi, Anayasa taslağını kontrol edilip son şeklini vermiştir.⁶⁹⁸

Hazırlanmış ve son şekli verilmiş olan Anayasa, 24 Eylül 1982 tarihinde kabul edilmiş “2707 sayılı Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun” uyarınca 7 Kasım 1982 Pazar günü halkoylamasına sunulmuştur.⁶⁹⁹

1982 Anayasası pek çok bakımdan 1961 Anayasasından farklılıklar taşımaktadır. Ancak yasama bağımsızlıkları kurumu her iki Anayasada da benzer şekilde düzenlenmiştir. Yasama bağımsızlıkları kurumu 1982 Anayasasının 83. maddesinde, “*yasama dokunulmazlığı*” başlığı altında düzenlenmiştir. Bu bakımdan 1961 Anayasasında yasama bağımsızlıklarının kurala bağlandığı 79. madde ile arasında hiçbir farklılık yoktur. 1982 Anayasasında da madde başlığı olarak “*yasama dokunulmazlığının*” tercih edilmesi, amaçları farklı iki ayrı yapıyı barındıran yasama bağımsızlıkları kurumunun iyi anlaşılmasını etkilemektedir.⁷⁰⁰

İlgili maddenin ilk fıkrasında yasama sorumsuzluğuna ilişkin düzenleme yer almaktadır. Buna göre; “*Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o*

⁶⁹⁶ Akın, **a.g.e.**, s. 415.

⁶⁹⁷ **A.g.e.**

⁶⁹⁸ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 274. 2485 sayılı kanunun 26. maddesi şöyledir: 1. Danışma Meclisinin, Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurulca kabul edilen Anayasa metni, Milli Güvenlik Konseyince aynen veya değiştirilerek kabul edilir ve Resmi Gazete ile yayımlanır.; 2. Milli Güvenlik Konseyince kabul edilen Anayasa, Halkoyuna Sunuluş Kanunu Hükümlerine göre, halkoylamasına sunulur; 3. Halkoylaması sonucu kabul edilen Anayasa kesinleşir.

⁶⁹⁹ **A.g.e.**, ss. 277-280.; Akın, **a.g.e.**, ss. 415-416. 2707 sayılı Kanun, referandumu aynı zamanda cumhurbaşkanlığı plebisitine dönüştürmüştür. Halkoylamasına yirmi milyonun üzerindeki kayıtlı seçmenin yüzde 91,2’si katılmıştır. Sonuç olarak, 1982 Anayasası yüzde 8.63 ret oyuna karşın yüzde 91.37 kabul oyu ile kabul edilmiştir.

⁷⁰⁰ Feyzioğlu, “Yasama Dokunulmazlığı”, **a.g.e.**, s. 21. Metin Feyzioğlu’nun belirttiği üzere, bu düzenleme, kavram karışıklığı yaratmaya elverişli olduğu için hatalıdır. Bizim de katıldığımız üzere, yasama dokunulmazlığı ve yasama sorumsuzluğu ayrı maddeler halinde düzenlenmelidir.

oturumdaki Başkanlık Divanı'nın teklifi üzerine Meclisçe başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar."⁷⁰¹

Metinde belirtildiği üzere milletvekilleri, Meclis çalışmaları sırasında sarf ettikleri sözlerinden, kullandıkları oylardan ve Meclis dâhilinde ortaya koydukları düşüncelerden sorumlu değildir. Buraya kadar, 1982 Anayasası ve 1961 Anayasasının arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Farklılık, milletvekilinin Meclis çalışmalarındaki oy ve sözleriyle ileri sürdükleri düşünceleri, Meclis dışında tekrarlamak noktasında belirlemektedir. 1961 Anayasasından tamamen farklı olarak, 1982 Anayasası, milletvekillerinin Mecliste ortaya koydukları oy, söz ve düşüncelerini Meclis dışında tekrarlayabilmelerini mutlak olarak kabul etmemiştir. Daha açık bir anlatımla, bahsi geçen oy, söz ve düşüncelerin ortaya çıktığı oturumdaki Başkanlık Divanı'nın teklifi üzerine Meclis tarafından başka türlü bir karar alınırsa, milletvekillerinin aynı oy, söz ve düşünceleri Meclis dışında tekrarlamalarının önüne geçilebilme imkânı getirilmiştir.

1982 Anayasasının 83. maddesinde, birinci fıkra hariçte kalmak üzere, genel olarak yasama dokunulmazlığı düzenlenmiştir. Buna göre ikinci, üçüncü ve dördüncü fıkralarda belirtildiği üzere; *"Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14'üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır.*"⁷⁰²

İkinci fıkrada, bir milletvekili hakkında seçimden önce yahut sonra suç işlediğine dair bir iddiada bulunulması hali düzenlenmiştir. Böyle bir ihtimal ortaya çıktığı zaman milletvekilinin, Meclis tarafından farklı bir karar alınmadığı surette tutulamayacağı, sorguya çekilemeyeceği, tutuklanamayacağı ve yargılanamayacağı belirtilmiştir. Bu noktaya kadar 1982 Anayasası ile 1961 Anayasasının yasama dokunulmazlığına yaklaşımı farklılık göstermemektedir. Değiştirilmiş tek husus, Meclisin yapısıdır. Daha önceki bölümde açıklandığı üzere, 1961 Anayasası ile iki kanatlı Meclis yapısı benimsenmiştir. Oysa 1982 Anayasası ile bu yapıdan

⁷⁰¹ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 323.

⁷⁰² **A.g.e.**

vazgeçilmiştir. Bu nedenle, 1982 Anayasasında “*kendi meclisinin kararı olmadıkça*” ifadesi “*Meclisin kararı olmadıkça*” halinde kaleme alınmıştır.

İki Anayasa arasında esas farklılık üçüncü fıkrada ortaya çıkmaktadır. Zira bu fıkrada belirtilen ikinci fıkradaki durumun istisnasını oluşturan haller artırılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, bir milletvekili hakkında Meclis kararı olmaksızın tutulma, sorguya çekilme, tutuklanma ve yargılanma yapılabilecek yeni bir durum eklenmiştir. Bu fıkraya göre, bir milletvekili hakkında hukuken harekete geçilebilmesi için ya ağır cezayı gerektiren bir suçüstü hali ya da seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak üzere Anayasanın 14. maddesindeki durumların ortaya çıkması aranmaktadır. Bu aşamada 1982 Anayasasının 14. maddesine dikkat etmek gerekmektedir. 14. maddede düzenlendiği üzere; “*Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.*”⁷⁰³

Görüldüğü üzere, 14. maddenin ilk fıkrasında, Anayasanın değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi dahi teklif edilemeyecek maddeleri olan 2. ve 3. maddelerinde geçen Cumhuriyetin niteliklerinden “*insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet*” ile “*Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünden*” bahsedilmiştir. Böylelikle temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmamasına dair hüküm kaleme alınmıştır.

1982 Anayasasının 83. maddesinin dördüncü fıkrasında, Meclis kararı olmaksızın bir milletvekili hakkında hukuken harekete geçme imkânı getirilen durumlarda, harekete geçildikten sonra işletilmesi gereken prosedür belirtilmiştir. Buna göre, sayılan durumlardan biri gerçekleştiğinde, yetkili makamın, durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorunda olduğu belirtilmiştir.

⁷⁰³ A.g.e., s. 296.

Bundan sonraki son üç fıkra bakımından 1961 Anayasası ile 1982 Anayasası arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. 83. maddenin son üç fıkrası şöyledir; “*Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hakkında, seçimden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır; üyelik süresince zamanaşımı işlemez. Tekrar seçilen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma, Meclisin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasi parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.*”⁷⁰⁴

Beşinci fıkrada, yasama dokunulmazlığı zırhından faydalanan milletvekilleri hakkında seçimden önce veya sonra ceza hükmü verilmiş olması hali düzenlenmiştir. Böyle bir durumda, ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ereceği yasama döneminin bitimine kadar ertelenir ve fakat bu süre zarfında zamanaşımı işlemez.

Yasama dokunulmazlığından faydalanan milletvekili, yasama dönemi sona erdikten sonra yeniden seçilirse, hakkında hukuken harekete geçilmesinin koşulu, altıncı fıkrada belirtilmiştir. Buna göre, böyle bir olasılık gerçekleştiğinde ilgili milletvekili yahut milletvekilleri hakkında hukuken harekete geçilebilmesi için Meclis tarafından yeniden dokunulmazlığın kaldırılması gerektiği düzenlenmiştir. Son fıkrada ise, siyasi parti gruplarınca yasama dokunulmazlığına ilişkin görüşme yapılamayacağı ve karar alınamayacağı hükme bağlanmıştır.

Anayasanın 83. maddesinde, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden*” yani milletvekillerinden bahsetmektedir. Oysa 112. maddenin beşinci fıkrasında, Bakanlar Kurulu üyelerinden milletvekili olmayanların yani Meclis dışından atanan bakanların da Anayasada belirtilen şekilde Meclis önünde and içmeleri ve bakan sıfatını taşıdıkları sürece milletvekillerinin tabi oldukları kayıt ve şartlara uydukları ve yasama dokunulmazlığı zırhından faydalandıkları belirtilmiştir. Metin Feyzioğlu tarafından belirtildiği üzere, bakanların görevi yasama değil yürütme olduğundan bakanların sahip oldukları dokunulmazlığa, yasama dokunulmazlığı denilmesi doğru değildir. Bu tabir yerine “bakanlık dokunulmazlığının” kullanılmasının yerinde olacağını belirtmiştir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ A.g.e., s. 323.

⁷⁰⁵ Feyzioğlu, “Yasama Dokunulmazlığı”, a.g.e., s. 27.

Meclis dışından atanan bakanlar dışında Cumhurbaşkanının da yasama dokunulmazlığına sahip olduğu bazı hukukçular tarafından ileri sürülmektedir. 1961 ve 1982 Anayasalarında, cumhurbaşkanının görevi dışındaki suçlardan dolayı kendisinin sorumluluğunu gündeme getiren ve bunun yanı sıra, yasama dokunulmazlığından faydalanmasını sağlayan herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak cumhurbaşkanının görevi dışındaki suçlardan sorumlu olduğu belirtilmektedir.⁷⁰⁶ Buna ek olarak, Meclis dışından atanan bakanların faydalandığı yasama dokunulmazlığından cumhurbaşkanının da faydalanması gerektiği ileri sürülmektedir.⁷⁰⁷ Zira Cumhurbaşkanı sadece “cumhurun başı” olmakla kalmayıp aynı zamanda yürütmenin de diğer bir kanadını oluşturmaktadır. Yürütmenin diğer bir kanadı olan kabine yahut bakanlar kurulunda görev yapmak üzere, dışarıdan atanmış bakanların dahi sahip olabildiği dokunulmazlığa evleviyetle cumhurbaşkanı da sahip olabilmelidir.

2. 1982 Anayasası Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar

Bilindiği üzere, 1982 Anayasası halen yürürlüktedir. Halen TBMM tarafından Karma Komisyona gönderilmiş ve gönderilmek üzere bekletilmekte olan birçok milletvekiline ait dokunulmazlık dosyası bulunmaktadır. Anayasa Hukukunda, isabetli değerlendirmeler yapabilmenin ön şartının soğuma süresinin geçmesi gerektiği kanaati ile son bölümün ikinci alt bölümünde, 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesinden itibaren 1995 yılına kadar geçen zaman dilimi içerisinde dokunulmazlığı kaldırılan milletvekilleri incelenmiştir.

⁷⁰⁶ Özbudun, **a.g.e.**, s. 317.

⁷⁰⁷ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 312.; Feyzioğlu, **a.g.e.** Feyzioğlu, bu durumda dokunulmazlıktan faydalanan kişi milletvekili olmayıp cumhurbaşkanı olduğundan, buradaki durumu yasama dokunulmazlığı olarak değil “cumhurbaşkanı dokunulmazlığı” olarak adlandırmanın doğru olacağını ileri sürmüştür.

2.1. Demokrasi ve Emek Partisi (DEP)* Şırnak Milletvekili Orhan Doğan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Türkiye Büyük Millet Meclisine hitaben kaleme alınmış olan Karma Komisyon raporunda öncelikle, 21 Mayıs 1992 tarihinde komisyona gönderilmiş, bazı milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkındaki Başbakanlık tezkeresinden söz edilmiştir. Söz konusu tezkerenin 11 Kasım 1993 tarihinde toplantı gündemine alındığı ve İçtüzüğü'nün 109. maddesi uyarınca ilgili dosyanın incelenmek üzere Hazırlık Komisyonuna havale edildiği belirtilmiştir.⁷⁰⁸

Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan rapor ile Başbakanlık tezkeresi ekinde sunulan dosyanın, 13 Ocak 1994 tarihli Karma Komisyon toplantısında ele alındığından bahsedilmiştir. Söz konusu toplantıya, Şırnak milletvekili Orhan Doğan'ın dinlenilmek üzere davet edildiği belirtilmiştir. Ancak ilgili milletvekilinin davete icabet göstermemesi nedeniyle dosya üzerinden karara varıldığı vurgulanmıştır.⁷⁰⁹

Karma Komisyon raporunda, Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığı tarafından 1991/5 Sayı ile hazırlanan fezlekenin içeriğinden söz edilmiştir. Fezlekedeye yöneltilen suçlar, ismi geçen milletvekillerinin 6 Kasım 1991 ve bu tarihten önceki dönemde seçim toplantıları sırasında gerçekleştirdikleri eylemler; TBMM'de yapılan

* <http://www.ntvmsnbc.com/id/25029246/#storyContinued>, (10.05.2013). 20 Ekim 1991 genel seçimlerine Genel Başkanı Erdal İnönü olan Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP), Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları tarafından kurulmuş olan Halkın Emek Partisi (HEP) ile birlikte katılmıştır. Ancak SHP çatısında seçime giden ve böylelikle TBMM'ye giren milletvekillerinin Kürtçe yemin etmeye çalışmışlardır. Bu olay ve ardından yaşanan 21 Mart 1992 Nevruz Bayramında meydana gelmiş olaylar sonucunda HEP'ten gelen milletvekilleri daha sonra SHP'den istifa etmişlerdir. HEP'in "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozma amacını taşımak ve bu yolda faaliyette bulunmak" iddiasıyla kapatılması istenmiştir. Anayasa Mahkemesinde on bir üyenin oy birliği ile parti, 14 Temmuz 1993 tarihinde kapatılmıştır. Hep'in kapatma davası devam ederken 7 Mayıs 1993 tarihinde DEP kurulmuştur. Kürt kökenli milletvekilleri, böylelikle DEP çatısında biraraya gelmişlerdir.

⁷⁰⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/462 Esas ve 161 Karar Sayılı Rapor, ss. 58-59. Dokunulmazlıkları kaldırılmak istenen milletvekilleri: Diyarbakır Milletvekili Fehmi Işıklar, Siirt Milletvekili Zübeyir Aydar, Batman Milletvekili Adnan Ekmen, Muş Milletvekili Mehmet Emin Sever, Mardin Milletvekili Ahmet Türk, Diyarbakır Milletvekili Sedat Yurtdaş, Batman Milletvekili Nizamettin Toğuç, Diyarbakır Milletvekili Leyla Zana, Batman Milletvekili Abdülkerim Zilan, Şırnak Milletvekili Mahmut Alınak, Van Milletvekili Remzi Kartal, Muş Milletvekili Sırrı Sakık, Diyarbakır Milletvekili Mahmut Uyanık, Diyarbakır Milletvekili Salih Sümer, Hatip Dicle, Mardin Milletvekili Mehmet Sincar, Ali Yiğit, Şırnak Milletvekili Orhan Doğan, Adıyaman Milletvekili Mahmut Kılınç, Siirt Milletvekili Naif Güneş.

⁷⁰⁹ **A.g.e.**, 3/462 Esas ve 161 Karar Sayılı Rapor, s. 59. Bundan sonraki diğer 3/462 Esas sayılı raporlarda da belirtildiği üzere, Başbakanlıktan gelen tezkerede isimleri geçen Diyarbakır milletvekili Fehmi Işıklar'ın milletvekili sıfatının Anayasa Mahkemesinin 14 Temmuz 1993 tarih ve 1992/1 Esas sayılı kararıyla sona ermiş olması nedeniyle; Mardin milletvekili Mehmet Sincar'ın da 4 Eylül 1993 tarihinde vefat etmesi nedeniyle haklarında karar verilmesine gerek olmadığı belirtilmiştir.

yemin töreninde ve sonrasında gerçekleştirdikleri eylemler birlikte incelenerek belirlenmiştir. Buna göre adı geçen milletvekillerine, devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet hâkimiyetinden ayırmaya yönelik harekette bulunmak suçu yöneltilmiştir.⁷¹⁰

Bu bağlamda, 1982 Anayasasının yasama dokunulmazlığı kurumu ile ilgili 83. maddesi hatırlatılmıştır. Belirtilen maddenin, milletvekillerinin yasama görevlerini gereği gibi yerine getirmeleri amacıyla var olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, farklı bir statünün muhatabı olan milletvekillerinin, bu statüyle imtiyazlı, diğer bir ifadeyle hukukun üzerinde bir grup olmadıkları vurgulanmıştır. Böylelikle bir nevi, 83. maddenin özü itibarıyla amaçlanan yapı aydınlığa kavuşturulmak istenmiştir. Raporun devamında demokrasiden bahsedilmiştir. Demokrasinin, devlet yıkmak, ülkeyi bölmek için bir araç olarak kullanılamayacağı belirtilmiştir. Bu noktada, Anayasanın 14. maddesine atıfta bulunulmuştur. İlgili maddede düzenlendiği üzere, Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirinin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak maksadıyla kullanılamayacağı hatırlatılmıştır.⁷¹¹

Netice itibarıyla, Şırnak milletvekili Orhan Doğan'ın yaptığı hep konuşmada ve çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrar içerisinde olduğu fikrine varılmıştır. Bu doğrultuda, TBMM'nin manevi şahsiyetinin korunması, kamu düzeni ve kamu yararı açısından bir gecikme yaşanmaması için doğru kararın yargı organlarınca verileceği görüşünde birleşilmiştir. DGM Başsavcılığınca 27 Kasım 1991 tarih ve 1993/5 sayı ile açılan soruşturmanın bitirilebilmesi için Orhan Doğan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷¹²

⁷¹⁰ **A.g.e.** Karma Komisyon hem yöneltilen suç bağlamında hem de dönemin iç ve dış konjonktürünü ve de bölücülük faaliyetlerinin ulaştığı nokta bağlamında ilgili milletvekillerinin konuşma ve eylemlerinin ayrı ayrı incelendiğini belirtmiştir. Yani sadece Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcılığı tarafından yöneltilen suçlamaya bağlı kalınmayarak ilgililerin durumlarının ayrıca inceleneceğini ifade etmiştir.

⁷¹¹ **A.g.e.**, 3/462 Esas ve 161 Karar Sayılı Rapor, ss. 59-60.

⁷¹² **A.g.e.**, 3/462 Esas ve 161 Karar Sayılı Rapor, s. 60. Karma Komisyonunda alınan karara üç milletvekili üye muhalefet şerhi koymuşlardır. Bahsi geçen milletvekilleri; Ö. Mümtaz Soysal (Ankara), Erdal İnönü (İzmir), Esat Canan (Hakkari) 'dır. Mümtaz Soysal tarafından kaleme alınmış karşı oy yazısında yasama dokunulmazlığının iki amacı olduğundan bahsedilmiştir. Bunlar sırasıyla şöyle ifade edilmiştir: "*Birincisi milletvekillerinin olur olmaz vesilelerle yasama görevlerinden alıkonulmalarını önlemek; ikincisi de bu görevlerin toplumda büyük çoğunlukla benimsenen görüşlere ve hatta değerlere karşı sürdürülebilmesini sağlamaktır.*" Görüşlerin ve değerlerin zaman içerisinde değişebileceğini; bu bağlamda, farklı görüş ve değerlerin Parlamento içerisinde temsil edilmesinin milletvekillerinin ödevleri arasında olduğunu ifade etmiştir. Komisyonca alınan dokunulmazlığın kaldırılması kararı, belirttiği ikinci amaca ters düştüğü için muhalif kaldığını belirtmiştir. İzmir

Karma Komisyon raporu 2 Mart 1994 tarihinde TBMM’de görüşülmüştür. Meclis başkanı tarafından komisyon ve hükümeti temsilen İçişleri Bakanı Nihat Mentеше’nin yerlerinde olup olmadıkları kontrol edildikten sonra, yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına dair raporun görüşülmesine başlanmıştır.⁷¹³

İlk olarak, Karma Komisyon raporunun okunup okunmayacağı oylanmıştır. Oylama sonunda, raporun okunması kabul edilmemiştir. Demokratik Sol Parti Zonguldak milletvekili Bülent Ecevit ile Mahmut Kılınç’a rapor üzerinde konuşmak üzere söz verilmiştir.⁷¹⁴

Zonguldak milletvekili Bülent Ecevit hem kendisinin hem başkanı olduğu Demokratik Sol Parti’nin ulusal birlik ve ülke bütünlüğü konusundaki duyarlılığının belli olduğunu belirterek sözlerine başlamıştır.⁷¹⁵

milletvekili Erdal İnönü tarafından Anayasa Komisyonu Başkanlığına hitaben kaleme alınan yazıda ne sebeple muhalif kaldığını açıklamıştır. Düşünce özgürlüğünün hem demokrasinin hem daha genel itibarıyla insan yaşamının temel niteliği olduğunu ifade etmiştir. Düşünce suçu denilen yapının demokrasilerde olmaması gerektiği, zararlı fikirlerin söylenmesinden korkulmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca hangi fikirlerin doğru ve yararlı olduğunun zararlı fikirler söylenmeden anlaşılamayacağını; bu yol izlenmeksizin sağlıklı fikirlerin toplum tarafından içtenlikle benimsenemeyeceğini belirtmiştir. Dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinin gerek söz gerek yazı ile açıkladıkları fikirlere hiçbir şekilde katılmadığını belirtmiştir. Ancak milletvekillerinin söz konusu yanlış fikirleri söyleme olanağı zorla ortadan kaldırılırsa bu fikirlerin yanlışlığının vatandaşlara kabul ettirilemeyeceğini ileri sürmüştür. Pratik açıdan karşı oy kullanılmasının nedenlerini soru sorarak açıklamıştır: “ hepimizin ortak amacı olan vatanın bütünlüğünü koruma davasına dokunulmazlıkların kaldırılması nasıl katkı sağlar? Yararları mı zararları mı daha fazla olur?” Komisyon kararının hem kısa hem uzun vadede zararlı olacağını belirterek karşı oy yazısını tamamlamıştır.

⁷¹³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 54, 2 Mart 1994, ss. 244-245.

⁷¹⁴ A.g.e., s. 246.

⁷¹⁵ A.g.e., ss. 246-247. Milletvekili dokunulmazlıklarından, ulusal birlik ve ülke bütünlüğünü tehlikeye düşürücü nitelikte söz ve eylemler için bir kalkan gibi yararlanılmasını içine sindiremediğini ifade etmiştir. İzmir milletvekili ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti eski genel başkanı Erdal İnönü’nün karşı oy yazısında belirttiği “düşünce suçu diye bir şey demokrasilerde olmamalı” ifadesinin inandırıcı bir gerekçe olmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda şu cümleyi sarf etmiştir: “*Dokunulmazlık zırhına bürünerek yapılan konuşmalardan bazıları eğer bölücü eylemlere, hele terör eylemlerine cüret verir nitelikteyse, böyle konuşmalar düşünce suçu kavramını aşar ve eylemle bütünleşen bir nitelik edinmiş olur. Ama Sayın Erdal İnönü’nün karşı oy yazısında neden böyle bir gerekçe ardına sığındığını çok iyi anlıyorum. Çünkü kendi genel başkanlığı döneminde Sosyal Demokrat Halkçı Parti, o zamanki adıyla Halkın Emek Partisi milletvekillerini kendi sırtında TBMM’ye taşıırken bu milletvekillerinden birçoğunun dokunulmazlık kurumunu kötüye kullanarak bölücü eylemleri destekleyip teşvik edecekleri belliydi. Bunu önceden kestirmek için kahin olmak gerekmezdi. Nitekim ben daha o tarihlerde, 1991 seçimleri öncesinde, bu kaygımı dile getirmiştim defalarca. Bu durumda, bazı milletvekillerince öne sürülen bölücülük suçundan, Sosyal Demokrat Halkçı Parti de siyasal anlamda sorumludur. Onun için gerek Sayın Erdal İnönü gerek başka bazı sayın SHP milletvekilleri aslında kendi günahlarının ezikliği içinde dokunulmazlıkların kaldırılmasına karşı çıkma eğiliminde görünüyorlar.*” Erdal İnönü ve döneminde izlediği çizgi dolayısıyla kendisini eleştirdikten sonra bölücü eğilim ifade eden ve bölücü eylemleri, terörü teşvik edici, destekleyici etkiler yapar nitelikte olan konuşmalar yapmış milletvekilleri için dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde oy vereceğini de açıkça dile getirmiştir. Dokunulmazlıkları kalkması istenen bazı milletvekillerinin konuşmalarını kendi nazarında bölücü terörü cüretlendirir niteliktedir. Ancak komisyon raporlarını da bazı açılardan tatmin edici bulmamaktadır. Genelde sadece DGM Savcılığının iddialarına soyut ifadelerle yer verilip hemen

Daha sonra ikinci konuşmacı olan Sosyaldemokrat Halkçı Parti Adıyaman milletvekili Mahmut Kılınc söz almıştır. Demokrasi ve Emek Partisi veya daha önceki haliyle Halkın Emek Partisi içinde yer alan kişilerin, ülke dâhilinde olmayan bir sorunu hiç yoktan yere yaratmadıklarını belirtmiştir.⁷¹⁶

Son olarak, dokunulmazlığı kaldırılmak istenen DEP Şırnak milletvekili Orhan Doğan söz almıştır. Olayı, siyasal bir kararın Parlamento onayına sunulması olarak tanımlamıştır. Yeterli savunma süresi tanınmadan peşinen mahkûm edildiklerini, yargısız bir infazla karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir.⁷¹⁷

hiçbir somut kanıt gösterilmemesini eksiklik olarak görmektedir. Sadece Ahmet Türk ve Leyla Zana ile ilgili raporlarda suç iddiasına temel oluşturan söz örneklerinin verildiğini belirtmiştir. Zonguldak milletvekili Bülent Ecevit, etnik kökene dayalı partiler kurulmasına kesinlikle karşı olduğunu da sözlerine eklemiştir. Böyle bir yapılanmanın, Yugoslavya örneğinde olduğu gibi bir ülkeyi bölünmeye, parçalanmaya götüreceği kanısında olduğunu açıklamıştır. Bu nedenlerden dolayı, görüşmelere bir gün ara verilerek komisyon raporlarındaki eksikliklerin tamamlanmasını önermiştir. Bu sayede, Parlamentodaki bazı tereddütlü durumdaki milletvekillerinin, belki dokunulmazlıkların kaldırılması lehinde oy kullanacağını ifade etmiştir.

⁷¹⁶ **A.g.e.**, ss. 247-250. Yetmiş yıldır bu ülkenin yönetiminde kendilerinin değil, Sayın Demirel, İnönü ve Özal'ın sorumlu olduklarını ifade etmiştir. Yine geçmişte demokrasi havarisi diye bilinip antidemokratik düşünceleri kendisini savunmak için gelenekselleştiren Sayın Ecevit'in, Sayın Erbakan'ın sorumlu olduğunu vurgulamıştır. Bu ülkenin yönetiminde hiçbir zaman bulunmayan söz konusu partinin üyelerinin Kürt Sorununu yaratmadığı gibi hiçbir sorumlulukları olmadığını ifade etmiştir. Kürt sorununun bu ülkeyi yönetenlerce yaratıldığını ve bu ülke dahilinde yaşayan 20 milyon insanın en yasal, en demokratik haklarının, görmezlikten gelen yönetimler tarafından yaratıldığını bir kez daha vurgulamıştır. Bu sözü üzerine Kahramanmaraş milletvekili Selahattin Karademir "Nerede 20 milyon?" diye karşılık vermiştir. Mahmut Kılınc ise "araştırırsın" diyerek sözlerine devam etmiştir. Dokunulmazlıkların kaldırılmasının şiddeti tırmandırmaktan öte bir işe yaramayacağını belirtmiştir. Dokunulmazlıkların kaldırılmasına ve hesap vermeye hazır olduklarını, ancak bu girişimin ülkede demokrasinin yerleşmesine hizmet etmeyeceğini; tersine şiddetin daha çok tırmanmasına, insanların daha çok eziyet çekmesine neden olacağını ileri sürmüştür. Şiddet kullanılmasını asla onaylamadıklarını söylemiş ve diğer milletvekillerinin de "devletin şiddetine karşı olduklarını" söylemelerini istemiştir. Bunun üzerine, Bayburt milletvekili Ülkü Güney, devletin şiddetinin bahsedilemeyeceğini belirtmiştir. Sözlerine devam eden Mahmut Kılınc, Parlamentoda oy sayısı fazla olanın, az olanı Parlamentodan atmaya yönelik düşüncesinin ne demokrat ne insani bir düşünce olduğunu belirtmiştir. Bütün Türkiye'nin ve dünyanın geçmişte Halkın Emek Partisi milletvekillerinin bugün ise, Demokrasi Partisi milletvekillerinin Kürt halkını temsil ettiğini bildiğini ve bunun da parti kapatmalarının yahut dokunulmazlıkların kaldırılmasının meseleyi çözmediğinin açık kanıtı olduğunu belirtmiştir. Raporun reddedilmesi dileğiyle sözlerine son vermiştir.

⁷¹⁷ **A.g.e.**, ss. 250-252. Basın, medya ve bir kısım kamuoyunun önyargılarıyla karşı karşıya kaldıklarını; mitinglerde, meydanlarda linç edilmesi gereken insanlar olarak tanıtılıp hedef gösterildiklerini belirtmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Demokrasi Partisinden rahatsız olduğu iddiasından söz etmiştir. Sürekli tecrit edilmelerine karşın, rejime olan inançlarını yitirmeden, toplumsal uzlaşmanın yapıtaşları olmaya devam ettiklerini vurgulamıştır. Savunma yapmak için Karma Komisyona çağrıldığında, dokunulmazlıkların kaldırılması kararının zaten parlamento dışında verildiği için ifade vermediğinden söz etmiştir. Dokunulmazlığının kaldırılmasından ve yargılanmaktan korkmadığını çünkü rüşvet almadığını, ihaleye fesat karıştırmadığını, yetim hakkı yemediğini, vergi kaçakçılığı yapmadığını, halka ihanet etmediğini, devlet parasını beş yıldızlı otellerde birilerine... çekmediğini, hayali ihracatla kazanç sağlamadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine İstanbul milletvekili Sabri Öztürk, "Teröristi tedavi ettirdin ama..." demiştir. Orhan Doğan, cevap olarak, fikir ve düşüncelerinin düşünceyle mahkûm edilemediği için ellerine kelepçe vurulduğunu iddia etmiştir. Ancak beynini, demokrasiye olan sevdasının, insanlara olan tutkusunun mahkûm edilemeyeceğinden bahsetmiştir. Sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Ben, sizin gibi yada siz benim gibi düşünmek zorunda değilsiniz. Ben sizi kendim gibi düşünmeye zorlama hakkına sahip değilim. O*

Ardından, rapor oylamaya sunulmuştur. Komisyon raporu kabul edilmiştir. DEP Şırnak milletvekili Orhan Doğan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.

Orhan Doğan hakkında bir diğer Karma Komisyon raporu da 26 Ocak 1994 tarihinde hazırlanmıştır. Komisyon 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında Başbakanlık tezkeresi ekinde sunulan dosya ile Hazırlık Komisyonu raporu incelenmiştir. DEP Şırnak milletvekili Orhan Doğan, davet edilmesine rağmen gelmediği için dosya üzerinden karar verilmiştir. İlgili milletvekili hakkında, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan 16 Aralık 1992 tarihli dosyada belirtilen eylemler dikkate alınarak karar verilmiştir.⁷¹⁸ Buna göre, 19 Eylül 1992 tarihli İkinci Halkın Emek Partisi Olağanüstü Kongresinde ve bu kongre öncesiyle sonrasında yapılan konuşmalarda, *“Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin birliğini bozmak ve devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklar üzerinde müstakil bir Kürt devletini kurmaya çalışmak ve halkı yasadışı PKK örgütü ile birlikte Devlete karşı kışkırtmak”* suçları yöneltilmiştir.⁷¹⁹

Anayasanın 83. maddesinin birinci fıkrası uyarınca, TBMM Genel Kurulu tarafından ayrıca bir karar alınmadıkça, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerle ileri sürülen düşüncelerin, meclis dışında tekrarlanmasından sorumluluk doğmayacağı hatırlatılmıştır. Ancak dokunulmazlık kurumunun, milletvekiline sağladığı statüyle hedeflenenin, onları imtiyazlı ve hukuken üstün bir konuma getirmek olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca demokrasinin devleti yıkmak ve bölmek için bir araç olarak kullanılamayacağı vurgulanmıştır. Ek olarak, Anayasanın 14. maddesi hatırlatılmış, anayasal hak ve özgürlüklerin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak amacıyla kullanılamayacağı ifade edilmiştir.

halde siz de beni, sizin gibi düşünme hakkına sahip olmaya zorlamamalısınız. İşte asıl bu Parlatentonun erişmesi gereken olgunluk da budur, bu olmalıdır.” İnsanların anadillerini okulda öğrenme isteklerinden, televizyonda duymak isteklerinden korkulmaması gerektiğine değinmiştir. Bu bağlamda, sürekli yinelenen bölünmez bütünlüğe, kendilerinin de saygı duyduğunu ve fakat asıl bölücü olanların seçilmişleri, henüz yargı kararı olmadan hain ilan edenler olarak göstermiştir. Son olarak, yargı yolunun şahsına açılmasının toplumsal uzlaşmaya, halkların kardeşliğine ve iç barışa katkı sunmasını dilemiştir.

⁷¹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/789 Sayılı ve 179 Karar Numaralı Karma Komisyon Kararı, s. 39. Söz konusu komisyon kararı sadece Orhan Doğan hakkında verilmemiştir. Karar Orhan Doğan haricinde Mardin milletvekili Ahmet Türk, Ali Yiğit, Mehmet Sincar, Adıyaman milletvekili Mahmut Kılınç, Şırnak milletvekili Mahmut Alınak, Orhan Doğan, Selim Sadak, Diyarbakır milletvekilleri Hatip Dicle, Leyla Zana, Mahmut Uyanık, Sedat Yurtdaş, Muş milletvekilleri Sırrı Sakık, Mehmet Emin Sever, Muzaffer Demir, Batman milletvekili Nizamettin Toğuç, Siirt milletvekilleri Zübeyir Aydar, Naif Güneş ve Van milletvekili Remzi Kartal hakkında da verilmiştir.

⁷¹⁹ **A.g.e.**

DEP Şırnak milletvekili Orhan Doğan'ın gündemde bulunan aynı suç ve isnatlarla hazırlanan diğer dosyaları hep birlikte incelenmiştir. Netice itibarıyla, yaptığı her konuşma ve çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenlerle, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan soruşturmanın bitirilebilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷²⁰

Karma Komisyon kararı 3 Mart 1994 Perşembe günü Mecliste görüşülmüştür. Raporun okunup okunmamasına dair oylama yapılmıştır. Oylama sonucunda raporun okunması kabul edilmemiştir. İlk sözü SHP Muş milletvekili Muzaffer Demir almıştır. Öncelikle, Demokrasi ve Emek Partisi milletvekilleri ve bağımsız milletvekilleri için öngörülme demokrasi anlayışının bir gün diğer milletvekilleri için de gerekli olabileceğini hatırlatmıştır.⁷²¹

Ardından SHP Sivas milletvekili Ziya Halis söz almıştır. Dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillere yapılan muamelenin üzüntü verici olduğunu belirtmiştir.⁷²² Sonuç olarak, rapor oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Yeniden Orhan Doğan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.

Orhan Doğan hakkındaki üçüncü Karma Komisyon kararı 25 Ocak 1994 tarihinde hazırlanmıştır. Dosya, komisyona havale edilmeden önce, Adalet Bakanı M. Seyfi Oktay tarafından Başbakanlığa hitaben 20 Ağustos 1993 tarihinde bir tezkere kaleme alınmıştır. Bunun üzerine, 26 Ağustos 1993 tarihinde de Başbakan Tansu Çiller, TBMM Başkanlığına hitaben ilgili milletvekili hakkında 1982 Anayasasının 83. maddesi gereğinin yerine getirilmesini talep ettiği bir yazı hazırlamıştır.⁷²³ Karma Komisyon, 13 Ocak 1994 tarihindeki toplantısında hem

⁷²⁰ **A.g.e.**, 3/789 Sayılı ve 179 Karar Numaralı Karma Komisyon Raporu, ss. 40-42. Komisyon raporuna Ankara milletvekili Mümtaz Soysal ve Hakkâri milletvekili Esat Canan ve İzmir milletvekili Erdal İnönü muhalif kaldıklarını beyan etmişlerdir. Mümtaz Soysal daha önceki karşı oy yazısında belirttiklerini yinelemiştir. İzmir milletvekili Erdal İnönü de bir önceki Anayasa Komisyonu Başkanlığına yazdığı yazıyı yinelemiştir.

⁷²¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 363-365. Bülent Ecevit ve Coşkun Kırca'nın adeta kelle istediklerini belirtmiştir. Bir avuç azınlığın, holdinglerin, Milli Güvenlik Kurulu'nun dayattıklarının Mecliste yer ettiğinden, Yüce Meclisin iradesine ipotek koyduğundan bahsetmiştir.

⁷²² **A.g.e.**, s. 366. Parlatonun hoşgörü içinde olması gerektiğinden bahsetmiştir. Bir milletvekilinin dokunulmazlığı kalkmış olsa bile, milletvekili görevi devam ediyorsa, yargılama bitmemiş milletvekilliği düşürülmemişse gözaltına alınarak, soruşturularak, soruşturma yapılarak bir gün önceki türden milletvekiline acele bir şekilde muamele edilmesini uygulama açısından yanlış bulunduğunu ifade etmiştir.

⁷²³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, Şırnak Milletvekili Orhan Doğan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu 3/ 1038 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 1.

Başbakanlık tezkeresinin ekinde sunulan dosyayı hem Hazırlık Komisyonu raporunu incelemiştir. Şırnak milletvekili Orhan Doğan'ın savunmada bulunmak üzere 13 Ocak 1994 tarihli toplantıya davet edildiği ve fakat gelmemesi üzerine dosya üzerinden karar verildiği belirtilmiştir. Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 1993/6 sayılı fezlekesinde, Orhan Doğan'ın, maddi belgeler ve ifadelerle de teyit edildiği üzere yasadışı bölücü terör örgütü PKK'nın eylemlerde bulunmak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti hudutları içine gönderdiği beş militanı evinde barındırdığı belirtilmiştir. Ayrıca bunlardan birine yasadışı yollardan sahte nüfus cüzdanı düzenlettirdiği ve anılan kişiyi, oğlunun kimliği ile tedavi ettirip TBMM Muhasebe Müdürlüğünden masrafları tahsil ettiği göz önüne alınarak PKK'nın içinde yer aldığı iddia edilmiştir.⁷²⁴ Orhan Doğan hakkındaki diğer dosyalar birlikte ele alındığında, kendisinin Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır.⁷²⁵ Bu nedenle, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığınca 18 Ağustos 1993 tarihinde, 1993/6 sayı ile açılan soruşturmanın bitirilebilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷²⁶

Komisyon raporuna ilişkin Meclis görüşmesi 3 Mart 1994 tarihinde yapılmıştır. Raporun okunup okunmaması için yapılan oylamada, raporun okunmaması sonucu çıkmıştır. Rapor üzerinde söz almak isteyen olmamıştır. Orhan Doğan tarafından gönderilen el yazısıyla hazırlanmış belgede, ne kendisinin ne kendisini temsilen bir başkasının savunma yapacağı belirtilmiştir. Bu nedenle, doğrudan oylamaya geçilmiştir. Sonuç olarak, Karma Komisyon raporu kabul edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, Orhan Doğan'ın yasama dokunulmazlığı bir kez daha kaldırılmıştır.⁷²⁷ Dokunulmazlığın kaldırılmasını takip eden süreçte yapılan yargılama, Orhan Doğan'ın mahkûmiyetine karar verilmesiyle sonuçlanmıştır.⁷²⁸

⁷²⁴ **A.g.e.**, 3/ 1038 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

⁷²⁵ **A.g.e.**, 3/ 1038 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 3.

⁷²⁶ **A.g.e.**, 3/ 1038 Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 3-4. Karara Ankara milletvekili Mümtaz Soysal, İzmir milletvekili Erdal İnönü ve Hakkâri milletvekili Esat Canan muhalif kalmışlardır. Soysal ve İnönü daha önceki raporlar hakkında hazırladıkları karşı oy yazılarını tekrarlamışlardır.

⁷²⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, s. 404.

⁷²⁸ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 377.

2.2. Demokrasi ve Emek Partisi Muş Milletvekili Sırrı Sakık'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı M. Seyfi Oktay tarafından 25 Mart 1992 tarihinde Başbakanlığa hitaben kaleme alınan yazı üzerine Başbakan Süleyman Demirel, 2 Nisan 1992'de TBMM Başkanlığına bir tezkere göndermiştir. Buna göre, ilgili milletvekilleri hakkında T.C. Anayasasının 83. maddesine göre gereğin yapılmasını arz etmiştir.⁷²⁹

Karma komisyonun 20 Ocak 1994 tarihli toplantısında, hem Başbakanlık tezkeresinde sunulan dosya hem Hazırlık Komisyonu raporu incelenmiştir. Ayrıca aynı toplantıda DEP Muş milletvekili Sırrı Sakık da dinlenmiştir.⁷³⁰ Raporda belirtilen Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan 1991/5 sayılı fezlekede, haklarında komisyon kararı alınan milletvekillerinin gerçekleştirdikleri eylemler belirtilmiştir. Buna göre, söz konusu milletvekillerinin gerek TBMM yemin töreninde gerek törenden sonra gerçekleştirdikleri eylemler birlikte ele alınmıştır. Sözü edilen milletvekillerine devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet hâkimiyetinden ayırmaya yönelik harekette bulunmak suçu yöneltilmiştir.⁷³¹

Anayasa 83. ve 14. maddelere ilişkin hatırlatmalar, diğer kararlarda da olduğu gibi yapılmıştır. Karma Komisyon, Muş milletvekili Sırrı Sakık'ın gündemde bulunan aynı suç isnatlarıyla hazırlanan diğer dosyalarını da birlikte değerlendirmiştir. Sırrı Sakık'ın yaptığı her konuşmada ve çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığınca, 27 Kasım 1991 tarihinde hakkında açılan soruşturmanın sonuçlandırılabilmesi amacıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷³²

⁷²⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/462 Sayılı ve 162 Karar Numaralı Karma Komisyon Raporu, ss. 1-2.

⁷³⁰ **A.g.e.**, 3/462 Sayılı Rapor ve 162 Karar Numaralı, s. 62.

⁷³¹ **A.g.e.**

⁷³² **A.g.e.**, ss. 63-66. Karara, Balıkesir milletvekili Ekrem Ceyhan, Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İstanbul milletvekili Ali Oğuz, İzmir milletvekili İ. Kaya Erdem, Çorum milletvekili Cemal Şahin ve Van milletvekili Fethullah Erbaş muhalif olduklarını açıklamışlardır. Amasya milletvekili ve aynı zamanda birinci hazırlık komisyonu üyesi Cemalettin Gürbüz tarafından kaleme alınan muhalefet şerhinde, dokunulmazlığı kaldırılmak istenen milletvekillerine isnat edilen eylemlerin suç oluşturup oluşturmadığına dair tespitin yargı marifetiyle yapılması gerektiğini vurgulanmıştır. Fezlekeler ile yetinerek bir sonuca ulaşmaya çalışmanın yanlıya düşürücü olabileceğini de hatırlatmıştır. Herhangi bir siyasi kararın alınmasından kaçınmak gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca muhalefet şerhinde şu ifadeyi kullanmıştır: “*Suiistimal, sahtecilik ve terörle mücadele yasası kapsamına giren suçlamalara*

Sırrı Sakık hakkındaki Karma Komisyon raporu, 2 Mart 1994 tarihinde gündeme alınmıştır. Raporun okunmasına ilişkin oylama yapılmış ve kabul edilmemiştir. Rapor üzerinde konuşmak üzere Muzaffer Demir ve Adnan Ekmen söz istemişlerdir. Öncelikle SHP Muş milletvekili Muzaffer Demir söz almıştır. Kürt meselesinin yetmiş yıldır çözülememiş olmasını, seçilen yolun yanlışlığına, demokratik olmamasına; insancıl, barışçıl, birleştirici ve bütünleştirici olmamasına bağlamıştır.⁷³³

Ardından SHP Batman milletvekili Mehmet Adnan Ekmen'e söz verilmiştir. İlk olarak, düşünceleri yüzünden insanları suçlu görmenin demokrasi ve insan hakları bakımından kabul edilemez bir durum olduğunu belirtmiştir.⁷³⁴

Son olarak DEP Muş milletvekili Sırrı Sakık söz almıştır. Kendisine ait olmayan bir suçla suçlandığını ifade etmiştir. Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan raporda, dokunulmazlığın kaldırılması gerekli bulunmazken, Karma Komisyondan kaldırma yönünde bir karar çıkıldığını belirtmiştir.⁷³⁵

ilişkin dosyalara dönem sonuna erteleme kararı veren alt komisyonların bu kararları yanında, belli bir yörenin milletvekilleri için ilgili dosyalar hakkında dokunulmazlık kararı verirken, komisyonunuz adil olduğunu düşünemez.” Dokunulmazlıkların kaldırılmasının devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü korumak ve devam ettirmek bakımından bir katkı sağlamayacağını ileri sürmüştür. Bölge halkının zıt bir tutum sergilemesine neden olunmaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, yöre halkının seçimde gösterdikleri iradeye demokrasi çerçevesinde önem ve saygı gösterildiği inancının zayıflatılmaması gerektiğine de değinilmiştir. Son olarak da dokunulmazlığın kaldırılması kararına katılmadığını beyan etmiştir. Çorum milletvekili ve TBMM Adalet Komisyonu başkanı Cemal Şahin tarafından kaleme alınan muhalefet şerhinde ise yapılan hazırlık toplantılarında ve Karma Komisyon toplantılarında alınan kararların, Anayasanın 83. maddesinin mana ve ruhuna uygun olmadığını belirtmiştir. Dokunulmazlığın esasen TBMM'deki söz ve davranışlar için geçerli olduğu belirtilmiştir. Komisyonlardaki fevlelerde yer alan suçların hiçbirinin, milletvekillerinin meclis çalışmalarıyla ilgili olmadığını ifade edilmiştir. Hatta adı geçen suçlamalar arasında, sahtekârlığın bile olduğu belirtilmiştir. Anayasanın 10. maddesi yani kanun önünde eşitlik prensibinin ihlal edildiği iddia edilmiştir. Sahtekârlık suçunu defalarca işleyen yahut aynı içerikteki suçları Meclis dışında işleyen milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması dönem sonuna ertelenirken, diğer bir kısım milletvekillerinin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasının Anayasanın 10. ve 83. maddelerinin mana ve ruhuna aykırı olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle, komisyonda alınan karara muhalif olduğunu belirtmiştir. Her iki muhalefet şerhi de 20 Ocak 1994 tarihinde hazırlanmıştır.

⁷³³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, s. 253. Tek ulusa, tek dile, tek etnik yapıya, tek mezhebe dayanan yapının tıkandığını ve yürümediğini ifade etmiştir. Irkçı anlayışa dayalı bir milliyetçilik anlayışı egemen kılınmamış olsaydı, bir Anadolu milliyetçiliği yani Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi coğrafya milliyetçiliği geliştirilmiş olsaydı, durumun bu denli güç bir noktaya ulaşamayacağından söz etmiştir. Dokunulmazlıkların kaldırılmasının ciddi sorunlar yaratacağını vurgulamıştır.

⁷³⁴ **A.g.e.**, s. 258. Dokunulmazlıkların kalkmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu yol açılırsa, üreten parlamenter yerine ürkek, suskun bir yapının ortaya çıkabileceğini belirtmiştir.

⁷³⁵ **A.g.e.**, ss. 258-259. Parlamente'ye ilk geldiği dönemde, dönemin SHP Diyarbakır milletvekili Fehmi Işıklar ve Van milletvekili Remzi Kartal ve birkaç ziyaretçisi ile birlikte odasında otururken sekreterinin aradığını ve bir gazetecinin fotoğraf çekmek yönündeki talebini iletmişinden bahsetmiştir. Söz konusu talebi kabul ettiğini ve arşivde fotoğrafının olmamasından dolayı birkaç poz fotoğraf çektiğini de sözlerine eklemiştir. Gazetecinin, çıktığı sırada kendisine şöyle bir soru yönelttiğini

Sonuç olarak, Sırrı Sakık'ın durumuna ilişkin komisyon raporu oylamaya sunulmuştur. Rapor kabul edilmiş ve DEP Muş milletvekili Sırrı Sakık'ın dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁷³⁶

Sırrı Sakık hakkındaki bir diğer Karma Komisyon raporu da 26 Ocak 1994 tarihinde hazırlanmıştır. Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında, Başbakanlık tezkeresi ekinde sunulan dosya ile Hazırlık Komisyonu raporu incelenmiş ve de DEP Muş milletvekili Sırrı Sakık dinlenmiştir.⁷³⁷ Komisyon tarafından verilen karar, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 16 Aralık 1992 tarih ve 1992/3 sayı ile hazırlanan fezlekeye dayanılarak verilmiştir. Bu fezlekede şu suçlar isnat edilmiştir: *“19 Eylül 1992 tarihinde yapılan 2. Halkın Emek Partisi Olağanüstü Kongresinde ve kongre öncesinde, sonrasında yapılan konuşmalarda, basına verilen beyanatlarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin birliğini bozmak ve devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklar üzerinde müstakil bir Kürt devleti kurulmasını sağlamak gayesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, Kürt kökenli vatandaşları katletmekle suçlayarak, halkı yasa dışı PKK örgütü ile birlikte devlete karşı kışkırttıkları iddia edilmiştir.”*⁷³⁸

Karma Komisyon, DEP Muş milletvekili Sırrı Sakık'ın gündemde bulunan aynı suç isnatlarıyla hazırlanan dosyalarını da dikkate alarak, yaptığı her konuşma ve çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğunu tespit etmiştir. Ankara DGM Cumhuriyet Savcılığı tarafından hazırlanan fezleke doğrultusunda açılan soruşturmanın sonuçlandırılabilmesi amacıyla DEP Muş milletvekili Sırrı Sakık'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷³⁹

belirtmiştir: “PKK içerisinde kardeşin var mı?”. Kendisinin de “var” diyerek cevap verdiğini; bu durumun herkesçe bilindiğini ve kardeşinin kendi iradesiyle dağa çıkmadığını ifade ettiğini de belirtmiştir. Bu olaydan birkaç gün sonra, gazetede “Muş milletvekili Sırrı Sakık: Kardeşim Kürt Generalidir” sürmanşetinin çıktığından bahsetmiştir. Savcının sadece bu sürmanşeti alarak ve haberde hiç yer verilmemesine karşın, Parlamentoda bağımsız Kürdistan kurmak isteği varmış gibi belirterek fezleke hazırladığını belirtmiştir. Ayrıca ilgili gazeteye tekzip mektubu gönderdiğini, böyle bir açıklamasının olmadığını belirttiğini ifade etmiştir. Ayrıca dokunulmazlığının kaldırılması yönündeki kararın, siyasi bir karar olduğunu dair inancını da ifade etmiştir.

⁷³⁶ A.g.e., s. 260.

⁷³⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/789 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 65.

⁷³⁸ A.g.e., 3/789 Sayılı Rapor, s. 66.

⁷³⁹ A.g.e. 3/789 Sayılı Rapor, ss. 66-67. Bu karara, İstanbul milletvekili Ali Oğuz, İzmir milletvekili İ. Kaya Erdem, Çorum milletvekili Cemal Şahin muhalif kalmışlardır. TBMM Adalet Komisyonu başkanı Cemal Şahin, Sırrı Sakık için hazırladığı bir önceki muhalefet şerhini tekrarlamıştır.

Söz konusu Karma Komisyon raporu 3 Mart 1994 Perşembe günü gündeme alınıp görüşülmüştür. İlk olarak, raporun okunması hususu oylamaya açılmıştır. Ancak raporun okunması kabul edilmemiştir.⁷⁴⁰ Rapor üzerinde konuşmak üzere öncelikle, SHP Adıyaman milletvekili Mahmut Kılınç'a söz verilmiştir. Yerel seçim atmosferine girilen bir dönemde, dokunulmazlıkların neden gündeme getirildiği sorusunu yöneltmiştir.⁷⁴¹

Ardından SHP Muş milletvekili Mehmet Emin Sever söz almıştır. Sözlerine, yetmiş yıldır Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin resmi ideolojinin sert ve tavizsiz destekçileri olduklarını söyleyerek başlamıştır.⁷⁴²

Son olarak Sırrı Sakık söz almıştır. Kendisine yöneltilen suçların yer aldığı fezlekenin hiçbir yerinde isminin geçmediğini belirtmiştir. Kendisi ve kendisiyle aynı suçlamalar yöneltilen milletvekillerine karşı, diğer milletvekillerinin önyargılı davrandıklarını ileri sürmüştür.⁷⁴³

Raporun oylamasına geçmeden önce karar yetersayısı kontrol edilmiştir. Yeterli sayı olmadığından on beş dakika ara verilmiştir. İkinci oturum 15.43'te açılmış ve karar yetersayısı sağlanmıştır. Rapor oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylece, Muş milletvekili Sırrı Sakık'ın yasama dokunulmazlığı bir kez daha kaldırılmıştır.⁷⁴⁴ Dokunulmazlığının kaldırılmasını takip eden süreçte, Sırrı Sakık hakkında yapılan yargılama mahkûmiyet ile sonuçlanmıştır.⁷⁴⁵

⁷⁴⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 381-382.

⁷⁴¹ **A.g.e.**, ss. 382-383. Birtakım merkezlerin istemi üzerine DYP, ANAP ve Refah Partisinin dokunulmazlıkları gündeme taşıdığı ileri sürmüştür. Ülke dışında Türkiye'deki herhangi bir sorundan yahut dertten ötürü şikâyetle bulunmadıklarını, bu yöndeki iddiaların doğru olmadığını belirtmiştir. Çağdaş dünyaya eklenilebilmek için hem ekonomik ve siyasi hem insan hakları bakımından demokrasinin tüm kurum ve kurallarını benimseyecek yollar aramanın gerekliliğinden bahsetmiştir. Demokrasinin bütün imkânlarının ortadan kaldırılması, anti-demokratik şiddete dayalı yöntemlerin daha etkin olmasını sağlayacağını vurgulamıştır.

⁷⁴² **A.g.e.**, ss. 383-385. Kürt kesiminin günden güne büyüyen bir güvensizlik duygusuyla ulus ve toplum bütünlüğünden uzaklaştığını dile getirmiştir. Türkiye'nin taraf olduğu antlaşmalarla kabul ettiği halkların ve azınlıkların demokratik hak ve özgürlüklerine ilişkin taleplerinin, ülkenin bütünlüğüne engel olmadığını aksine, bir bütün olmanın temel şartı olduğunu ileri sürmüştür. Dokunulmazlığı kaldırılan milletvekillerinin polis kuvvetleri tarafından yaka paça yakalanarak götürülmesinin Anayasaya aykırı bir tutum olduğunu belirtmiştir.

⁷⁴³ **A.g.e.**, ss. 386-387. Herkesi vicdanlarıyla baş başa bıraktığını ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesine yapılacak başvuru sonucunda, Mahkemenin bu kararı, hiç olmazsa usulden bozacağına dair inancını belirterek kürsüden ayrılmıştır.

⁷⁴⁴ **A.g.e.**, s. 387.

⁷⁴⁵ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 377.

2.3. Demokrasi ve Emek Partisi Şırnak Milletvekili Mahmut Alınak'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Karma Komisyon raporu 25 Ocak 1994 tarihinde hazırlanmıştır. Komisyonun 20 Ocak 1994 tarihli toplantısında, Başbakanlık tezkeresinde sunulan dosya ile beraberinde Hazırlık Komisyonu raporu incelenmiştir. Ayrıca toplantıda DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak da komisyon tarafından dinlenmiştir.⁷⁴⁶

Bundan önceki hazırlanan komisyon raporlarında olduğu gibi DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak hakkında kararda da Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından verilen 1991/5 sayılı ile hazırlanan fezlekeye dayanılmıştır. Fezlekede belirtilen suç isnadı yinelenmiştir.⁷⁴⁷ Daha önce olduğu gibi Anayasanın 83. ve 14. maddelerine atıfta bulunulmuştur. Sonuç olarak, DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak'ın gündemde bulunan diğer dosyalardaki suç isnatları ile mevcut dosya birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre, ilgili milletvekilinin her konuşmasında ve çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan 27 Kasım 1991 tarihli ve 1993/5 sayılı soruşturmanın tamamlanabilmesi için Mahmut Alınak'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁴⁸

Karma Komisyon raporu 2 Mart 1994 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Öncelikle raporun okunup okunmamasına dair bir oylama yapılmış ve raporun okunması kabul edilmemiştir. İlk sözü SHP Sivas milletvekili Ziya Halis almıştır. Bir demokrasi sınavı verildiğini belirtmiştir. Milletvekillerinin düşüncelerinden ve söylediklerinden dolayı dokunulmazlıklarının kaldırılmaması gerektiğine dair önceki açıklamalarını tekrarlamıştır.⁷⁴⁹ Ardından, DEP Diyarbakır milletvekili Sedat

⁷⁴⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/462 Esas ve 163 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 67.

⁷⁴⁷ **A.g.e.**, 3/462 Esas ve 163 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 68.

⁷⁴⁸ **A.g.e.**, 3/462 Esas ve 163 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 68-72. Bu karara, Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkari milletvekili Esat Canan ve Ankara milletvekili Mümtaz Soysal muhalif olduklarını açıklamışlardır. Mümtaz Soysal daha önce diğer milletvekilleri için hazırlanan Karma Komisyon raporları için yazdığı karşı oy yazısını tekrarlamıştır. Keza Erdal İnönü de daha önce, Anayasa Komisyonu Başkanlığına hitaben kaleme aldığı yazısını tekrarlamıştır. Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz de daha önceki muhalefet şerhini yinelemiştir. Keza Çorum milletvekili Cemal Şahin de daha önce yazdığı muhalefet şerhini tekrarlamıştır.

⁷⁴⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, ss. 260-263. Erdal İnönü'nün "demokrasilerde düşünce suçu olmaz" sözünün Bülent Ecevit tarafından "inandırıcı gelmiyor" şeklinde karşılık bulmasını eleştirmiştir. Bülent Ecevit'in demokrat niteliğini kaybettiğini, demokrasi anlayışından

Yurtdaş söz almıştır. Siyasal atmosferin yapısının, dokunulmazlık dosyalarını görüşecek yapıda olmadığını belirtmiştir.⁷⁵⁰ Sonndan bir önceki konuşmayı DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak yapmıştır. Dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde oy kullanan milletvekillerinin ilgili fezlekeyi okumadıklarına dair inancını ifade etmiştir. Karma Komisyonun da fezlekeyi incelememediğini ve işin trajediye dönüştüğünü iddia etmiştir. Fezleke içerisinde kendisine isnat edilen tek bir suçun olmadığını, isminin geçmediğini vurgulamıştır.⁷⁵¹

Son olarak Karma Komisyon adına Doğru Yol Partisi İstanbul milletvekili Coşkun Kırca söz almıştır. Fezlekelerde, dokunulmazlığı kaldırılmak istenen tüm milletvekillerinin isimlerinin yer aldığını belirtmiştir.⁷⁵²

Nihai olarak, komisyon raporu oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Mahmut Alınak hakkındaki bir diğer komisyon kararı da 26 Ocak 1994 tarihinde verilmiştir. Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında hem Başbakanlıktan gelen tezkereye ekli dosya hem Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan rapor incelenmiştir. Ayrıca DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak da dinlenmiştir. Diğer milletvekilleri hakkında hazırlanan Karma Komisyon raporlarında olduğu gibi Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 16 Aralık 1992 tarihli ve 1992/3 sayılı fezlekeye dayanılarak karar verilmiştir. Fezlekedeki ilgili

uzaklaştığını ileri sürmüştür. Demokrasinin ve parlamenter rejimin erdeminin özgürce ve korkusuzca konuşabilmekten geçtiğine dair inancını açıklamıştır. Geçmişte “komünizm” bugün de “bölücü” türünde korkutucu sözlerle ifade özgürlüğüne sınır konmak istendiğini ileri sürmüştür. Bu tip yaklaşımlardan uzak durulmasını isteyerek sözlerine nokta koymuştur.

⁷⁵⁰ **A.g.e.**, ss. 264-266. Bu vesileyle DEP'in seçimlerden çekilme kararının nedenini de açıklamak istemiştir. Kendilerinin politikadan başka bir silahlarının olmadığını; tartışma ve iknadan başka da yöntemlerinin olmadığından söz etmiştir. Yöneticilerinin öldürülmesini, il ve genel merkezlerinin bombalanmasını, oy oranının yüksek olduğu Hazro ve Silvan gibi yerleşkelerde aday gösterilmesine engel olunması gibi fiili nedenlerle seçimden çekildiklerini ifade etmiştir. Arkadaşlarının fezlekelere konu olma sebeplerinin siyasi olduğunu ifade etmiştir. Ekonomik sorunların dokunulmazlık dosyaları ile perdelenmek istendiğini ileri sürmüştür. Milletvekillerini düşünce suçuna “hayır” demeye davet ederek raporu reddetmelerini istemiştir.

⁷⁵¹ **A.g.e.**, ss. 266-269. Mahkemelerin baskı altında olduğunu belirtmiştir. Dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinin cezalandırılmak istendiğini iddia etmiştir.

⁷⁵² **A.g.e.**, ss. 272- 274. Savcıların yanıldığına, polislin kasıtlı rapor hazırladığına dair iddialarının yargı önünde ispat edilmesini istemiştir. Niyetlerinin Türkiye’de ülke, millet ve devlet bütünlüğünü yok etmek olduğunu ileri sürmüştür. Çağdaş bir devlet içerisinde etnik özerklik aranmayacağını, bir etnik varlığa ait olduğu iddia edilen özel haklar da aranmayacağını belirtmiştir.

milletvekillere isnat edilen suçlar da belirtilmiştir.⁷⁵³ DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak'ın aynı suç isnatlarıyla hazırlanan diğer dosyaları da dikkate alınarak, yaptığı her konuşmada ve çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 16 Aralık 1992 tarihli ve 1992/3 sayılı fezleke ile açılan soruşturmanın devamı için Mahmut Alınak'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁵⁴

Karma Komisyon raporu 3 Mart 1994 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. İlk önce raporun okunup okunmamasına dair bir oylama yapılmış ve raporun okunmaması yönünde bir sonuç çıkmıştır. Rapor üzerinde söz isteyen olmadığından doğrudan dokunulmazlığı kaldırılmak istenen milletvekili Mahmut Alınak'a söz verilmiştir. Dokunulmazlığı kaldırılmadan Hasan Mezarıcı'nın kanun dışı bir şekilde gözaltına alınması ve Orhan Doğan'ın televizyon ekranlarına yansıyan polis ablukası altına alınması karşısında, hazırladığı savunmayı parlamentoda sunmakta ısrarcı olmasının bir anlamının kalmadığını ifade etmiştir. Zira dokunulmazlığın kaldırılmasına dair iradenin oluştuğunu iddia etmiştir.⁷⁵⁵ Nihai olarak, rapor oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle, DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁷⁵⁶

Aynı milletvekili hakkında yasama dokunulmazlığının kaldırılması istemiyle hazırlanmış bir başka Karma Komisyon kararı daha bulunmaktadır. Bu kararı içeren rapor hazırlanmadan önce, Adalet Bakanı M. Seyfi Oktay tarafından 2 Ağustos 1993 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere hazırlanmıştır. Bu tezkerede, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin birliğini bozmaya yönelik eylemde bulunmak suçunu işlediği iddia olunan Mahmut Alınak hakkında hazırlanan fezleke Ankara DGM'den

⁷⁵³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/789 Esas ve 182 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 55. Daha önceki Karma Komisyon kararlarında olduğu gibi bu kararda da Anayasanın 83. ve 14. maddelerine atıfta bulunulmuştur.

⁷⁵⁴ **A.g.e.**, 3/789 Esas ve 182 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 56-59. Karara, Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkari milletvekili Esat Canan muhalif olduklarını belirtmişlerdir. Mümtaz Soysal, Erdal İnönü, Cemalettin Gürbüz daha önce yazdıkları muhalefet serhlerini tekrarlamışlardır.

⁷⁵⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 375-376. Fezleke hazırlanarak işin polisle ilişkisinin kesildiğini, artık doğrudan doğruya savcılığın yetkili olduğunu belirtmiştir. Savcılık ifade aldıktan sonra ister serbest bırakır ister tutuklama kararı ile mahkemeye sevk eder diye sözlerine devam etmiştir. Ancak yapılmak istenenin farklı olduğunu ve kendilerini Terörle Mücadele Şubesinin sorgulama yapma üzere gözaltına alacağını vurgulamıştır. Ayrıca işkence korkusu yaşadıklarını ifade etmiştir. Meclis Başkanı, İçişleri Bakanı ve Adalet Bakanı tarafından doğrudan doğruya savcılığa çıkarılma konusunda güvence verilmemesi halinde kuliste bekleyeceğini belirtmiştir.

⁷⁵⁶ **A.g.e.**, s. 378.

gelen 19 Temmuz 1993 tarihli B-1993/1130 sayılı yazıyla birlikte takdim edilmiştir.⁷⁵⁷ Adalet Bakanlığında gelen yazı üzerine, Başbakan Prof. Dr. Tansu Çiller, TBMM Başkanlığına hitaben bir tezkere kaleme almıştır. Soruşturma dosyasıyla Adalet Bakanlığının yazı sureti gönderilmiş ve Anayasanın 83. maddesine göre gereğin yapılması arz edilmiştir.⁷⁵⁸

Karma Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında, Başbakanlık tezkeresindeki ekli dosya ile Hazırlık Komisyonu raporu incelenmiştir. Ayrıca savunma yapabilmesi için DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak da aynı tarihli toplantıya davet edilmiş ve dinlenmiştir. Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan 1993/5 sayılı fezlekede geçen ve ilgili milletvekiline isnat edilen suç belirtilmiştir. Buna göre, Mahmut Alınak'ın 27 Haziran 1993 tarihinde Demokrasi Partisinin 1. Olağan Kongresinde yaptığı konuşmada, *“PKK ile amaç ve eylem birliği içinde olduğu; kitlesel eylemleri teşvik ettiği ve kastının Türkiye Cumhuriyeti Devletinin birliğini bozmak”* olduğu iddia edilmiştir. Komisyon, ilgili milletvekili hakkındaki diğer dosyaları da inceleyerek yaptığı her konuşmada ve çalışmalarında devletin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın varlığını tespit etmiştir.⁷⁵⁹

Netice itibarıyla, DEP Şırnak milletvekili Mahmut Alınak hakkında Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan 1993/5 sayılı fezlekenin doğrultusunda açılan soruşturmaya devam edilebilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁶⁰

Karma Komisyon raporu 3 Mart 1994 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Raporun okunup okunmamasına ilişkin oylamada, raporun okunmaması yönünde bir sonuç çıkmıştır. İlk olarak DEP Muş milletvekili Sırrı Sakık söz almıştır. Kendilerinin hainlikle suçlanmasının sorunların çözümüne katkı sağlamayacağını ifade etmiştir.⁷⁶¹ Mahmut Alınak, dokunulmazlığın kaldırılmasına dair kararın

⁷⁵⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/1034 Sayılı Şırnak Milletvekili Mahmut Alınak'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁷⁵⁸ **A.g.e.**

⁷⁵⁹ **A.g.e.**, 3/1034 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

⁷⁶⁰ **A.g.e.**, 3/1034 Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 3-7. Karara Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkâri milletvekili Esat Canan muhalif kaldıklarını belirtmişlerdir. Cemal Şahin, Erdal İnönü ve Mümtaz Soysal aynı muhalefet şerhlerini yazmışlardır.

⁷⁶¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 402-403. Kürtler ve Türklerin et ve tırnak olduğu yönündeki benzetmelerin olduğunu ifade etmiştir. Ancak uzayan tırnağın kesilip atıldığını

TBMM dışında ve önceden alınması nedeniyle savunma yapmayacağını belirtmiştir. Sonuç olarak, komisyon raporu oylamaya sunulmuş ve böylece Mahmut Alınak'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁷⁶² Dokunulmazlığının kaldırılmasının ardından hakkında yapılan yargılama mahkûmiyetle sonuçlanmıştır.⁷⁶³

2.4. Demokrasi ve Emek Partisi Diyarbakır Milletvekili M. Hatip Dicle'nin Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında, Başbakanlık tezkeresi ekinde sunulan dosya ve Hazırlık Komisyonu raporu incelenmiştir. Ayrıca aynı tarihli toplantıya, DEP Şırnak milletvekili Hatip Dicle de savunmasını yapmak üzere davet edilmiştir. Ancak davete icabet etmemesi nedeniyle dosya üzerinden karara varılmıştır. Karar, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 1991/5 sayılı fezlekesi dikkate alınarak hazırlanmıştır. İsnat edilen suç daha önceki dosyalarda belirtilenler ile aynı yönde olduğundan burada bir kez daha yineleme gereği duyulmamıştır.⁷⁶⁴

Karma Komisyon, DEP Diyarbakır milletvekili Hatip Dicle'nin aynı suç isnatlarıyla hazırlanan diğer dosyaları ile birlikte mevcut dosyasını incelemiştir. Tıpkı diğer kararlarda olduğu gibi yaptığı her konuşmada ve çalışmalarında Türkiye Cumhuriyetinin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 27 Kasım 1991 tarihli ve 1993/5 sayı ile açılan soruşturmanın bitirilebilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁶⁵

Karma Komisyon raporu, 2 Mart 1993 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Öncelikle, raporun okunmasına dair oylama yapılmış ve daha önceki görüşmelerde

belirtmiştir. Türkiye'de yaşayan bütün insanlarla eşit şartlarda kardeşçe yaşamak istediklerini sözlerine eklemiştir. Dokunulmazlıkların kaldırılması halinde kimseye kin beslemeyeceklerini vurgulamıştır. Ancak bu politikaların halkı artık yönetemediğini belirtmiştir.

⁷⁶² **A.g.e.**, s. 404.

⁷⁶³ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, **a.g.e.**, s. 377.

⁷⁶⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/462 Esas ve 164 Karar Sayılı Diyarbakır Milletvekili M. Hatip Dicle'nin Yasama Dokunulmazlığı Hakkında Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Raporu, s. 73.

⁷⁶⁵ **A.g.e.**, 3/462 Esas ve 164 Karar Sayılı, ss. 74-78. Karara Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkâri milletvekili Esat Canan muhalif olduklarını açıklamışlardır. Ankara milletvekili Mümtaz Soysal, Erdal İnönü, Cemal Şahin daha önceki Karma Komisyon raporları için kaleme aldıkları raporları yinelemişlerdir.

de olduğu gibi kabul edilmemiştir.⁷⁶⁶ İlk sözü SHP Muş milletvekili Muzaffer Demir almıştır. Ülkenin haritasının, coğrafyasının adeta bölünmüş bir manzara oluşturduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁷

Ardından DYP Balıkesir milletvekili Mehmet Cemal Öztaylan söz almıştır. Bülent Ecevit'e görüşmeler süresince yaptığı doğru tespitler ve sözleri nedeniyle teşekkür etmiştir.⁷⁶⁸

Son olarak DEP Diyarbakır milletvekili Hatip Dicle söz almıştır. İki yıla aşkın süredir Parlamentoda olduklarını ifade etmiş ve dokunulmazlıkların kaldırılmasının neden bu dönemde gündeme taşındığını sormuştur.⁷⁶⁹ Sonuç olarak, rapor oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle Hatip Dicle'nin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁷⁷⁰

Hatip Dicle hakkındaki bir diğer Karma Komisyon raporu 26 Ocak 1994 tarihlidir. Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında Başbakanlık tezkeresi

⁷⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 54, 2 Mart 1994, s. 279.

⁷⁶⁷ A.g.e., s. 280. Bu bölünmüş manzarayı yaratanların, dokunulmazlıkları kaldırılmak istenen milletvekillerinin olmadığı belirtilmiştir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinin, 1993 yılına kadar hep olağanüstü yöntemlerle idare edildiğinden ancak bu uygulamaların kısa bir zaman süreci için geçerli olması gerekirken olağanüstü halin, olağan hal uygulaması halini aldığı ileri sürmüştür. Dünyada kimliği inkar edilen başka bir halk olmadığını iddia etmiştir. Keza 1992 yılı yazında Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile yaptığı bir konuşmada, Özal'ın kendisine Doğu ve Güneydoğu meselesi konusunda düşüncelerini sorduğunu belirtmiştir. Ayrıca Turgut Özal'ın bu meseleye yaklaşımını şu sözlerle aktarmıştır: "Bakınız Orta Asya'da Özbeklere, Kırgızlara, Taciklere, Azerilere...Hiç biri kendisine Türk demiyor. Bu Türk kelimesi nereden geldi?"

⁷⁶⁸ A.g.e., ss. 281-282. Dokunulmazlıkların kaldırılmasını kendilerinin istemediğini ifade etmiştir. İsteyenlerin taban, halk hatta Türk-İş genel başkanı ve kendi kullandığı tabirle "yüreği yanık analar ve babalar" olduğunu sözlerine eklemiştir. Milletın temsilcileri olarak bu isteklere kulak tı kayamayacaklarından hiçbir baskı altında olmaksızın hür iradeleriyle dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde oy kullandıklarını belirtmiştir.

⁷⁶⁹ A.g.e. ss. 282-283. Ekonomi, siyaset ve dış politika bakımından başarısız olan hükümetin, kendisi için günah keçileri aradığını ve bu nedenle dokunulmazlıkların gündeme getirildiğini iddia etmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu yıl olan 1920'de, Türk ve Kürt halkı arasında tam anlamıyla bir mutabakatın var olduğundan bahsetmiştir. 1921 Anayasasında tek bir etnik kimliğe çağrı olmadığını ifade etmiştir. Ancak bu durumun 1924 Anayasası ile bozulduğunu; Türk etnik kimliğine dayalı olan ve Osmanlı'dan devralınan etnik kimliği reddetme temeli üzerine bir yapı kurulduğunu iddia etmiştir. 1960 sonrası kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin de Kürt halkının varlığını ileri sürmekten kapandığını ifade etmiştir. Ayrıca Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üyelik başvuru talebinin ardı sıra Avrupa Parlamentosu tarafından oybirliğiyle alınan kararın 3 ila 6. maddelerini hatırlatmıştır. 3. maddenin; Güneydoğu için militarist bir çözüm olamayacağını ve Kürt sorununun Türkiye'nin bütünlüğü çerçevesinde demokratik yöntemlerle halkın etnik ve kültürel zenginliğini tanıyarak çözülmesi düşüncesine yer verdiğini belirtmiştir. 6. maddenin; Parlamentoda 18 milletvekili olan ve Kürt halkının kendi kaderini tayin etmekte temsilci olduğu için HEP'in kapatılmasıyla ilgili endişesini belirttiğini ve şiddet kullanmayan legal bir parti olan Halkın Emek Partisinin devamı niteliğindeki Demokrasi Partisinin benzer bir yasak ile engellenebileceğine dair endişeyi dile getirdiğini vurgulamıştır. Toplumun demokratik kanallarının açılması gerektiğinden söz etmiştir. Aksi halde, şiddet alanının besleneceğinden söz etmiştir. Ayrıca idam istemiyle gönderildikleri DGM'leri siyasi kurumlar olarak gördüklerini ifade etmiştir.

⁷⁷⁰ A.g.e., s. 284.

ekinde sunulan dosya ile Hazırlık Komisyonu raporunun incelendiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı tarihli toplantıya, Diyarbakır milletvekili Hatip Dicle'nin savunma yapmak üzere davet edildiği ve fakat kendisinin gelmemesi nedeniyle dosya üzerinden karar alındığı belirtilmiştir.⁷⁷¹ Karar verirken dayanan Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığınca verilen 16 Aralık 1992 tarihli ve 1992/3 sayılı ile hazırlanan fezlekeden bahsedilmiş, yöneltilen suçlar yinelenmiştir.⁷⁷² Diyarbakır milletvekili Hatip Dicle'nin gündemde bulunan aynı suç isnatlarıyla hazırlanan dosyalarına bakıldığında her konuşma ve çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu tespit edildiği vurgulanmıştır. Sonuç olarak, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 16 Aralık 1992 tarihli ve 1992/3 sayılı fezlekesi ile açılan soruşturmasının bitirilebilmesi için dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁷³

Komisyon raporu, 3 Mart 1994 tarihinde TBMM'de görüşülmüştür. Öncelikle raporun okunup okunmamasına dair bir oylama yapılmıştır. Raporun okunmaması yönünde bir sonuç çıkmıştır.⁷⁷⁴ SHP Diyarbakır milletvekili Sedat Yurtdaş söz almıştır. Milletvekillerini ve hükümeti seçebilen bir halkın neden Cumhurbaşkanı ile valileri seçemeyeceğini sormuştur.⁷⁷⁵

Hatip Dicle savunma hakkını kullanmak istemediğinden rapor oya sunulmuştur. Rapor kabul edilmiş ve DEP Diyarbakır milletvekili Hatip Dicle'nin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁷⁷⁶ Dokunulmazlığının kaldırılmasının ardından yapılan yargılama mahkûmiyetle sonuçlanmıştır.⁷⁷⁷

⁷⁷¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/789 Esas ve 180 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 42.

⁷⁷² **A.g.e.**, 3/789 Esas ve 180 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 43.

⁷⁷³ **A.g.e.**, 3/789 Esas ve 180 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 43-48. Karara Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin; Hakkâri milletvekili Esat Canan ve Ankara milletvekili Mümtaz Soysal muhalif kaldıklarını belirtmişlerdir. Mümtaz Soysal, Erdal İnönü, Cemalettin Gürbüz, Cemal Şahin daha önce verdikleri karşı oy yazılarını tekrarlamışlardır.

⁷⁷⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, s. 367.

⁷⁷⁵ **A.g.e.**, s. 368. Halkı bu denli küçük gören bir zihniyetin, gerçekte halkın oylarına ihanet etmiş olacağını ifade etmiştir. Dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde karar verildikten sonra ilgili milletvekillerinin gördükleri muamelenin Anayasanın 85. Maddesine ve Meclis İçtüzüğü'nün 158. maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Diğer ifadeyle, gözaltı işleminin yasal olmadığını belirtmiştir. Kararın Anayasa Mahkemesi tarafından değerlendirildikten sonra kesinleşmiş halinin Resmi Gazetede yayımlanmasının temel kural olduğunu ifade etmiştir. DEP başkanı Hatip Dicle ile diğer DEP milletvekillerine yönelik tartışmaların ve maruz bırakıldıkları işlemlerin Anayasa Mahkemesinde görülmekte olan kapatılma davasını etkilediğini de sözlerine eklemiştir.

⁷⁷⁶ **A.g.e.**, s. 371.

⁷⁷⁷ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, **a.g.e.**, s. 377.

2.5. Demokrasi ve Emek Partisi Diyarbakır Milletvekili Leyla Zana'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Karma Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında Başbakanlık tezkeresi ekindeki dosya ve Hazırlık Komisyonu raporu incelenmiştir. DEP Diyarbakır milletvekili Leyla Zana, aynı tarihli toplantıya savunmasını yapmak üzere davet edilmiştir. Ancak davete icabet etmediğinden, yokluğunda dosya üzerinden karar verilmiştir.⁷⁷⁸ Karar verilirken dayanak yapılan Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan 1991/5 sayılı fezlekeden bahsedilmiş, fezlekedeki suç isnatından söz edilmiştir. Buna göre, 6 Kasım 1991 tarihinde ve daha önceki günlerden başlayarak milletvekili seçilmeden önce seçim toplantılarında gerçekleştirdikleri eylemler; TBMM'de yapılan yemin töreninde ve törenden sonra gerçekleştirdikleri eylemler birlikte değerlendirilmiştir. Fezlekedeki suç; devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet hâkimiyetinden ayırmaya yönelik harekette bulunmaktır.⁷⁷⁹

Karma Komisyon, Leyla Zana'nın gündemde bulunan suç isnatlarını içeren dosyalarını beraber değerlendirdiğinde, yaptığı her konuşma ve çalışmada Türkiye Cumhuriyeti birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğunu tespit etmiştir. Sonuç olarak, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 27 Kasım 1991 tarihli ve 1993/5 sayıyla açılan soruşturmanın devam edip tamamlanabilmesi amacıyla dokunulmazlığın kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁸⁰ Karma Komisyon raporu 2 Mart 1994 tarihinde TBMM'de görüşülmüştür. Öncelikle raporun okunup okunmamasına dair oylama yapılmış ve okunması kabul edilmemiştir.⁷⁸¹ İlk olarak, SHP Sivas milletvekili Ziya Halis söz almıştır. Bir yandan milletvekillerine dokunulmazlık hakkı tanıdığını, öte yandan da demokrasi, insan hakları ve halkın

⁷⁷⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/462 Esas ve 165 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 79.

⁷⁷⁹ **A.g.e.**

⁷⁸⁰ **A.g.e.**, 3/462 Esas ve 165 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 80-84. Karara Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkari milletvekili Esat Canan ve Ankara milletvekili Mümtaz Soysal muhalif kalmışlardır. Mümtaz Soysal, Erdal İnönü, Cemalettin Gürbüz ve Cemal Şahin daha önce yazdıkları karşı oy yazılarını vermişlerdir.

⁷⁸¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, s. 290.

egemenliğinin temsilcileri olan milletvekillerinin dokunulmazlıklarının keyfi biçimde kaldırılmak istendiğini ifade etmiştir.⁷⁸²

Ardından SHP Adıyaman milletvekili Mahmut Kılınç söz almıştır. Meclis binası önünden, dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinin apar topar polis tarafından alınmasının hukukla, savunma hakkıyla hiçbir bağdaşır yanının olmadığını ifade etmiştir.⁷⁸³

Leyla Zana, savunmasını Karma Komisyonunda yaptığını ve bu nedenle, savunma yapmayacağını belirtmiştir. Ardından, komisyon raporu oylamaya açılmış ve kabul edilmiştir. Böylelikle Leyla Zana'nın dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁷⁸⁴

Karma Komisyon tarafından Leyla Zana hakkında bir başka rapor daha hazırlanmıştır. Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında, Başbakanlık tezkeresi ekinde sunulan dosya ile beraber Hazırlık Komisyonu raporu da incelenmiştir. Ayrıca DEP Diyarbakır milletvekili Leyla Zana da savunma yapması için davet edilmiş ancak gelmemiştir. Bu nedenle, dosya üzerinden karar verilmiştir. Leyla Zana hakkında karar verilmesine neden olan Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 16 Aralık 1992 tarihli ve 1992/3 sayılı fezleke ile hazırlanan dosyadan ve içeriğinde belirtilen suçtan da bahsedilmiştir. Buna göre, 19 Eylül 1992 tarihinde yapılan 2. Halkın Emek Partisi Olağanüstü Kongresinde ve ayrıca bu kongre öncesiyle sonrasında yaptığı konuşmalar nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin birliğini bozmakla suçlanmıştır. Bunun yanı sıra, devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklar üzerinde müstakil bir Kürt devleti kurulmasını sağlamak gayesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devletini Kürt kökenli vatandaşları katletmekle

⁷⁸² **A.g.e.**, ss. 290-293. Demokrasi adına bir çelişki olarak görüldüğü için kürsüde bu duruma açıklık getirdiğini belirtmiştir. Milletvekilliği kurumunu küçük düşüren ve daha Resmi Gazetede dahi yayımlanmadan ve dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinin kaçmadıkları belli olan böyle bir olayda, milletvekillerini herhangi bir adi suçlu gibi polis arabalarına iterek sokulmasına dair bir eleştiri yöneltmiştir. Bu davranışı Parlamenteoya bir saygısızlık olarak addetmiş ve kınamıştır. Ayrıca 1991 yılında SHP ile HEP'in işbirliği konusunda, SHP'nin davranışını demokrasi bakımından tarihi bir davranış olarak nitelendirmiştir. Leyla Zana dosyasından sonra görüşülecek birkaç dosya daha olduğunu ve bunlar bakımından daha duyarlı olunmasını istemiştir.

⁷⁸³ **A.g.e.**, ss. 293, 296. Dosyalarda esasa gelmeden önce usul bakımından hata yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca Anayasa Mahkemesinin usuli de olsa bu konuda karar verebilme durumu olduğunu hatırlatmıştır. Dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerine uygulanan muamelenin Meclisin saygınlığını zedelediğini vurgulamıştır. 12 Eylül, 12 Mart ve 1960 Darbesi gibi 2 Mart 1994 tarihinde de Kürt halkına ve onları temsil eden milletvekillerine karşı darbe yapıldığını ifade etmiştir. Daha sonraki kararlarda Parlatentonun daha demokrat düşünmesini dileyerek sözlerini tamamlamıştır.

⁷⁸⁴ **A.g.e.**, s. 296.

suçlayarak, halkı yasadışı PKK örgütü ile birlikte devlete karşı kışkırttığı iddia edilmiştir.⁷⁸⁵

Sonuç olarak Karma Komisyon, DEP Diyarbakır milletvekili Leyla Zana'nın gündemde bulunan aynı suç isnatlarıyla hazırlanmış diğer dosyalarını da inceleyerek, yaptığı her konuşmada ve çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğunu tespit etmiştir. Bu nedenlerden ötürü, Ankara DGM Başsavcılığının 16 Aralık 1992 tarihli ve 1992/3 sayılı fezlekesiyle açılan soruşturmanın sona erdirilebilmesi amacıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁸⁶

Karma Komisyon raporu 3 Mart 1994 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Öncelikle raporun okunup okunmamasına dair oylama yapılmıştır ve raporun okunmaması yönünde karar alınmıştır. İlk olarak, SHP Adıyaman milletvekili Mahmut Kılınç söz almıştır. Kısa bir süre içerisinde çok hızlı bir şekilde alınan kararların bazı milletvekillerinin mağdur olmalarına neden olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁷

Daha sonra DYP Aksaray milletvekili Mahmut Öztürk söz almıştır. İki gündür süren görüşmelerde DEP milletvekilleri tarafından sarf edilen sözleri şu şekilde özetlemiştir: “*Güreş'in baskısıyla, MGK'nın baskısıyla, holdinglerin baskısıyla veya*

⁷⁸⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/789 Esas ve 181 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 48-49.

⁷⁸⁶ **A.g.e.**, 3/789 Esas ve 181 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 49-53. Karara, Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkari milletvekili Esat Canan ve Ankara milletvekili Mümtaz Soysal muhalif olduklarını belirtmişlerdir. Mümtaz Sosyal, Erdal İnönü, Cemalettin Gürbüz, Cemal Şahin daha önce kaleme aldıkları muhalefet şerhlerinin aynısını vermişlerdir.

⁷⁸⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 372-373. Ceza Muhakemeleri Usulü Yasasına göre gözaltına alınma şartlarını hatırlatmıştır. Buna göre gözaltına alınma nedenlerini, haklı nedenlerin yani, kaçabilecek olma durumu, adresinin bilinmemesi, belli bir işinin olmaması, delilleri karartma olarak sıralamıştır. Ayrıca dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinin, milletvekili sıfatlarının devam ettiğini vurgulamıştır. Bu nedenle, uygulamanın yasalara tümüyle aykırı olduğunu ifade etmiştir. Ekonomi bakımından yaşanan sıkıntılara değinmiş ve dokunulmazlıkların kaldırılabilceğini ancak iktidarın, doların tırmanışına engel olamayacağını ifade etmiştir. Böyle bir enkazı kaldıramayan, ülke ekonomisini düzelterip esenliğe çıkarmayı başaramayan iktidarın, bu enkazın altında kalacağını ifade etmiştir. Refah Partisi milletvekillerinin oylamalar sırasında blok halinde, dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde oy kullanmalarını da eleştirmiştir. Ayrıca Demokratik Parti için yapılan bu muameleden sonra Refah Partisine de sıra geleceğini iddia etmiştir. Son olarak şu cümleleri sarf etmiştir: “*Dokunulmazlıkların kaldırılmasıyla ilgili olarak bundan sonra oyunuzu olumsuz veya olumlu kullanın deme anlamı da kalmadı, temayülünüz belli oldu. Ama bunu her seferinde çıkıp söylemeyi de tarihi bir görev olarak kabul ediyoruz, çünkü bizden sonraki nesillerimize mutlaka bir gün kismet olacaktır, TBMM'nin tutanaklarını açıp okuyacaklardır. Kimlerin ne söylediğini, gelişen o koşullarda, o zamanki süreçte daha iyi değerlendirme imkânı bulacaklardır. O nedenle, biz çıkıp söylüyoruz ve bu tarihi sorumluluğumuzu yerine getirmeye çalışıyoruz.*”

şunun bunun baskısıyla bizim dokunulmazlıklarımızı kaldırılıyorsunuz.” ⁷⁸⁸ Leyla Zana kürsüde savunma yapmak istemediğinden doğrudan raporun oylamasına geçilmiştir. Sonuç olarak, rapor kabul edilmiştir. Böylelikle Leyla Zana'nın yasama dokunulmazlığı bir kez daha kaldırılmıştır. ⁷⁸⁹

Leyla Zana hakkında hazırlanan bir başka Karma Komisyon raporu daha bulunmaktadır. Söz konusu rapor hazırlanmadan önce, Adalet Bakanı M. Seyfi Oktay tarafından 31 Ağustos 1993 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Bu tezkereden anlaşıldığı üzere, DEP Diyarbakır milletvekili Leyla Zana'ya, devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya ve bu topraklar üzerinde müstakil bir başka devlet kurmaya yönelik eylemlerde bulunmak suçları isnat edilmiştir. Kendisinin Diyarbakır ilinden milletvekili seçilmesi üzerine, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 19 Ağustos 1993 tarihinde B-1993/1286 sayılı yazıyı hazırlamış ve dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir. İlgili milletvekili hakkındaki kovuşturmanın sürdürülebilmesi için T. C. 1982 Anayasasının 83. maddesi uyarınca gerekenin yapılıp yapılmaması hususu başbakanın takdirlerine bırakılmıştır. ⁷⁹⁰

Adalet Bakanlığında gelen tezkere üzerine, Başbakan Prof. Dr. Tansu Çiller ⁷⁹¹ tarafından 1 Ekim 1993 tarihinde TBMM Başkanlığına hitaben bir yazı kaleme alınmıştır. Adalet Bakanlığında gönderilen tezkeredeki ilgili milletvekili hakkındaki dosya gönderilmiş ve gereğinin yapılması talep edilmiştir. ⁷⁹²

Karma Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısı süresince hem Başbakanlık tezkeresinde sunulan dosya hem de konu ile ilgili olarak hazırlanmış Hazırlık Komisyonu raporu incelenmiştir. DEP Diyarbakır milletvekili Leyla Zana, TBMM İçtüzüğü'nün 111. maddesi gereğince savunma yapmak üzere 23 Aralık 1993 tarihinde yapılan toplantıya davet edilmiştir. Ancak çağrılmasına rağmen gelmediği

⁷⁸⁸ **A.g.e.**, s. 374. Hiç kimsenin kendilerine oy verme hususunda baskı yapmadığını vurgulamıştır. Kendisinin hangi sebeple dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde oy verdiğini şu sözleriyle izah etmiştir: “Üç günlük Kürt çocuğunu on bir santim uzunluğunda Kalaşnikof mermisiyle şehit eden PKK'yu kınayanlara karşı oy veriyorum. Kürt çocuğunu şehit edenlere karşı oy veriyorum.” Milletlin, dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde oy verilmesini istediğini iddia etmiştir.

⁷⁸⁹ **A.g.e.**

⁷⁹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/1093 Sayılı Diyarbakır Milletvekili Leyla Zana'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁷⁹¹ Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, 17 Nisan 1993 tarihinde görevdeyken vefat etmesi üzerine dönemin başbakanı Süleyman Demirel, dokuzuncu Cumhurbaşkanı seçilmiş ve göreve başlamıştır.

⁷⁹² **A.g.e.**

için karar, yokluğunda dosya üzerinden verilmiştir. Kendisi hakkında Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 1993/7 sayılı ile hazırlanan fezleke şu iddialar yer almaktadır: *“Leyla Zana, 4 Mart 1993 tarihli Bayyera televizyonunda bir gazeteci ile yaptığı röportajda ve 13 Temmuz 1993 tarihinde Alman SAT-1 televizyonunda yayınlanan programda, yasadışı bölücü terör örgütü PKK'nın Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni bölmek amacı doğrultusunda ırk farklılığı gözetilerek halkı açıkça kin ve düşmanlığa tahrik eden beyanlarda bulunmuştur. Bu suretle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin birliğini bozmaya, devletin hâkimiyeti altında bulunan bir kısım toprakları devlet hâkimiyeti altından çıkarmak ve bu topraklarda müstakil bir Kürt devleti kurmaya yönelik çabalar içinde olmakla suçlanmıştır.”*⁷⁹³

Leyla Zana'nın gündemde bulunan aynı suç isnatlarıyla hazırlanan dosyaları, mevcut dosyasıyla birlikte incelenmiştir. Sonuç olarak, her konuşmasında ve çalışmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir.⁷⁹⁴ Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 1993/7 sayılı fezleke ile açılan soruşturmanın bitirilebilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁹⁵

Karma Komisyon raporu 3 Mart 1994 tarihinde Meclis'te görüşülmüştür. Öncelikle, raporun okunup okunmaması yönünde oylama yapılmış ve raporun okunması kabul edilmemiştir. İlk olarak, SHP Adıyaman milletvekili Mahmut Kılınç konuşmaya başlamıştır. Sözlerine hukuk devletinden bahsederek başlamıştır. Her devletin yasaları olduğundan ve fakat yasaları olan her devletin, hukuk devleti olmadığını vurgulamıştır.⁷⁹⁶ Ardından, Refah Partisi Yozgat milletvekili Yaşar

⁷⁹³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/1093 Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

⁷⁹⁴ **A.g.e.**

⁷⁹⁵ **A.g.e.**, 3/1093 Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 3-7. Karara Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, Ankara milletvekili Mümtaz Soysal, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkâri milletvekili Esat Canan muhalif olduklarını beyan etmişlerdir. Mümtaz Soysal toplantıya katılmamış ve oylamada da bulunmamıştır. Muhalif milletvekilleri daha önce aynı verilen Karma Komisyon kararları için yazdıkları muhalefet şerhlerini tekrarlamışlardır.

⁷⁹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 391-394. Bir devletin hukuk devleti olabilmesi için gerekli ölçütlerden bahsetmiştir. Buna göre, öncelikle vatandaşa karşı olan hak ve hukuk meselelerinin garantiye alınmasının gerekliliğinden söz etmiştir. İkinci olarak, vatandaşın kitlelere karşı olan hakkının ve hukukunun garantiye alınmasından ve en son olarak, vatandaşın devlete karşı olan hakkını garantiye almış olma gerekliliğinden bahsetmiştir. Savunma hakkını garantiye almayıp gasp eden bir devletin, kendisini hukuk devleti olarak nitelendirmesinin imkânsızlığını ileri sürmüştür. Herkesin anadiliyle faaliyette bulunmasının bir lütuf değil hak olduğundan söz etmiştir. Buna ek olarak, bir vatandaş vergi veriyor, askere yazılıyorsa, devletin toprağını koruyorsa, devletin de söz konusu vatandaşının hakkını korumakla mükellef olduğunu vurgulamıştır. Duyguların ön plana alınmasıyla verilen dokunulmazlık kaldırılması kararlarının sorunu çözmeyeceğini ileri sürmüştür. Bölgenin ekonomik zorluklarından, vergilerin ödenmemesinden bahis açılmış ve Mahmut Kılınç da anadille eğitim yapmadan gelişmiş, çağı yakalamış, teknolojiyi yakalamış bir toplumun olmadığını

Erbaz söz almıştır. Milletvekili olarak parlamento çatısı altında verdikleri her kararda, kullandıkları her oyda özgür iradeleriyle hareket ettiklerinden bahsetmiştir.⁷⁹⁷

Leyla Zana'nın, Meclis kürsüsünden savunma yapmayacağını söylemesi üzerine doğrudan oylamaya geçilmiştir. Sonuç olarak, Karma Komisyon raporu kabul edilmiştir. Böylelikle, Leyla Zana'nın yasama dokunulmazlığı üçüncü kez kaldırılmıştır.⁷⁹⁸

Son olarak hem DEP Diyarbakır milletvekili Leyla Zana'yı hem DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk'ü ilgilendiren bir Karma Komisyon raporundan söz edilecektir. Yasama dokunulmazlığı kaldırılan bir sonraki milletvekili olarak DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk inceleneceğinden, bu bölümde kendisini ilgilendiren bir rapor hakkında açıklamalarda bulunmanın yazı bütünlüğüne ters düşmeyeceği düşünülmektedir.

Adalet Bakanı M. Seyfi Oktay tarafından 19 Temmuz 1993 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 5 Temmuz 1993 tarihli ve B-1993/1069 sayılı yazısı üzerine Adalet Bakanı tarafından bu tezkerenin kaleme alındığı anlaşılmaktadır. İlgili milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasının istenmesinin nedeni, Türkiye Cumhuriyeti hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devletin hâkimiyetinden ayırmaya yönelik eylemlerde bulunmak suçunu işledikleri yönündeki iddiadır. Bu bağlamda haklarında TCK 125. madde gereğince başlatılan hazırlık soruşturmasının neticesinde ilgili kişilerin milletvekili oldukları anlaşılmış ve fezleke hazırlanmıştır. Adalet Bakanı, ilgili milletvekilleri hakkındaki işlemin devam edebilmesi için T. C. Anayasasının 83. maddesi uyarınca gereğinin takdir edilmesini arz etmiştir.⁷⁹⁹ Adalet Bakanlığında gelen tezkerenin ardından 10 Ağustos 1993

ifade etmiştir. Böylelikle, anadil olmadan bölgede eğitimin olmayacağını ve bunun sonucu olarak da kalkınmanın olamayacağını iddia etmiştir. Anadil meselesinin beş on sene içerisinde belki kabul edileceğini; ancak bu zaman dilimi içerisinde çekilen eziyetin gelecek nesillere kar kalacağını ifade etmiştir.

⁷⁹⁷ **A.g.e.**, s. 394. Dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde kullandığı oyda hiçbir kötü niyetin olmadığından bahsetmiştir. Türkiye'de nereye gidilirse aynı tepkiyle yani "PKK, Türkiye Büyük Millet Meclisindedir." Haykırışlarıyla karşılaştığını ifade etmiştir. Bu protestoların duymazdan gelinemeyeceğini ileri sürmüştür. Dokunulmazlığı kaldırılan milletvekillerinin bu konu bakımından kanun önünde aklanmaları halinde kendisinin söyleyecek hiçbir şeyi olmadığını ifade etmiştir.

⁷⁹⁸ **A.g.e.**

⁷⁹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/1029 Esas ve 96-1 ile 96-2 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporları, s. 1.

tarihinde Başbakan Prof. Dr. Tansu Çiller tarafından TBMM Başkanlığına hitaben bir tezkere hazırlanmıştır. Soruşturma dosyası ile Adalet Bakanlığından gelen yazının sureti gönderilmiştir. Anayasanın 83. maddesine göre gereğin yapılmasını arz etmiştir. Karma Komisyon tarafından hazırlanan 96-1 sayılı karar, 23 Aralık 1993 tarihli toplantıda alınmıştır. Sözü edilen toplantıda hem Başbakanlık tezkeresi olarak sunulan dosya hem Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan rapor incelenmiştir. TBMM İçtüzüğü'nün 111. maddesi uyarınca ilgili milletvekilleri savunma yapmak üzere aynı tarihli toplantıya davet edilmiştir. Ancak Leyla Zana davete uymadığı için onun bakımından yapılan inceleme, yokluğunda dosya üzerinden gerçekleştirilmiştir.⁸⁰⁰

Ahmet Türk ve Leyla Zana'ya yönelik Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 1993/4 sayılı fezleke hazırlanmıştır. Belirtildiği üzere, her iki milletvekili, ABD'ye siyasi amaçlı bir gezi düzenlemişlerdir. Bu gezi sırasında katıldıkları iki ayrı toplantıda icra ettikleri konuşmalarda Kürt kimliğinin tanınması, Kürt kökenli siyasi partilere tam anayasal ve yasal haklarının verilmesinden bahsetmişlerdir. Ayrıca silahlı mücadeleyi tercih edenlerle amaçlarının aynı olduğunu beyan edip Türkiye Cumhuriyetinden ayrılmış müstakil bir Kürt devleti kurulmasına dair hedeflerini de dile getirmişlerdir.⁸⁰¹

Adı geçen milletvekillerine ilişkin gündemdeki dosyalar ile birlikte mevcut dosya incelendiğinde, her iki milletvekilinin her konuşma ve çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak Karma Komisyon, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 1993/4 sayılı fezleke doğrultusunda açılan soruşturmanın tamamlanabilmesi amacıyla Ahmet Türk'ün yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸⁰² Ahmet Türk için verilen karar, Leyla Zana bakımından da gündeme gelmiştir. Yine 28 Aralık 1993 tarihli Karma Komisyon

⁸⁰⁰ **A.g.e.**, 3/1029 Esas ve 96-1 ile 96-2 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporları, s. 2.

⁸⁰¹ **A.g.e.**

⁸⁰² **A.g.e.**, 3/1029 Esas ve 96-1 ile 96-2 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporları, s. 3-7. Ankara milletvekili Mümtaz Soysal toplantıya katılmamış ve oylamada bulunmamıştır. Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkâri milletvekili Esat Canan karara muhalif olduklarını belirtmişlerdir. Muhalif milletvekilleri daha önce hazırladıkları muhalefet şerhlerini yeniden vermişlerdir.

toplantısında ve fakat bu sefer 96-2 sayılı karar ile Leyla Zana'nın dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸⁰³

Bahsedilen Karma Komisyon raporları, 3 Mart 1994 tarihinde toplanan Genel Kurul'da görüşülmüştür. Öncelikle raporun okunup okunmamasına dair bir oylama yapılmış ve raporun okunması kabul edilmemiştir. İlk olarak SHP Adıyaman milletvekili Mahmut Kılınc'a söz verilmiştir. PKK'nın Meclis'te olduğuna dair söylemlerin bulunduğunu belirtmiştir. Altmış milyon insanın içerisinde kaç kişinin bu şekilde ithamlarda bulunduğuna dair soru yöneltmiştir.⁸⁰⁴

Ardından DYP İstanbul milletvekili Coşkun Kırca usul hakkında kısa bir açıklama yapmak üzere söz almıştır. Görüşmelerin, Türk Devleti Anayasasının değişmez nitelik ve ilkelerinin neden doğru yahut yanlış olduğunun tartışılmasına doğru ilerlememesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun haricinde, görüşmeler sırasında Kürtçülük propagandası dinlemek zorunda olmadıklarını da belirtmiştir.⁸⁰⁵

Ahmet Türk oturumda hazır bulunmadığından doğrudan oylamaya geçilmiştir. Komisyon raporu oylanmış ve kabul edilmiştir. Sonuç olarak, DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk'ün dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Karma Komisyonun Ahmet Türk hakkındaki 96-1 karar sayılı raporu görüşüldükten sonra, Komisyonun 96-2 sayılı Leyla Zana'ya ilişkin raporuna geçilmiştir. Öncelikle raporun okunup okunmamasına ilişkin oylama yapılmış ve raporun okunması kabul edilmemiştir. İlk önce RP Kahramanmaraş milletvekili

⁸⁰³ **A.g.e.**, 3/1029 Esas ve 96-1 ile 96-2 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporları, ss. 8-13.

⁸⁰⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, s. 395. Bu esnada DYP sıralarından yüzde doksan sesleri yükselmiştir. Bunun üzerine Mahmut Kılınc, durumun aslen öyle olmadığını belirtmiştir. Kendisine göre, bu ithamlarda bulunanların azınlık olduğunu, bu azınlığı özellikle organize eden bazı merkezlerin olduğunu iddia etmiştir. Medyanın da bu konuyu farklı zamanlarda ve çeşitli biçimlerde körüklediğini iddia etmiştir. Kendilerinin demokrasi ve insan haklarını savunduklarını belirtmiştir. Bütün sorunları 13 ila 15 milletvekiline atarak, sorunlardan kurtulunamayacağını ifade etmiştir. Geçmişte parlamenterlik yapanların daha önceki parlamentoların, 19. Dönem Parlamentosundan daha demokrat olduğuna dair düşüncelerini aktarmıştır. Dokunulmazlıkları kaldırırken düşüncelerin de gözden geçirilmesi gerektiğini salık vermiştir.

⁸⁰⁵ **A.g.e.**, ss. 396-397. Karma Komisyon tarafından hazırlanan raporda geçen ifadelerden söz etmiştir. Buna göre, Leyla Zana'nın kendisine yöneltilen bir soru üzerine "Türk vatandaşı" denmesinin kendilerini rahatsız ettiğini; okullarda "Türküm, doğruyum..." gibi antlarla beyin yıkandığına dair cevap verdiğini belirtmiştir. Keza Ahmet Türk tarafından yapılan konuşmada da "Türkiye'de Türk ve Kürt olmak üzere iki halk bulunduğuna; Kürtlere büyük baskı yapıldığına" dair ifadelerin bulunduğunu vurgulamıştır. Bu türdeki açıklamalarda bulunanlara müsamaha göstermekle mi kamu yararının sağlanacağı sorusunu yöneltmiştir. Üzerinde durulması gereken konunun bu yönde olması gerektiğini ileri sürmüştür. Hangi dille eğitim yapılması hakkındaki konuşmaların yasama dokunulmazlığına ilişkin görüşmede yer almaması gerektiğinden söz etmiştir.

Ökkeş Şendiller söz almıştır. Dokunulmazlıkların tartışıldığı gün şehit Mehmetçik sayısının on olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰⁶

Ardından Anavatan Partisi İzmir milletvekili Cengiz Bulut konuşmaya başlamıştır. Balkanlarda Türklere yapılan asimilasyonun, oynanan oyunun dönem itibarıyla, Doğu Anadolu’da Türklere oynandığını ifade etmiştir.⁸⁰⁷ Leyla Zana’nın, savunma yapmayacağı zapta geçtiği için doğrudan raporun oylamasına geçilmiştir. Sonuç olarak, rapor kabul edilmiş ve DEP Diyarbakır milletvekili Leyla Zana’nın dokunulmazlığı bir kez daha kaldırılmıştır.⁸⁰⁸ Dokunulmazlığı kaldırıldıktan sonra hakkında yapılan yargılama mahkûmiyetle sonuçlanmıştır.⁸⁰⁹

2.6. Demokrasi ve Emek Partisi Mardin Milletvekili Ahmet Türk’ün Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Karma Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında hem Başbakanlık tezkeresiyle birlikte sunulan dosya hem Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan rapor incelenmiştir. DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk, aynı tarihli toplantıda savunmasını yapmıştır. Ahmet Türk hakkındaki karar, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 1991/5 sayı ile hazırlanan fezlekesine dayanılarak verilmiştir. Fezlekede, Ahmet Türk’ün 6 Kasım 1991 tarihinde ve öncesinde katıldığı seçim toplantılarında gerçekleştirdiği eylemler; TBMM yemin töreni sırasında ve sonrasında gerçekleştirildiği eylemler birlikte değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda Ahmet Türk, Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı bir devletin hâkimiyeti altına koymaya yönelik eylemlerde bulunmakla suçlanmıştır.⁸¹⁰

⁸⁰⁶ **A.g.e.**, ss. 397-399. TBMM kürsüsüne çıkarak eli kanlı katillerin kınanmadığı bir ülkede bunun bir önemini olmadığını dile getirmiştir. Vatan savunmasında, vatanın bölünmesine karşı ortaya çıkan tehlikelerde canlarını ortaya koymaya her zaman hazır olduklarını ifade etmiştir. Türk-Kürt meselesinde sıkça dile getirilen Türk halkı ve Kürt halkı ifadelerini eleştirmiştir. Kendi eşinin de aşiretten gelip Kürtçe bildiğini, evde Kürtçe de konuşulduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, kendi evinde iki ayrı halk mı olduğunu, peki o zaman çocuklarının hangi halka mensup olduklarını sormuştur. Dokunulmazlıkların kaldırılmasına karşı olduğunu, ancak tezkere Meclise gönderildiği için meselenin mahkemede sonuçlandırılmasının gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca tezkerenin, Komisyona gönderilmeden önce bu kadar uzun süre bekletilmesinin yanlış olduğunu da vurgulamıştır. Bu görüşmelerin mevcut enflasyonu unutturmak; İSKİ olayını unutturmak; pahallılığı, PKK’yı unutturmak için yapıldığını iddia etmiştir.

⁸⁰⁷ **A.g.e.**, s. 400. Türklerin katledilip, kaçırıldıklarını; aynı zamanda Türk bayrağına bağlı ve “ezan” sesine hürmet eden Kürtlerin de katledildiklerini ifade etmiştir. Amacın asimilasyon olduğunu ve bu asimilasyonun da, PKK tarafından gerçekleştirildiğini vurgulamıştır.

⁸⁰⁸ **A.g.e.**, s. 401.

⁸⁰⁹ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, **a.g.e.**, s. 377.

⁸¹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, 3/462 Esas ve 166 Karar Sayılı Karma Komisyon Kararı, s. 85.

Ahmet Türk'ün gündemde bulunan dosyaları ile mevcut dosyası birlikte incelendiğinde, yaptığı her konuşmada ve çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 27 Kasım 1991 tarihli ve 1993/5 Sayı ile açılan soruşturmasının tamamlanabilmesi için DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk'ün dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸¹¹

Karma Komisyon raporu, 2 Mart 1994 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Öncelikle raporun okunup okunmamasına dair oylama yapılmıştır. Sonuç olarak, raporun okunması kabul edilmemiştir. İlk olarak, SHP Van milletvekili Remzi Kartal söz almıştır. Genel kurulda bulunan milletvekillerinin, daha kurul toplanmadan hangi yönde oy vereceklerini netleştirdiklerini iddia etmiştir.⁸¹²

Ardından Devlet Bakanı ve DYP Adana milletvekili Bekir Sami Daçe söz istemiştir. Demokrasi ve Emek Partisinin seçimden menedilmediğini, kendi iradeleriyle seçimden çekildiklerini beyan etmiştir.⁸¹³ Son olarak, DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk söz almıştır. 12 Eylül'de hapse girdiğini, 1987 seçimleriyle seçilip Meclis'te göreve başladığından bahsetmiştir.⁸¹⁴ Konuşmalar tamamlandıktan sonra, oylamaya geçilmiş ve rapor kabul edilmiştir. Böylelikle Ahmet Türk'ün yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Ahmet Türk hakkında hazırlanan bir diğer Karma Komisyon raporu, 26 Ocak 1994 tarihlidir. Komisyonun 23 Aralık 1993 tarihli toplantısında hem Başbakanlık tezkeresi ekinde sunulan dosya hem Hazırlık komisyonu raporu incelenmiştir. Ayrıca aynı toplantıda DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk de dinlenmiştir. Rapor, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan 16 Aralık 1992 tarihli ve

⁸¹¹ **A.g.e.**, 3/462 Esas ve 166 Karar Sayılı Karma Komisyon Kararı, ss. 86-90. Karara, Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Ankara milletvekili Mümtaz Soysal muhalif olduklarını beyan etmişlerdir. Mümtaz Soysal, Erdal İnönü, Cemalettin Gürbüz, Cemal Şahin daha önce hazırladıkları muhalefet şerhlerinin aynısını sunmuşlardır.

⁸¹² **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 2 Mart 1994, ss. 297, 299. TBMM'de görev yapan milletvekillerinin geliş nedenlerinin ülkeyi bölmek olmadığını vurgulamıştır. Hükümetin, Demokrasi Partisinin seçim sürecinde engellenmesi, seçimlere giremez hale getirilmesi bakımından sorumlu olduğunu vurgulamıştır. Birinci oturumda dokunulmazlığı kaldırılan milletvekillerinin kapıdan alınıp götürülmesinin, Demokrasi Partisinin seçimlerden menedilmesinin nedenini açıklamıştır. Remzi Kartal'a göre, tüm yapılanlar Demokrasi Partisi'nin sistem içerisinden kaldırılma operasyonunun bir parçası olarak sunmuştur. Bu tür politikaların, Türkiye'nin yararına olmadığını ifade etmiştir.

⁸¹³ **A.g.e.**, s. 300.

⁸¹⁴ **A.g.e.**, Eğer bu sefer de sağ çıkarsa, halkın iradesiyle tekrar Meclis'e geleceğine dair inancını dile getirmiştir. Her zaman toplumsal barıştan yana olduklarını ifade etmiştir. Kaldırma kararı verilmeden önce gördüğü muameleden, dokunulmazlığının kaldırılacağını anladığını belirtmiştir.

1992/3 sayılı fezlekeye dayanılarak hazırlanmıştır. Bu fezlekedede Ahmet Türk'ün, 19 Eylül 1992 tarihinde gerçekleştirilmiş 2. Halkın Emek Partisi Olağanüstü Kongresi'nde ve ayrıca bu kongre öncesiyle sonrasında yaptığı konuşmalar değerlendirilmiştir. Değerlendirmenin neticesinde Ahmet Türk'ün, Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini bozmak ve devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklarda müstakil bir Kürt devleti kurulmasını sağlamak gayesiyle devleti, Kürt kökenli vatandaşları katletmekle suçladığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, halkı yasadışı PKK terör örgütü ile birlikte Devlete karşı kışkırtmakla suçlanmıştır.⁸¹⁵

Karma Komisyon, DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk'ün gündemde bulunan diğer dosyalar ile mevcut dosyasını birlikte değerlendirmiştir. Netice olarak, her konuşması ve çalışmasında Türkiye Cumhuriyeti birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir.⁸¹⁶ Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 16 Aralık 1992 tarihli ve 1992/3 sayılı fezlekeyle açılan soruşturmaya devam edilebilmesi ve bitirilebilmesi amacıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸¹⁷ Karma Komisyon raporu 3 Mart 1994 tarihli Meclis görüşmesinde ele alınmıştır. Öncelikle raporun okunup okunmamasına dair oylama yapılmıştır. Neticede, raporun okunması kabul edilmemiştir. İlk olarak, SHP Siirt milletvekili Zübeyir Aydar'a söz verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında, bugünlere gelmesinde emeklerinin olduğunu vurgulamıştır.⁸¹⁸

⁸¹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/789 Esas ve 183 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 60.

⁸¹⁶ **A.g.e.**, 3/789 Esas ve 183 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 60-61.

⁸¹⁷ **A.g.e.**, 3/789 Esas ve 183 Karar Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 62-65. Karara, Ankara milletvekili Mümtaz Soysal, Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Çorum milletvekili Cemal Şahin, Hakkâri milletvekili Esat Canan karara muhalif olduklarını beyan etmişlerdir. Mümtaz Soysal, Erdal İnönü, Cemalettin Şahin, Cemal Şahin daha önce hazırladıkları muhalefet şerhlerinin aynısını sunmuşlardır.

⁸¹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 379-380. Ülkeyi bölmek istemediklerini ifade etmiştir. Kürt halkının, haklarıyla birlikte var olması gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Bu probleme çözüm bulunmadıkça Türkiye'de istikrarın varlık gösteremeyeceğini vurgulamıştır. Türkiye'nin iç meseleleri çözüme kavuşturulmadıkça Türkiye'nin dış politikasının ipotek altında kalacağına, ekonomisinin çökeceğine dair iddialarda bulunmuştur.

Ardından DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk söz almıştır. Dokunulmazlıkların kaldırılır kaldırılmaz milletvekillerinin gözüne alınmalarını eleştirmiştir. Son olarak, Karma Komisyon raporu oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle, Ahmet Türk'ün dokunulmazlığı bir kez daha kaldırılmıştır.⁸¹⁹

Ahmet Türk hakkındaki bir diğer komisyon raporu, Adalet Bakanı M. Seyfi Oktay tarafından 18 Haziran 1993 tarihinde Başbakanlığa hitaben yazılan tezkere neticesinde hazırlanmıştır. Söz konusu tezkereden anlaşıldığı üzere, Ahmet Türk TCK'nın 125. maddesi gereğince, Devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya yönelik faaliyette bulunmakla suçlanmış ve hazırlık soruşturması başlatılmıştır.

Adalet Bakanlığında gönderilen tezkerenin ardından Başbakan vekili Erdal İnönü tarafından TBMM Başkanlığına hitaben bir tezkere hazırlanmıştır. 24 Haziran 1993 tarihli tezkerede, Adalet Bakanlığında gönderilen tezkerenin sureti ve ilgili milletvekili hakkındaki soruşturma dosyası gönderilmiştir.⁸²⁰

Karma Komisyonun 23 Aralık 1992 tarihli toplantısında hem Başbakanlık tezkeresi ekinde sunulan dosya hem Hazırlık Komisyonunca hazırlanan rapor incelenmiştir. Mardin milletvekili Ahmet Türk, aynı tarihli toplantıya TBMM İçtüzüğü'nün 111. maddesi uyarınca savunma yapmak için davet edilmiştir. Davete icabet eden Ahmet Türk, komisyon tarafından dinlenmiştir. Komisyon tarafından verilen karar, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 1993/1 sayılı fezlekesine dayanılarak hazırlanmıştır. Buna göre, DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk, Halkın Emek Partisinin merkez yayın organı "Halkın Emek Partisi Bülteni" isimli derginin Nevruz özel sayısında yazdığı başyazı ve 17 Nisan 1993 tarihinde Milliyet Gazetesinin haberinde yer alan PKK lideri Abdullah Öcalan ile yaptığı görüşme incelenmiştir. Söz konusu delillere dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhinde bölücülük propagandası yaptığı, halkı ırk farklılığı gözeterek açıkça kin ve düşmanlığa tahrik ettiği iddia edilmiştir.⁸²¹

Karma Komisyon, DEP Mardin milletvekili Ahmet Türk'ün mevcut dosyasını gündemde bulunan diğer dosyalarla birlikte değerlendirdiğinde, ilgili milletvekilinin konuşmaları ve çalışmalarında Devletin birliğini bozmaya yönelik bir ısrarın olduğu

⁸¹⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, s. 381.

⁸²⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/997 Esas Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁸²¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/997 Esas Sayılı Karma Komisyon Raporu, s. 2.

tespit edilmiştir.⁸²² Bu tespitle beraber, Ankara DGM Cumhuriyet Başsavcılığının 1993/1 sayılı fezlekesi ile açılan soruşturmanın sona erdirilebilmesi için Mardin milletvekili Ahmet Türk'ün yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸²³

Karma Komisyon raporu 3 Mart 1994 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Öncelikle, raporun okunup okunmaması bakımından bir oylama yapılmış ve raporun okunması kabul edilmemiştir.⁸²⁴ Rapor üzerinde söz isteyen milletvekili olmamıştır. Bu nedenle, savunma yapmak üzere, Ahmet Türk kürsüye gelmiştir. Dünyanın neresinde olursa olsun asimilasyon politikalarına karşı olduklarını ifade etmiştir.⁸²⁵

Karma Komisyon raporu daha sonra oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle, Ahmet Türk'ün yasama dokunulmazlığı bir kez daha kaldırılmıştır. Dokunulmazlığının ardından yapılan yargılama mahkûmiyetle sonuçlanmıştır.⁸²⁶

2.7. Demokrasi ve Emek Partisi Şırnak Milletvekili Selim Sadak'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı M. Seyfi Oktay tarafından 18 Haziran 1993 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. DEP Şırnak milletvekili Selim Sadak hakkında TCK'nın 159. maddesinin 1.fıkrası uyarınca hükümetin manevi şahsiyetini ve devletin emniyet muhafaza kuvvetlerini alenen tahkir ve tezyif suçlarını işlediği iddiasıyla hazırlık soruşturması başlatılmıştır. Ancak soruşturma sırasında, ilgilinin Şırnak ilinden milletvekili seçildiği anlaşılmış ve bunun üzerine, Kocaeli Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından yasama dokunulmazlığının kaldırılması için fezleke hazırlanmıştır. Bu durum, Adalet Bakanlığı'na 18 Mayıs 1993 tarihli ve 2/802 sayılı yazı ile bildirilmiştir. DEP Şırnak milletvekili Selim Sadak hakkındaki işlemlere devam edilebilmesi için 1982 Anayasasının 83. maddesi uyarınca yasama

⁸²² A.g.e.

⁸²³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/997 Esas Sayılı Karma Komisyon Raporu, ss. 3-7.

⁸²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 54, 3 Mart 1994, s. 404.

⁸²⁵ A.g.e.,s . 405. Daha önceki konuşmacılardan Cengiz Bulut'un Yunanistan'da ve Bulgaristan'daki asimilasyoncu politikayı eleştirip yakındığını belirtmiştir. Fakat kendileri asimilasyoncu politikayı eleştirdiğinde "bölücü" diye itham edildiklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine, Kütahya milletvekili M. Rauf Ertekin, Türkiye'de asimilasyon olmadığını söyleyerek karşı çıkmıştır. Meclis başkanı araya girmiş ve Ahmet Türk'ün devam etmesini istemiştir. Ahmet Türk bir dilin, bir kültürün geliştirilmesi için olanak tanınmazsa edebiyatını, kültürünü geliştirecek düzenlemeler yapılmazsa, uluslararası sözleşmelere uygun adımlar atılmazsa, o dil üzerinde bir asimilasyoncu politika olduğu anlamına geldiğini ileri sürmüştür.

⁸²⁶ Aktaş, Türkiye Büyük Millet Meclisi..., a.g.e., s. 377.

dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir.⁸²⁷ Adalet Bakanlığında gelen tezkere üzerine Başbakan vekili Erdal İnönü tarafından 24 Haziran 1993 tarihinde TBMM Başkanlığına hitaben bir tezkere hazırlanmıştır. Bu tezkere vasıtasıyla, Selim Sadak hakkındaki soruşturma dosyası ve Adalet Bakanlığında gönderilen yazının sureti gönderilmiştir.⁸²⁸

Selim Sadak hakkındaki Karma Komisyon raporu, 3 Mart 1994 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Öncelikle, daha önceki örneklerde de görüldüğü üzere, raporun okunup okunmaması yönünde bir oylama yapılmış ve raporun okunması kabul edilmemiştir.

İlk olarak, SHP Muş milletvekili Muzaffer Demir rapor üzerinde konuşmak üzere söz almıştır. Tarih kitaplarına bakıldığı zaman göze çarpan bir gerçekten bahsederek sözlerine başlamıştır.⁸²⁹ Ardından DEP Şırnak milletvekili Selim Sadak söz almıştır. Üzerindeki töhmetten kurtulmak istediğini dile getirmiştir.⁸³⁰

Konuşmalar tamamlandıktan sonra Karma Komisyon raporu oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle, Şırnak milletvekili Selim Sadak'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁸³¹ Dokunulmazlığının kaldırılmasının ardından gerçekleştirilen yargılama mahkûmiyetle sonuçlanmıştır.⁸³²

⁸²⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/996 Esas Sayılı Şırnak Milletvekili Selim Sadak'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁸²⁸ **A.g.e.**

⁸²⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 406-407. Bu bağlamda, Kürtler kadar Türk ulusuyla kader birliği yapmış, omuz omuza mücadele vermiş, akraba olmuş bir başka halk olmadığını ifade etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Kürtlerin, Araplar gibi Osmanlıyı arkadan hançerlemediğini ileri sürmüştür. Başka unsurların başkaldırdığı sırada, Kürt halkının Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarına omuz verdiklerinden, onlarla birlikte bu ülkenin harcını ve temelini attıklarını belirtmiştir. Belki bu birlikteliği ve dayanışmayı yıkmak isteyenlerin olabileceğinden söz etmiş ve fakat Kürt halkının çoğunluğuyla Parlamentodaki milletvekillerinden hiçbirinin Türkiye'nin bölünmesinden taraftar olmadıklarını ifade etmiştir. Türkiye'de asimilasyon yapıldığını ileri sürmüştür. Gerçekleştirildiğini iddia ettiği asimilasyon ile bir halka dilini, kültürünü zora başvurarak unutturma yolu izlendiğini belirtmiştir.

⁸³⁰ **A.g.e.**, ss. 408-409. Yargı önünde hesap vermeye hazır olduğunu da sözlerine eklemiştir. Diğer partilerin salt kendi seçmen tabanlarından geldiklerini söyledikleri talepler doğrultusunda, dosya içeriğini dahi bilmeksizin, yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde oy kullandıklarını iddia etmiştir. Seçime girmelerinin engellenmesine rağmen, müteakip seçimde bütün siyasi partiler birleşse bile kendisinin seçildiği bölgeden ancak yüzde altmış yahut yetmiş oy alabileceklerini öne sürmüştür.

⁸³¹ **A.g.e.**, s. 410.

⁸³² Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, **a.g.e.**, s. 377.

2.8. Refah Partisi İstanbul Milletvekili Hasan Mezarıcı'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı M. Seyfi Oktay tarafından 7 Eylül 1992 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Bu tezkereden anlaşıldığı üzere RP İstanbul milletvekili Hasan Mezarıcı hakkında 5816 sayılı kanunun 1 ve 2. maddeleri gereğince bir hazırlık soruşturması başlatılmıştır. 5816 sayılı Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki kanununa muhalefet ile suçlanan Hasan Mezarıcı hakkındaki soruşturma esnasında, milletvekili olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine, Bandırma Cumhuriyet Başsavcılığının yasama dokunulmazlığının kaldırılması için hazırladığı evrak, 13 Temmuz 1992 tarihli ve 1992/1354 sayılı fezlekeyle birlikte gönderilmiştir. Adalet Bakanlığında gelen tezkerenin ardından Başbakan Süleyman Demirel tarafından 16 Eylül 1992 tarihinde TBMM Başkanlığına hitaben bir tezkere daha kaleme alınmış ve hem Hasan Mezarıcı hakkında hazırlanan dosya hem Adalet Bakanlığında gönderilen tezkerenin sureti sunulmuştur.⁸³³

Hazırlık Komisyonu tarafından yapılan inceleme sonucunda, 2 Aralık 1993 tarihli raporla RP İstanbul milletvekili Hasan Mezarıcı'nın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek görülmemiştir. Kovuşturmanın milletvekili sıfatının sona ermesine kadar ertelenmesine karar verilmiştir. Karma Komisyon, 17 Şubat 1994 tarihli toplantısında hem Başbakanlık tezkeresinin ekinde sunulan dosyayı hem Hazırlık Komisyonu raporunu incelemiştir. Ayrıca Hasan Mezarıcı'nın yazılı savunmasını da incelemeye tabi tutmuştur. Karar, Bandırma Cumhuriyet Başsavcılığında gelen 13 Temmuz 1992 tarihli ve 1992/1354 sayılı dosyaya dayanılarak verilmiştir. Buna göre Hasan Mezarıcı, Altıncı Uluslararası Bandırma Kuş Cenneti Kültür ve Turizm Festivalinde insan hakları ile ilgili panelde konuşmuştur. Konuşmaya bağlı olarak verdiği gazete demecinde Atatürk'ün manevi şahsiyetini hakaret niteliğinde sözler söyleyerek 5816 sayılı kanuna muhalefet etmekle suçlanmıştır.⁸³⁴

Karma Komisyon yaptığı inceleme neticesinde, Hasan Mezarıcı hakkındaki diğer dosyalar ile birlikte mevcut dosya incelendiğinde, yaptığı her konuşmada

⁸³³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, 3/745 Esas Sayılı İstanbul Milletvekili Hasan Mezarıcı'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁸³⁴ **A.g.e.**, 3/745 Esas Sayılı İstanbul Milletvekili Hasan Mezarıcı'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Raporu, s. 2.

Atatürk'e devamlı hakaret etme ısrarı içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Hakkında açılan 13 Temmuz 1992 tarihli soruşturmanın bitirilebilmesi amacıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸³⁵

Karma Komisyon raporu 3 Mart 1994 tarihli Meclis görüşmesinde ele alınmıştır. Öncelikle komisyon raporunun okunup okunmamasına ilişkin oylama yapılmış ve raporun okunması kabul edilmemiştir.⁸³⁶ İlk sözü, DSP Bartın milletvekili Hasan Akyol almıştır.

Daha dokunulmazlığın kaldırılması yönünde karar verilmeden, yanlış bir duyumla milletvekillerinin gözetim altına alınmasını yadırgadığını ifade etmiştir.⁸³⁷ Ardından SHP Sivas milletvekili Ziya Halis söz almıştır. Halkın Atatürk'ü bağrına bastığını ve her aşamada sahip çıkacağını belirtmiştir.⁸³⁸ Son olarak, İstanbul milletvekili Hasan Mezarıcı söz almıştır. Bir haftadır süren medya terörünün odak noktası olduğunu ileri sürmüştür.⁸³⁹

Tartışmalar sürerken Meclis başkanı, 23 Mart 1994 tarihinde toplanmak üzere birleşimi kapatmıştır. 23 Mart 1994 Çarşamba günü gerçekleştirilmiş Meclis

⁸³⁵ **A.g.e.**, 3/745 Esas Sayılı İstanbul Milletvekili Hasan Mezarıcı'nın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Raporu, s. 3. Karara, Amasya milletvekili Cemalettin Gürbüz, İzmir milletvekili Erdal İnönü, Ankara milletvekili M. Vehbi Dinçerler, Konya milletvekili Mehmet Keçeciler muhalif olduklarını ifade etmişlerdir. Sinop milletvekili C. Sadık Keseroğlu çekimser kalmıştır. Erdal İnönü tarafından yazılan muhalefet şerhinde, Hasan Mezarıcı'nın birçok konuşmasının başta büyük Atatürk olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuranların temel fikir ve amaçlarına karşı olduğunu belirtmiştir. Kendi siyasi görüşlerine taban tabana zıt olan bu düşüncenin yanlışlığını göstermenin, dokunulmazlığın kaldırılmasıyla sağlanamayacağını ifade etmiştir. Düşünce özgürlüğünün, tamamıyla karşısında olunan düşüncelerin dahi söylenmesine izin verilmesi demek olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle karşı oy verdiğini ifade etmiştir.

⁸³⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 54, 3 Mart 1994, ss. 410-411. Dokunulmazlık görüşmeleri sırasında Adalet Bakanının olmayışını da yadırgadığını belirtmiştir. Çok hızlı bir biçimde hazırlanan komisyon raporlarının gerekçe bakımından noksan olduğunu iddia etmiştir. Dokunulmazlık tartışmalarının bu dönemde yapılmasının nedenini, 27 Mart seçimleri olarak açıklamıştır. Olumlu oy vereceğini zira Hasan Mezarıcı'nın, bu durumu hak ettiğini ifade etmiştir. Ancak Hasan Mezarıcı'nın iki buçuk yıldır bu tür söylemler içerisinde olmasına karşın, bu dönemde dokunulmazlığının kaldırılmasının gündeme gelmesini yadırgadığını bir kez daha ifade etmiştir.

⁸³⁷ **A.g.e.**, s. 411.

⁸³⁸ **A.g.e.**, ss. 412-413. Mezarıcı ve arkadaşlarının sözlerinin, verdikleri önergelerin hiçbir anlam ifade etmediğini vurgulamıştır. Parlamentelerin düşüncelerini, ne olursa olsun özgürce söyleyebilmelerini istediğini ve bu düşünceleri savunduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, dokunulmazlığın kaldırılmasına karşı olduğunu ifade etmiştir.

⁸³⁹ **A.g.e.**, s. 414. Medyadan bakınca infiallerin kendi tarafından da haklı görüldüğünü dile getirmiştir. Fikir dile getirmenin ve eleştirmenin ayrı şeyler olduğunu ifade etmiştir. Tek Parti dönemini eleştirme hakkının olduğunu eklemiş ve hakaretin başka bir şey olduğunu öne sürmüştür. Mağlubiyetini kabul edip çekildiğini ifade etmiş ve işi adalete götüreceğini belirtmiştir. İzmir suikastıyla ilgili verdikleri önerenin hayli nazik olduğunu ve kimseye en küçük bir hakaret dahi içermediğini ileri sürmüştür. Sadece araştırılmasını istediklerini belirtmiştir. Said-i Nursi'nin itibarının iadesinin Mustafa Kemal paşa'nın itibarını zedelemeyeceğini ileri sürmüştür.

görüşmesinde, Hasan Mezarıcı'nın dokunulmazlığının kaldırıldığı belirtilmiştir.⁸⁴⁰ Dokunulmazlığının kaldırılmasının ardından gerçekleştirilen yargılama mahkûmiyet ile sonuçlanmıştır.⁸⁴¹

⁸⁴⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt 55, 23 Mart 1994, s. 32.

⁸⁴¹ Aktaş, **Türkiye Büyük Millet Meclisi...**, a.g.e., s. 377.

SONUÇ

Yasama bağışıklıkları, baştan itibaren belirtildiği üzere son derece önemli bir kurumdur. Zira bu kuruma işlerlik kazandırmakla hedeflenen, milletin temsilcileri olan milletvekillerini yasama faaliyetini yerine getirirken olabildiğince bağımsız kılmaktır.

Milletin vekilinin, temsil yetkisini en iyi biçimde kullanabilmesi için kendisine tanınmış olan söz konusu ayrıcalıklar, uzun yıllardan beri siyasi partiler tarafından seçim dönemlerindeki propaganda süreçlerinde kullanılmaktadır. Bu noktada, siyasi partilerin seçmenler nezdinde seçim malzemesi biçiminde kullandığı kavramın, yasama sorumsuzluğu değil yasama dokunulmazlığı olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Siyasi partilerin bu türden girişimlerde bulunmalarının sebeplerinden biri, “temiz toplum” olabilme arzusunun kamuoyunda sıkça gündeme getiriliyor olmasıdır.

Ancak burada özellikle belirtmek gerekiyor ki, oldukça cazip bir vaat olan yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması konusu, seçimlerin arifesine kadar gündemin manşet konularından olmakla beraber yeni yasama döneminin başlamasıyla beraber bir sonraki seçim dönemine kadar rafa kaldırılmaktadır. Bir başka ifadeyle siyasilerin büyük bir çoğunluğu, siyasi hayata belli ölçülerde saygınlık kazandırabilecek, yasama dokunulmazlığının kaldırılması vaatleri bakımından oldukça “ihmalkâr” bir tutum sergilemeyi tercih etmektedir.

Olması gereken, milletvekilleri için istisnalar hariç yargılanmanın yahut cezanın infazının ertelenmesi imkânı getiren yasama dokunulmazlığının kaldırılmasıdır. Ancak olması gerekenin her durumda mevcut koşullara uyum sağlayabileceğini söylemek pek mümkün değildir. Şöyle ki, devletin hukuki temellerinin sağlam olmadığı, hukuk devleti niteliğinin idari mekanizma ve toplum tabanında tam olarak anlaşılmadığı hallerde yasama dokunulmazlığı, muhalefet için bir güvence teşkil etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, dokunulmazlığının bir amacı siyasi nedenler ileri sürülerek milletvekillerine karşı yürütülecek kovuşturmaların önüne geçebilmektir. Diğer amacı ise, iktidarı elinde bulunduran siyasi çoğunluğun,

muhalefete yönelik baskı oluşturma ihtimalini ötelemektir. İdeal olanın yasama dokunulmazlığının kaldırılması olmakla birlikte, dokunulmazlık zırhının mecliste muhalif kanadı koruma işlevi üstlendiği incelenen dokunulmazlık dosyalarından da çok açık biçimde görülmektedir. Zira iktidarın, her durumda mevcut durumunu kuvvetlendirme yöneliminde olması siyasetin doğal yapısının bir sonucudur. Ancak önemli olan, bu yönelimin muhalefete rağmen mi yoksa muhalefetin sesini her fırsatta kısmak şeklinde mi gerçekleştirildiğidir. Bilindiği üzere, muhalefet olmaksızın demokrasinin varlığından söz edilmesi söz konusu değildir. Bu nedenle, iktidarın, muhalefetsiz bir siyasi atmosferde yol almak istemesi halinde yasama dokunulmazlığı, gerçek nedeni siyasi olan kovuşturmaların önüne geçilmesini sağlamaktadır.

Yasama sorumsuzluğunun milletvekillerine sağladığı imkan yasama dokunulmazlığından farklıdır. Diğer bir ifadeyle, dokunulmazlık aracılığıyla milletvekilleri hakkında soruşturma, tutuklama, tutulma ve kovuşturma kararı alınması belli kurallara bağlanmıştır. Oysa sorumsuzlukla amaçlanan yasama faaliyeti yerine getirilirken ifade özgürlüğünün herhangi bir kesintiye uğramaksızın devamının sağlanmasıdır. Zira asıl olan, yasama fonksiyonunu oluşturan yasama faaliyetinin icra edilmesidir. Yasama faaliyetinin düzgün bir biçimde, her türlü baskıdan arınmış halde icrası için yasama sorumsuzluğu olmazsa olmazdır. Milletvekillerinin gerek yasama dönemi süresince gerek yasama dönemi sona erdikten sonra, yasama çalışmaları ile ilgili oy, söz ve düşüncelerinden ötürü herhangi bir yasal müdahale ile karşılaşmalarını engelleyen yasama sorumsuzluğudur. Bu kurumun varlık göstermemesi halinde, temsil yetkisini ellerinde bulunduran milletvekillerinin yasama faaliyetini eksik olarak yerine getirecek olmaları şüphe götürmez bir gerçektir.

İncelediğimiz 1876, 1921, 1924, 1961 ve yürürlükteki 1982 Anayasalarında yasama bağımsızlıklarına ilişkin birkaç farklı tutum haricinde hep aynı duruş sergilenmiş ve sergilenmeye devam edilmektedir. Varlık göstermiş olan birkaç farklı tutumun da, anayasaların yürürlüğe girdikleri dönemin siyasi yapısının ürünü olduğu söylenebilir. Nitekim gerek 1924 gerek 1961 Anayasalarında yasama sorumsuzluğunun kapsam bakımından geniş bir biçimde ele alınmasında siyasi yapının etkisi bulunmaktadır. Daha açık bir anlatımla, bahsi geçen Anayasalarda milletvekillerine, yasama çalışmalarında kullandıkları oy ve ileri sürdükleri söz ve

düşünceleri Meclis çatısı dışında da herhangi bir sorumluluğa tabi olmaksızın tekrarlamak ve açığa vurmak imkânı tanınmıştır. Her iki Anayasanın yürürlüğe girdiği dönem ve Anayasanın hazırlanışında izlenen düşün yapısı bu imkânın tanınmasındaki temel etkenler arasındadır. Bilindiği üzere 1924 Anayasası, 29 Ekim 1923 tarihinde, devletin rejiminin Cumhuriyet olduğuna dair ilanın ardından hazırlanmıştır. Ardı ardına gelen yeniliklerin yarattığı ortamın etkisiyle yasama sorumsuzluğu için daha geniş bir çerçeve çizildiği söylenebilir. Aynı şekilde, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasasında da yasama sorumsuzluğu geniş bir çerçeve belirlenerek tanımlanmıştır. 1961 Anayasası hazırlanırken pek çok yeni kurumu beraberinde getirmiştir. Diğer Anayasalar ile karşılaştırıldığında 1961 Anayasasının, temel hak ve özgürlükler bakımından gelişkin bir zemin üzerine inşa edildiği açıktır. Temel hak ve özgürlüklerin bu denli ön plana çıktığı bir Anayasa içerisinde, yasama sorumsuzluğunun kapsamının daraltılması zaten düşünülemez. Bu sebepten ötürü, milletvekillerine yasama çalışmaları bakımından tanınan sorumsuzluğun kapsamı daraltılmamış, 1924 Anayasasında düzenlendiği şekliyle uygulanmaya devam edilmiştir.

1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi Askeri Müdahalenin ardından varlık gösteren dönemin ürünüdür. Ancak bahsi geçen Anayasaların hazırlandıkları dönemlerin siyasi yapıları birbirinden farklıdır. Her iki Anayasa, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu dönem dâhilinde hazırlanmış olsa da Anayasaların yürürlüğe giriş prosedürü bakımından Milli Birlik Komitesi ile Milli Güvenlik Konseyi arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Zira 1961 Anayasası hazırlanırken, Anayasanın halkoylamasında kabul görmemesi halinde nasıl bir yol haritası izleneceği önceden düşünülmüşken, aynı durumun 1982 Anayasasının halkoylaması sürecinde ortaya çıkması halinde ne olacağı kararlaştırılmamıştır. Bu durum, aslında 1982 Anayasasının mutlak surette kabul edileceği varsayımına göre hazırlandığını, bir başka ihtimalin düşünülmediğini ve Anayasa metninin sadece bir prosedürü gerçekleştirmek üzere halkoyuna sunulduğunu göstermektedir. Nitekim 1982 Anayasasının hazırlanışında temel hak ve özgürlükler sınırlamalara tabi tutulmuştur. Bu durum kendini her alanda gösterdiği gibi, ifade özgürlüğünün meclisteki yansıması olan yasama sorumsuzluğunda da fark edilmektedir.

Zira 1924 ve 1961 Anayasalarında yer alan düzenlemenin aksine, parlamento çalışmaları esnasında kullanılan oy ve sarf edilen söz ve düşüncelerin ilgili oturumdaki başkanlık divanının teklifi üzerine, parlamento tarafından başkaca bir karar alınmadıkça parlamento dışında tekrarlanması hali sorumsuzluk kapsamına alınmıştır.

Yasama sorumsuzluğu bakımından ortaya çıkan bu farklılık, yasama dokunulmazlığı açısından bu denli belirgin değildir. Yasama dokunulmazlığına ilişkin 1876 Kanun-u Esasidaki düzenlemeler, amaç bakımından günümüzdekilerle benzerlik göstermekle beraber kapsam bakımından oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları birbirlerine oldukça yakın lafızlara yer vermiştir. 1924 Anayasasında, kendisine yönelik gerek seçimden önce gerek sonra suç isnadında bulunulan milletvekilinin, parlamento kararı olmaksızın sanık olarak sorgulanamayacağı, tutulamayacağı ve yargılanamayacağı düzenlenmiştir. Bu durumun istisnası, “*cinayetten suçüstü yakalanma hali*” olarak düzenlenmiştir. 1961 ve 1982 Anayasaları, kendisine seçilmesinden önce veya sonra suç isnat edilen milletvekilinin parlamento kararı olmaksızın tutulamayacağını, sorguya çekilemeyeceğini, yargılanamayacağını ve bunların yanı sıra tutuklanamayacağını da hükme bağlamıştır. Bu durumun istisnası olarak 1924 Anayasasında kaleme alınan “*cinayetten suçüstü yakalanma hali*”, 1961 Anayasasında “*ağır cezayı gerektiren suçüstü hali*” tabiriyle ifade edilmiştir. 1982 Anayasası ise aynı yöndeki istisnanın kapsamını biraz daha genişleterek “*ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14. maddesindeki durumlar*” şeklinde belirtmiştir. Görüldüğü üzere, her üç anayasa arasında amaç bakımından hiçbir fark gözetilmemiş ve fakat her bir anayasada yer verilen istisnai durumun kapsamı bir diğerine oranla genişletilmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere, özellikle yasama dokunulmazlığının, iktidarı elinde bulunduran siyasi parti yahut partiler tarafından muhalefete karşı bir koz olarak kullanılabilme ihtimali bulunmaktadır. Hakkında suç isnadı bulunan milletvekilinin yargısal işlemlere tabi tutulmasında, açılması zor olan kapının “anahtarı” konumundaki meclis bazı durumlarda, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasının sağlayacağı pratik faydayı gözetmeksizin hareket edebilmektedir.

Diğer bir anlatımla, parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran siyasi parti yahut partilerin, muhalif milletvekillerini sindirmek amacıyla yahut popülist politikalar izleyerek gerek yerel gerek genel seçim öncesinde yasama dokunulmazlıkları dosyalarını gündeme taşıdıkları görülmektedir.

Böyle durumlarda, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasıyla amaçlanan yapının dışına çıkılmaktadır. Yasama dokunulmazlığı dosyaları ve dokunulmazlığın kaldırılma ihtimali adeta bir “siyasi silah” olarak kullanılabilir. Bu durumun somut örnekleri Türk Parlamento Tarihinde de varlık göstermiş ve halen de göstermektedir. Osmanlı Meclisi Mebusan üyelerine ilişkin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik bir karara ulaşamadığından kronolojik olarak ilk yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik kararın, 1921 Anayasası döneminde verildiği söylenebilir. Yasama dokunulmazlığı kaldırılan ilk milletvekili, Tokat milletvekili Nazım Beydir. Hafıye teşkilatı ile ilgisi olduğu sanılan Nazım Bey’in sorgulanabilmesi için izin istemli, Ankara İstiklal Mahkemesinden gelen tezkere ilişkin Meclisteki üçüncü şubenin hazırladığı raporda yasama dokunulmazlığının kaldırılması gerekli görülmüştür. Mecliste yapılan oylama neticesinde, şubenin raporu kabul edilmiş ve ilgilinin yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Nazım Bey hakkındaki yargılamada, gizli komünist fırka teşkili suretiyle hükümeti devirmeye teşebbüste bulunmaktan on beş yıl kürek cezasına mahkûm olmuştur. 1921 Anayasası döneminde, Nazım Bey haricinde başka milletvekillerinin de daha yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik görüşme yapılmıştır. Söz konusu milletvekilleri; Memduh Bey (Karahisarşarki), Musa Kazım Efendi (Konya), Abdülhalim Çelebi Efendi (Konya), Yunus Nadi Bey (Menteşe), Haydar Bey (Van), Mehmet Bey (Biga), Emin Bey (Bursa), Süleyman Bey (Canik), Hüsrev Sami Bey (Eskişehir), Osman Bey (Lazistan), Kasım Efendi (Muş) ile Amasya İstiklal Mahkemesi üyeleri Şevket, Necati ve Bahri Beylerdir.

Memduh Bey, Çorumlu Ahmedoğlu Necib’in hanesine girerek iki bin kuruş değerinde nakit para, çeşitli eşyayı gasp etmekten ve Merzifon Jandarma müfreze komutanlığı yaptığı sırada müfrezedeki askerlerin bedel ödemeksizin cebren yiyecek almalarına engel olmamak dolayısıyla suçlanmıştır. Musa Kazım ve Abdülhalim Çelebi Efendiler, Konya’da gerçekleştirilmiş isyan hareketi nedeniyle suçlanmışlardır. Abdülhalim Çelebi Efendiye ayrıca, evinde casus barındırıp düşman casusları ile irtibat halinde olmak isnadı yöneltmiştir. Yunus Nadi Bey, gazete

kâğıtlarının gümrükten muaf tutulmasına yönelik teklifinin ardından Maliye Bakanlığında saldırı niteliğinde tabir edilen gazetede yazısı nedeniyle suçlanmıştır. Haydar Bey ise Konya isyanındaki tutumuna ilişkin suçlanmıştır. Mehmet Bey adının karıştığı zorla haneye girmek, silahla darp suçları dolayısıyla suçlanmıştır. Emin Beyin, Meclis kürsüsünden Süleyman Bey'in "Pontusçular" ile irtibatı olduğunu ima etmesi üzerine Emin Bey, ithamı dolayısıyla Süleyman Bey ise kendisine yöneltilen ithama yönelik suçlanmıştır.

1924 Anayasasının yürürlükte olduğu dönem kendi içerisinde üçe ayrılarak incelenmiştir. Buna göre, tek parti dönemi, 1946 yılında çok partili hayata geçiş ile başlayan yeni siyasi dönem ve bu durumu takip eden süreçte gerçekleşen seçimler sonucunda Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte başlayan dönemlerdeki yasama dokunulmazlığı kaldırılan milletvekilleri incelenmiştir. 1924 Anayasası döneminde toplam on dört milletvekilinin yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde karar verilmiştir. Bu kararlardan altısı tek parti döneminde, ikisi 1946 yılına çok partili hayata geçme kararını takiben ve altısı da Demokrat Partinin iktidarda olduğu dönemde verilmiştir.

Tek parti döneminde; Ali Rıza Bey (Cebelibereket), eski Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey (Gaziantep), İhsan Bey (Cebelibereket), Fikret Onuralp (Bilecik), Ali Saib Ursavaş Bey (Urfa), Refet Ülgen (Urfa) ve Hasip Ahmet Aytuna'nın (Tokat) yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Ali Rıza Bey, TCK madde 64 ve 203 uyarınca adi bir suç olan "Meclis veznesinde görevi suiistimal ve ihtilas" ile itham edilmiş ve beraat etmiştir. Ali Cenani Bey, adi bir suç olan TCK 102. madde uyarınca "Memuriyet vazifesinde ihmal ve görevi suiistimal" ile suçlanmış ve mahkûm olmuştur. İhsan Bey, adi bir suç olan TCK 205 ve 61. maddeler uyarınca "Görevi suiistimal, fesat karıştırma suretiyle irtikâba teşebbüs" suçu yöneltilmiş ve mahkûm olmuştur. Fikret Bey'e de İhsan Beyle aynı suç isnat edilmiş ve mahkûm olmuştur. Ali Saib Ursavaş, siyasi bir suç olan "Cumhurbaşkanı Atatürk'e suikast yapmak için silahlı cemiyet kurmak" ile suçlanmış ve beraat etmiştir. Refet Ülgen adi suç olan görevi suiistimal ile suçlanmış ve beraat etmiştir. Hasip Ahmet Aytuna'ya da adi bir suç olan "Resmi kayıt ve defter üzerinde tahrifat suçu" isnat edilmiş ve beraat etmiştir.

Çok partili hayata geçilen 1946 yılını takip eden süreçten Demokrat Partinin iktidara gelişine kadarki dönemde bağımsız milletvekili Reşad Aydınli (Denizli) ve Millet Partisi milletvekili Sadık Aldoğan'ın (Afyonkarahisar) yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Reşad Aydınli'ya, adi bir suç olan "Asılsız ihbarda bulunmak, iftira suçu" isnat edilmiştir. Sadık Aldoğan'a ise siyasi bir suç olan TCK 158. ve 159. maddeler uyarınca "Hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir etme ve Cumhurbaşkanı aleyhinde lisanen tecavüzde bulunma suçu" yöneltmiştir.

Demokrat Partinin iktidarda bulunduğu dönemde; Hüseyin Cahit Yalçın (CHP-Kars), İbrahim Us (CHP-Kars), Sırrı Atalay (CHP-Kars), Osman Alişiroğlu (CMP-Kırşehir), Kamil Kırıkoglu (CHP-Malatya), Osman Bölükbaşı (CMP-Kırşehir) milletvekillerinin yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın siyasi bir suç olan TCK 159. madde uyarınca "TBMM'yi tahkir ve tezyif etme suçu" ile suçlanmış ve beraat etmiştir. İbrahim Us'a, siyasi bir suç olan TCK 273. madde uyarınca "Başbakana ifa ettiği hizmetinden dolayı hakaret etme suçu" isnat edilmiştir. Sırrı Atalay da siyasi bir suç olan TCK 159. madde ile suçlanmıştır. Osman Alişiroğlu ise siyasi bir suç olan TCK 160. madde uyarınca "Hükümetin manevi şahsiyetini tahkir etme" ile itham edilmiştir. Kamil Kırıkoglu, siyasi bir suç olan TCK 273. madde ile suçlanmıştır. Osman Bölükbaşı'na da Kamil Kırıkoglu ve İbrahim Us gibi TCK 273. madde isnat edilmiş ve beraat etmiştir. Demokrat Parti iktidarında yasama dokunulmazlıkları hep siyasi suçlar nedeniyle kaldırılmıştır. Ayrıca 1924 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemdeki yasama dokunulmazlığının akıbeti yönünde yapılan TBMM oylamaları, genel itibariyle Karma Komisyonunda hazırlanan raporlarla aynı doğrultuda sonuçlanmıştır. Sadece Reşad Aydınli ve İbrahim Us için hazırlanan Karma Komisyon raporları bakımından yapılan TBMM oylamasında, raporların aksi yönde karar alınmıştır. Daha açık bir ifadeyle Karma Komisyonun takibatın devre sonuna bırakılması kararına varmasına karşın TBMM'den yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde karar alınmıştır.

1961 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde, Meclis iki kanatlı bir yapıya sahip olduğu için dokunulmazlığı kaldırılan siyasiler Millet Meclisinde milletvekili ve Cumhuriyet Senatosunda senatör olmalarına göre ikiye ayrılarak incelenmiştir. Bu dönemde dört Millet Meclisi üyesinin ve altı senatörün yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Millet Meclisinde; Çetin Altan (TİP- İstanbul), Nuri Beşer (AP-Zonguldak), Celal Ahmet Sungur (CHP-Yozgat), Ali Karahan'ın (YTP-Hakkâri)

yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Çetin Altan siyasi bir suç olan TCK madde 142, 482, 273, 191 gereğince “Komünizm propagandası ve ülke bütünlüğünü tehdit” ile suçlanmış ve fakat hakkında yargılamaya geçilememiştir. Nuri Beşer’e, siyasi bir suç olan TCK 160. madde uyarınca “Devletin askeri kuvvetlerini tahkir ve tezyif suçu” isnat edilmiş ve mahkûm olmuştur. Celal Ahmet Sungur, yine siyasi bir suç olan TCK madde 136 ve 173 uyarınca “Milli Müdafaaaya Hıyanet” ile suçlanmıştır. Ali Karahan, siyasi nitelikli TCK 141 gereğince “İrk mülahazası ile milli duyguları yok etmeye veya zayıflatmaya matuf bulunan cemiyetler kurmaya tevessül etmek”; TCK 125 gereğince “Devlet idaresindeki toprakların bir kısmını ayırmak”; 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununa muhalefet ile suçlanmıştır.

Cumhuriyet Senatosunda; Cemal Madanoğlu (tabii üye), Osman Köksal (kontenjan senatörü), Ekrem Acuner (tabii üye), Kudret Bayhan (CKMP Niğde üyesi senatör), Mustafa Deliveli (AP Hatay üyesi senatör), Sabahattin Orhan’ın (AP Giresun üyesi senatör) yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal, siyasi nitelikli “T.C. Anayasasının tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil, TBMM’yi iskata ve vazifesini yapmaktan mene cebren teşebbüs gayesiyle gizlice ittifak kurmak” ile suçlanmış ve beraat etmişlerdir. Ekrem Acuner, siyasi nitelikli olan TCK 146. madde uyarınca “Silahlı isyana teşvik, tahrik, teşebbüs, sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye yönelik cemiyet kurmak” ile suçlanmış ve beraat etmiştir. Kudret Bayhan’a, adi nitelikli “Yurtdışına bazmorfin ihraç etme suçu” isnat edilmiş ve mahkûm olmuştur. Mustafa Deliveli, adi suç olan “Kromit şirketine yolsuz kredi açtırmak ve döviz tahsisinde bulunmak suçu” yöneltmiştir. Sabahaddin Orhon da adi bir suç olan “1567 sayılı Türk parasını koruma kanununa muhalefet suçu” ile itham edilmiştir. 1961 Anayasası döneminde, üç senatör ve dört Millet Meclisi üyesinin yasama dokunulmazlıkları siyasi nitelikli suçlar dolayısıyla kaldırılmıştır. Buna karşılık, üç senatörün yasama dokunulmazlığı adi suç ithamı dolayısıyla kaldırılmıştır.

1982 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemin 1995 yılına kadar geçen sürecinde Demokrasi ve Emek Partisi milletvekillerinin yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Söz konusu milletvekilleri haricinde bir de RP İstanbul milletvekili Hasan Mezarıcı’nın yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır. DEP milletvekilleri; Orhan Doğan (Şırnak), Sırrı Sakık (Muş), Mahmut Alınak (Şırnak), M. Hatip Dicle (Diyarbakır), Leyla Zana (Diyarbakır), Ahmet Türk (Mardin) ve Selim Sadak

(Şırnak) hakkındaki dokunulmazlığın kaldırılmasına ilişkin komisyon raporunda kendilerine yöneltilen isnat siyasidir. Buna göre ilgili milletvekilleri, Türk Ceza Kanununun 125. maddesi uyarınca “*Devletin istiklalini tenkise veya birliğini bozmak veya Devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını Devlet idaresinden ayırmak*” suçuyla itham edilmiştir.

Burada önemli olan bir diğer nokta, yasama dokunulmazlıklarına ilişkin Karma Komisyon raporlarının, genel kurulda görüşülmeye açıldığı tarihlerdir. Daha açık bir ifadeyle, ilgili dokunulmazlık dosyalarına ilişkin komisyon raporları, 24 Aralık 1995 tarihinde gerçekleştirilmiş olan genel seçimlerden kısa bir zaman önce parlamento gündemine taşınmıştır. Eleştirilen dokunulmazlık dosyalarının uzun bir süre komisyonda bekletilmesi ve ilgili milletvekillerinin, dokunulmazlıklarının kaldırılmasına sebebiyet veren söz ve düşüncelerinin seçildikleri günden beri dile getirilmesine rağmen ancak genel seçim öncesinde dikkate alınmasıdır.

DEP’li milletvekilleri haricinde yasama dokunulmazlığı kaldırılan son milletvekili Hasan Mezarıcı ise adi nitelikli “5816 sayılı Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki kanununa muhalefet etmek” ile suçlanmış ve mahkûm olmuştur. 1982 Anayasasının ilk on üç yılında görüşülmüş dokunulmazlık dosyalarının yedisi siyasi, biri ise adi nitelikli suçlar dolayısıyla hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR VE TEZLER

Akın, Rıdvan, **TBMM Devleti**, İstanbul: İletişim, 2001.

-----, **Türk Siyasal Tarihi 1908-2000**, İstanbul: XII Levha, 2010.

Aktaş, Kadir, **TBMM Uygulaması Anlatımıyla Yasama Dokunulmazlığı**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2009.

Akyürek, Akman, “Parlamentelerin Yasama Faaliyetlerinden Dolayı Hukuki ve Cezai Sorumlulukları”, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul: 1970.

Araslı, Oya, **Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972.

Arsel, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt 1, Ankara: 1965.

Armaoğlu, Fahir, **Seçim Sistemleri**, Ankara: 1953

Artuk, Mehmet Emin, Gökçen, Ahmet ve Yenidünya, Ahmet Caner, **Ceza Hukuku Özel Hükümler**, Gözden Geçirilmiş Yenilenmiş 10. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2010.

Başgil, Ali Fuat, **Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, Cilt I, Fasikül I, İstanbul: 1960.

Boulton, C. J. (ed.), **Erskine May’s Treatise on The Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament**, 21. Bası, London: 1989.

Bozkurt, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.

Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet, **Türk-İslam Hukuk Tarihi Kamu Hukuku**, 1. Cilt, İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.

Cin, Halil, **Demokrasi Tarihimizde 1909 Reformları**, Ali Naim İnan’a Armağan, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Çelen, Mehmet Kaan, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Çalışmaları (1908-1912), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Çelik, Burak, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası**, İstanbul: 2007.

Erskine May’s Treatise on The Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament, 23. Basım, London: LexisNexis, 2004.

Esen, Bülent Nuri, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, Ankara: 1970.

Fryde, E. B. ve Miller, Edward (ed.), **Historical Studies of the English Parliament 1399 to 1603**, Vol. 2, Londra: Cambridge University Press, 1970.

İba, Şeref, **Parlamento Hukuku**, Yenilenmiş 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

İba, Şeref, **Parlamento İçtüzük Metinleri Osmanlı’dan Günümüze**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.

Kapani, Münici, **Politika Bilimine Giriş**, 12. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.

Karahanoğulları, Onur, **Türkiye’de İdari Yargı Tarihi**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005.

Keskinsoy, Ömer, **Yasama Dokunulmazlığı**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2008.

Kıratlı, Metin, **Parlamente Muafiyetler Bizde ve Yabancı Memleketlerde**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1961.

Kili, Suna ve Gözübüyük, A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze**, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006.

Kilmuir, Viscount, **The Law of Parliamentary Privilege**, Londra: The Athlone Press, 1959.

Langlois, Colette Mireille, “Parliamentary Privilege: A Relational Approach”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **University of Toronto Faculty of Law**, 2009.

Macreadie, Rachel ve Gardiner, Greg, “An Introduction to Parliamentary Privilege”, **Research Service, Parliamentary Library, Departement of Parliamentary Services**, 2010.

Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

Mumcu, Ahmet, **1924 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt II, Mart 1986, Sayı 5’ten ayırbasım.

Özbudun, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

- Özcan, Hüseyin, **Yasama Bağışlıkları**, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2006.
- Özçelik, A. Selçuk, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri (Türkiye'nin Siyasi Rejimi ve Müesseseleri)**, I. Kitap, II. Cilt, İstanbul: 1976.
- Parla, Taha, **Türkiye'de Anayasalar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Pickthron, Kenneth, **Early Tudor Government: Henry VII**, 1934.
- Robaye, René, **Le Droit Romain**, 3. Bası, Brüksel: Academia Bruylant, 2004.
- Sarıca, Murat, **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1981.
- Sarıca, Murat, **Fransa'da ve İngiltere'de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.
- Sevinç, Murat, **Türkiye'de Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları**, Ankara: Kırılmaç Yayınları, 2004.
- Stein, Peter, **Le Droit romain et l'Europe-Essai d'interprétation historique**, (çev: Anne Aboh d'Auvergne), Brüksel: Collection Genevoise, 2003.
- Soysal, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2011.
- Tanör, Bülent, **Anayasal Gelişme Tezleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 21. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 7. Bası, İstanbul: Beta.
- Tanör, Bülent, **İki Anayasa 1961-1982**, 4. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2012
- Teziç, Erdoğan, **Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1980.
- Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 11. Bası, İstanbul: Beta, 2006.
- Toroslu, Nevzat ve Feyzioğlu, Metin, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Ankara: Savaş Yayınevi, 2008.
- Üçok, Coşkun, Mumcu, Ahmet ve Bozkurt, Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, 12. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2007.
- Van der Hulst, Marc, **Le Mandat Parlementaire-Etude Comparative Mondiale**, Cenevre: Union Interparlementaire, 2000

MAKALELER

Abadan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 1-4, 1957, ss. 3-37.

Akandere, Osman, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekayi’de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 24, 1999-2003 (Kasım), ss. 417-467.

Akın, Rıdvan, “Osmanlı Parlamentosu ve Cumhuriyete Bıraktığı Siyasal Miras (1877-1920)”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, 2008, ss. 51-71.

Aktaş, Kadir, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Uygulamasında Yasama Dokunulmazlığı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 67, 2006, ss. 354-379.

-----, “Yasama Dokunulmazlığı Kurumunun Türkiye’deki Gelişimi”, **Yasama Dergisi**, Sayı 3, Ekim-Kasım-Aralık 2006, ss. 85-114.

Alkan, Mehmet O., “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş**, Sayı 39, 1999, ss. 48-61.

Arsel, İlhan, “İngiliz Tarihinde Menşei ve Tarihçesi Bakımından Vekillerin Siyasi Mesuliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1-2, 1951, ss. 411-438.

-----, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 3-4, 1954, ss. 411-438.

Aybar, Mehmet Ali, “Teşrii Masuniyet Esası ve Tatbik Şekilleri”, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 3, 1937, ss. 120-151.

Aydın, Mesut, “Milletvekillerinin Yasama Sorumsuzluğunun Siyasal Parti Kapatma Davalarına Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 58, Sayı 4, 2009, ss. 711-735.

Batum, Süheyl, “Yasama Dokunulmazlığı “zırhının” Yeni Boyutu”, **Görüş Dergisi**, Sayı 25, Nisan-Mayıs 1996, ss. 58-62.

Bulut, Nihat, “Türkiye’de Temel Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XII, Sayı 1-2, 2008, ss. 1-15.

Çağlayan, M. Muhtar, “Yasama Dokunulmazlığı”, **Adalet Dergisi**, Sayı 3-4, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 1977, ss. 204-221.

Feyzioğlu, Metin, “Yasama Dokunulmazlığı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 42, Sayı 1-4, 1991-92, ss. 21-45.

Gazel, Ahmet Ali, “Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, 2005, ss. 268-294.

Gürdoğan, Burhan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 1-4, ss. 91-105.

Karakoç, İrem, “1876 Tarihli Kanun-u Esasi’de Yürütme Organı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2006, ss. 115-149.

Köksal, Osman, “Osmanlı Devletinde Sıkıyönetim ile İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 12, 2001, ss. 157-171.

Malkoç, Şeref, “Temiz Toplum ve Yasama Dokunulmazlığı”, **Yeni Türkiye (Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II)**, Sayı 14, Mart-Nisan 1997, ss. 850-853.

Moore, John P., “In Search of Congress: Why an executive branch search of a congressional office violates the speech or debate clause and how congress should respond”, **Saint Louis University Law Journal**, Vol. 52:253, 2008, ss. 253-281.

Onar, Erdal, “Dünyada Parlamento Kavramının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzdeki Görünümü”, **Batı’da ve Türkiye’de Demokrasi Kavramının Tarihi Gelişimi Sempozyumunda sunulan bildiri**, ss. 43-56.

Palmer, Robert J., “The Case for a Speech or Debate Privilege for State Legislators in Federal Courts”, **Valparaiso University Law Review**, Cilt 13, Sayı 3, (Bahar 1979), ss. 501-534.

Sakin, Serdar, “Misak-ı Milli’nin Hazırlanışı ve İlanıyla İlgili Görüşler”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 13, 2002, ss. 313-330.

Turhan, Mehmet, “Parlamenter Bağışlıklar”, **Yeni Türkiye Dergisi (Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II)**, Sayı 14, Mart-Nisan 1997, ss. 897-904.

Ürekli, Fatma, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Parlamento Denemeleri”, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2001, ss. 340-352.

Yalçın, Türkan, “Yasama Sorumsuzluğu”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 2, 1992, ss. 215-238.

Yalova, Yüksel, “Türkiye Örneğinde Yasama Dokunulmazlığı Kavramı”, **Yeni Türkiye Dergisi (Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II)**, Sayı 14, Mart-Nisan 1997, ss. 843-849.

Yel, Selma, “Yakup Şevki Paşa’nın Erzurum’dan Ayrılışının Sebepleri ve İstanbul ile Ankara Arasında İrtibat Tesis Etmeye Çalışması”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 3, 1991, ss. 379-387.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi14.pdf>, (8.02.2012), Ali Cem Göz ve Topateş, Hakan Topateş, “Temsili Demokrasinin Başat Öğelerinden Parlametonun İngiltere’de Yasama Yetkisini Elde Etme Süreci (1200-1700)”, Uluslararası Davraz Kongresi’ne sunulan bildiri Isparta 24-27 Eylül 2009

http://www.yasayanayasa.ankara.edu.tr/belgeler/analizler/yasa_sor_yasa_dok.pdf, (08.02.2012) Levent Gönenç ve Ozan Ergül, “1982 Anayasası’na Göre Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı”

<http://www.parliament.uk/site-information/glossary/parliamentary-privilege/>, (10.02.2012)

<http://www.tdk.gov.tr>, (19.02.2012).

<http://dictionnaire.tv5.org>, (19.02.2012).

http://www.archives.gov/exhibits/featured_documents/magna_carta, (20.02.2012).

<http://www.historyofparliamentonline.org/periods/medieval>, (27.02.2012).

http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Dunyada_Kamu_yon/fransa.pdf, (10.02.2012).

http://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp, (24.04.2012).

<https://www.parliament.nsw.gov.au/Prod/lc/lcprocedural.nsf/.pdf>, (24.04.2012).

<http://www.droitconstitutionnel.org/congresNancy/comN9/rouxT9.pdf>, (24.04.2012), Stéphane Roux, “L’authenticité historique en droit constitutionnel: les vicissitudes de l’inviolabilité parlementaire sous la Révolution française”.

<http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/collection/7.asp>, (24.04.2012).

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1272/14654.pdf>, (07.05.2012), Ahmet Ali Gazel, “Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Meclis Araştırması (Anket Parlamenter)”

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf>, (07.05.2012), Durdu Mehmet Burak, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”

<http://www.siyaset.politics.ankara.edu.tr/eski/yayinlar/erogul/2008-1.pdf>, (3.06.2012), Cem Eroğul, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”.

<http://www.atam.gov.tr>, (23.06.2012), İhsan Güneş, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkasına Geçiş”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 56, Cilt XIX, 2003.

e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/download/1110/1103, (17.07.2012), Osman Akandere, “3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi’nin Konya İsyanı İle İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na Sunduğu Raporu”.

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, (23.04.2013).

<http://atam.gov.tr/dergi/>, (12.10.2012), Ahmet Mumcu, “Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 2, Mart 1985,

<http://dhgm.meb.gov.tr>, (12.10.2012), Mehmet Demiryürek, “Ölümünün 78. Yılında Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet”, Milli Eğitim Dergisi, Sayı 158, Bahar 2003.

http://www.tbmm.gov.tr/kultursanat/yayinlar/yayin001/001_00_008.pdf, (12.10.2012).

<http://atam.gov.tr/dahiliye-vekili-nazim-beyin-istifasi-meselesi/>, (23.04.2013).

<http://www.e-akademi.org/makaleler/mgayretli-2.pdf>,(21.10.2012),Mehmet Gayretli, “1858 Osmanlı Ceza Kanununun Kaynağı Üzerindeki Tartışmalar ve Bu Kanuna Ait Bir Taslak Metnin Bir Kısmıyla İlgili Değerlendirmeler”

<http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>, (21.10.2012).

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25029246/#storyContinued>, (10.05.2013).

TBMM TUTANAK DERGİLERİ

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 4, 8.9.1336

-----, Cilt 5, 11.11.1336

-----, Cilt 6, 6.12.1336 (1920)

-----, Cilt 8, 21.11.1337

-----, Cilt 9, 17.03.1337

-----, Cilt 2, 2.02.1928.

-----, Cilt II, 30 Kânunusani 1928.

-----, Cilt 2, 2.02.1928.

-----, Cilt III, 14 Nisan 1928.

-----, Cilt III, 21.04.1928.

-----, Cilt V, 18.10.1935.

-----, Cilt 21, 12 Kasım 1941.

-----, Cilt 23, 23 Ocak 1942.

-----, Cilt 12, 12 Haziran 1940.

- , Cilt 21, 30 Kasım 1949.
- , Cilt 25, 24 Mart 1950.
- , Cilt 11, 12 Aralık 1951.
- , Cilt 14, 18 Nisan 1952.
- , Cilt 11, 20 Nisan 1956.
- , Cilt 12, 4 Haziran 1956
- , Cilt 12, 22 Haziran 1956.
- , Cilt 20, 24 Haziran 1957.
- , Cilt 13, 2 Temmuz 1956.
- , Cilt 54, 2 Mart 1994.
- , Cilt 54, 3 Mart 1994
- , Cilt 55, 23 Mart 1994
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 5, 23.10.1336**
- , Cilt 5, 24.10.1336
- , Cilt 15, 19 Kânunuevvel 1337
- , Cilt 16, 11 Şubat 1922
- , Cilt 17, 23 Şubat 1338
- , Cilt 3, 25 Kânunusani 1339
- , Cilt 8, 1 Şubat 1337 (1921).
- , Cilt 9, 21 Mart 1337.
- , Cilt 3, 25 Nisan 1338 (1922)
- , Cilt 3, 13 Mart 1338
- , Cilt 3, 18 Mart 1338
- , Cilt 2, 28 Ocak 1338
- , Cilt 3, 20 Mart 1338

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, 2 Şubat 1962.

-----, Cilt 2, 9 Şubat 1962.

-----, Cilt 2, 12 Şubat 1962.

-----, Cilt 20, 10 Temmuz 1967.

-----, Cilt 21, 20 Temmuz 1967.

-----, Cilt 25, 17 Şubat 1968.

-----, Cilt 27, 8 Nisan 1968.

-----, Cilt 27, 12 Nisan 1968.

-----, Cilt 28, 21 Ekim 1968.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 9, 14 Şubat 1973.

-----, Cilt 9, 07 Şubat 1973.

-----, Cilt 9, 14 Şubat 1973.

-----, Cilt 35, 29 Mart 1966

-----, Cilt 40, 20 Nisan 1967.

-----, Cilt 65, 2 Temmuz 1971.

-----, Cilt 66, 3 Ağustos 1971

YASA

T. C. Anayasası, Ankara: Adalet Yayınevi.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Kayseri’de doğdu. Orta ve lise öğrenimini 1993-2000 yılları arasında Ankara Özel Tevfik Fikret Lisesi’nde tamamladı. Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde gerçekleştirdi ve ardından İzmir Barosu’nda avukatlık stajına başladı. 2007 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı tezli yüksek lisans programına kabul edildi. Yüksek lisans ders döneminde, dokuz ay boyunca Prof. Dr. Tanju Tosun ve Prof. Dr. Gülgün Erdoğan Tosun yönetimindeki “Siyasal Parti Örgütlerinde Üyelik: Örgüt Yoğunluğu ve Üyelerin Parti Faaliyetlerine Katılımı” konulu TÜBİTAK projesinde asistanlık görevi üstlendi. “Türk Harflerinin Kabulüne Kadar Arap Harfleriyle Basılmış Hukuk Tarihi Kitap ve Makaleleri (1727-1928)” başlıklı yüksek lisans tezi 2010 senesinde Turhan Kitabevi tarafından basıldı. 2010 senesinde Türkiye Barolar Birliği Dergisinde “Hukuk Tarihimize Mütevazı Bir Katkı: Bekir Behlül Bey’in “Mülahhas Tarih-i İlm-i Hukuk” Başlıklı Makaleler Dizisi” başlıklı ilk makalesi yayımlandı. 2010 yılında Galatasaray Üniversitesi Kamu Hukuku tezli yüksek lisans programına kabul edildi. Aynı sene, Siyasi İlimler Türk Derneğinin VIII. Lisansüstü Konferansında “Avrupa’da Yükselişe Geçen Irkçılık ve Hoşgörüsüzlük Eğilimi Çerçevesinde Fransa’nın İnsan Hakları İhlallerinin İncelenmesi” başlıklı tebliği sundu. Yüksek lisans ders döneminde aldığı ders kapsamında Mcf. Eric Sales yönetimindeki “La Question Préjudicielle de Constitutionnalité en Europe” başlıklı ve Galatasaray Üniversitesince basılan kitap çalışmasında görev aldı. 2011 Aralık ayından 2013 Mayıs ayına kadar Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Hukuk Tarihi araştırma görevlisi olarak görev yaptı. 2012 senesinde Ankara Barosu Dergisinde “Yakın Tarihteki Anayasa Reformu Işığında Fransa’daki Yarı Başkanlık Sisteminin İncelenmesi” başlıklı makalesi yayımlandı. Aynı yıl Aralık ayında Siyasi İlimler Türk Derneğinin X. Lisansüstü Konferansında “Osmanlıdan Günümüze Azınlık Vakıflarının Durumu” başlıklı tebliği sundu. 2012 Aralık ayında İstanbul Üniversitesi nezdinde gerçekleştirilen I. Hukuk Tarihi Kongresinde “Meşrutiyetten Günümüze Yasama Bağışıklıkları” başlıklı tebliği sundu.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite: Galatasaray Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Adı Soyadı: Seda Dunbay

Tez Başlığı: Türk Parlamento Tarihinde Yasama Sorumsuzluğu ve Dokunulmazlığı

1908-1995

Savunma Tarihi: 19.06.2013

Danışmanı: Doç. Dr. Rıdvan AKIN

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Prof. Dr. Necmi YÜZBAŞIOĞLU

Doç. Dr. Rıdvan AKIN

Yrd. Doç. Dr. Ceren Zeynep PİRİM

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Sibel YAMAK